

**RÓMAIAK,
ROMÁNOK ÉS OLÁHOK
DÁCIA TRAJÁNÁBAN**

Í R T A

TAMÁS LAJOS

B U D A P E S T
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1935

Sárkány Nyomda r.-t. Budapest, VI., Horn Ede-utca 9. Telefon: 221—90.
Igazgatók: Dr. Wessely Antal és Wessely József.

E L Ő S Z Ó .

A Trianon utáni idők oláh tudományossága — különösen pedig az elcsatolt kolozsvári egyetemnek a hosszú múltra visszatekintő erdélyi oláh irredenta szellemét a tudományba is átültető tanárai — az impériumváltozás következtében előállott új helyzetnek történeti igazolására arra törekszenek, hogy népüknek középkori történetét Nagy-Romániának, a történelem eme szerencsés vámszedőjének mostani képére másítsák meg. Általában azt mondhatjuk, hogy — néhány kivételtől eltekintve — az oláh kérdés Romániában mindmáig politikum maradt, amelynek tárgyilagos szempontok szerinti módszeres tárgyalását egy megcsontosodott hazafias dogmatika és a jelen hatalmi viszonyaiban gyökerező csökönyös elzárkózás az ellenérvek szenvedélytelen megvitatása elől teszi lehetetlenné. Az a néhány a tárgyilagosság jegyében fogant oláh munka, amely a probléma tudományos megoldásához komoly formában járult hozzá (v. ö. Hunfalvy, *Az oláhok története*. I. Budapest, 1894. c. munkában Réthy László előszavát, továbbá *Az oláh történetírás régi és új arca* c. tanulmányunkat, Magyar Szemle, 1934. 265—71. 1.) fényesen bizonyítja, hogy az oláhok között is akadtak olyanok, akik a népszerűtlenséggel dacolva és az érdektelen kutatás nemzetközi etikájához hűen igyekeztek felderíteni a történeti igazságot. Reméljük, hogy a jelen munkánkban kifejtett és megindokolt oláh őstörténeti állásfoglalásunknak odaát is lesznek higgadt bírálói, akik komoly hozzászólásukkal fogják kibővíteni ismereteinket ott, ahol a részletekben tárgyunk természeténél fogva jócskán akad még tisztázni-való.

Munkám célja, hogy a hajdani Dacia Traiana viszonyát tisztázza a romanizmushoz, értve az utóbbin magukat a *rómaiakat* is, továbbá a birodalom romanizált autochton és egyéb beözönlő barbár elemeit, az ú. n. *románokat* (tehát nem az oláhokat!) és végül az *oláhokat*, akiknek középkori története Xenopol nagyhírű megállapítása szerint igen nehe-

zen megoldható rejtély (une énigme historique). Távolról sem jut eszünkbe, hogy Xenopolnak ezt a kijelentését teljes egészében elveszük, azonban meg kell állapítanunk, hogy a tudományos kutatásnak éppen a súlyosabb természetű kérdések megoldásában nem szabad megtorpannia, hiszen ezeknek inkább vonzó, mint eltaszító erejük van. A régész, a történész és a nyelvész a dáciai romanizmus problémáját egyaránt izgatónak találja, mert éppen ez a romanizmus élt a római birodalom legkeletibb európai fellegvárában, abban a provinciában, amelynek a népvándorlás korában kedvezőtlen stratégiai helyzeténél fogva a barbárok kapujának hálátlan szerepét kellett játszania egészen addig, míg a gót mozgalom következtében szükségessé vált katonai és adminisztratív intézkedések véglegesen szentesítették a már jóval 271 előtt beköszöntő anarchikus állapotokat. A Dácia kiürítésére vonatkozó adatokon sokat vitatkoztak, s a vita hevében a kontinuitás védői többek között arról is elfeledkeztek, hogy a romanizmus fennmaradása éppen a szkíták pusztasága, Götia, Gepidia, Sclavinia stb. néven emlegetett hajdani római tartományban a legvalószínűtlenebb. A *román* és az *oláh* fogalmakat összekeverve elmulasztották annak a megállapítását is, hogy román kontinuitásról is csak akkor lehetne szó, ha a dáciai és az oláhtól különböző románok továbbélését egészen a középkor utolsó századaiban meginduló oláh bevándorlás kezdetéig lehetne bizonyítani. Ezzel szemben kimutatjuk, hogy a kétféle romanizmus találkozásának a Dunától északra teljesen hiányoztak a feltételei, mert a római-ság életmegnyilvánulásaiiban talán sehol olyan éles cezúrákat nem találunk, mint Dáciában, amivel szemben a pásztorkodó oláhság — bármilyen távoli vidékekre is jutott el nomád pásztorkodása révén — nyelvében, szokásaiban, vallási és politikai intézményeinek történetében éppúgy mindmáig megőrizte a balkán-félszigeti őshazából származó közös örökséget, mint a vele szoros nyelvi és etnikai rokonságban élő, de más irányba szertevándorló és legnagyobbrészt mindmáig a Balkánon vagy annak szomszédságában élő arumúnok, meglenták és isztriai oláhok.

Az oláh tudományosság, az egy Densusianu kivételével, még ma sem jutott el odáig, hogy a pásztorkodásnak az oláh őstörténetben játszott elsőrangú szerepét és valósággal kulcsszerű fontosságát beismerte volna. Az a sok zavaros elmélet, ami az oláhok ősfoglalkozásának a földművelést teszi meg, nem is való a kritika bonckése alá, s csak azért találják ki azokat, hogy ezzel az ősoláhság helyhezköttöttségét próbálják elhíttetni, ami nélkül érthető okokból

római-román-oláh folytonosságról még a Balkánfélszigeten sem beszélhetünk. Miután könyvünkben közelebbről megvizsgáljuk azokat a feltételeket, amelyek mellett népi és területi folytonosságról egyáltalában szó lehet, a legtermészetesebb úton jutunk el ahhoz a következtetéshez, hogy oláh folytonosságról nemhogy a hajdani Dácia Trajana területén, de még a Dunától délre sem beszélhetünk. Az ősoláh pásztorok egészen a középkor végéig, amikor a szerbek, bolgárok és főleg a magyar királyok meg nem próbálkoznak végleges letelepítésükkel, úgy a Balkánon, mint másutt csak ideig-óráig időző, tehát *átvonuló népréteget* alkottak. Ez az oka annak, hogy a történeti források a X. sz.-től kezdve hol itt, hol ott tudósítanak bennünket oláh pásztorcsoportokról, amelyek a nomád vagy a költözők oláh pásztoréletnek hódolva később eljutnak az isztriai félsziget déli vidékéig, Lengyelországig, a Kaukázusig és délfelé egészen Görögország szívéig. Az oláh tudományban oly népszerűtlen *K a r e l K a d l e c* — akivel mindmáig igen jellemző módon senkisémmel vitába — hatalmas kötetben dolgozta fel az oláh pásztorok településtörténetének jogi oldalát, s mondanunk sem kell, hogy a cseh tudós az erdélyi oláh kontinuitás elméletét képtelenségnek tartja.¹ Hasonlóképpen nem vett tudomást az oláh tudományosság *G. M ü l l e r* nek *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande* (Hermannstadt. 1912.) c. művéről sem, amint egészen bizonyos, hogy az oláh történészek még igen sokáig nem fognak törődni Erdély és általában a Dunától északra eső vidékek forrásszerű településtörténetének megírásával, mert egy ilyenirányú tevékenységből a dákoromán tanokat vallók számára sok kiábrándulásra vezető megállapítás származnék. A két utóbb említett munkára már azért is hivatkoznunk kellett előszavunkban, mert a miénk általában csak a XIII.

¹ V. ö. *Válási a valasské právo v zemích slovanských a uherských*. V Praze 1916. Méltó a krónikás tollára, amit erről a munkáról *A. Sacerdoteanu* a *Considerations sur l'histoire des Roumains au moyen-âge* (Paris, 1929.) c. fércmunka szerzője ír, a nélkül, hogy azt saját bevallása szerint olvasta volna: „On peut remarquer tout de suite la coincidence entre la date de l'apparition de cette étude et la date de la participation des Roumains á la grande guerre, á côté des aliés, pour la libération de la Transylvanie“. (I. m. 40. 1.) *Sacerdojeanu* megítélése szerint tehát *Kadlec* a központi hatalmak ellen hadba szálló Románia elleni bosszúból írta volna meg művét! Úgy látszik, azt hiszi, hogy *Kadlec* nagy műve is néhány hét leforgása alatt készült, mint az ő jelentéktelen brosrája.

század végéig, az oláh település (és nem vándorpásztorkodás!) kezdetéig ér el.

Könyvünk anyagát öt fejezetben csoportosítottuk. Az elsöben röviden ismertetjük az oláhság négy ágazatának történetét, s foglalkozunk azokkal a népnevekkel, amelyek az oláhokra vonatkoznak. Bebizonyítjuk, hogy a *Romanus* név megörzése a kontinuitás elméletének egyik legalaposabb megcáfolója, míg a *Vlachus* nép keleteurópai jelentésfejlödése világos bizonyítéka annak, hogy az oláhság ösi életformája a pásztorkodás volt. A második fejezetben hosszasan foglalkozunk a dáciai romanizmus problémájával, s rámutatunk arra, hogy a romanizált elemek továbbélését az egész középkoron át, a Dopsch körüli vitákban kialakult módszertani elvek elmellözésével, ma már csak az európai tudományosság haladása iránt teljesen érzéketlen tudós tarthatja lehetségesnek. A harmadik fejezetben vizsgálat tárgyává tesszük a kontinuitás hamis elméletének keletkezését, amely a XV. században veszi kezdetét, miután előzőleg Rubruquis és Bacon Roger a bolgár öshaza mellé képzelt Magna Valachiából eredeztették a balkáni oláhok őseit. A negyedik fejezet, amelynek a második mellett feladatunk megoldásában a legnagyobb szerepet szántuk, foglalkozik mindazokkal a pozitív és az ezeket szervesen kiegészítő negatív érvekkel, amelyek egyöntetűen bizonyítják, hogy az ösoláhság életterepe, nyelvi és etnikai megalakulásának színhelye a Balkánfélsziget volt. Itt határozzuk meg az oláh nyelv helyét a román nyelvek és az ú. n. *balkáni típusú nyelvek* között is, és foglalkozunk az oláh-balkánnyelvi, továbbá az oláh-északi-szláv és az oláh-magyar kapcsolatok kérdésével, az azokból levonható tanulságokkal. Új beállításban világítjuk meg a balkáni romanizmus sorsát a népvándorlás korában, amennyiben annak három főbb rétegét különböztetjük meg. Rámutatunk arra, hogy a városlakó és földművelő elemeknek be kellett olvadniok elsősorban szláv környezetükbe, s hogy csak a *helyhez nem kötött* életmódot folytató balkáni romanizált pásztorelemek örizhették meg a faji és nyelvi sajátságokat egyaránt konzerváló nomád pásztorkodási életformájuk következtében a balkáni vulgáris, helyesebben pásztortorlatinságot, amelyből az erős albán és szláv hatás lezajlása után a mai oláh nyelv született meg. Az ötödik fejezetben külön kellett foglalkoznunk Béla király Névtelenjének krónikájával s röviden állást kellett foglalnunk az erdélyi prioritás kérdésében is, mivel az oláhok bevándorlását még olyan oláh tudósok is szeretik a magyar honfoglalás előtti idökbe

visszahelyezni, akik különben más vonatkozásban tudományos tárgyilagosságuknak számos bizonyítékát adják.

Munkámnak tulajdonképpen kettős célja van. Amikor a külföld tudományossága túlságosan egyoldalú oláh információk alapján alkotja meg véleményét Kelet-Európa történelmének erről a fontos problémájáról, akkor nem árt, ha a magunk részéről is érvényt próbálunk szerezni az audiatur et altera pars elvének. A másik fél alatt nemcsak a magyar tudományosságot értjük, hanem mindazokat a külföldi tudósokat is, akik az erdélyi folytonosság kérdésével összefüggő oláh őstörténeti kérdésekben a komoly alapokra helyezett érvek és a pusztán érzelmi gyökerekből táplálkozó okvetlenkedések között éles határt tudnak vonni.

Ezenkívül a végzett munka eredményességébe vetett hitemet nagyban megerősítené annak a reménynek a teljessége, hogy szerény könyvemmel némileg sikerülni fog enyhítenem azt a szinte leküzdhetetlen közönyt, amely minálunk a napi politika problémáin túl, közvetlen szomszédainkkal, azoknak tudományos életével, úgyszólván semmit sem törődik, s amelynek következtében Szekfü Gyula helyes megállapítása szerint mindaz, ami ma ezen a téren történik, „csak közönybe fulladó egyéni kezdemény“ (Magyar Szemle, XXV. 1935. 7. 1.).

Mielőtt e sorokat befejezném, nem mulaszthatom el, hogy munkám megjelenése alkalmából hálás szívvel ne gondoljak azokra a tanárainra, akiknek buzdítására kezdtem hozzá még annak idején oláh tanulmányaim műveléséhez, s akik azóta is kitüntető figyelemben részesítették ezirányú munkásságomat. Az első indítást még az Eötvös-Collegiumban kaptam Eckhardt Sándortól, azóta pedig a Collegium felejthetetlen emlékű igazgatója, Gombocz Zoltán, továbbá Melich János, Németh Gyula és Győrffy István voltak nagy segítségemre. Ugyanilyen kötelességemnek tartom, hogy leg-hálásabb köszönetemet fejezzem ki a Magyar Tudományos Akadémiának, azért a nagyértékű erkölcsi és anyagi támogatásért, amellyel munkám megjelenését kísérfni és lehetővé tenni kegyeskedett.

Budapest, 1935. szeptember 1-én.

Tamás Lajos.

I.

AZ OLÁHSÁG ÉS A RÁVONATKOZÓ NÉPNEVEK.

- 1. Az oláhság négy ágzatának általános ismertetése. — 2. A R u m á n < R o m a n u s név története és a belőle levonható oláh őstörténeti tanulságok. — 3. A V l a h, V a c h név története és a belőle levonható tanulságok.*

A Kr. utáni X. században az oláhság zöme, egyes rajoktól eltekintve, amelyeket a nomád és esetleg a költöző pásztorkodási életforma (transhumance) vezethetett időnként a Duna vonalán túli vidékekre, még mindig faji és nyelvi megalkulásának színhelyén a Balkánfélszigeten élt, ahol a népvándorlás korának enyhébb és súlyosabb zivatarain keresztül éppen sajátos életformájánál fogva sikerült átmentenie az egész középkoron keresztül a félszigeti pásztortalanságot, azt a nyelvet, amely a középkor végétől kezdve már nemcsak a hajdani Dácia területén visszhangzott, hanem lassan olyan vidékekre is elhurcolódott, amelyeken a római légiók sohasem jártak. Ebben a században már az ősoláh földrajzi egység sem létezett a maga régi teljességében, az arumunokat már a X. században Tesszáliában és Makedoniában emlegetik a források s lassan kezd kibontakozni az az oláh status quo, amely további eltolódások után az oláhság mai elhelyezkedésének képezi alapját. Ma az oláhságnak négy válfaja ismeretes, amelyek jellegzetes nyelvjárási különbségek ellenére is világosan kimutathatólag egy közös ősoláh töről fakadtak: az újabkori elhelyezkedése után elnevezett északi oláhság, az arumunok (a makedo-rumun név tényleges elterjedtségüket nem fejezi ki), a megleni és az isztriai oláhok.

Északi oláhoknak (Nordrumänen) nevezzük azokat, akik a balkánfélszigeti őshazából észak felé terjeszkedve először kenézsekben, majd vajdaságokban megszervezve

(Havaselve, a későbbi Jara Rumânească, újabban Românească) a Dunától északra állandóan is megtelepedtek a magyar királyság tőszomszédságában. Erdélybe is ehhez az oláh népágazathoz tartozó pásztorok szivárognak át, akiknek utódait és a Balkánon példátlanul álló társadalmi fejlődésen átment leszármazóit a magyar nyelv 1848 tájáig kizárólag *oláh*, majd azután később kifejtendő okokból *román* néven emlegeti.

Voltaképpen politikai története csak az északi oláh-ságnak van, amelynek vajdaságai a XIV. sz.-ban alakulnak meg nagyrésztben magyar hatásra. Iorga ugyan megpróbálta kimutatni, hogy az oláh államiság kezdetei a XI. sz.-ig mennek vissza, ezirányú ötletei azonban még a komolyabb oláh tudósok körében sem találtak elismerésre. Szerinte az Al-Duna környékén körülbelül a mai Dobrudzsában az állítólag oláh *Tatos*, *Chalis* (ez a kettő tulajdonképpen egy személy!), *Salamon*, *Sestlau* és *Sakcia* uralma alatt „kis állami autonómiák” léteztek volna, amelyek a bizánci érdekszférába tartoztak s akikről Anna Komnéné emlékezik meg Alexiasában.¹

¹ Bizánci forrásokból tudjuk, hogy az említett területen egy vegyes etnikumú népesség tanyázott, amely fellázadt a bizánci sztratégoszok uralma ellen. E népesség vezetőinek nevét oláhnak magyarázva Iorga és elméletének feltételen híve, N. Bánescu arra törekedtek, hogy Parisztrionban (bölg. Podunavé) az oláh államiság kifejeződésének első nyomait mutassák ki (I. Iorga, *Les premières cristallisations d'État des Roumains*. Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine V—VIII—1920, 33—46. 1., és N. Bánescu, *Les premiers témoins byzantins sur les Roumains du Bas-Danube*, Byz.-Neugr. Jahrb. III—1922, 287—310.). A két oláh történésznek a vezérnevek oláhságára alapított elméletét maguk az oláh-tudósok i® kételkedve fogadták s a törökségben keresték azok eredetét, ami természetesen az egész feltevést aljában vonja kétségbe (I. V. Bogrea ismertetését: Anuarul Institutului de Istorie Națională I—1921/22, 380. 1. és Densușianu, *Grai și Suflet* I—1924, 323—324. 1.). A besenyők szerepét domborítja ki Parisztrionban és ennek megfelelően magyarázza a vezérneveket Mutafciev, *Bulgares ei Roumains dans l'histoire des pays danubiens*. Sofia 1932. 231. kk. 1., és 332. kk. 1. Bár a bolgár tudós néha túlerősen polemizáló hangnemet használ, sikerül kimutatnia, hogy Dobrudzsában sem a romanizált lakosság folytonosságáról, sem pedig parisztrioni szerepléséről nem lehet szó. Iorgával és Bánescuval szemben C. C. Giurescu is kifejezi kételyeit, rámutatva arra, hogy Tatos és Chalisz ugyanannak a személynek két különböző neve. A nevek eredetével egyelőre nem foglalkozik, csak annyit jegyez meg, hogy oláhságuk nincs bebizonyítva (I. *O nouă sinteză a trecutului nostru*. Studiu critic. București. Extras din Revista Istorică Română I—1931 — II—1932). Zlatarskival és Mutafcievvel polemizálva Bánescu, aki a

Még a vajdaságok feltűnése előtti időkben, nem sokkal a tatárjárás után, a Szörénységben, Olténiában (a Duna, a Kárpátok és az Olt közötti terület; ma a következő *judet'* ebre oszlik: Mehedinti, Górc, Dólj, Válcea, Romanati) és Munténiában (az Ölttől keletre egészen Moldváig, tágabb értelemben azonban Olténiát is magába foglalja) találjuk az első hiteles nyomait azoknak a kenézségeknek, amelyeknek oláh jellegét általában bizonyosra veszik. Forrásunk IV. Béla királyunknak 1247-ben kelt oklevele, amely szerint a tatárjárás pusztításait orvosolni akaró uralkodó a jeruzsálemi ispotályosok nagymesterének és johannita vitézeinek adományozta a Szörénységet *Joan és Farkas kenézségeivel* együtt az Olt folyóig azzal a kikötéssel, hogy a nevezett terület jövedelmének felét kötelesek neki beszolgáltatni s pénzt is csak a király engedélyével verhetnek.² Látnivaló

dobrudzsai (Scythia Minor) oláhság kontinuitásának szemszögéből nézi a kérdést, tovább próbálja védeni tarthatatlan nézeteit (*La question du Paristrion ou conclusion d'un long débat*. Byzantion VIII—1933, 277—308.). A kérdés további irodalmára nézve I. Dráganu, *Románii in veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*. Acad. Rom. Stud. Și Cercet., XXI. București 1933. 574. 1., 5. j. Dráganu megjegyzi, hogy az oláh *Tatu*, *Tatul* nevek alapján inkább *Τητοῦλοϋ-ἱ* várhatnánk, s hogy nem hagyhatjuk figyelmen kívül Zonarasnak azt a tudósítását, amely szerint *Τατοῦς* a besenyők vezére volt (uo. 574. 1.). Giurescu újabban megjelenő *Istoria Românilor* c. művének első kötetében (Bucuresti 1935. 311—13. 1.) Iorga és Bánescu felfogását „o simplă ipoteză ... si aceea bazată pe o impresie” szavakkal bírálja.

² Az oklevelet már részletesen ismertette Hunfalvy Pál, *Az oláhok története*. Budapest 1894. I., 354—58. Philippide Iorga tudatos ferdítéseiről a következőket írja: „A hatalmas Joan és Farkas kenézek uralma Olténia felett koholmány éppúgy mint Tocilescunak *Manual de istoriea româna* (București 1886. p. 41.) c. könyvében a hírhedt Litean (Litovoi) vajda szerepének beállítása: Az első, aki megpróbálta egyesíteni a havaselvi oláhokat — írja Tocilescu — Litean vajda volt, fia és talán utóda is az 1247-ből ismert Seneslaunak, aki Tîrgovistében székelt. Litean vajda ki akarván használni azt a kedvező körülményt, hogy 1272-ben Magyarország trónján csak egy tízéves gyermek ült, IV. vagy Kun László, testvéreivel együtt elfoglalta a Szörényi bántágot, megtagadott mindennemű függőséget a magyar királyságtól s nem akart tovább adót fizetni. Miközben a magyarok fegyvert fogtak ellene, fel-lázadtak a szerbek. Litean számtalanszor megverte a magyarokat, anynyira, hogy emléke még mindig él a magyar népdalokban (!?). Erre Philippide a következőkben válaszol: Ez a „Litean Voda” Tocilescu képzeletében született meg egy egészen jelentéktelen magból, abból az adatból, amely szerint „Lytuon vajdá”-nak 1247—51 körül egy kenézsége volt Olténia valamely közelebről meg sem határozható részén. Ez a vajda egy időtől kezdve megtagadta a hűbéri adó fizetését a magyar

tehát, hogy nem holmi hatalmas kenézekről van szó, akik független államalakulatok élén állanak — mint ezt pl. Ónéiul és Iorga hirdetik — hanem a magyar király fennhatósága alatt álló kezdetleges szervezőkről, akik jelentéktelenségüknél fogva még csak hűbéri viszonyban sem lehettek a királyhoz, mert ez szabadon ajándékozta el kenézségeiket. Ugyanekkor IV. Béla meghagyta az oláhoknak *Litovoj és Szenezslav* vajdák földjét. Philippide oláh tudós helyesen jegyzi meg Iorgával és Onciullal szemben, hogy Litovoj nem egész Olténiának, Szenezslav pedig nem egész Munténiának volt a feje, hanem mindketten a nekik tulajdonított területnek csak egy kisebb, pontosabban meg sem határozható részén szolgáltak vajdai minőségben uruknak, a magyar királynak.³ Oláh tankönyvekben nem ritkán még mindig azzal a meglepő hamis tanítással is találkozunk, hogy az összes oláhok első nagy egyesítő je Litovoj vajda volt.

A havaselvi, másképpen oláhországi vagy munténiai vajdaság, valamint a moldvainak megalapítása az Anjouk uralkodásának idejére esik. Az elsőt az oláh krónikákban feljegyzett legendás adatok szerint Radu Negru hívta volna életre, aki Fogarasból vándorolt ki a XIII. sz. végén. Ezt az országalapító „fejedelmet” azonban a dákoromán történetírás találta ki annak a hamis szemléletnek az alapján, amely az oláhokat és első uralkodóikat Erdélyből eredezteti.⁴ A királynak, s elesett az ellene küldött magyar sereggel harcolva 1279 körül, fivérét, Barbatot pedig elfogták a magyarok . . . Különben Iorga nem az egyetlen, aki képzeletéből teremt elő uralkodókat és dinasztiákat a vajdaságok megalakulását megelőző homályos korban . . .“ (I. *Oriinea Romînilor*. Iași 1925. I., 800—801. 1.)

³ Philippide, ib., 801—802. 1.

⁴ Radu Negruval az újabb oláh történetírás végleg leszámolt, s bár még ma is akadnak amatőrök, akik pl. a scheiai zsoldár kriptogrammájában a mesés fejedelem gyűrűjének feliratát vélnek felfedezni (Em. Grigora?, *Două criptograme noi* — Psaltirea Scheianá. — Pecetea lui Radu Negru. Adevărul literar și artistic 1924. 175. sz.), Xenopolon kívül ma már senki sem tartja őt történeti személynek (A. D. Xénopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'union des principautés en 1859*. Paris 1896. 194. 1.). Már Hasdeu rámutatott arra, hogy az első havaselvi vajda, akit Radu néven ismer a történelem, Radu I. Basarab (*História critică a Românilor*. București 1875. 112. 1.) s ugyanezt vallja Iorga is (I. Chronologische Tafel der regierenden Fürsten. *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur*. Hermannstadt—Sibiu 1929. 358. 1.; vö. még Hunfalvy, *Az oláhok története* I., 384—392.; Radu uralkodásának ideje bizonytalan, a XIV. sz. nyolcvanas éveinek elején volt vajda, I. C. C. Giurescu, *O nouă sinteză* 102. 1., és *Istoria Românilor*. I, 412.

déli vajdaság első oklevélileg kimutatható feje a Bécsi Képes Krónikában is szereplő kun ősöktől származó I. Baszaráb, aki sikertelenül próbálja kivonni magát urának, Károly Róbert magyar királynak hűbérurasága alól. Legelőször egy 1324-ből származó királyi oklevélben találkozunk vele, amelyben Károly Róbert elismerését fejezi ki Márton comes-nek, aki „több ízben hűen és dícséretreméltóan teljesítette követi tisztét Baszarábnál, a mi kárpátokontuli vajdánknál” (ad Bazarab woyuodam nostrum Transalpinum).⁵

A moldvai vajdaságot I. Bogdan, Lajos király „hűtlen hajdani máramarosi vajdája” (Bogdan noster infidelis quondam Vayvoda de Maramorosio) alapította meg a XIV. sz. negyvenes éveiben (1342). Érdekes, hogy a pártütő vajda elleni büntető hadjáratban, Bogdan ellen ennek rokonai Drágos máramarosi kenéz, továbbá a Bogdántól elűzött Szász vajda fiai, Balk, Drágos és János támogatják a királyt, akitől jutalmul megkapják a hűtlen vajda birtokait,⁶ s így számos részben még ma is élő nemesi család őseivé lesznek.

Nem célunk e helyen a vajdaságok külön történetének további részletes ismertetése.⁷ Röviden annyit jegyzünk meg,

⁵ Az oklevél latin szövegében: „in deferendo pluribus vicibus nostras legaciones ad Bazarab woyuodam nostrum Transalpinum ubi sue legacionis officium fideliter et laudabiliter adimplevit”, I. Hurmuzaki, *Documente* I, 591—92. C. C. Giurescu szerint, aki Iorga kronológiai felületességeit igazítja helyre Baszaráb uralkodási éveit illetőleg (*O nouă sinteză* 101—102.), „ez a vajda nemcsak dinasztiaát alapított, hanem országot is“ (t. i. Havasalföldét). Azt különben, hogy Baszaráb nem 1330 körül kezdett uralkodni, Iorga Hunfálvy művéből is megtudhatta volna, I. *Az oláhok története* I., 432.

⁶ Vö. Petrovay György, *A máramarosi oláhok*. Betelepedésük, vajdák és kenézeik. Századok XLV (1911) 607—626. I. és L. L. Wvrostek, *Ród Dragów—Sasów na Wggrzech i Rusi Halickiej*. Kraków 1932. Bogdan, a későbbi moldvai vajda és rokonai 1335-ben kapnak szállást Máramarosban. — T. Papahagi említi, hogy a nagyszámú *nemesi*-k a háború utáni megváltozott viszonyok ellenére is megőrizték osztályöntudatukat s mindmáig büszkén különböztetik meg magukat az egyszerű zsellérsorban maradt oláh paraszttól, akivel össze sem házasodnak (I. *Craiuli folklóruł Maramuresului*. Din Vicata poporului román XXXIII. București 1925. XII. 1.)

⁷ Az oláhok történelmét általában még mindig Xenopol és Iorga műveiből ismeri a külföld (A. D. Xenopol, *Istoriea Románilor*. Iași 1888—93., összesen három kiadást ért meg; id. *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*. I. Paris 1896.; Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*. Gotha 1905.; id. *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur*. Hermannstadt 1929., az utóbbi franciául és olaszul is megjelent.). Mivel ezek a művek tévedésektől és célzatos ferdítésektől hemzsegnek, utal-

hogy a XV. sz. elején Munténia, a XVI. sz.-ban pedig Moldva kerül a félhold uralma alá s a szultánok egészen 1711-ig oláh származású vajdákat állítanak a fennhatóságuk alatt álló vajdaságok élére. Ezután kezdődik az u. n. fanarióta-kor, az oláh történelemnek még az előbbinél is tragikusabb epizódokban bővelkedő korszaka, amely alatt a porta a Konstantinápolynak Fanar nevű kereskedőnegyedéből származó gazdag kegyenceinek adta bérbe bús árón a vajdaságok trónját. Csak természetes, hogy az erősen üzleti szellemű görög *domni*-k az adóprés kíméletlen megszorításával iparkodtak kiszorítani a vételárát jóval meghaladni tartozó hasznot, ami által az oláhság mindkét vajdaságban valóságos rabszolgasorsra jutott s a *rumán* név is ebben a korban kapta „jobbágy, rabszolga” jelentését, ha ugyan már a kún-oláh együttélés korában is nem volt meg. Ehhez járult, hogy a fanarióták által képviselt görög kultúra üres formalizmusával csak fokozta a politikai elnyomás következtében amúgy sem érvényesülő oláh nemzeti szellemű kibontakozás akadályainak számát, úgyhogy mikor 1821-ben a Tudor Vladimirescu-mozgalommal véget ért a vajdaságokban az oláh történelem legszarnokibb korszaka, a reformáció és a vallási unió keblén megerősödött erdélyi oláhság már tetemes nemzeti kultúrával rendelkezett. 1821 után a két vajdaság a három nagyhatalom, Törökország, Ausztria és Oroszország politikai törekvéseinek ütközőpontjává lett. Egyesítésüknek eszméje először az oroszok által rájuk erőszakolt *Regül ament ul organic* néven ismert alkotmányban merült fel, bár már a napóleoni háborúk idején Angliában

nunk kell e helyen még a következő művekre, amelyek szemmel tartása nélkül a felsoroltak haszonnal nem forgathatók: C. C. Giurescu, *O nouă sinteză*; A. Philippide, *Originea Românilor* I, 781—804. Érdekes, hogy Hunfalvy magyar nyelvű oláh történetében számos részletkérdés is már olyan megoldásban részesült, amilyenben a modern s a dákoromán lidérc nyomása alól felszabadulásnak induló oláh történetírók részéről kezdenek részesülni. Akik egyoldalú információkkal nem elégszenek meg, még mindig elolvassák *Die Rumänen und ihre Ansprüche*. Wien und Teschen 1883. c. munkáját. Jancsó Benedek rengeteg forrásmunka alapján megírt művéről (*A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. Budapest 1896—99.) A. de Bertha francia nyelvű rövidített feldolgozása nyújt alapos képet: *Magyars et Roumains devont Vhistoire*. Paris 1899. Az oláhok történetét a Xenopol- és Iorga-féle irányzattal szemben, előreláthatólag az eddig csaknem kizárólagosan divatozó tudománytalan dákoromán szempontok nagyobb részének feladásával C. C. Giurescu fogja megírni. — Az erdélyi folytonosság részletes irodalmát könyvünk más helyén a jegyzetekbe foglalva találhatja az olvasó.

is hangoztatták egy ilyen értelmű terv célszerűségét s volt idő, mikor Napoleon is gondolt rá. A megvalósításra egy évvel a párizsi konferencia után, 1859-ben került sor. A két vajdaság bonyolult választási harcok után végre egyértelműleg Cuza Sándort kiáltotta ki fejedelmévé, aki Ausztria, Anglia és Törökország egyértelmű tiltakozásával szemben csak Franciaország közbenjárására tudta magát 1861-ben elismertetni. Reformjai azonban csakhamar bukásba döntötték s a kettős fejedelemségben Hohenzollem-Sigmaringen Károly lett az utóda, aki az 1878-i berlini kongresszus feltételeinek elfogadása után végre 1881-ben, mint a nagyhatalmak által elismert Románia első koronás királya kezdett uralkodni. Ő alatta tört ki a világháború, amelybe azonban — a Liga Culturala negyedszázados, az erdélyi irredentizmust tápláló tevékenysége ellenére sem — avatkozott be. Utóda 1914 szeptemberében I. Ferdinánd lett, aki két évi huza-vona után nyíltan szakított a hármasszövetséggel, háborúját azonban elvesztette s 1918 májusában külön békét kötött a központi hatalmakkal Bukarestben. A sors azonban úgy akarta, hogy a monarchia összeomlójék, s hogy belső ellenségeitől tönkre téve engedje át a győztes nagyhatalmak kegyencének a Bánságot, továbbá Erdélyt és Bukovinát ugyanakkor, amikor az Oroszországtól Besszarábiát, Bulgáriától pedig Dobrudzsát kapta meg.

A történeti valósággá lett Nagyrománia (Románia Maré) a dákoromán területi követelések csaknem százszázalékos figyelembe vételével született meg a gazdasági, kulturális és földrajzi szempontok teljes elhanyagolásával, az elcsatolt részekben élő oláhság kizárólagosan számbeli fölénye alapján. Néhány adat elegendő annak bizonyítására, hogy ez a számbeli fölény Erdélyben sem túlságosan régi eredetű s egy eredetileg egészen csekély létszámból nőtt nagygyá, részben a természetes gyarapodás, de főleg a vajdaságokból kiinduló tömeges bevándorlás révén. Hí. Endrének 1293-ban a Gyulafehérvári káptalan számára szerkesztett okleveléből kitűnik, hogy a XIII. sz. végén még oly csekély volt a beszivárgó oláh lakosság száma, hogy valamennyinek egy helyre — a Gyulafehérvártól keletre fekvő Székes királyi birtokra — való elhelyezéséről lehetett szó. Mivel az oklevélben valamennyi *olacus*-ról van szó, aki a nemesek vagy bárki más birtokain található, pontosabb összeírás hiányában legfeljebb néhány ezerre becsülhetjük azoknak az oláh családoknak számát, akik még az Árpádok alatt telepedtek be Erdélybe. A XVI. sz.-ban Verancsics szerint az oláhok száma már kezdte meghaladni a három nemes nemzet (magyar, székely

és szász) egyenkénti létszámát, tehát kb. Erdély akkori lakosságának negyedrészt képezhetette. Szekfü Gyula mintegy 80—100,000-re becsüli őket, ami a fentiek után eléggé nagy számnak tartható annál is inkább, mivel Schuller Fr. szerint az erdélyi szászság összes létszáma a XVI. sz. végén és a XVII. sz. elején 68,160 lélekre tehető. A XVII. sz. végén a jézustársasági atyák a vallási unió létrehozásával kapcsolatban becsülték meg az oláhságot s számukat 200,000-re tartották. Ezután valóságosan ugrásszerűen emelkedik az oláhság létszáma, amit csak egy körülmény, a vajdaságokbeli kegyetlen fanarióta uralom, tesz érthetővé. 1730 körül már félmillióhoz közeledik s ezt a számot Benkő Józsefnek az 1761—65-i egyházi összeírásokra vonatkozó adatai szerint gyorsan felül is múlja, míg II. József uralkodása alatt már kerek számban 800,000-re emelkedik! Röviddel a fanariótakor vége előtt egymillió felé halad s Lénknek 1839-ben megjelent földrajzi lexikona szerint már 1.169,000. A múlt század első felétől kezdve az oláhság szaporodási grafikonja a nagyobb arányú bevándorlások megszüntével kiegyensúlyozottabb képet ölt, s a létszámnövekedés oka már csaknem kizárólag a természetes szaporodás lesz. Az 1910—20-as években az elcsatolt területeken élő oláhság (Erdély, Máramaros, Bihar, Körösvidék, Bánság) száma eléggé megközelítette a három milliót.

Nagyrománia megalakulásával úgyszólván az összes az északi oláh nyelvet beszélő oláhok egy államban egyesültek. Csak a Timok völgyében és a szerb Bánságban, a Dunától délre bolgár területen, Csonkamagyarországon és a Dnyeszteren túl orosz területen, továbbá Szibériában vannak még kisebb oláh nyelvszigetek, melyeknek létszáma azonban a Nagyromániába bekebelezett kisebbségéhez képest szóba sem jöhet.⁸

⁸ A Nagyrománián kívül élő oláhsággal külön folyóirat foglalkozik: *Graiuul Românesc* (1927—), a kolozsvári *Dacoromania* pedig *Româniile de peste hotare* címen külön bibliográfiai rovatban tartja számon az idevágó irodalmat (I. VI, 594—600.; VII, 568—580.). Dákoromán szempontjaik miatt természetesen csak megfelelő kritikával használhatók fel az oláh szerzők munkái. Ezt előre bocsátva emeljük ki a következő műveket: Sextil Puscariu, *Studii istroromâne* I. (Analele Academiei Române, Seria II. Tom. XXVIII. Sectia Literară. Bucuresti 1906.), II. Acad. Rom. Studii si cercetări XI. Bucuresti 1926., III. Acad. Rom. Studii si cercetări XVI. Bucuresti 1929.; Th. Capidan, *Fârserotii. Studiu linguistic asupra Românilor din Albania*. Dacoromania VI, 1—210.; Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu linguistic*. Acad. Rom. Studii si cercetări XX. 1932.; Aurelian Sacerdoteanu, *Vlahii din Calcidica*. In

Az *arumunok*, ahogyan mi a makedovlachokat nevezzük, nemcsak a jugoszláv és görög Makedoniában élnek (ezért nem megfelelő a makedovlach, makedoromán elnevezés), hanem Albániában és kisebb csoportokban Bulgáriában is. Számra nézve legjelentősebb az *epiruszi* és *tesszáliai* arumunok csoportja, amely a Pindosz-hegységet lakja és mindmáig kitart az oláhság ösfoglalkozása, a pásztorkodás elsősorban nomád formája mellett. Egyesek nyájaikkal a lepan-tei öböl és Attikába jutnak el. Valószínűleg a pindosziak törzséből szakadtak keletre az *olimoszi* arumunok, akik közül sokan a makedoniai városokban, különösen Szalonikiben mint kereskedők és mesteremberek telepedtek le. Főfészkük Vlacholivadon. A *gramoszi* arumunok régi tanyája a Gramosz-hegység. Itt virágzott a ma már romokban heverő Gramostea, egy elég jelentős ipari és kereskedelmi városka. Később a gramosziak egész Görögországban, Jugoszláviában és Bulgáriában szóródtak szét. Hasonló sors érte részben a *mulovistei* és *gopesi* (a két község ma jugoszláv területen fekszik) arumunokat is, akik Bitólia környékén pásztorkodnak. Meg kell még emlékeznünk az u. n. *farserótákról*, akik alatt a főleg Albánia délkeleti részében lakó arumun nyelvű lakosságot értjük. Kisebb részben városlakók, nagyobb részük azonban szintén költözködő pásztor, aki nyájaival Akarnania és Etolia erdős vidékéig elvándorolt. Nevüket az albániai Frasari községtől vették (albán *fraser* < latin *traxinus*).

Az arumunokat a szerbek *cfncdroknak* nevezik s így nevezték minálunk is a Pesten letelepedett arumun származású kereskedőket.⁹ Tulajdonképen gúnynév, amelyet már Vük Karagic is — az ismert szerb szótáríró — azzal *memoria lui Vasile Párvan*. Bucuresti 1934. 303—311.; E. Bucufa, *Románii dinire Vidin si Timoc*. h. n. 1923. G. Weigand, *Die Aromunen*. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen. Leipzig 1894—95.; G. Weigand, *Ethnographie von Makedonien*. Leipzig 1924.; Fr. Miklósién, *Die Wanderungen der Rumunen*. Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften, XXX. 1879. A. J. B. Wace et M. S. Thompson, *The nomads of the Balkans*, London 1914. (1. ehhez Iorga ismertetését: *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale* II (1915) 105—115. 1.) — A dunántúli vlach-kérdésre nézve 1. Tamás-Tremel Lajos ismertetését: *Századok* 1934. 4—6. sz.; a felvidéki vlachságra és az ottani pásztorkodás eredetére nézve 1. Kniezsa István, *A tót és lengyel költözködő pásztorkodás magyar kapcsolatai*. *Ethnographia—Népelet* 1934. 1—2. sz.

⁹ A pesti és általában magyarországi arumún (cincár) származású kolóniákra vö. Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések tör-*

gyar ázott, hogy az arumunok *ce*-t *cf*-nek ejtik az északi oláh *cse*-, *esi*- szótagot. A görög eredetű *kucovlach* elnevezés jelentése pedig „sánta oláh”.

Az arumunok régebbi történetei összefolynak az oláhság többi ágainak őstörténetével s a legrégebb oláh vonatkozású bizánci adatok elbírálásánál nem mindig sikerül eldöntenünk, hogy *Vlachoi* név alatt pontosabban milyen nyelv járású oláhok értendők. Ha meggondoljuk, hogy a Dunától északra hitelt érdemlő módon először Niketas Akominatos és Kinnamos említenek vlachokat a XII. században, akik elfogják a trónkövetelő Andronik őst, illetve Vatatzes Leó seregében harcolnak, úgy mindjárt érthetővé válik, hogy a legtöbb oláh történetíró módjára az összes ezeknél régebbi s a balkánfélszigeti oláhságra vonatkozó történeti adatokat nem vonatkoztathatjuk kizárólag az arumunok őseire. Fokozza a nehézséget, hogy megfelelő földrajzi támpontjaink sincsenek az oláhság négy főágának elhelyezkedéséről a közös őshazából való elszakadás utáni korban, de nem is lehetnek, mert az ősoláhságnak éppúgy a nomád és a transzhumáló pásztorkodás volt az életformája, mint a belőle kivált négy csoportnak és e mellett az életforma mellett természetszerűleg szó sem lehet lerögzített földrajzi határok között mozgó állandó jellegű területlakásról. Éppen ezért itt eltekintünk az oláhságra vonatkozó legrégebb adatok ismeretétől, később amúgy is bővebben fogunk szólni róluk. Előzetes tájékoztatóul csak annyit jegyzünk meg, hogy a balkáni oláhságra vonatkozó első kétségtelen adat Kedrenos bizánci krónikásnál merül fel, aki elmeséli a II. Vazul császár elleni bolgár szabadságharc történetét. Ennek folyamán történt, hogy Macedóniában Kastoria és Prespa között nomád *vlachok* 976 körül Sámuel cár testvérét, Dávidot a „Szép tölgyek” nevű helyen megölték.

ténete, II. 319. 1.; Tulbure Gh., *Influenza binetácatoare si rolul important al coloniftilor macedo-románi in istoria desuoltării noastre culturale*. Familia, seria II. anul II. Nr. 1/2, 12—14. 1.; Gh. Tulbure, *Coloniile maeedo-române din Ungaria? i tinerefa metropolitului Saguna*. Luceafărul VIII, 99—103. és 129—133.; Alexics, A makedo-románok. Egyet. Phil. Közi. 1902. évf.; M. Burgele, *Inseamnări privitoare la colonia macedo-romană din Ungaria și din Viena la inceputul secolului trecut*. Archiva XXXVIII. Nr. 2—4., 64—76. 1.; N. Bănescu, *Cuvântarea inaugurală și raportul Rectorului*. Anuarul Universității din Cluj pe anul școlar 1923—24. Cluj 1925. 13. kk. 1.; Th. Capidan, *Petru Maior și Aromânii*. Junimea Literară XII, 63—69 1.; a Pestén és Budán kiképzett arumún származású orvosokra: V. L. Bologa. *Inceputurile medicina sîiinfifice româneul*. Cluj 1930. Biblioteca med.-ist. III.

A pásztorkodással foglalkozó arumunok 50—200 családot felölelő „falkákban“ (*falcári*) élnek, amelyeknek élén a *celnik* (v. ö. szláv *celo* „homlok”) áll, akinek a hatásköre eredetileg az északi oláhoknál ismert és szintén szláv eredetű névvel jelölt *kenéz* és *vajda* hatáskörével tüntet fel rokon vonásokat. Míg azonban az utóbbi kettőnek az oláh településtörténetben fontos szerep jutott osztályrészül, addig a *celnik* általában csak mint birka-nagytulajdonos áll a nomád és költözködő pásztorok élén. Valószínűleg a görögök tőszomszédságának tudható be, hogy egy részükben kitűnő üzleti érzék és kereskedelmi szellem fejlődött ki. A Balkán összes nagyobb városaiban megtalálható arumun kereskedők ősei azok a karavánvezetők voltak, akik a félszigetet már évszázadok óta keresztül-kasul barangolták s teher-, különösen sószállítással, továbbá tejtermékek árusításával foglalkoztak. Az északi oláhok mellett csak az arumunok tudtak legalább részben szakítani az ősi pásztorkultúrával s ennek tulajdonítható, hogy gazdag anyagi javak birtokában eléggé számottevő nemzeti kultúrát tudtak maguknak teremteni. Budapesten és Becsben letelepedett jó módú kereskedők bőkezű mecénásai lesznek az arumun kultúra apostolainak (Bojadzsinak, az első arumun nyelvitan írójának és Rosa Györgynek, aki történész és nyelvitanító volt egy személyben). Fővárosunk azonban nemcsak az arumun művelődés, hanem az arumunok nemzeti öntudatra ébredésének történetében is előkelő szerepet játszik. Itt és a császárvárosban ismerkednek meg a Pindosz vidékéről felvándorolt cincárok a dákoromán irodalmi és nemzetiségi törekvésekkel s magukévá teszik a közös fajtság gondolatát. Bukarest csak 1860 körül kezd behatóbban érdeklődni a déli fajtestvérek iránt Bolintineanu Demeter macedóniai utazásainak megjelenése után s csakhamar sikerült a konstantinápolyi pátriárka tiltakozása ellenére is megvetnie az első arumun iskolák alapját. 1905-ben pedig az arumun görög-keleti egyház autonómiáját is sikerült a portától kieszközölni, a csakhamar kitört balkánháború azonban ezt megsemmisítette, mert az eddig török uralom alatt élő arumunok Görögország, Szerbia és Bulgária fennhatósága alá kerültek. Ez a három állam a bukaresti szerződésben (1913) ismerte el az arumunok iskolai és egyházi önkormányzatát. 1917-ben a pindoszi olasz megszállás idején az arumunok egy olasz protektorátus alatt álló független államocskát megalakítását kísérelték meg, de a Nagyrománia megvalósításán dolgozó oláh politikusoknak már nem volt fölös energiájuk ahhoz, hogy déli testvéreiknek tervét hathatósabban támogassák. Ma

az arumunok jogi helyzete Bulgáriában a legkedvezőbb, míg a délszláv állam hallani sem akar róluk. Görögországban is súlyos csapás érte őket. A görögök Kis-Ázsiában elveszítvén a háborút a törökök ellen, kénytelenek voltak beleegyezni abba, hogy a görög Macedóniából kitelepített 300,000 török fejében Kis-Ázsiából másfélmillió görög vándoroljon vissza az anyaországba. Ezeknek visszatelepítése részben az arumunok rovására történt, és sok cselnik vesztette el így földjét és legelőjét. 1925 óta folyik az arumunok átköltözése Dobrudzsába, s ezt viszont az ottani bolgár és török lakosság sínyli meg.

Pontos számukat, megbízható statisztikai adatok hiányában, nem tudjuk megállapítani. Weigand 150.000-re becsülte őket, míg a Balkán alapos ismerője, Capidan oláh tudós talán némi túlzással 300.000—350.000-re tartja az összes arumunok számát.

A *megleni oláhok* görög Macedóniának *Moglena* (Meglino, törökül Karadzsova) nevű hegyekkel övezett termékeny vidékén laknak, amely a szaloniki öböltől északra fekszik a Vardar folyó jobb partján. Földműveléssel, pásztorkodással és selyemhernyótenyésztéssel foglalkoznak. Eredetileg a görög-keleti egyház hívei voltak, de ma mindnyájan mohamedán vallásúak. Rendszeresen pomák bolgár nőket vesznek feleségül — különösen a Nánta-beliek — s így teljes elbolgárosodásuk nagy léptekben halad előre. A jobbmódú meglentáknak különben is a macedóniai bolgár nyelv a rendszeres társalgási nyelve, s így valószínű, hogy az oláh ősnyelvnek ez az érdekes önálló hajtása csakhamar ki fog halni. Barovica, Koinisko és Sirminina falvakban már csak emléke él az egykori megleni oláh nyelvnek. Nántán kívül még Ljumnica, Osani és Járnareca falvakban él számottevőbb megleni oláh lakosság, járnareca különben az egyetlen megleni oláh község, amely arumunokkal érintkezik.

A megleni oláhokról először B. Nicolaides emlékezett meg a múlt század derekán megjelent „Les Turcs et la Turquie contemporaine“ c. érdekes néprajzi adatokat tartalmazó munkájában, addig senki sem tudott az oláhságnak erről az eldugott töredékéről. Azóta terjedelmes tudományos irodalom foglalkozik velük, s eredetükre nézve még az oláh tudósok körében is általánosnak nevezhető az a nézet, amely a balkáni romanizmusnak sokszoros vérkeveredésen átment folytatóinak tartja őket. Capidan oláh tudós nyelvtörténeti érvek alapján utasítja vissza Densusianunak a véleményét, amely szerint a megleni oláhok a Macedóniában

letelepedett besenyők és a már előbb levándorolt északi oláhok összeolvadásából keletkeztek. Még Jorga is a Dunától délre keresi a megleniták őseit, s hajlandó őket az arumunokkal azonosítani, nyelvüket pedig az arumunból kiszakadt alnyelvjárásnak tekinteni. Bármennyire helytelen is az utóbbi nézet, annyi kétségtelen, hogy a megleni nyelvjárás minden önállósága mellett is az arumunhoz áll közelebb, nem pedig az északi oláhhhoz.¹⁰

A megleni oláhokat pontosan még senki sem számolta össze, az egyes községekre vonatkozó adatokból azonban kiviláglik, hogy számuk még a tízezret sem éri el. Hogy ezekből a kisázsiai görög visszatelepítés után mennyi és milyen viszonyok között maradhatott a helyén, azt nem tudjuk.

Az *isztro-oláhok* az isztriai félszigeten laknak a Monte Maggioretől (horvátul Ucka gora) északra és délnyugatra. Északon mindössze egy falu jók van: Jaiáni, amely a Cicceria nevű terület (Tschitschenboden) legkeletibb végében fekszik. Mivel a déli csoporthoz csak újabb időben vezetnek járható utak, a magukat *zejnci*-knak nevező északi isztro-oláhok hosszú idő óta egészen mostanáig nem is tudtak déli faj rokonaikról. A déliek az ú. n. Val d'Arsa völgy mentén laknak a következő falvakban: Letai, Gradigne, Susnievica, Noselo, Sukodru, Brdo és Grobnik. Mikor ezeket a világháború végén Ausztriától elszakítva Olaszországhoz csatolták, az olasz kormány Comune di Val d'Arsa néven külön közigazgatási kerületet szervezett belőlük, amelynek élére a Romániában nevelkedett isztro-oláh származású Glavinát tette, akinek nagy érdemei vannak kis népe kultúrájának élesztgetésében. A nyelvjárást beszélők száma évről-évre csökken, gyermekeik már inkább horvátul vagy olaszul beszélnek, s az öregek is csak egymás között használják őseik nyelvét. Vallásra nézve éppúgy katolikusok, mint az őket környező és teljes elnyeléssel fenyegető szlovének és horvátok. Ascoli szerint pl. a Sukodru-beliek hajdan görög-keletiek voltak. Ösfoglalkozásuk a pásztorkodás volt, de a Karsztok kopár sziklái között ezzel fel kellett hagyniok, s immár még csak itt-ott található néhány *dvor* (az északi oláhoknál *stáná*) olyan helyeken, ahol akad némi legelni való.

Olasz és szláv szomszédai *ciribiri* néven nevezik, vagy ha úgy tetszik, gúnyolják őket, amely név valószínűleg hangutánzó eredetű.

¹⁰ Vö. Capidan, *Meglenorómánii* 54—58. 1.

Az isztro-oláhokat ma már általában szintén a balkáni romanizmus folytatóinak tartják. A kontinuitásra támaszkodó Hasdeu-féle szemlélet, amely szerint az oláhság nyugati és déli emigrációját a magyar honfoglalás okozta volna, ma már elavultnak nevezhető. Csak Densusianu és különben igen jeles tanítványa, Rosetti ragaszkodnak még mindig ahhoz a nézetükhöz, hogy az isztro-oláhok a Bánságból vándoroltak ki a X. század folyamán. Azok a rokon nyelvi vonások, amelyek a bánsági nyelvjárás és az isztro-oláh közös sajátosságai, történeti adatok hiányában nem elegendők ennek az állításnak a bizonyítására. Weigandnak kell igazat adnunk, aki szerint a nyelvtörténet tanúsága szerint az isztro-oláhok és a bánsági oláhok ősei között *valamikor* és *valahol* szorosabb kapcsolatok lehettek az arumunok elszakadása utáni időkben, de hogy hol, azt pontosan nem határozza meg. Kétségtelen azonban, hogy a Balkán-félsziget északnyugati vidékeire, a mai Jugoszláviára gondolt.¹¹ Innen hurcolódtak széjjel az említett közös nyelvi sajátosságok, és nem a Bánságból történt kivándorlás révén kerültek Isztriába. Az isztro-oláhok eredetének kérdése Silviu Dragomir történeti kutatásai által terelődött új mederbe.¹² Ő és Puscariu raguzai, velencei, boszniai és horvát oklevelek alapján bizonyították be, hogy az oláhságnak ez a nyugatra sodródott töredéke annak az autochton ősoláhságnak a leszármazottja, amelyet az V. sz.-tól kezdve a Balkánra leszivárgó szlávok a félsziget északnyugati felében találtak. Ezeket az ősoláhokat nevezi Puscariu „nyugati oláhok“-nak (Románii Apuseni), ellentétben a „keleti oláhok“-kal (Románii Răsăriteni; ezek a Dunától délre a mai Bulgáriában maradtak volna fenn) és a dákokoláhokkal, akik a Dunától északra lennének a hajdani trajánusi gyarmatosok folytatói. Puscariu tehát teljesen önkényesen három ősoláh csoportot vesz fel, és így az őshaza kereteibe belekényszeríti az egész Balkánt és Erdélyt is, holott bizonyos, hogy az ő szemléletében szereplő „nyugati ősoláhok“ általában nemcsak az isztriaiak, hanem valamilyen később önálló nyelvjárást kifejlesztő oláh népcsoportnak közös ősei.

Az albánok szomszédságában keresendő őshazából az isztro-oláhok ősei északnyugat felé vándorolva a XV. sz.-ban kezdenek a félszigeten letelepedni, s bár a török veszedelem

¹¹ L. Jahresberichte III (1896) 141. 1., és Skok, Slavia VIII, 11929—30) 627. 1.

¹² *Vlahii și Morlacii*. Studiu din istoria românilor balcanici. Publicațiunile Institutului de Istorie Universală. Cluj 1924.

időszakos szüneteléseikor sokan vissza-visszatérnek horvátországi és boszniai lakhelyeikre, a velencei köztársaság telepítési törekvései mégis sokat visszatartanak belőlük. A dalmát városok (Spalato, Trau, Sebenico, Zara) környékén a XIII. sz.-tól kezdve követhetjük biztos történeti nyomaikat, s ugyanekkor vándorolnak át Veglia szigetére is, ahol nyelvjárásuk a múlt század derekán halt ki. Attilio Tamaro az 1510-től 1599-ig terjedő időközben harminchárom új települetet mutatja ki Isztriában, s ezenkívül még sok adat bizonyítja, hogy hajdani elterjedésük a mainál lényegesen nagyobb volt.¹³

Az isztriai oláhok pontos számát az egymásnak ellentmondó statisztikai adatok mellett nehéz megállapítani. Puscarriu szerint nem éri el a háromezret, míg az 1921. évi olasz hivatalos statisztika szerint ennek a számnak is csak mintegy a fele.

Az oláhságnak tehát három olyan ága van, amelynek az oláh tudósok szerint is a balkáni latinság képezi ősi magját. Tekintettel arra, hogy Sinkai idejében Erdélyt tartották a dákoromán írók az oláhság őshazájának, a fentiekből megállapítható, hogy az oláh tudományosság is tud — legalább részben — tárgyilagos lenni. Az arumunok, az isztriai és a megleni oláhok a magyarsággal soha nem kerültek közelebbi kapcsolatba, s nyelvükben — két-három délszláv, illetve albán közvetítésű magyar szótól eltekintve — nincs is nyoma magyar hatásoknak.¹⁴ Csak az északi oláhok őstörténetének vizsgálatában ragaszkodik az oláh tudósok legnagyobb része

¹³ Silviu Dragomir, *Vlahii si Morlacii* 46—47. l., és Puscarriu, *Studii istroromâne* II, 29. kk. 1. Az isztriai oláhok településtörténetére nézve becses adatokat találunk Attilio Tamaro, *La Vénétie Julienne et la Dalmatie* c. művében (Roma 1918—1919), amelyeket Dragomir és utána Puscarriu is felhasználnak. Ezek mellett mindmáig figyelembe veendő: Miklosich, *Ueber die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und in den Karpathen*. Denkschriften d. k. Akad. Wien XXX. 1880.; Jirecek, *Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa*. Sitzungsberichte der kgl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Prag 1879—1880., és *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*. Denkschriften der k. Akad. Wien XLVIII (1902) III. Abh. 38. kk. 1.

¹⁴ A nem északi oláh nyelvű ágazatok magyar elemeire nézve l.: Puscarriu: *Studii Istroromâne* 225—226. l.; Giorge Pascu, *Dictionnaire étymologique macéodoroumain*. Lasi 1925. 229. l.; N. Jokl, *Die magyarischen Bestandteile des albanischen Wortschatzes*. Ung. Jahrb. VII (1927) 46—84. l., amelyben a szerző az albánon kívül a többi balkán-félszigeti nyelvre is tekintettel van.

még mindig az erdélyi folytonosság tarthatatlan elméletéhez, sőt — mint ezt könyvünknek egy más fejezetében fogjuk látni — újabban már a Dunántúlt is megpróbálják belevonni az óriási arányokban elképzelt, szinte egész Kelet-Európát felölelő, állítólagos őshaza határai közé.

2. A népek őstörténetének vizsgálatában gyakran igen értékes felvilágosításokkal szolgálnak azok az elnevezések, amelyekkel a népek önmagukat jelölik, s még inkább azok, amelyeket más népek adnak egymásnak.

Vizsgáljuk meg elsősorban azt, hogyan nevezték önmagukat az oláhságnak különböző ágazatai. A kérdésnek az oláh őstörténet s így közvetve az erdélyi folytonosság szempontjából is vannak érdekes oldalai. Érdekesképpen ugyanis a nyelvüket *romauntsch*-nak nevező rétorománokon kívül a román népek közül csak az oláhok őrizték meg saját népi nevükben az *Imperium Romanum* emlékét, amennyiben önmagukat *Románi* (régebben és a népnyelvben ma is *Rumáni*) névvel jelölik, a nyelvük pedig *limba romána*, vagy *românească*. Vasile Párvan, a dákoromán szempontjai ellenére is nagy hírnévre jutott oláh régész, ebben a körülményben a dáciai folytonosság bizonyítékát látja. Úgy gondolja, hogyha az ősoláhság a Duna jobbpartján, azaz a Balkánon alakult volna ki, akkor saját népi neve valamely jobbparti provincia nevéből, vagy az ezekben megfordult barbár népek egyikének nevéből adódott volna (v. ö. a következő nyugati analógiákat: *frank* 03 *francia*, *Italia* csa *italiano* stb.). Dacia Traiana feladása után nem maradhatott meg északon is a Dacia elnevezés, mert így a déli provinciát hívták 271 után (Dacia Aureliana), s így az őszerinte a kiűrés után még visszamaradt lakosság már csak azért is *Romaniknak* nevezte magát, hogy különbséget tegyen önmaga és a szabad dákok között. Erről az okoskodásról már A. Philippide oláh tudós is kimutatta, hogy antinómikus jellegű, s hogy a *Romanus* név megőrzésének tényéből a kontinuitást cáfoló érvet is lehet alkotni. Azt kérdezhetjük ugyanis, hogy a jobbparti provinciák közül melyik lehetett volna az oláhság névadója, mikor egész sereg elnevezés jelöli azokat a területeket, amelyek a tényleges oláh őshaza kutatásánál számba jöhetnek (Dardania, Dalmatia, Moesia, Thracia stb.). Az oláh régészt különben is saját érve cáfolja meg. Ha u. i. az oláhok Dacia Traianában valamelyik őslakó, vagy népvándorláskori barbár néptől kapták volna nevüket, úgy ma dákoknak vagy gepidáknak hívnák őket. Az oláhok saját népi nevéből tehát a fenti

okoskodással az erdélyi folytonosságot bizonyító érvet kovácsolni nem lehet.¹⁵

Hogy miért éppen az oláhok őrizték meg a *Romanus*-ból eredő *Rumán-t* népi név gyanánt, azt a következőképpen magyarázom. A neolatin népek kialakulásának etnikai és politikai történetét vizsgálva azt látjuk, hogy a *Romanus* nevet, amely Caracalla híres edictuma óta a birodalom minden fajú polgárának büszke címe lehetett, s később a *barbarus* egyszerű ellentétéként jelentkezik, csak ott őrizhették meg a római birodalom népei, ahol a római kultúrának behódoló barbárok és az őslakosság keveredéséből *nem* alakultak önálló életre berendezkedni tudó neolatin népközösségek. Nyugaton a *Romanus* név a külön államiság nélkül élő Romauntschok kivételével elveszett, mert az egységes római birodalomhoz való tartozás kifejezője volt, s Galliában pl. a gallo-román rétegre telepedő frankság lett a germán elemekkel keveredett galliai lakosság névadója. Ezért tűnik el a *Romanus* a Karoling-korban.¹⁰ A barbárok elrománosodása után a megkülönböztető *Romanus* elvesztette jelentőségét, s ahol nem a hódítók hoztak új, általánossá váló neveket, ott az egyes tartományok nevei szorították azt ki. Fenti nézetünk helyességét bizonyítja, hogy Nyugaton a hajdani Raetia és Noricum területén, továbbá Salzburg vidékén és Felső-Ausztriában a *Romanus*, sőt a *Latinus* név is még sokáig megmaradt olyan a germánokkal való elvegyülést elkerülő romanizált és részben latin néptörzseknél, amelyeknek politikai nemzetképző szerep nem jutott osztályrészül. Hasonló volt a helyzet az északkeleti és a keleti tartományok területén, Pannóniában, Erdélyben és a Balkánon. Ezek közül azonban csak Pannóniában és a Balkánfélszigeten találjuk meg azokat a politikai és társadalmi feltételeket, amelyek lehetővé tették azt, hogy a *Romanus* etnikai névvé legyen. A dunai limesen kívül ugyanis — tehát Erdélyben és Kis-Oláhországban, a hajdani Dácia Trajánában — mint ezt másutt fejtegetjük bővebben, a római, ill. romanizált elemnek a népvándorlást is túlélő folytonossága merő képtelenség. A csak másfélszázadig tartó kedvezőtlen körülmények között szárnyát bontogató romanizálás olyan mély gyökereket itt nem verhetett, hogy a provincia *ex foto orbe Romano* összetoborzott lakossága egyhangúan saját népi nevévé avathatta volna a *Romanus*-1, s a tartomány kiürítése alkalmával

¹⁵ *Originea Romănilor I, 659—60. I.*

¹⁶ *L. Gaston Paris, Romani, Romania, lingua romana, romanciurn. Romania I (1872) 6. I.*

éppen a *Romani*-k azok, akik egészen biztosan faképnél hagyták a veszendőbe ment s a barbaricummá visszavedlő provinciát. Nézetem szerint a *Romanus* név csak a dunai limesen belül maradhatott fenn, Pannóniában és a Balkánfélszigeten, ahol a népvándorlás hullámai Erdélyhez képest még akkor is enyhébben pusztítottak, ha figyelembe vesszük, hogy a barbárok nem egyszer Konstantinápolyig hatoltak előre, mert Bizánc még később is mindig visszaverekedett a Dunáig, Erdély azonban már Aurelianus korában végleg elveszett.

A *Romanus* név jelentéstörténetének vizsgálatából is az derül ki, hogy a III. században 271 előtt, amikor még Dácia nem vészett el és csorbítatlanul élt az *orbis Romanus* = *orbis terrarum* világot átölelő gondolata, akkor ezzel egyidőben még nem lehetett szó arról, hogy a *Romani* a hatalmas birodalom mindenfajú népelemét felölelve mint gyűjtőfogalom helyezkedjék szembe a különféle barbárok, elsősorban a germánok nevével. Ebben a korban az Imperium Romanumban a constitutio antoniniana óta (212) mindenki magától értendően *civis Romanus* volt, s ennek külön kihangsúlyozása mint más nemzetektől megkülönböztető népnév még el sem képzelhető. A császár sem nevezi magát *imperator Romanorum*-nak, mert ő a világ ura, s vele szemben nem létezik mint antitézis egy másik *imperator*, aki a Romanikkal szembeállítható népen uralkodnék. Sőt éppen Caracalla híres *edictuma* után kerekedik felül az a provinciális öntudat, amely a római elveseket szűkebb hazájuk fokozottabb emlegetésére bírja, amire nézve idézhetjük Párvan tanítványának, G. G. Mateescunak idevágó megjegyzéseit: „Dalia concessione del diritto di cittadinanza romana a tutti gli abitanti dell’Impero, dopo il regno di Caracalla, non viene più in gran pregio l’origine schietta romana e man manó si fa più sentita la conferma della patria provinciale, cioè dell’origine barbara. Vi e quel *particularismo provinciale* (M. aláhúzása), attestato per mezzo déllé indicazioni *civis Thrax, natione Bessus, domo Dacia*, etc.“¹⁷ Magában Dáciában ez a provinciális öntudat efféle elnevezésekben jut kifejezésre: *domo Macedonia, civis Bithynus*, Germisarában találunk továbbá egy *collegium Galatarum-oí*, Napocában pedig egy *collegium Asianorum*-ot stb.¹⁸ Ez a magyarázata annak az érdekes és a mi szempontunkból igen fontos körülménynek,

¹⁷ Ephemeris Dacoromana I (1923) 71. 1. 1. jegyzet.

¹⁸ J. Jung, *Roemer und Romanen in den Donaulaendern* Innsbruck 1887. 112. 1. 4. jegyzet és Buday Árpád, *Dolgozatok—Travaux* VII (1916) 77 1., valamint Klebelsberg emlékkönyv. Budapest 1925. 131. 1.

hogy a Dácia feladása előtti időkben sem a történetíróknál, sem a feliratokon, sem az érmeken a *Romanus* illetve a *Romani* a barbár világgal szemben a mindenfajú római polgárok összességét kifejező kollektív értelemben sehol sem szerepel. *Ennek az értelemnek az előzetes kialakulása pedig elengedhetetlen feltétele annak, hogy romanizált barbárok akár Dáciában, akár a Balkánon etnikai névül válasszák.*

A 271 előtt készült érmeken teljességgel elképzelhetetlenek még a *gloria Romanorum*, *felicitas Romanorum*, *gaudium Romanorum* stb. feliratok, amelyek különösen Nagy Konstantin uralkodásának éveitől kezdve (306—337) egyre gyakrabban tűnnek fel a barbárok aratott győzelmeit ünnepelve.¹⁹ A Konstantint közvetlenül megelőző korból talán idetartozik Diocletianus (284—305) *votis Romanorum* feliratú érme,²⁰ de már nem vonhatók ide Carausius brittaniai ellencsászár (286—293) *renovat[or] Roma[norum]*, illetve *Romanorum renofvator*²¹ legendájú érmei, mert itt a *Romanorum* — Alföldi szíves felvilágosítása szerint — csak azt fejezi ki, hogy Carausius nem lévén Róma birtokában, a restauráció gondolatát sem Rómával hozza egyenes összefüggésbe (v. ö. a *Roma renascens*, *Roma resurgens* feliratú érmekeket pl. Galba és Vespasianus korából), hanem magukkal a rómaiakkal. A *Romanorum* tehát csak a szövegben kézzelfogható okokból elmaradt *Roma*-szimbólumot pótolja, s nem függ össze az általunk tárgyalt jelentésfejlődéssel.

Az érmekről leolvasható tanulságokkal teljes összhangban van az irodalmi források vallomása is. „Les écrivains du IVe et du Ve siècle — írja G. Paris — parlent avec orgueil de cette nouvelle nationalité romaine, de cette fusion de races dans une seule patrie. *Quis jam cognoscit*, dit S. Augustin, *gentes in imperio Romano quae quid erant, quando omnes Romani facti sunt et omnes Romani dicuntur?*“²² E. Nordennek minden bizonytal igaza van, mikor azt mondja, hogy „Nächst der constitutio Antoniniana des J. 212, durch die allen Untertanen das römische Bürgerrecht verliehen wurde, dürfte der Unitarismus der diokletianisch-constantinischen Reichsordnung die Voraussetzung für jene Begriffs-

¹⁹ L. erre nézve Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain*² VI (1886); H. Hattingly—E. A. Sydenham. *The roman Imperial Coinage* V. 2.; és M. Bernhart, *Handbuch der Münzkunde der römischen Kaiserzeit*. Halle (Saale) 1926. c. műveit.

²⁰ Cohen i. m. 475. 1.

²¹ H. Hattingly—E. A. Sydenham i. m. V. 2., 540—541. 1.

²² Gaston Paris i. h. 2. 1.

entfaltung gewesen sein“.²³ E feltételek közül a Dácia feladása előtti időkben csak a polgárjog általános kiterjesztése valósult meg, s ezzel a tágabb értelemben vett *Romanus* jelentésének kifejlődéséhez már megvolt ugyan az első keret, amely azonban a 271-ig rendelkezésre álló rövid időben — figyelembe véve a már Gallienus előtt beköszöntő nehéz időket — vajmi kevés módot nyújthatott arra, hogy a tartományok állandóan zaklatott és alsóbb néprétegeiben csak felületesen romanizált lakosai a *Romanus* nevet a „staatlicher Sonderbegriff“-en túlmenően már Dáciában „völkerverbindendes Kollektivum“²⁴-nak érezzék és értelmezzék. Alföldi és Budai mutattak rá legutóbb, hogy a *Romanus* névhez a dákoknak volt legkevesebb köztük,²⁵ s csak a legbátrabb képzelet képes arra, tehetjük hozzá, hogy 271 után visszamaradó s esetleg romanizált dákok *Romanus*-oknak nevezték volna magukat. Ami pedig a többi ex toto örbe Romano, de különösen a birodalom keleti tartományaiából összesereglett colonust illeti, azok részére a *Romanus* a legjobb esetben is csak „staatlicher Sonderbegriff“ maradt, ez a „nationslose Bevölkerung“²⁶ Aurelianus kivonulásáig nem olvadhatott össze a *romanitas*-nak a IV. században a *Romani-Germani*, *Romania-Gothia*, *Romania-Alamannia*, *Romania-Francia* stb. antitézisekben mindgyakrabban felbukkanó gondolatában.²⁷ Feltevéve, hogy ez a gondolat már a III. században kicsírázott, úgy bizonyos, hogy hordozói nem a dákok és a keleti provinciálisok voltak, hanem a dáciai légiókat is felölelő dunai tartományok hadserege, amely a Kr. u. III. században a

²³ Alt-Germanien. Leipzig und Berlin 1934. 71—72. 1.

²⁴ L. erre a fejlődésre Norden i. h.

²⁵ Vö. Alföldi, *A gót mozgalom és Dácia feladása*. EPhK. LIV (1930) 87. 1.

²⁶ Ib.

²⁷ G. Paris Ataulf gót királynak az V. sz. elejéről származó híres szavait idézi Orosius nyomán: „essetque, ut vulgariter loquar, *Gothia* quod *Romania* tuisset“ (i. h. 13. 1.), majd görög írókból idéz több IV. sz.-i adatot a *Poruavia* kifejezés legrégebb előfordulásaira; 1. erre még E. Fehrle, *Romania bei Ammianus Marcellinus*. Philologische Wochenschrift XLV (1925) 381—82. 1. Alföldi szerint „Diese Antithese der *Romania* und der *Gothia* (bzw. *Sarmatia*, *Alamannia*, *Francia*, *Saxonia* usw.) ist übrigens ein vielfach hervorbrechender Gedanke des IV. Jh.-s, geboren in den friedlichen und kriegerischen Auseinandersetzungen der römischen und der deutschen Welt“. *Materialien zur Klassifizierung der gleichzeitigen Nachahmungen von römischen Münzen aus Ungarn und den Nachbarländern* III. Nachahmungen römischer Goldmedaillons als germanischer Halsschmuck. Numizmatikai Közöny XXVIII/XXIX (1929—1930) 16. 1.; 1. még Norden i. h. 73. 1.

latin-római állameszme legfőbb hordozójává lett,²⁸ de amely, mint tudjuk, a már Gallienus alatt elveszendő provinciát a gót nyomásnak engedve végképpen barbár kézen hagyta.

Meggyőződésem ezek után, hogy Dáciában még abban az esetben sem maradtak vissza magukat a barbárokkal és elsősorban a gotokkal szemben *Romani* névvel jelölő provinciálisok, ha a kiürítés itt-ott elszórva hátra is hagyhatott bizonytalan, de semmiesetre sem jelentékeny számú külvárosi és falusi elemeket.²⁹ Nyugaton és Keleten egyaránt a IV. századtól kezdve jelentkezik — kb. egyidőben a *Romania* feltűnésével — a jelentésében átértékelődött *Romanus*, s ekkor a Balkánon már csak a két új Dácia s a többi a görög nyelvterülettől északra, de a Dunától délre elterülő tartományok romanizmusának alkatelemei nevezik magukat e néven. Ha tehát ma az oláhok a *Romanus*-ból fejlődött népet használnak önmaguk jelölésére, úgy ez a tény Dáciával semmilyen kapcsolatba sem hozható, s megoldását máshol kell keresnünk.

Kétségtelen, hogy a IV. és VI. század közötti időkben, amikor még mindig csak balkáni latinságról lehet szó, nem pedig ősdalmát és ősoláh nyelvről, a félsziget római, illetőleg romanizált őslakos elemei egyöntetűen *Romani* gyűjtőnévvel jelölték magukat, kivéve természetesen pl. a besszusok egy jelentékeny részét, akikről Jordanes beszél s említi, hogy nyelvükben a Dunát Isternek nevezik,³⁰ vagy azokat az albán nyelv bizonyossága szerint erős latin hatáson átesett őslakosokat, akik egyesek szerint illírek, mások szerint trákok voltak. A név fennmaradását bizonyítják a IX. és X. századokban az Eginhardusnak tulajdonított évkönyvek, a *vita Hludovici imperatoris* és Konstantinos Porphyrogenetos, amely források szerint a dalmáciai városok lakóinak neve a nyugati és keleti írónál egyaránt *Romani*, *Ῥωμαῖοι*

²⁸ Alföldi, i. m. EPhK. LIV (1930) 87. 1., és *Magyarország népei és a római birodalom* (Kincsesár. A Magyar Szemle Társaság kis könyvtára 42. sz.) Budapest 1934. 33. kk. 1.

²⁹ L. erre a köv. fejezetet.

³⁰ Idézi már Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*. Göttingen 1904. Anastatischer Neudruck der Ausgabe von 1834. 263—64. 1. Arra nézve, hogy a romanizmus nem egyforma intenzitással és gyorsasággal terjedt a meghódított tartományok őslakosai között, hivatkozhatunk Mommsenre, aki szerint a Rhone alsó folyásának mindkét partja már Augusztus idejében (Kr. e. 31—Kr. u. 14.) teljesen romanizálva volt (*Römische Geschichte* V., 79. 1.), amivel szemben Sidonius Apollinaris ismert feljegyzése áll az V. században még mindig élő autochton kelta nyelvről.

(ellentétben a bizánci görögöt jelentő Ῥωμαῖοι névvel), s még a diokleai presbiternél — a XII. sz. második felében is él annak emléke, hogy nemcsak a dalmát városlakókat, hanem a morlákok őseit is *Romani* néven nevezték.³¹ Hogy a *Romanus* név meddig élt a dalmátok között a *Latinus* mellett, azt nem tudjuk, de hogy az oláhok mindvégig megtartották, azt a tények bizonyítják. Megőrzése egyébként egyik legbiztosabb érvünk az oláhság mindnégy ágazatának közös balkán-félszigeti eredete mellett. Ma már ugyanis az oláh tudományos irodalomban is általánosnak nevezhető az a nézet, hogy az isztriai oláhok, az arumúnok és a megleni oláhok a balkáni romanizmus folytatói, akik részben mindmáig, részben pedig nagyfokú elszárvosodásukig egyaránt a *Romanus*-ból származó népnévvel jelölik magukat.³² Mivel pedig a fentiek szerint a *Romanus* név felvétele és népnévvé válása Dácia Trajánával semmiféle kapcsolatban nem lehet, úgy ennek a két — nézetünk szerint biztos körülménynek — összevetéséből azt a helyes következtetést vonhatjuk le, hogy az állítólag Dácia Trajánában fennmaradt oláh népágazat is csak a balkániélszigeti közös őshazából hozhatta magával *az eredetileg mindnégy ágazatnak közös *Romanus* > *Rumán* cv> *Arman* <v> *Rumer* co **Rumgn* népvét. Más szóval, a harmadik század második felében elvesztett Dáciában az ottani romanizmus a kifejtettek bizonyossága szerint még azon időpont előtt ment tönkre, mielőtt a *Romanus*-ból „völkerverbindendes Kollektivum“, majd ebből kifolyólag népnév lehetett volna, mikor pedig a *Romanus* ezt a jelentést vette fel, akkor Dáciában már nem volt romanizmus, vagy ha volt is, úgy a limesen kívül izoláltan tengődött a barbaricumban, s már elszórtságánál és számbeli jelentéktelenségénél fogva sem vehetett részt abban a sajátos, a legkülönbözőbb népeket is magával ragadó öntudatosítási folyamatban, amely a *Romanus* név jelentésének kiteljesedését eredményezte. A *Romanus* név csak olyan területeken maradhatott fenn, amelyek a IV. században, vagy persze még tovább is, a dunai limesen belül néztek farkasszemet az egyre növekvő barbár veszedelemmel, így Raetiában, Noricumban,³³ Dalmáciában

³¹ A bolgárok hódításairól szólva mondja, hogy ezek Macedónia után elfoglalták; „totam provinciám Latinorum, qui illō tempore *Romani* vocabantur, modo verō Morovlahi, hoc est Nigri Latini vocantur” (Schwandtner, *Scriptores* III, 478. 1.).

³² L. bővebben *Az oláhok nemzeti nevééről* c. tanulmányomat, Egyet. Phil. Közlöny LVII (1933) 49. kk. 1.

³³ J. Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern*². Innsbruck 1887. 260. 1.; I. Egger, *Die Barbareinfälle in die Provinz Rätien und*

s minden bizonnyal Pannóniában is.³⁴ Az a romanizmus, amelyből az ősoláh nyelv fejlődött, s amely Dácia elvesztése után is még századokig együtt élt a birodalom határain belül a Balkánfélszigeten, a keleti latinsággal *egy* helyen és *egy* időben kezdte magát *Romanus-nak* nevezni, s erről a helyről — a közös oláh őshazából — vitték magukkal az ugyanabból a *Romanus*-ból fejlődött *Rumán* nevet a „dákooláhok“ északkeletre, a *Rumer* nevet az isztriai oláhok északnyugatra és az *Armán* nevet az arumunok délre.

Szándékosan foglalkoztam hosszasan a *Romanus* történetével, mert megőrzésében az oláhság balkánfélszigeti eredetének újabb bizonyítékát látom, s mert — mint azt egy külön fejezetben fogom részletesebben kimutatni — az oláh kérdés keletkezésének történetében is az eddigi felfogástól eltérően kimagasló szerepet tulajdonítok neki.

Ma már az oláhságnak nem minden ága nevezi magát latin eredetű népnéven. Az isztriai oláhok saját magukat *vlás-nak* hívják (egyes számban *vláh*), az ebből képzett melléknév *vlaski*, *vlaski*, ami nyilvánvalóan mutatja, hogy a környező horvátságtól és szlovénségtől kölcsönvett elnevezéssel van dolgunk. Ez a név azonban nem kizárólagos, a Jejáni-beliek pl. cíci-nek (olv. *csicsi*) mondják magukat, a nevet horvát c-vel ejtve, s így nevezik őket a fiúmai magyarok is.³⁵ Arra a kérdésre, hogy milyen nyelven beszélnek, szintén nem adnak egységes választ. A *rumárqste* (< *romanisce*) helyett, amely rotacizmussal (ez alatt az északi oláhban is meglevő *n > r* hangváltozást értjük) az északi oláh *rumáneste*, *románeste* isztriai megfelelője volna, azt mondják horvátul, hogy po *nasom*, t. i. „a mi nyelvünkön“, a Jejáni-beliek pedig: po *zejansku*. Az isztriai oláhok tehát sem magukat, sem pedig nyelvüket nem nevezik meg egyöntetűen. Bizonyítékunk van azonban arra, hogy régebben, amikor a horvát hatás még nem érte el a mai erejét, akkor még volt az őshazából magukkal hozott saját népi nevük. Ireneo della Croce karmelita apátnak „História antica e moderna Sacra e profana, della città di Trieste“ c. művében olvassuk: „. . . i nostri Chichi addimandansi nel proprio linguaggio *deren Besetzung durch die Barbaren*. Archiv f. österreichische Geschichte XC (1901) 92. l.

³⁴ L. erre N. Drăganu, *Románii in veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii* c. munkájáról írt ismertetésében, Századok (1933) Kny.; Pleidell Ambrus, *A magyar várostörténet első fejezete*. Budapest 1934. 75. kk. 1.

³⁵ Pais Dezső szíves közlése.

Rumen‘ (1698., 334. 1.). Ezek szerint a XVII. század végén s talán még a XVIII. század elején is, még élt volna a *Rumári* népnév, amely hangtanilag is hiteles isztro-oláh alakkal bír, amennyiben megvan benne az $n > r$ hangfejlődés, a rotacizmus. Újabban egyesek (Măiorescu, L. Morariu, Glăvina, Popovici stb.) mesterséges úton próbálták a feledésbe ment etnikai nevet ismét népszerűvé tenni, de minden kísérletük kudarcot vallott.³⁶

Van az oláhságnak még egy másik ága is, amely ma *utas*-nak nevezi magát, az úgynevezett megleniták. Az őshazából származó nevüknek, amely nyelvjárásukban ma *Rumon*-nak hangzanék, a történeti forrásokban semmi nyoma sincs, de feltehető, hogy valamikor megvolt.³⁷ Szláv környezetükben azonban éppúgy elfelejtették, mint isztro-oláh testvéreik. A névcserét az oláhság e két töredékénél a két nyelvűségen kívül előmozdíthatta még a faji összetartozás tudatának a hiánya, amelynek — ellentétben az északi oláhokkal és az arumúnokkal — a legcsekélyebb nyomát sem találjuk meg náluk.

Eredeti nevüket az északi oláhok, az arumúnok és az albániai oláhok őrizték meg.

Az arumúnoknál a *Romanu(m)*-ból szabályos hangfejlődéssel *Armán*, *Áramán* lett, az *r* előtt a jellegzetes *a* magánhangzó előtéttel (v. ö. ehhez a következő északi oláh és arumún szópárokat: *rece—araié* ‚hideg‘, *rámán—armin* ‚fardok‘, *riu—ariu* ‚folyó‘ stb.). Ezt a nevet mindmáig megőrizték, kivéve a pindoszi arumúnok kebeléből Bulgáriába szakadt telepéseket, akik ma — a pirdopi területben szerzett tapasztalataim szerint — *Jintar-oknak* nevezik önmagukat, nyelvüket pedig *tintarski*-nak. Ez a névcseré meggyőzően mutatja, hogy egy tömörebb földrajzi egységben élő, de politikailag szervezetlen, alacsony kultúrájú nép diaszpórái idegen környezetbe jutva könnyen elveszíthetik régebbi etnikai nevüket, ahogy ez az isztriai oláhoknál történt s a meglenitáknál is történhetett. Az albániai farseriótáknak nevezett

³⁶ Az isztriai oláhokkal minden szempontból kimerítően foglalkozik S. Puscariu monográfiája: *Studii istroromâne* I. Textele. Analele Academiei Romane. Seria II. Tom. XXVIII. Sec[^]ia Literară. Bucure[^]ti 1906., II. Introducere-Gramatica — Caracterizarea dialectului istroromân. Bucuresti 1926., III, Bibliografie critică—Listele lui Bartoli-Texte inedite-Note-Glosare. Bucuresti 1929. A kitűnő filológiai apparátussal megírott mű állításaival sokban nem érthetünk egyet, 1. erre Deutsche Literaturzeitung 1928. 369—371. hasáb.

³⁷ Th Capidan, *Meglenoromânii* 5.: „... numele „Rumon“, cu care ar fi trebuit să se cheme, s’a pierdut fâra urmă.“

(*Fraseri* helység neve után; *frassr* < lat. *fraxinu*) arumúnok saját népi neve *Rámáni*, *Rumáni* s állítólag *Románi*⁵⁸ is a előtét nélkül, ami különben az arumúnoknál is előfordul. Megjegyezzük, hogy a Capidan által közölt *Románi* hangalakjának hitelességéhez szó fér, az elsőszótagbeli o ugyanis tudós eredetű régieskedésnek látszik. Hasonló régieskedéssel az alább kifejtendő okokból az északi oláhoknál is találkozunk.

Legérdekesebb a név története az úgynevezett dáko-oláhoknál, vagy északi oláhoknál. Ugyanazok a történelmi álligazságokra támaszkodó erők, amelyek a kontinuitás elméletét hívták életre, a *Rumán* népnév hangalakját is megmásiították. Tudvalevő, hogy az irodalmi nyelvben ma már nem *Rumán*⁵⁹-l, hanem *Román*-t mondanak s ez utóbbi a népnyelvi alaktól eltérő kitatarozott alakot (v. ö. még *románesc*, *románeste*, *Románia*) azért ejtik o-val, hogy a *Roma* (Romanus) névhez jobban hasonlítson. A dákoromán nyelvészek és történészek fellépéséig (Sinkai, Major, Klain stb.) azaz a XVIII. század végéig a népies hangalakú *Rumán* csaknem kizárólagos s csak az erdélyi protestáns eredetű oláh vallásos szövegekben s moldvai és havaselvi krónikásoknál (pl. Nicolae Costin, Spátarul Milescu stb.) találkozunk az o-s alakkal, mint tudatos latinoskodással. A ru-^ro-közötti ingadozást Theodor Gartner követte nyomon,⁴⁰ megállapítva, hogy 1840 körül a *román* már meglehetősen általános. Ő említi azt is, hogy a párisi oláh diákok 1846-ban még annak rendje-módja szerint *rumán-nak*, 1848-ban azonban már *román-nak* nevezik magukat. A. Pumnul „Grammatik der rumänischen Sprache” (Wien, 1846.) című nyelvtanában abban a hiszemben, hogy a *rumán* alak régebbi még a latin Romanusnál is (l. ehhez Diefenbachnál a *Ruman* alakváltozatot), felveszi a harcot az o-zó divattal, de reménytelenül és eredménytelenül. A római származás nagyobb dicsőségére kitatarozott *Román* név aztán a nagyromániai atmoszférában döntő erővel kapott életre s a legjobb úton van ahhoz, hogy a történeti jogokkal rendelkező vetélytársát tökéletesen elnyomja. A rómaiaskodás az oka a *Romin* helyesírás elleni tiltakozásnak is, mert az d hangnak úgy a szó

³⁸ Dacoromania VI (1929—30) 1931. 116. 1.

³³ Az u-val ejtett alak a népi hangfejlődés eredménye, v. ö. Cancel: *Despre „rumán” si despre unele probleme lexicale slavoromâne*. Bucuresti, 1921. 5. 1., és Tiktín, *Dicționar român-germán*. 1336. 1.

⁴⁰ *Über den Volksnamen der Rumänen*. Sonderabdruck aus den „Bukowiner Nachrichten“. Czernowitz, 1893.

elején, mint a szó belsejében következetesen *i*-vel való írása eltávolodást jelent az etymológikus helyesírású *Román*-tól, amely legalább is írásban hívebben tükrözi a *Romanus*-1.⁴¹ A népies hangalakú változat kiközösítésének második fontos lélektani oka a *rumán* szónak ‚paraszt, jobbágy, rabszolga’ jelentése volt,⁴² amely éppen azért mert a vajdaságokban fejlődött ki az oláhság nyomorúságos szociális helyzete következtében, egy, a ‚dákorumán’ ideológia görögtüzével szöges ellentétben álló sötét múlt hordozója volt, s így a kitagadottak mostoha sorsára kellett jutnia.

A ‚dákorumán’ törekvések képviselői nem elégedtek meg azzal, hogy odahaza népszerűsítsék a római eredetet fennhangon hirdetni hivatott *Román*-1. hanem egyidőben megindították a külföldön eladdig mindenütt általánosan használt *oláh, Walach, Valaque, Valacco, vlach stb.* elleni hadjáratot is. Magyarországon Sinkai, Maior és Klain állottak a mozgalom élére. Az utóbbi, az első oláh nyelvten szerzője, latinnyelvű munkájának 1780-ban a következő címet adja: *Elementa Linguae Daco-romanae* — de a félreértések elkerülése végett hozzáteszi, — sívé *Valachicae*. Maior a latinizáló helyesírás szabályait 1819-ben *Orthographia romana* sive *latino-Valachica* címen írja össze. J. Alexi pedig 1826-ban *Grammatica Daco-Romana* sive *Valachica* címen ír nyelvten. Ebben a csoportban említendő még A. A. Naszody *Lexicon Germano-Latino-Daco-?omanum*-a is, amelynek kézirata a nagyváradi püspökség könyvtárában van. A dákorumán törekvésekkel kapcsolatos átkeresztelésről jegyzi meg a S. T. (Thököly Szabás) az „Erweis, dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind, und dies nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt” című Budán 1826-ban megjelent kétnyelvű munka szerzője, hogy „Um den Walachen in dem Wahn zu bestärken, lehrnen sie ihn jetzt nicht *Rumun*, sondern *Roman* sich zu nennen” (68. 1.). A legrégebb nyomtatásban megjelent oláh szótárak egyike a híres Budai Lexikon a *Románeseu* szót így fordítja: *valachicus, daco-romanus: Oláh: walachisch*, ami nyilvánvalóan bizonyítja, hogy 1825-ben, amikor a szótár megjelent, még lehetetlenség lett volna

⁴¹ L. bővebben Al. Rosetti, *Observafii asupra ortografiei Academiei Romane*. Revista Istorică Română II. (1932) 359.

⁴² Tiktin, i. h. 1335—36. 1.; Gaster, *Chrestomafie romána* II, 518. 1.; Hunfalvy, *Az oláhok története* II, 95, és 328. 1.; Réthy László, *Ai oláh nyelv és nemzet megalakulása*². Nagy-Becskerek, 1890. 203. kk. 1. C. C. Diculescu szerint ez a jelentés a gepida-oláh együttélés emlékét őrizné(!), s az oláhságnak az uralkodó népréteghez való viszonyát fejezi ki (*Die Gépidén*, 196. 1.).

nyelvünkben ‚oláh‘ értelemben ‚román‘-t használni, mert különben ebben a dákorumán szerzőktől származó műben feltétlenül az utóbbi szerepelne a *Románescu* magyar fordítása gyanánt. A. Clemens 1821-ben kiadott ‚Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuchjában‘ a ‚Román‘ fordítása ugyancsak ‚Walach‘ és nem ‚Rumäne‘, vagy éppen ‚Romane‘, ‚Romane‘.⁴³ Erdély műveltebb oláhjai már a szabadságharc előtti időkben erőteljesen szolgálják a ‚kijavított‘ név népszerűsítésének ügyét. D. T. Bojánca ügyvéd ‚Digeratoriul bunei-cresteri‘ című, az aradi oláh tanítóképző intézetnek ajánlott pedagógiai művében írja: „Ubiubi deinceps vox *Romanus* sívé substantive, sívé adjective sumpta apparuerit, ubique *Valachus* intelligendus est“. Ez előzmények nélkül az 1848. május 15-i oláh nemzetgyűlés legfeljebb azt követelhetette volna, hogy hivatalosan *rumun-nak* nevezzék a sérelmezett *oláh* helyett, nem pedig *román-nak*, ahogy azt tényleg kívánták. Ám ekkor már a külföldi sajtóba és irodalomba is sikerült az oláh propagandának becsempésznie a *román* nevet. Bizonyítékul (hivatkozunk J. A. Vailant dákorumán szellemben írt háromkötetes művére, amelynek címe: *La Romanie ou l’histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d’or, Ardaliens, Valaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romanes* párisi Revue Indépendante 1848. január 25-i számában Saint-Martin „La Romanie ou Moldo-Valaquie“ címen írt cikket. Ennél jelentősebb eredményeket ért el az oláh propaganda a német sajtóban. Egy névtelen oláh szerző 1849-ben kezdi el egy nagyoláh szellemű háromfüzetes munka kiadását, az elsőnek címe „Die *Romanen* der österreichischen Monarchie“,

⁴³ Mint érdekességet említjük itt J. Jung állásfoglalását: „Zum Schlüsse die Bemerkung, dass ich mich der Bezeichnung „Rumänen“ bedient habe, weil sie in Ungarn die gebräuchlichere geblieben ist, obwohl man von anderer Seite mehr oder minder nachdrücklich für „Romanen“, „Romanen“, „Rumunen“ eintrat“. (Römer und Romanen in den Donauländern². Innsbruck, 1887. VII. 1.). A névhasználat körüli áldatlan polémiaakra jellemző Mangiuca idevágó nézete: „Die Magyaren ... fangen in letzter Zeit an, in Absicht um den Nymbus der *Daco-Romanen* diesbezüglich zu verdunkeln, ebenfalls *Romen* und *Rumun* zu schreiben“ (Daco-romanische Sprachforschung. Separatabdruck aus der Romänischen Revue. II. (1886), 27. 1. A „Rumunen und rumunisch“ c. fejezetben nem átalja azt állítani, hogy Áron Pumnul azért kelt a *Rumán* alak védelmére, mert nem ismerte a népi kiejtést (mintha az oláh nép valaha is *Román*-t mondott volna!), ugyanakkor a pápai kúriának és franciáknak ajánlja a *Daco-Romanus* és a *Daco-Romains* kifejezéseket, amelyeknek a meghonosodása „im Interesse der Wissenschaft“ kívánatos volna.

a következő kettőé már a *Romanus* teljes képmásával: „Die *Romanen* der österreichischen Monarchie“ (1850—51.). A bukovinai oláhok kétnyelvű újságja 1850-ben „Gaseta Romanescă“, illetőleg „*Romanische Zeitung*“ címmel jelenik meg. Érdekesen módosult például Iszer 1844-ben kiadott „*Walachische Sprachlehre*“-jének címe, amely 1855-ben már „*Walachische oder romanische Sprachlehre*“ lesz. Több esetet nem említünk, de röviden utalunk arra, hogy a háborúutáni időkben még mindig tart az o és zi-val ejtett alakok ingadozása — az előbbieket nagyromániai erők fokozott igyekezettel préselik be az európai köztudatba — s így újabban is találkozunk még vitákkal, amelyek a Rumäne-Románé, rumeno-romeno (a franciáknál a *romain* szónak 'római' jelentése lévén, a *roumain* helyettesítése o-s alakkal nehézségbe ütközik) változatok használandósága körül folynak. Még nagyobb az egységes megnevezés hiánya az országnévcetében, a német *Rumänien-Romänien* mellett az olaszban pl. már négy különböző név van forgalomban: *Rumenia* — *Romenia*, *Rumania* — *Romania*, amelyek közül a dákoromán fülnek a *Romania* a legkellemesebb csengésű, legkevésbé pedig a *Rumenia* tetszik. A bolgároknál Mladenoff, a kiváló nyelvtudós, kifogásolta a régebbi *Rumania* helyett újabban minduntalan fel-felbukkanó *Romanija* használatát. A dákoromán forrásokból táplálkozó, ma már az egész világon — mint látni fogjuk, nálunk is — eredményesen működő irányzatnak az a célja, hogy az Európa keletén elterülő neolatin nyelvű országot nevezzék nemzeti hiúságból ugyanazzal a névvel, amely egykor az egész Imperium Romanum, az egész orbis Romanus népi neve volt. *Romania* volt a Barbaries ellentéte s jelentette átvitt értelemben a római műveltséget, a rómaiságot. Mikor a germánok, 'Romániáé eversoles', a nyugatrómai birodalmat megbuktatják, a név a bizánci birodalom, a Keleti Császárság jelölésére megy át.⁴⁴ A bizánci tartományt szervezett Itália nevét őrzi a hajdani ravennai exarchátus *Romagna* neve, s a német-római császár-

⁴⁴ A trák síkságnak szintén *Romanjá* a neve (Jirecek, *Das Fürstentum Bulgarien*. Wien, 1891, 8., 115., 194. 1.) s a *Romania* névvel függ össze a *Rumélia* (török: *Rumili*) elnevezés is, amely az európai Törökországot jelenti. Az 1204—1261-ig létezett keleti császárságot Geoffroy de Villehardouin szintén *Romenie* néven emlegeti emlékirataiban s neki magának a címe is „maréchal de Champagne et de Romenie“. L. *Collection complète des mémoires relatifs à l'histoire de France depuis le regne de Philippe-Auguste jusqu'au commencement du dix-septième siècle.*, par M. Petitot. Tome I Paris, 1819., passim.

ság idején is *Romania* a mai Olaszország neve s maga a német-római császár is imperator *Romanorum*-nak nevezi magát.

Az oláhság nemzeti nevének történetéhez érdekes adatokat meríthetünk a magyarországi, illetve Magyarországra vonatkozó forrásokból s ezek közül néhányat már csak azért is megemlítünk, mert az erdélyi oláh folytonosság hiedelmének keletkezésében meggyőződésem szerint igen nagy szerepet játszott az a körülmény, hogy az oláhok a *Romanus* nevet megőrizték. Ahol ugyanis a régebbi történetírók akár a Balkánon, akár Erdélyben, rumun-oláh nyelvű pásztorokat találtak, ott mindenütt a rómaiak egyenes leszármazóinak tartották őket, különösen ha még azt is tudták, hogy népi nevük a *Romanus*-szal feltűnően összecsengő *Rumán*, amelyről fennebb mutattuk ki, hogy valamikor az oláhságnak mind a négy ága ezzel a névvel jelölte önmagát.

A XVI. századtól kezdve gyakran találkozunk azzal az első pillanatra meglepő kijelentéssel, hogy az oláhok *Romanok*nak nevezik magukat. A dalmát Tranquillus Andronicus 1534. december 16-án kelt latin tudósításában írja, hogy az oláhok „most *Romanos*nak nevezik magukat, azonban erősen elferdített és barbár nyelvekkel keveredett beszédjükön kívül nincs bennük semmi római”.⁴⁵ Gritti Alajos kísérője, a páduai születésű Della Valle Kisoláhországon keresztül utazva (1532—34) a dealui monostor kalugyereitől nyert értesülései alapján és saját tapasztalatai nyomán írja, hogy az oláhok „conservano il nome de *Romani*; ma per il corso de tempi, hanno corrotto si il nome, et li costumi, ehe a pena s'intendono, pero al presente si dimandon *Romei*”.⁴⁶

I. Ferdinánd Oláh Miklós esztergomi érsekhez 1548. november 23-i kelettel intézett levelében említi, hogy „Valachi. . . quos ab ipsa rerum Domina Urbe Roma oriundos constat, unde nunc quoque sua lingua *Romani* vocantur” (az oláhok, akik a világ úrnőjétől, Róma városától származnak, ezért még ma is Romaniknak nevezik magukat nyelvükön).⁴⁷ Pater Antonius Possevinus, aki a Szentszék megbízásából utazgatott Kelet Európában s így 1583-ban Erdélybe is eljutott, már egy eredetelméletet is közöl róluk: „. . . antiquum Romano-

⁴⁵ Fontes Rerum Transylvanicarum IV, 243.: „... nunc se *Romanos* vocant; séd nihil Romani habent, praeter linguam et ipsam vehementer depravatam et aliquot barbaricis idiomatibus permixtam”.

⁴⁶ V. ö. Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*. Bulletin de la Section historique. Académie Roumaine. Tome XVI. (1929), 15. 1.

⁴⁷ V. ö. Veress, *Bibliográfia romána-ungará*. Bucuresti, 1931. II. 259. 1.

rum genus, qui et sese *Romanos* ad huc vocitant, atque olim sive ex coloniis Romanorum, sive ex iis, qui ad metalla dam-nati erant. descenderunt” (régí római nemzet, mely most is Romani névvel él s vagy a hajdani római kolóniáktól, vagy pedig az ércbányák kényszer munkásaitól származik).⁴⁸ Kovacscczy Farkas *De administrando Regni Transylvaniae* (Kolo-zsvár, 1584) című művében, Philodacus és Eubulus párbeszédében szerepel e kérdés: „. . . Valaöhi nostri, qui se nunc etiam *Romanos* vulgo venditant, eorum (se. Romanorum) reliquae sunt? (A mi oláhjaink, akik közönségesen most is Romamknak nevezik magukat, a rómaiak ivadékai?)⁴⁹ Lisznyai Pál pedig egyenesen azt mondja, hogy az oláhokat latinul Romáruknak nevezik: „... Volachice vocantur *Rumuny*, latiné *Romani*, hungarice autem vocantur *Oláh*, et in plurali *Oláhok*“.TM

Ezekből az adatokból persze egyáltalában nem következik, hogy az oláhok saját neve csakugyan már a XVI. században *Romani* lett volna, ahogy ezt a XIX. századi dákoromán propaganda igyekezett az európai köztudatba belevinni, hanem egyszerűen csak ir-val ejtett *rámán*, amelyet a humanisták latinizáló, visszarégiesítő módján — amióta csak a humanisták könyveit forgatták — másképpen átírni, mint: *Romanus*, a XVI. században, úgy látszik, még senkinek sem jutott eszébe. Ha meggondoljuk, hogy humanista felfogás szerint az oláhok »elrontott és barbár elemekkel kevert’ latin nyelven beszélnek, úgy mi sem természetesebb, minthogy a *rumán* hangalakjában is egy .elrontott’ Romanus-t láttak, amelyet klasszikus tudásuknak megfelelően siettek *Romanus*-ra .kijavítani’. Lényegében tehát ugyanazt tették, amit később Sinkaiék, azzal a különbséggel, hogy náluk a név-reformnak még semmi politikai tendenciája nincs.

A XVII. században találkozunk az első próbálkozásokkal, amelyek a cirillbetűs ábécével minden nehézség nélkül leírható *rumán* latinbetűs átírását célozzák. J. Tröster ‚Das Alt Neue Teutsche Dacia’ (Nürnberg, 1666) című könyvében írja: „Letzlich heissen sie in ihrer Sprache nicht Walachen oder Bloch, sondern Rumunos oder Römer“ (327. l.). Feltűnő, hogy Tröster ezt a népies hangalakú nevet is minden habozás nélkül a *Römer*-rel, azaz *Romanus*-szal azonosítja. Toppel-

⁴⁸ Fontes Rerum Transylvanicarum, V, 209.

⁴⁹ V. ö. Szádeczky L., *Kovacsóczy Farkas kancellár, 1576—1594. Magyar Történelmi Életrajzok*, VII. évf. 41. l.

⁵⁰ *Origó gentium et regnorum, post-diluvianorum, a Japheto, Semo, at Chamo, eorumque posteris. Debrecini, 1693. 97. l.*

tinus átírásában észrevehető, hogy komoly fejtörést okozott neki az *á* hang írásmódja: „Illud certo scio, quod etiamnum hodié nostri Valachi se vocitant *Rumuin*, id est *Romanos*.”⁵¹ Mintha az *u*-val az *á* veláris jellegét, az *z*-vel pedig a magas nyelvválást akarta volna érzékeltetni, amely tényezők csakugyan meghatározzák a sajátos oláh hangot. A XVII. századi Stanislav Orichoviusnál már egy harmadik átírási, illetve hanghelyettesítési lehetőséggel ismerkedünk meg: „Hi eorum lingua *Romini* a Romanis, nostra Walachi ab Italis appellantur.”⁵² Szembeszökő, hogy Orichovius *o*-t ír az átírt alakokban rendszeresen fellépő elsőszótagbeli *u* helyett, valószínűleg a *Romanus*-szál való nagyobb hasonlóság kedvéért, azonban minden dákoromanizmustól függetlenül, A hazai humanisztikus műveltség egyik legkimagaslóbb oláh eredetű elsajátítója, Halics Mihály 1674-ben Páriz Pápaihoz intézett latinbetűs ódájában „*Romanus* Apollo-nak nevezi magát,TM mert érezte, hogy az oláh szövegben éppen ez a népies hangalakhoz közelálló jelző fejezi ki legjobban azt, hogy ő mint oláh anyanyelvű hallgatótársa köszönti fel Pápaiát.”⁵⁴ A latinszövegű ajánlásban ‚*Valachicae*‘ helyett *Carmen primo et unigenitum Linguae Romano-Rumanae* áll s latin a keltezés és névalírás is: „Nob. Romanus Cívís, de Cáránsebes”.⁵³ Halics éppúgy, mint kortársai, meg volt győződve, hogy az erdélyi és bánági oláhok a dáciai latin gyarmatosok egyenes leszármazol s ezért aggályoskodás nélkül s a legteljesebb jóhiszeműséggel nevezi magát a fenti módon is. Hogy minden önmegalázás nélkül *Valachusndik* is nevezhette volna magát, bizonyítja kortársának, a szintén oláh eredetű, de még nagyobb mértékben elmagyarosodott franciskánus szerzetesnek, Kájoninak az esete, aki mint saját maga írja: „Joannes Kájoní *Valachus* de Kis-Kájon.”⁵⁵ A XVII. századból még az er-

⁵¹ *Origines et oeeasus Transylvanorum. Lugduni, 1667, cap. VI. 55. I.*

⁵² Idézi Tr. Laurian, *Tentamen*, XXXIX. 1.

⁵³ Siegescu tévesen „Romanus Apollo“-t ír, l. Egyet. Phil, Közi. XXVII (1903), 487. 1. A hiba forrása a Hasdeu által közölt másolat (Columna lui Traian, 1883. 413—14. 1.), amelyet N. Densúsiánu készített. V. ö. még Dacoromania IV. (1924—1926), 1927. 106. 1. Érdekes, hogy maga Dráganu is „Romanus Apollot“-t ír egy helyen (u. o. 97. 1.) pedig ugyanabban a cikkben javítja N. Densúsiánu másolási hibáit.

⁵⁴ Ilyen félig népies, félig tudós alakot használ N. Ch. Quintescu is a *Valachus* helyett: *De deminutivis linguae Rumanicae*. Berlin, 1867.

⁵⁵ L. az óda faksimilé-lenyomatát: Dráganu, *Mihail Haliéi* (Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII.), Dacoromania IV. 169. 1, utáni melléklet (v. ö. még Veress, *Bibliográfia româna-ungară* I, 116. 1. 213. sz.).

délyi származású Thomas Scharsius, Wittenbergában 1690-ben megjelent doktori értekezését említjük meg, amelyben a következőket írja: „... Valachi, Romanorum reliquia, siquidem eorundem lingua, Latinum sermonem haud obscure redolens, originem Italicam facile prodit, quin ipsimet Valachi sese *Rumuni* hoc est *Romanos* appellant”.⁵⁶ Az e-vel álírt alak is már a XVII. században felbukkan. J. Jo. Lucius *De regno Dalmatiae* című művében írja: „Valachi autem hodierni, quicunque lingua Valachica loquuntur, se ipsos non dicunt Vlahos aut Valachos, séd *Rumenos*.”⁵⁷ A *Rumun*, *Rumün*, *Romin*, *Rumen* után szinte stereotip szabályszerűséggel odafüggesztett „id est *Romanos*”, „hoc est *Romanos*” világosan bizonyítja, hogy a két név összefüggését mindenkor érezték s így érthető, hogy ebből a tényből a történetírás akkori színvonalán csak azt a következtetést vonhatták le, hogy az oláhok mindenütt s így Erdélyben is a római gyarmatosok utódai. Dugonics Andrásnak egyenesen a *rumun* név az úgyszólván egyetlen érve, amikor a fentemlített adatok naiv hangnemében mondja: „Azon nép, mely Magyar- és Erdélyországnak némely részein, Havasalföldön pedig és Moldvában szélesén és hosszan elterjedt, hogy azon rómaiaknak maradványai legyenek, kik Dáciában, melyet Trajanus császár megvéve, újra letelepedtek, bizonyos abból is, hogy még mostanában is, *Rumunok*nak, azaz rómaiaknak nevezik magukat, sőt azon nyelv is, mellyel mostanában élnek, nem egyéb a római nyelvnél”.⁵⁸

Az eddig elmondottak alapján tehát nyilvánvaló, hogy az oláhok népi neve eredetileg mindnégy ágnál a *Romanus*-ból fejlődött. Az északi oláhok a népies *Rumán* hangalakat azután a XVIII. század óta a római származás fitogtatása végett tatarozták ki *Román*-ra, hogy ezzel a török és fanarióta korban vagy még korábban, „jobbágy, rabszolga” jelentésűvé lett *rumán*-tói megkülönböztessék, s a *Romanus*-hoz hasonlóbba tegyék. A műveltebb társadalmi osztályok, továbbá az iskola és a sajtó révén a visszarégiesített hangalak lassan az alacsonyabb néposztálynál is kezd divatba jönni, bizonyoságaul annak, hogy tudatos és szívós propagandával ilyen kivételes esetekben még a népnyelvi hangfejlődés folyamatába is be lehet avatkozni.

⁵⁶ *Memorabilia aliquot Transylvaniae*. 1690, V. ö. Veress, i. m. 131. 1.

⁵⁷ Schwandtner, *Scriptores* III, 3., 459. 1. U. o. 460. 1., találjuk a *rumaneste*, *Rumana*, *Rumen Munten* következetesen u-val írott alakokat.

⁵⁸ Etelka, II. könyv, 23. 1.

Nyelvünkben a legrégebb idők óta kb. a múlt század derekáig egyedül *oláh* szavunk szolgált az erdélyi és régi királyságbeli oláhság jelölésére. A *román* meghonosodása — mint látni fogjuk — történeti szókészletünk *oláh*-jának rovására egészen rendkívüli körülmények között történt, míg a népies hangalakú *rumán* alkalmi átvételére csak egy-két szórványos adat utal. Előfordul a Thaly Kálmán által közölt Hajdútánc szövegében (Ungur-bungur — amaz *rumuj*)⁵⁹ majd Dugonics jegyzi meg Etelkájában, hogy az oláhok „még mostanában is *Rumunyoknak*, azaz rómaiaknak nevezik magukat”⁶⁰ amiből kitetszik, hogy idegenszerűségét mindig érezték, s ezért elterjedni nem tudott. Kopitar megjegyzése „*Rumán* spricht der Ungar und Sachse *Rumuri*”⁶¹ szintén csak azt bizonyítja, hogy a magyarok és a szászok az oláh *á* hangot nem tudván kiejteni, alkalmilag u-val helyettesítették. Újabban Zolnai Béla idézi a szót gúnyos értelemben használt kölcsönszavaink között.⁶² Ebben a hangalakban inkább a tudományos irodalomban találkozunk vele. Miklosich után divatba hozták Edelspacher és Hunfalvy, még pedig azért, hogy „a *rumun* és *román* fogalmak meg legyenek különböztetve. A *rumunok* ugyan mind románok, de a *románok* csak részben *rumunok*”. A *rumun* mellett a múlt század második felétől kezdve sűrűn használták a német mintára készült *rumén*-1. amelyet még ma is felhasználnak, ha el akarják kerülni a *román* szó kétértelműségéből támadható zavarokat. A nép nyelvébe e germanizmusunk nem ment át, bár hangalakja éppen nem furcsább a közkeletű *rutén* szóénál. A német *Romane* alak átvételére pedig, amelyből a *romén* lehetett volna nyelvünkben, úgy látszik, egyáltalában nem került sor. Hellebrant, akinek könyvészeti adatai híven mutatják az egységes szóhasználat hiányát, az *oláh*, *román* és *rumán* mellett néha a *rumánt* is használja. Ez utóbbi a

⁵⁹ L. Alexics György, *Oláh. Román.* Magyar Nyelvőr XLIII (1914), 406. l.

⁶⁰ Etelka i. h., és *A magyaroknak uradalmak.* Pesten és Pozsonyban, 1801. 154. l. Hasonló észjárással találkozunk Huszti Andrásnál is, aki *Ó és Ujj Dacia, azaz Erdélynek régi és mostani állapot járói való História* (Bétsben, 1791) c. munkájában ezt írja: „Neve ennek a' Népeknek (se. az oláhoknak) a maga tulajdon nyelvén *Rumuny*, az az *Római* vagy *Romanus*” (135. l.).

⁶¹ Jahrbücher der Literatur. Wien, XLVI. (1829), 71. l.

⁶² Az idegen szavak kérdése nyelvészeti szempontból. Magyar Nyelv XIX. (1923), 35. l.

rumun és a *román* kontaminációjából keletkezett tudatos alkotás.⁶³

A sok forgalomba került kísérleti alak közül az élő magyar nyelvhasználatba különösképpen az az alak került, amely a legkevésbé alkalmas az „oláh“ és „neolatin, román“ fogalmak megkülönböztetésére, t. i. a *román*. Ez utóbbinak nyelvünkre erőltetése a dákoromán nemzetiségi törekvések egyik sikeres vállalkozása. Az 1848-as unionista törekvések idején, amikor az erdélyi oláhságot mint nemzetet ismerték el, a Baritiu, Barnutiú és Laurian vezetése alatt álló oláhok a balázsfalvi nagygyűlésen Sulutiú vikárius indítványára azzal a követeléssel is előállottak, hogy Erdély többi nemzeti ezentúl saját nyelvükön ne oláhnak, vagy walach-nak, hanem *románnak* nevezzék őket.⁶⁴ És csakugyan az 1849. július 21-én alkotott első nemzetiségi törvénytervezetben „oláh“ helyett már „román“ nemzetről van szó, s bár ennek törvénybeiktatására a közbejött események miatt nem kerülhetett sor, a kiegyezés utáni törvényhozásunk az oláhságnak eme kívánságát tiszteletben tartotta. Czuczor-Fogarasi a „román“ cikkben megjegyzi: „E szótárban, ha magányosan áll a szó, saját nyelvök után a keleti román, közönségesen: *oláh* értetik alatta“.⁶⁵ A magyar sajtó is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a *román* ma már meglehetősen befészkelődött a köztudatba, a nélkül azonban, hogy minden politikai háttér nélkül nyelvünkbe került csaknem ezredéves szinonimáját sikerült volna kiszorítania. Elterjedése elé különben sem gördültek komolyabb akadályok, az újabb neologizmus ellen alig néhányan emelték fel tiltakozó szavukat, de vajmi kevés eredménnyel. Az utódállamok magyarsága, különösen pedig a romániai, kényszerítő rendszabályok hatása alatt kizárólag a *román*-t használhatja. A folytonos magyarázgatások elkerülése végett a magyarnyelvű tudományos irodalomban célszerű az *oláh* szó használata, bár még így is sokszor van szükség arra, hogy a rumun-oláhokat más oláhoktól megkülönböztessük. Talán el fog érkezni az idő, amikor nemcsak néhány magyarországi oláh (pl. Baritiú György), hanem az oláhság szélesebb körei is be fogják látni, hogy magyar szomszédaiuk nem lealacsonyító vagy éppen megbélyegző értelem-

⁶³ L. ezeknek az alakváltozatoknak a történetét bővebben EPhK. LVII. (1933), 55—56. 1.

⁶⁴ Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története*. Budapest, 1896—99. II, 464. 1., és Asztalos Miklós, *Kossuth Lajos és az erdélyi kérdés*. Budapest, 1928. 113. és 147. 1.

⁶⁵ A magyar nyelv szótára V, 589. 1.

ben használják az inkriminált kifejezést. „Ebben a névben bántót egyáltalán nem kellene találnunk — írja Alexics — legföllebb a hangban lehet gúny vagy sértés (v. ö. jezsuita, zsidó, cigány stb.)“⁶⁶ amit viszont a legártatlanabb szóról is elmondhatunk, ha adott esetben „pregnans“ értelemben ironikus vagy sértő hanghordozással ejtjük. Hiszen a „román“-t is lehet gúnyos értelemben használni, ha például a latinománia túlkapásait akarjuk kipellengérezni s nevezetesen a Massim-Laurian-féle lexikográfiai szörnyszülőtről azt mondjuk, hogy az a „román“ nyelv szótára. Másrészt pedig a latin eredetet az *oláh* szó éppennygy kifejezi, mint a *román*.

3. Ha az *oláh* szó történetén végigtekintünk, azt tapasztaljuk, hogy régi és újabb jelentéseinek tisztázása körül igen sok vita volt és van, amelyek közül egyik-másik mindmáig elintézetlennek számít. Egyoldalúnak kell minősítenünk a dákoromán nyelvészeti és történeti irodalomnak azt az irányzatos törekvését, hogy e névnek keleteurópai előfordulásait úgyszólván mindenütt rumun-oláhok jelenlétével magyarázzák.⁶⁷

A *vlach*, *valach* stb. nevek végső forrásának ma általánosnak nevezhető vélemény alapján az eredetileg kelta törzs-

⁶⁶ Magyar Nyelvőr XLIII. (1914), 407. l., továbbá Keszthelyi M., *Román és oláh*. Magyar Nyelvőr XLV. (1916), 417. l., és Schmidt Tibolt, *Az erdélyi oláh kérdés és Nagy-Románia* c. értekezésében az „Oláh vagy román?“ fejezetet. Dráganu szerint „Numele acesta, cu care se pare, că ne batjocoresc streinii, daca stim ce inseamnă, nu e tocmai asa supărător“ (*Limba si istorie*. Sibiu, 1909. 5. l.). Hóman Bálint is az „oláh“-t használja, mert „a tudatlanoktól gyakorta becsmérőnek bélyegzett, de ily értelmezést meg nem engedő *oláh* népnév éppoly történeti öröksége a magyar nyelvnek, mint a *tót*, *német*, *orosz*, *olasz* és más népnevek s így kiküszöbölését semmiféle mesterkéltnél politikai szempont és álduvariasság sem magyarázhatja és indokolhatja meg!“ L. Hóman—Szekfü, *Magyar Történet* III, 450. l.

⁶⁷ Érthető ez amatőr-filológusoknál, amilyen pl. Teodor Filipescu volt, akinek *Die rumänische Kolonien in Bosnien* c. munkájáról Weigand ezt írja: „Der Name „Vlah, Wallach“ ist wie für ihn wie für so viele seiner Landsleute gleichbedeutend mit „Rumäne“, obgleich schon oft genug auf das Haltlose dieser Ansicht hingewiesen wurde“. *Jahresb. XIV—1908*, 172. l. Körülbelül ugyanezt mondja P. Skok is: „In der rumänischen Sprach- und Geschichtsforschung übertreibt man stark, wenn man alle skr. Wlachen mit Rumänen identifiziert. Vgl. meine diesbezügliche Kritik in *Glasnik skop, nauc. drustva*, III, 162. f., und 292. f.“ *Zeitschrift f. rom. Phil. L* (1930), 269. l., 1. j.

névként ismert *Volco(-s)* nevet tartják, amely a szláv nyelvekbe germán közvetítéssel került (v. ö. ófn. *walh* „romanus“, angol-szász *wealh* „Fremder, Sklave; Britte Walliser“, ó-izl. *Valir* „Franzosen“),⁶⁸ s mind a germánságban, mind a szlávtságban általában jelenthetett bármilyen román népet. Tudvalevő, hogy a Metód élettörténetében először felbukkanó szláv jelentés (iz *Vlacha* = „Itáliából“) a *vlah* szó „Italus, homo Italicus“ értelmét őrzi a IX. sz.-ból, s az is ismeretes, hogy az olaszországi Termoli kikötőváros környékén lakó szlávok az olaszokat mindmáig *Vlasi-nak* nevezik.⁶⁹ Mindmáig „olasz“ jelentése van a következő szavaknak: dalm.-horv., kaj-horv. *vlah*, szlovén *lah*, cseh *vlach* „Italiener, Wälscher, Wahle“, tót *vlach*, felső szorb *wloch*, lengyel *wloch*. A „dalmát-latin“ értelemben vett *vlah* szóra a XIII. sz.-ból ismerünk adatokat.⁷⁰ Ellenben „oláh*“ jelentésben van meg a bolgárban: *vlach*, a szerbben: *vldch*, a kisoroszban meg az oroszban: *volóch* (az ó-oroszban még „Italiener“ Pawlowski, Kiparsky), míg a lengyel *wloch* Melich szerint az orosz-ból származik. Szláv eredetű, még pedig valószínűleg bolgár.

⁶⁸ L. erre a következő irodalmat: Arbois de Jubainville, *Introduction a l'histoire de la littérature celtique*. Paris, 1883. 10. skk. 1., Melich, *Szláv jövevényszavaink*, I. köt. 1. rész, 157. skk. 1., V. Kiparsky, *Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*. Annales Acad. Scient. Fennicae. B. XXXII. Helsinki, 1934. 190. 1. — Ettől a magyarázattól eltérő téves etimológiákat sorol fel Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*. Denkschriften-Wien, XII, 1. skk. I. Nem fogadható el W. Milkowicznak az a feltevése sem, hogy az északi germánok és a szlávok, mint szőke népek, a déli tartományok népeit feketének nevezték el s így a *vlah*, *valah*, stb., nevek egy ’fekete’ jelentésű germán szóból erednének (v. ö. a Münchener Alig. Zeitung 1897. évi mellékletét és ehhez Egyet. Phil. Közi. XX—1898. 201. 1.), 1. északi germ. *blak*, *blök*, ó-ang. *blace*, *blac*, *blaec*, ófn. *blah*, *plah* ’fekete*’. Ellenben komoly vizsgálatot érdemelne, hogy a Gotland szigetén talált rúnafelirat *Blakumen* adatának megfejtéséhez nem kellene-e inkább a ’homines nigri’ jelentésből kiindulnunk, amely esetben ez az adat nem oláhokat jelentene, amint ezt újabban R. Ekblom (*Die Waräger im Weichseigebiet*. Archiv, f. si. Phil. XXXIX—1924, 211. 1.) és Drăganu (i. m. 223., 404. 1.) gondolják (v. ö. még Giurescu, *Istoria Românilor* I, 309. 1.). — Téves irányban kutatja a szó eredetét I. Gherghel is (v. ö. ehhez Bánescu ismertetését Byz. Zeitschrift XXIV—1923, 229. 1.).

⁶⁹ *Jirecek*, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, 35. 1.

⁷⁰ Stefan Prvovenani (1215—19) idejéből idézi S. Dragomir a következő biztos adatot is: i da ns jemlje Srblin *Vlaha* bez suda, ami egykorú latin fordításban így hangzik: et ut Sclaus non apprehendat *Raguseum* sine iudicio (v. ö. *Vlahii si Morlaccii*, 52. 1.).

nyelvünk *oláh* szava, és ugyancsak szláv eredetű az *olasz* is, amely egy többesszámú *vlas*-ból fejlődött.⁷¹

Külön kell megemlékeznünk az ú. n. Nestor-féle krónika *vlach*-jairól, akikben egyesek minden elfogadható indokolás nélkül az oláhok őseit keresik.⁷² Nem tudjuk eldönteni, hogy a Jáfettól származó népek felsorolásában emlegetett *Volochooe* népet azonosnak gondolta-e az orosz évkönyvek szerkesztője azokkal, akik a dunamenti szlávokat igázták le, tény azonban, hogy az ő dunamenti volochjai csak kemény, harcias nép lehetett, mely még a magyar honfoglalást megelőzőleg diadalmasan meg tudott mérkőzni a szlávokkal, s egy részüket „a Visztula vidékére irányuló kivándorlásra” tudta kényszeríteni. De azután jöttek a „fehér ugorok”⁷³ kelet felől, és elűzván a szlávok földjéről a volochokat, birtokukba vették azt. Hogy kik ezek a volochok, arra nézve egyöntetű felfogás még korántsem alakult ki, bizonyos azonban, hogy a Safarik-féle keltákkal és a Réthy-féle volgai bolgárokkal való téves azonosításukat nyugodtan félre lehetjük,⁷⁴ s inkább a Keleti

⁷¹ Melich, Néhány magyar népnévről. *Oláh, olasz*. Magyar Nyelv V (1909), 433. skk. 1. Melich, *A honfoglalás kori Magyarország* c. művében (311. skk. 1.) lehetségesnek tartja, hogy *oláh* szavunkat maguktól az oláhoktól vették át, amire nézve 1. *Az oláhok nemzeti nevééről* c. tanulmányunkat: Egyet. Phil. Közi. 1933. III—IV. füz. kny. 7. 1.

⁷² V. ö. ehhez a Friedwagnernél, i. h. 702—3. l-on közölt irodalmat. Érdekes, hogy még a Iorgát kritikai érzék tekintetében felülmúló Giurescu is Nestor krónikájában világos bizonyítékát véli találni annak, hogy a magyarok bejövételükkor egy politikailag szervezett vegyes szláv-oláh népséget találtak az ország területén (*Istoria Românilor*, 263. l.). Tőle jogosan elvárhattuk volna, hogy az orosz krónika homályos és a legjobb esetben is kétértelmű adataira kevesebb bizottsággal építsen. Miklosich már 1861-ben megjegyezte Nestor kiadásában, hogy „Nestor darf in Zukunft nicht als Zeuge für das Dasein der Walachen in Dacien angerufen werden” (82. l.). Az oláhokkal való azonosítást lehetetlennek tartja Schlözer is: *Nestor. Russische Annalen in ihrer slavonischen Grundsprache*. Göttingen, 1802. Zweiter Teil. 81. l. A krónika újabb fordítói közül Trautmann a volochokhoz ezt a magyarázatot fűzi: „*Volochen*, 2, 3, 14, romanisches Volk im Donaugebiet (mutmasslich die Vorfahren der späteren Rumänen). Sachmatov, *Izv. Tavriceskoj uconoj archivnoj kommissii*. Jahrg. 31. (1918), S. 234—240.”, amiből nyilvánvaló, hogy nincs szándékában közelebbről állást foglalnia (v. ö. *Die altrussische Nestorchronik*. *Povest' vremennyh let*. Sl.-balt. Forsch. Heft VI. Leipzig, 1931. 282. l.).

⁷³ A 'fehér ugorok' (=magyarok, esetleg kazárok) és a 'fekete ugorok' (=magyarok) problémájára v. ö. Zsirai, *Jugria*. Finn-ugor népnevek I. Budapest, 1930. 103. skk. 1.

⁷⁴ V. ö. Réthy László, *Anonymus az erdélyi oláhokról*. Budapest, 1880. 42—43. l.

Frank Birodalom, majd a X. sz. folyamán megalakuló német-római császárság népei között kell keresnünk a Nestor-féle tudósítások kuszátságában rejtőző megfejtést. Mivel pedig a *Voloch* Nestor szemében lehetett a *Romanus* szláv szinonimája, tekintetbe jöhetnek a probléma megoldásánál a német-római császárság népei: németek és itáliaiak egyaránt, annál is inkább, mert az utóbbiak csakugyan vlahok voltak s azok is mindmáig a nyugati szláv nyelvekben. Az oláhokkal való azonosításnak tehát először az az akadálya, hogy az oláhság a középkorban sehol mint uralkodó népelem nem szerepel, másodsor pedig az, hogy a germán és a szláv nyelvekben akkor a *Walh*, *Walah*, *vlah*, *voloch*, sőt a magyarban is az *olasz* (talán maga az *oláh* < *voláh*, *valáh* < *vlach* is) jelentése még korántsem állapodott meg a mai állapotnak megfelelően, hanem vonatkozhatott általában a már kialakulóban levő neo-latin népek bármelyikére is. Az sem lehetetlen, hogy Nestor volochjai egyszerűen a Nyugati Egyházhoz tartozó különböző nyelvű népek, ahogy később a törököknél is előfordul a *vlach* szónak általános „keresztény” jelentése, amelynél fogva még a magyarokkal kapcsolatban is megtalálható!⁷⁵ A szó mai jelentésállapota későbbi szűkülés eredménye. Ez a középkori tágabb jelentéstartalom, amely elvileg az oláhságra is kiterjeszkedett, szolgáltatja azt a vékony és tisztán jelentéstörténeti esetlegességből szőtt fonalat, amelybe kapaszkodva azután egyesek arra a történetileg teljesen képtelen feladatra vállalkoznak, hogy Nestor voloch-jait oláhoknak tüntessék fel, tisztán a név vonatkozthatóságát véve alapul, bár erre az oláhoknak semmivel sincs több jogcímük, mint az olaszoknak, a franciáknak, dalmátoknak, az osztrák és bajor Alpések ma már nagybárára kihalt *Walh*-jainak, vagy esetleg más immár nyomtalanul eltűnt romanizált népmaradványoknak. Ugyanakkor azonban nem mondhatjuk, hogy ez a törekvés indokolt volna, mert a magyar honfoglalás korában a Duna mentén Dévénytől a Vaskapuig oláhok nem lehettek, mert ha a Nestor által elmesélt hadi tetteket nekik tulajdonítanók, úgy azt kellene feltételeznünk, hogy az egész ősoláhság — beleértve mindnégy ágazatának legalább a IX. sz.-ig együttelő és általában teljesen egységes ősoláh nyelvet beszélő csoportjait — a Szávától északra helyezkedett el, ami az oláh őstörténetnek munkánkban kifejtett mozzanatait figyelembe véve, merő képtelenség. Aki Nestor dunamenti volochjait az oláhok

⁷⁵ V. ö. Réthy László, *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása* Nagy-Beeskerek, 1890. 123—24. 1.

őseivel azonosítja, egyszerre szembentalálja magát mind-azokkal a történeti és nyelvtörténeti érvekkel és tényekkel, amelyek következtében az oláh őshazát a Balkánfélszigetnek a Szávától délre eső vidékein kell keresnünk. A balkánfélszigeti pásztorkodó romanizmus számszerint is túl jelentéktelen volt ahhoz, hogy a VIII—IX. sz. folyamán feljegyzésre méltó hadi tetteket tudott volna végrehajtani, hiszen még a félsziget területén sem hallunk róluk a X. sz. vége előtt semmit, s a bizánciak is a szlávoktól tanulják meg Βλάχοι nevüket.

Tudvalevő, hogy a *vlach* név nemcsak mint etnikai értelemben vett elnevezés használatos, hanem igen korán foglalkozás-névvé is vált. Egy időtől fogva ugyanis vlach-oknak nevezték a pásztorok társadalmi rendjéhez tartozókat, tekintet nélkül arra, hogy oláh, kún, albán, szerb, bolgár vagy egyéb eredetűek voltak. Annak, hogy a Balkánfélsziget népei közül éppen az oláhokat jelölő néprnévnek fejlődött „pásztor” jelentése, az a könyvünkben részletesebben kifejtett oka, hogy a Balkánfélsziget par excellence pásztorkodással foglalkozó népe éppen az oláhság volt, amely még hozzávetőleg állandó földrajzi határok között sem élt eredetileg állami életet, s így a hazátlanul barangoló pásztorokat jelölő *vlach* név mintegy szükségképpen nyert „pásztor” jelentést. Ez a jelentéskialakulás, amelynek feltételei az oláhság közjogi helyzeténél fogva a legrégebbi idők óta adva voltak, nemcsak a XV—XVI. sz.-ban indul meg,⁷⁶ hanem meg kellett lennie

⁷⁶ A tudománytól merőben idegen szempontok sugallták Dráganu-Tiak azt a nézetét, hogy „Páná in sec. XVI. Vlahii constituiui o nationalitate proprie. După această dată desna[^]ionalisându-se, *Vlah* a ajunsă însemne „pastor” in general, fără deosebire de nationalitate” (*Români in veac. IX—XIV*, 27. 1. 2. j.). Ezt az állítást különben a S. Dragomirra való hivatkozással sem lehet elfogadhatóvá tenni, mert az utóbbi is túl szabadosán nyilvánít oláhoknak, nyilván szerb és egyéb „nemzetiségű” elemeket is. Dráganu i. m.-t ismertetve írja Graur a következőket: „Malheureusement, à partir du XVe siècle, *Valaque* a souvent le sens de „berger”, mérne quand il s'agit de gens qui ne sont pas Roumains, et il n'est pas démontré pour tout le monde que cette confusion soit apparue seulement au XVe siècle” (Bulletin de la Société de Linguistique XXX—1935, 104. 1.). Dráganu azért ragaszkodik a XVI. sz.-hoz, hogy az ennél régebbi vlachokat mind rumun-oláhoknak minősíthesse. Az az állítása sem fedi a valóságot, hogy a magyarországi latin oklevelekben a *vlach* szó 'rumun' jelentése kizárólagos volna (i. m. 38. 1.) az egész középkoron át. A legtöbb adat tényleg olyan természetű, hogy a „pásztor*” jelentés bizonyítása a Dráganu-féle szempontokkal rendelkező emberrel szemben bizonyos nehézségekbe ütközik. Ismerünk azonban egy olyan adatot is, amely még a legkényesebb igényeket is kielégítheti, s amely még középkori is:

a „pásztor“, „nomád pásztor“ jelentésnek már a X. sz.-ban is, amikor először emlegetnek vlachokat a bizánci források. Egyetértünk Capidannal abban, hogy a görögök már a XI. sz.-ban „pásztor“ jelentésben használják a *Vlah* nevet,⁷⁷ ami figyelembe véve a vlachság vegyes etnikai összetételét, különben is természetesnek látszik. Szerintünk ugyanis a *vlach* „pásztor“ jelentésfejlődés tulajdonképpen már akkor beállott, amikor az első nem ősoláh anyanyelvű embereket kezdték foglalkozásuk után vlachoknak nevezni. Az a sok idegennevű vlach, amelyet a XIII. sz.-tól kezdve oly gyakran találunk dalmáciai és szerb királyi oklevelekben,⁷⁸ egészen biztosan nem mind volt rumun-oláh, foglalkozásuk után azonban éppúgy vlachoknak nevezték őket, mint a rumun-oláh pásztorokat. Anna Komnena sokszor idézett adatát: „και οπόσοι τον νομάδα βίον εΐοντο (Βλάχους τοϋτους ή κοινή καλειν οΐδε διάλεκτος)»⁷⁹ (és akik csak a nomád életmódot folytatták [ezeket a népies nyelvhasználat vlachoknak szokta nevezni]), aligha értelmezhetjük másképpen, mint hogy már a XI—XII. sz.-ban vlachoknak nevezték mindazokat, akik nomád pásztorkodó életmódot folytattak, tekintet nélkül a nyelvre, amelyet beszéltek.⁸⁰ Ezzel természetesen nem azt állítjuk, hogy a *vlach* néven említett pásztorok nem rumun-oláhok, ellenkezőleg, mivel éppen a rumun-oláhok képezték a Balkán-félsziget par excellence pásztor népét, a középkori adatok legnagyobb része bizonyosan olyan népcsoportokra vonatkozhat, amelyek rumun-oláhok voltak, vagy amelyeknek zömét rumun-oláhok alkották. Sőt a *vlach* név olyan eredetileg oláhuul beszélő pásztorok jelölésére is szolgálhatott, akik elszlávosodtak, vagy elgörögösödtek, de a pásztorkodás mellett továbbra is kitarítottak. Végül lehettek és voltak olyan u/acA-nak, illetve *valach*-nak, uo/acA-nak nevezett pásztorok is, akiknek etnikailag semmi közük sem volt rumun-oláhokhoz, s akik kizárólag foglalkozásuk és az ezzel „Gyenge Johannes *wolahus seu pastor*“. Ez a magyar nevű *valach* Pest megyében szerepel egy 1483-ban írt oklevélben (v. ö. Orsz. Lt. Dl. 18.776. — Szabó István szíves közlése.).

⁷⁷ *Arománii*, 32—33. 1.

⁷⁸ V. ö. Réthy, i. m. 118. skk. 1.; P. Skok, *Arhiv za arbanasku starinu II.* (1924), 135. 1.; Puscariu, *Studii Istrorománe II.*, 5. 1.

⁷⁹ VIII, 3. ed. Reifferscheid, 2 kötet.

⁸⁰ így értelmezik a helyet újabban Capidan, i. h. és G. I. Bratianu is, *Vlaques et Bulgares. L. a Recherches sur Vicina et Cetatea Alb.* Bucarest, 1935. c. kötetben, 132. 1.

kapcsolatos különleges jogi helyzetük után nyerték ezt a nevet.⁸¹

A *vlach* névnek „pásztor” jelentése tehát becses bizonyítéka annak, hogy az oláhság eredeti életformája a nomád s helyenként és időnként a költözködő pásztorkodás volt. Az oláhság balkán-félszigeti őshazája mellett bizonyító *Rumán*, *Armán*, *Rumár*, *Ruman* sajátnyelvi népnév mellett, mint látjuk, az oláhok idegennyelvi népneve is mély bepillantást nyújt az oláh őstörténetbe. Mindkét név vallomása a legteljesebb összhangban van azokkal az érvekkel, amelyekkel könyvünkben a dákoromán felfogással szemben és a történeti igazság mellett foglalunk állást.

⁸¹ A *vlach*, *valach* szó „pásztor” jelentésére v. ö. még: Miklosich, *Die slav. Elemente im Rumunischen*, i. h. 2. 1.; Lehoczky T., Adatok a *vlach* szó értelmezéséhez. *Ethnographia* XII. (1901), 108—10. 1.; Ernyei J., *Oláh vagy valach?* *ib.* XV. (1904), 256—64. 1.; Kniezsa, Századok LXIX. (1935), 91. 1.

II.

A DÁCIAI RÓMAI URALOM ÉS A DÁCIAI ROMANIZMUS KÉRDÉSE.

1. A romanizmus Dáciában a római hódítás előtt. — 2. Dácia romanizmusával kapcsolatos problémák. — 3. Dácia etnikai viszonyai a római uralom alatt. — 4. Dácia és a barbárok. — 5. A Dáciára törő germánság viszonya a római kultúrához. — 6. Dácia kiürítése és a visszamaradó romanizmus problémája. — 7. Az admigrációs elmélet kritikája.

Mióta A. Dopsch *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung c.* nagyjelentőségű művét megírta,¹ s ezzel széleskörű tudományos vitairadalomnak rakta le alapját, egyre inkább kialakult a római kultúra és a romanizmus folytonosságának kutatói körében az a feltétlenül helyesnek nevezhető módszertani elv, hogy az egyes tartományok népvándorláskori viszonyaival külön-külön kell foglalkoznunk, s nem szabad az „ahisztórikus egykaptafára-húzás“ hibájába esnünk, azaz valamely provincia történetéből többé-kevésbé általános érvénnyel felruházott következtetéseket levonnunk.² Ezt hangoztatták, illetve ezt az elvet tartották szem előtt azok a tudósok, akik revízió alá vették a kontinuitás problémáját a hajdani római birodalom tartományaiban, így H. v. Voltelini, Alföldi András,³ E. Norden,⁴

¹ Wien 1920. 2 kötet. 1918—1920 és 2. Aufl. 1923—1924.

² V. ö. Alföldi András, *A gát mozgalom és Dácia feladása*. Egyet. Phil. Közi. LIV (1930) 82. 1., és Kny. 50. 1.; hasonló nézeteket vall A. Philippide is: *Originea Romilor*. Iasi 1925. vol. I, 657. 1.

³ L. mindkettőjükre Alföldi idézett dolgozatát (82. 1.). E helyen mondok köszönetét Alföldi András professzor úrnak, aki nagy szak tudásával, a kérdés irodalmának megismertetésével és gazdag könyvtárának rendelkezésemre bocsátásával lehetővé tette számomra e fejezet megírását.

⁴ *Alt-Germanien*. Leipzig und Berlin 1934.

Pleidell Ambrus,⁵ Hans Zeiss⁶ és mások. Mivel pedig a kulturális kontinuitás feltételei között — mint ezt különösen H. Aubin hangsúlyozta⁷ — ott szerepel a visszamaradó római, illetve romanizált lakosság is, az idevágó kutatások a dáciai romanizmus továbbélését illetően is fontos eredményeket és elvi megállapításokat eredményeztek. Hivatkozhatunk pl. Nordennek a Dácia feladásával körülbelül egyidőben elvesztett *agri decumates-ek* római lakosságáról nyilvánított véleményére, amely szerint „Eine langsamem Verkümmern ausgesetzte zurückgebliebene Bevölkerung eignete sich nicht zum Träger der Zivilisation“,⁸ s amihez Aubin megjegyzi, hogy „Damit ist der Begriff der Kulturkontinuität für diese Landschaft in seine richtigen Schranken verwiesen und S. 176 wird das Ergebnis in die Worte zusammengefaßt: ‚vom Standpunkt des römischen aus gesehen mehr ‚Caesur‘ als ‚Kontinuität‘“⁹ H. Zeiss pedig az általa megvizsgált hajdani római provinciáról a következőképpen nyilatkozik: „Das rätische Flachland erweist sich als ein wenig dankbarer Boden für die Anwendung der Kontinuitätstheorie, deren Beschränkung auf die in Wirklichkeit allein dafür geeigneten Gebiete sich im Laufe der Zeit wohl durchsetzen wird“.¹⁰

Az egyes tartományok sajátos körülményeinek szigorú szemmel tartásával végrehajtott kutatások igen érdekes — a történeti Magyarország területén belül fekvő Pannóniáról és Dáciáról lévén szó — eredménnyel jártak. Az elsőkben, mint ezt Pleidell Alföldi nyomdokain tovább haladva eléggé meggyőzően próbálja kimutatni, a városi élet nem szűnt meg a népvándorlás korában mindenütt, s szerinte egyes helyeken még a magyar honfoglalást is cezúra nélkül éli túl. Pleidell nagy körültekintéssel, azonban túlságosan Dopsch tanainak hatása alatt, megírt munkája ugyan nem dönti el a pannóniai romanizmusnak a IX. sz. utáni időkre is elfogadott népi folytonosságának problémáját, annyi azonban kétségtelenül ki-

⁵ *A magyar várostörténet első fejezete.* Kny. a Századok 1934. évfolyamából.

⁶ *Das Kontinuationsproblem im rätischen Flachland.* Bayerische Vorgeschichtsblätter (Fortsetzung des „Bayerischen Vorgeschichtsfreundes“) München 1933. Heft 11.

⁷ 13 Bericht der Röm.-Germ. Kommission 1921 (1922) 49. 1.

⁸ Norden, i. h. 41. 1.

⁹ Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung. X (1934) 506. 1.

¹⁰ I. h. 54. 1.

világlík belőle, hogy a pannóniai római-barbár szimbiózis, továbbá a városi élet fokozatos elapadásának szempontjából Pannónia és Dácia között mélyreható különbségek vannak. Míg a dunántúli római folytonosság kérdését továbbra is nyílt kérdésnek tekinthetjük (sok helyen, ahol Pleidell népi folytonosságot lát, egyszerűen architekturális — s nem tulajdonjogi — kontinuitásról is lehet szó) a magyar honfoglalás utáni századokra nézve, addig a legutóbb Alföldi által kritikai alapon értelmezett történeti források és régészeti leletek (feliratok, érmek) egyöntetű vallomása alapján immár bizonyossággá érlelődött az a nyelvtudományi érvekkel is bőven bizonyítható felfogás, amely a traianusi Dáciára nézve a római kulturális és etnikai folytonosság tételét elvetendőnek tartja. Már maga az a tény, hogy a város és ezzel együtt a városi élet — a kulturális folytonosságnak legfőbb hordozói — Dáciában a város fogalmával még teljesen értelmetlenül szembenálló III. sz.-i germán áradat hullámverésében gyökeresen kipusztult, mutatja azt a kérdés elevenébe vágó különbséget, amely Pannónia és Dácia, továbbá Dácia és a Dunától délre fekvő tartományok között a népvándorlás korában mindvégig fennállott. Hogy a cezúra Dáciában ezen a téren mikor állott be, arra nézve — mint látni fogjuk — a feliratok megszakadása (255—58) és az éremleletek abbamaradása (első cezúra 256-ban) szolgál támpontul. Külön kell megvizsgálnunk az esetleges nem városi romanizmus megmaradási lehetőségeit, még pedig a speciálisan dáciai viszonyok lelkiismeretes mérlegelése révén. Az oláh kérdés irodalmában a városi élet teljes elpusztulásának elfogadása mellett ugyanis éppen ezen a ponton tapasztalhatjuk a legszembeszökőbb hiányokat, s bár magára a városi életre is találunk olyan ma már teljesen elavult elméletet, amely a dáciai városokban fennmaradt „population industrieuse“-ről beszél, mint a barbárok tanítómesteréről,¹¹ a vidéki romanizmust illetően meg éppen nem ritka az a felfogás, hogy ez a barbárokkal idillikus egyetértésben élt Európának ebben a „népek kapujá“-ban. A tudománytól merőben idegen szempontok akadályozták meg a kutatók nagy részét annak felismerésében is, hogy nem elég egy esetleges dáciai romanizmus továbbélésének bebizonyítása, hanem ezenkívül még

¹¹ A. Thierry, *Histoire d'Attila*. 1856. 236. 1. Szintén nagyigényű kijelentés a Diculesscu-é, amely szerint a középkori oláhság az a nép, amely „die mittelalterliche Welt von der hunnischen Gefahr errettet hat“ (*Die Gépidén*. Leipzig 1922. VI. 1.), 1. még alább 42. 1.

annak a kimutatása is elengedhetetlen, hogy ez a 271-ben a limesen kívülrekedt romanizmus nyelvileg és fajilag azonos volt-e a balkáni romanizmusnak azzal az ágával, amelyből az V—VI. sz.-ban az ősoláhság fejlődött. Amennyiben ez nem sikerül — és mai ismereteink alapján ítéelve nem is fog sikerülni — önkéntelenül felmerül a kérdés, vajjon az ú. n. dákoromán szellemű kutatók — elsősorban oláh, de egyéb nemzetiségű tudósok is — eleget tettek-e a módszeres tudományos kutatás követelményeinek?

A Dáciának Rómához és a romanizmusához való viszonyát vizsgálva azt látjuk, hogy bár a római civilizáció térhódítása még annak elfoglalása előtt eléggé jelentős eredményeket ért el — elsősorban a dákok felsőbb társadalmi rétegeiben, — mégsem lehet szó arról, mintha a dákok nyelvi ellatinosodása már Traján hódításai alatt megindult volna. A balparti hídfők sem a Flaviusok alatt kezdenek kiépülni, mint ezt egy ideig gondolták, hanem legkorábban Trajánus uralkodásának idejében.¹² Az Olttól keletre elterülő nagyoláhországi vidéken Párvan szerint már a Kr. u.-i első században megjelentek a római hódítás békés előfutárai, földművelők és kereskedők, erre az alépitményre azonban csak a Duna jobbspártján épül fel a hivatalos provinciális szervezet.¹³ Kétségtelen, hogy Traján hadjáratai előtt a Duna balpartján számottevő romanizmus nem létezett, s már Párvan helyesen figyelte meg, hogy a Duna torkolatánál és Dáciában a romanizmus térhódítása merőben különböző módon tör-

¹² Brandis azt hitte, hogy Drobeta (ma Turnu-Severin) neve municipium Flavium volt (Pauly-Wissowa, RE. IV, 1964 col. sqq. s. v. *Dacia*), ez azonban tévedésnek bizonyult (I. R. Paribeni, *Optimus princeps*. Messina 1926. 206. és 242. l.). Idézhetjük Paribeni óvatosan megfogalmazott mondatát: „Ad ogni modo, se e certo piú probabile, ehe solo sotto Adriano abbia potuto costituirsi in forma di municipio un abitato romano a nord del Danubio, non v'ha dubbio, credo, che per la sicurezza déllé provincie di Pannónia e di Mesía, i Romani debbo-no giá da prima aver cercato di creare teste di ponté al di la del fiumé/* Gr. Floirescu szerint a drobetai római tábor egyidőben keletkezett a jobbsparti Pontes-sel, még pedig 103—105-ben Kr. u. V. ö. *Castrul roman Drobeta* (T. Severin). Extras din Revista Istorică Romána III (1933) 7., 23. l. Az Alduna balpartján Bárbosi községben — a Szeret torkolata mellett — a classis Flavica Moesica pecsétes tégláit találták, v. ö. Párvan, *Inceputurile*, 93. l.

¹³ *Inceputurile vietii române la gurile Dunării. Bucuresti 1923.* 63.-76. l.

tént, Moesia Inferiorban és Scythia Minorban a légiók és az adminisztráció betelepítése előtt kereskedők és földművelők készítik elő a katonai hódítást, míg Dácia gyarmatosítása egy mesterségesen mozgásba hozott hatalmas apparátus eredménye.¹⁴ Több más provincia romanizmusával szemben tehát a dáciainak sajátos vonása az, hogy a hódítást megelőző korra visszamenő gyökerei nincsenek. Aligha szükséges megjegyeznünk, hogy a Decebáltól kölcsönként római mesteremberek és mérnökök számbajöhető romanizáló kontingenst nem alkottak, s azt sem hallgathatjuk el, hogy Traján az első dák háború után visszakeréte őket.

2, Bár a római kultúra története már a hódítást megelőző korban kezdetét veszi Dáciában, az itteni romanizmus

¹⁴ Merőben téves Iorgának az a nézete, amely szerint Dácia elfoglalását az *italikus* (!) lakosság lassú beszivárgása előzte meg, úgy-hogy Traján már csak az új helyzet jogi és politikai szentesítésére szorított, l. *Les Latins d'Orient* — conférences données en janvier 1921 au Collège de France. Paris 1921. Minden megjegyzés nélkül ismerteti Bănescu, *Byzant.-Neugr.* Jahrb. IV (1923) 147—48. I. V. ö. még A. Philippide éles kritikáját, *Originea Rominilor* I, 835—836. I. Ezt a — Philippide szavával élve — „mesét* azután néhány oláh nyelvész is átvette. Pu[^]cariu szerint: „N. Iorga meggyőző módon mutatta ki (!), hogy az egyes provinciákban ezeknek hivatalos elfoglalását a földművelő lakosság hosszas beszivárgása előzte meg s a tartományoknak ez a beszivárgás adott római jelleget, nem pedig az a néhány veterán, hivatalnok és kalandor, aki velük egyidőben jött“ (*Locul limbii române între limbile romanice*. Ac. Rom. Discursuri de receptiune. Bucuresti 1920. 14. l.). U. o. jegyzetben Pu[^]cariu még egy nyelvészeti támasszal is egyezszik Iorga elméletét valószínűvé tenni: az oláh nyelv megőrizte a római környéki paraszti nyelvben előforduló *o* ejtést *au* helyett ilyen szavakban mint *oricla* — *auris*, *colielu* — *caulis* (v. ö. Meyer—Lübke, *Grundriss der rom. Phil.* P, 465. l.). Mivel ez a hangfejlődés a vulgáris latinban már Cicero korában előfordul s a ro-mán nyelvek és az oláh nyelvnek balkáni nyelvújításai is ismerik (olasz *orecchia*, rétor. *ureglia*, spany. *ore ja*, franc. *oreille*, port. *orelha* stb.; arum. *ureacle*, megl. *ui[^]cl'á*, isztr. *ur[^]cl'e* — olasz *colechio*, oláh *cureche*, l. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* I, 89. és Puscariu, *Etym. Wb. der rum. Sprache* 40., 171.), nincsen benne semmi olyan, ami italikus paraszti jelenlétét bizonyítaná Dáciában a római hódítás előtt. Elterjedhetett az az imperiumban a nélkül, hogy mindenhol italikusok mentek volna, sőt több helyen minden itáliai hatás nélkül is kifejlődhetett. — Túlozza a katonai hódítást megelőző békés beszivárgás jelentőségét ugyancsak Iorgára támaszkodva Th. Capidan, *Româniî din peninsula balcanică* c. cikkében, Anuarul Institutului de Istorie Natională II (1923) Bucuresti 1924. 91. kk. 1.

csak a második század elején, az elkeseredett dák ellenállás letörésével kezd kibontakozni. H. Mattinglyval egyetértve Alföldi mutatott rá arra a mi szempontunkból is említésre-méltó körülményre, hogy Traján hadjáratai (101—102 és 105—107) az új provincia területén éppen azt a népelemet törték össze, amelyben már el voltak hintve az elrómaiásodás csirái, s hogy ezek helyébe először a birodalom minden részéből összetoborzott keleti s egyéb, tehát nem italikus lakosság, majd a római civilizációtól akkor még merőben idegen germán tömegek jönnek.¹⁵ Az újabb kutatók ma már szinte egyöntetűen azt vallják, hogy a romanizációhoz már némileg előkészített dákok függetlenségükért vívott heroikus harcaikban jórészt elpusztultak, Párvan szerint:

„ . . . the Dacians, as a nation never accepted Roman rule: those who had not fallen in the two great wars withdrew sullenly into Northern Dacia, a land untouched by Roman conquest, and from there, either by themselves or in company with migrating bodies of Germans, made continual raids upon the province, as 'free Dacians', until in the end, the Romans under Aurelian retired to the right bank of the river and left Dacia in the hands of the Goths. It is this exodus of the Dacians to the free north that accounts for the very restricted number of Dacian *auxilia* to be found in the Roman imperial armies. We can only trace one *ala* (raised by Traian himself), and but four or five *cohortes* (raised either by Traian or his successor), while peoples far less numerous than the Dacians, such as, for instance, the Thracians and the Dalmatians (not to mention the Syrians or Spaniards) contributed a very considerable number of auxiliary troops.“¹⁶ Ami a Commodus (180—192) alatt Erdélybe tele-

¹⁵ *A gát mozgalom*, i. h. LIV, 86.

¹⁶ *Dacia: an outline of early civilisations of the Carpatho-Danubian countries*. Cambridge 1928. 189—190. 1. Az idézetekben mondottak után nem sok fontosságot tulajdoníthatunk annak a messzemenő következtetésekre amúgy sem jogosító adatnak, amelyet Párvan a dákok ellatinosodására idéz: a dák *Buri*-törzs még a tapaei ütközet előtt latin nyelvű levelet küldött barbár szövetségeseihez, arra kérve őket, hogy maradjanak békében. Ez az adat inkább azt látszik bizonyítani, hogy az egymás nyelvét nem mindig értő barbárok a latint alkalmadtán diplomáciai nyelvnek használhatták fel, amiből azonban aligha lehet ellatinosodásuk mértékére következtetni (v. ö. *Dacia* 159. 1.). Magyarországon a múlt század első feléig a latin nyelv volt a hivatalos államnyelv s még a kisnemesi kúriákon is latin szó hangzott s bár ez a körülmény nyelvünkre nézve nem maradt hatástalanul, ellatinosodásunkról szó sem lehet. Szinte érthetetlen hogy tarthatja Párvan mégis az oláhokat a ro-

pített tizenkétezer szabad dákot illeti, mondhatjuk Alföldivel, hogy „az innen Philippusig eltelt, harccal teli 50 év alatt ezek bizony nem romanizálódhattak: az Antoninusok bámulatos civilizáló erejű béke-napsugara ekkor már eltűnt”.¹⁷ A limesen belül megmaradt dákság számba alig vehető létszámát mutatja az a már Ritterling, Hirschfeld és Alföldi által megfigyelt körülmény, hogy az erdélyi feliratos emlékeken dák istennevekkel nem találkozunk, sőt dák személynevek is csak ritkán fordulnak elő rajtuk.¹⁸ Sürgősen revízióra szorulnak tehát mindazok az oláh tudományos-ságban Petru Maior óta mindmáig divatozó elméletek (C. C.

manizált dákok utódainak, mikor a dákok a római hódítás után csak igen kis számban maradtak meg a provincia Dacia területén. „The trouble is — írja bírálataiban R. Syme — that he (t. i. Párvan) has his eye fixed all the time on the origins of the Rumanian people of to-day: and he wishes to have things both ways. At first we learn that ,the basis of the country population in Dacia in 270 remained that provided by the veterans who year by year for a century and a half had settled down on Dacian soil' (p. 187.): when the Roman province was evacuated, these stayed behind. Whether accurate or not, this is at least an intelligible point of view. But, as though dubious, he goes on to propound what looks like an alternative explanation, but is nowhere stated to> be one, viz. that ,the Latin elements still to be found in the Danube region to day do not owe their origin to a race of shepherds or miners, whether Illyrian or Thracian: they are derived directly from the old Danubian farming population' (The Journal of Roman Studies XIX—1929, 102—103. 1.). Ezt az elméletét Párvan különösen *Getica* c. 1926-ban megjelent munkájában próbálja közelebről irdokolni, v. ö. Alföldi i. h. LIV, 86. 1., 138. j. A. Philippide is vallja, hogy „Daci romanizafi in Dacia insás au fost in mic număr“ (magában Dáciában kis számban voltak romanizált dákok), *Originea Rominilor I* (Iasi 1925), 855. 1. A régebbi irodalomban a dák elem fontosságát több ízben túlbecsülték, l. Alföldi i. h. 147. j., továbbá Hunfalvy, *Az oláhok története*. Budapest 1894. I, 83. kk. 1., *Die Rumänen und ihre Ansprüche*. Wien und Teschen 1883. 8. 1., Réthy László, *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása*². Nagy-Becskereken 1890. 38. 1. Egészen tévesen ítéli meg a dákok és a rómaiak viszonyát Tr. Tamm, *Über den Ursprung der Rumänen*. Bonn 1891., aki szerint a dákok nemcsak szívesen romanizálódtak tovább, hanem a segédcapatokban is egy „besonders starkes Contingent“-te! szerepeltek (36. 1.). Helyesen: Emil Fischer, *Die Herkunft der Rumänen*. Bamberg 1904. 64. kk. 1.

¹⁷ I. h. LIV, 86. 1.

¹⁸ I. h. és 145—148. j. R. Paribeni is ezen a nézeten van: „Le iscrizioni latine posteriori alia conquista e alia colonizzazione romana portano tutte nomi di divinità greco-romane e orientali, riprova dello sterminio e del Pallontanamento dei Daci dal loro antico paese.“ *Optimus Princeps*, 199. 1.

Giurescu), amelyek az oláhságot mint valami dák-római keveréknépet tüntetik fel, az oláh etnikum kérdése sokkal bonyolultabb lévén, semhogy ezzel a tetszetős és Dáciára lokalizált kettősséggel napirendre lehetne térni felet le.

A dáciai romanizmus története tehát tulajdonképpen a második század első évtizedében kezdődik, mert a tönkrevet autochton lakosság helyébe Traján „ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas”¹⁹ A provinciális szervezetnek kiterjesztése az egész Dácia néven ismert tartományra²⁰ sem történt egyszerre, s bár még nincsen bebizonyítva, hogy a provincia meghódítása csak 158 után következett be,²¹ kétségtelen, hogy a második hadjárat után még néhány évtizednek el kellett telnie, míg a római adminisztráció és a légiók romanizáló hatása annak egész felületén teljes érvényre jutott.

A fokozatos római előretöréssel függhet össze az a körülmény, hogy 119/120-ban Hadrianus dáciai látogatása után ketté osztják a tartományt (Dacia Superior északon, Dacia Inferior délen) s ezt a dátumot újabban egy feliratos katonai diploma is bizonyítani látszik.²² Majd Antoninus Pius

¹⁹ Eutropius, *Breviárium históriáé Romanae VIII*, 6., 2.

²⁰ Dácia a Körös-vidék kivételével magában foglalta a Bánságot (Patsch szerint ez volt a Dacia Malucnsis, 1. Anzeiger der Wiener Akad. 1925. 205. 1.), Erdélyt Máramarosig és Kis-Oláhszágot (az Öltől nyugatra), v. ö. az Alföldi által közölt vázlatos térkép: *Magyarország népei és a római birodalom* c. i. m.-ja végén. A Dácia északi részén a Meszes hegységen átvonuló és létezésében sokáig kétségbe vont *limes dacicus-ra*. nézve 1. Buday Árpád, *Dolgozatok—Travaux III* (1912) 99. kk. 1. és 121. kk. 1., továbbá Em. Panaitescu, *Le limes dacicus*. Bulletin de la section historique. Acad. Roum. XV (1929) 73. kk. L Itt említjük, hogy az Olttal párhuzamosan, tőle keletre mintegy 10—15 km távolságban egy újabban felfedezett limest találtak, az ú. n. *limes Alutanus-1*, amely a dunamenti Flámánda községnél kezdődik s Nagy-Oláhszágot észak-déli irányban szeli át kb. Brassóig. V. ö. E. Fabriczius *Limes-cikkéi*, Pauly—Wissowa, *Realencyklopedie* col. 645. és V. Christescu, *Le trésor de monnaies de Sápata-de-Jos et la date du limes romain de la Valachie*. Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne. I (1934), 73—80. 1. Ennek létrejöttét, úgy látszik, az ölti limes castellumainak nagyobb biztosítása tette szükségessé.

²¹ Buday Árpád szerint a hódítás egészen biztosan 168-ban volt befejezve, mert ebből az évből ismerjük M. Claudius Frontot a három Dácia (trium Daciarum) kormányzóját, 1. *Remarques sur l'histoire de la conquête de la Dacie*, i. h.96. 1., és *Van-e alapja a dáko-román kontinuitás elméletének*. Klebelsberg- emlékkönyv. Budapest 1925. 129. 1.

²² L. C. Daicovici, *La premiere division de la Dacie*. Annuaire de l'Institut d'études classiques. II (1933—34) 71—77. 1. Cluj 1934.

alatt 158/159-ben már három Dácia nevével találkozunk: Apulensis, Porolissensis és Maluensis.²³ A romanizáló erők kibontakozásához tehát csak a provincia délnyugati felében állott rendelkezésre kerek számban 170 esztendő, magában Erdélyben azonban már csak valamivel kevesebb idő, mert Erdélyből — mint látni fogjuk — már Gallienus idejében kivonulnak a légiók és az állami adminisztráció. Felmerül tehát az a kérdés, hogy a dákok helyébe telepített igen vegyes összetételű provinciális lakosság ideiglenes új hazájába érkezve a romanizálódás milyen fokán lehetett, mennyire haladt előre a romanizálódás útján ez alatt a másfélszázad alatt, s milyen körülmények között fejlődhetett. Érintenünk kell a dáciai romanizmus és a barbárok viszonyának kérdését, annak eldöntését, vajjon a barbárok foglalása a fennálló viszonyok megkímélésével történt-e s volt-e bennük elégséges művelődési készség a dáciai római kultúra átvételére és megőrzésére? Végül válaszolnunk kell mindezek alapján arra a kérdésre, maradt-e Dacia Traianában számottevő romanizmus a népi és kulturális kontinuitás szolgálatában?

3. A dáciai romanizmus összetételét vizsgálva elsősorban azzal kell tisztába jönnünk, hogy Traján imperialista politikájával már nem tudott lépést tartani az a megfoghatott itáliai bázis, amely hivatva lett volna a meghódított tartomány telepes-szükségletét fedezni. Ennek a rezervoárnak megcsappanása már Caesar korában a kivándorlást megnehezítő és megakadályozó rendelkezésekre adott alkalmat s arról is tudunk, hogy Marcus Aurelius 'contra Traiani praecepta' csalogatott Hispániába itáliai telepeseket, tehát Dácia meghódítója maga is megtiltotta volt ezeknek a kivándorlását.²⁴ Még a romanizálásra hivatott légiók ebbeli ténykedését sem becsülhetjük túl, ha figyelembe vesszük, hogy a Dáciában állomásozó két légió közül csak a *XIII Gemina* tartózkodott a tartományban annak meghódítása óta (Apulumban állapodott meg), míg a második, a légió

²³ V. ö. Patsch, Anzeiger der Wiener Ak. 1925. 205. 1., Buday, Klebelsberg- emlékkönyv 129. 1.

²⁴ Ezt Pbilippide is kiemeli, *Originea Romnilor* I, 856—857. 1. Ezt a M. Antoniusnak a História Augusta gyűjteményében fennmaradt életrajzából meritett adatot idézte már Hunfalvy, *Az oláhok története* I, IX. 1., 117. j., 1. még J. Jung, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*. Innsbruck 1881. 382. 1.

V *Macedonica* csak Septimius Severus alatt a század végén jön át Troesmisből Porolissumba (ma Iglita az Alduna északra folyó szakaszának felső részén). Mivel a légiók légénységét már Vespasianus óta nem volt szabad Itáliából sorozni, a tisztikart leszámítva ezekben sem szabad túlbecsülnünk az italikus elemek számát. Még óvatosabbnak kell lennünk a segédcsapatok romanizáló hatásának megítélésében, amelyek tudvalevőleg többnyire a különböző provinciák többé-kevésbé romanizált autodhton és barbár elemeiből tevődtek össze s így a római kultúrának nem lehetnek hivatott terjesztői.¹⁵ Igaz, hogy a dunai provinciák légiói a III. sz.-ban a latin-római állameszme lelkes előharcosai lesznek, ennek a felbuzdulásnak azonban nem annyira a latin nyelv átütő erejű győzelme lesz Dáciában, mint inkább a sokrétű provinciális lakosságnak a belevonása a latin kultúrkörbe, szemben a Dáciáig felnyomuló s a Balkán felől terjeszkedő görög kultúrával. Pannónia földje már a római korban is zökkenő nélkül tudta megtalálni a Nyugathoz fűző szálakat s őslakosságát tudatos romanizáló törekvések emelik a római érzés legkiválóbb képviselői közé. Dácia ugyanekkor küzd Kelet és Nyugat dilemmájával s a tönkretett dákok továbbra is ellenségei maradnak az imperiumnak, csak apró maradványaik romanizálódnak, míg legtöbbjük az új határon kívül csoportosul, hogy szabadon főzze ki bosszúterveit a hódítók ellen.²⁶ A két provincia között az italikus penetráció szempontjából is különbség van.

Kérdés, honnan rekrutálódtak azok a gyarmatosok, akiket Trajón a krónikás szavai szerint ‚ex toto orbe Romano’ telepített Dáciába. Philippide állította össze a fel-

²⁵ L. bővebben a légiók összetételéről: Buday, i. h. 133—134. l., továbbá Philippide, i. h. I, 342, 345. A dáciai római helyőrség területi eloszlását l. Ortway Tivadar, *Temes vármegye és Temesvár város története*. Budapest 1914. 111. kk. l.

²⁶ A két provincia sorskülönbségére v. ö. Alföldi jellemző megalapításait, *Magyarország népei és a római birodalom*, 24—25. l. — Párvannál persze pannóniai probléma egyáltalában nincs is, mert az ő vezérmotívuma (1. *Dacia* l., 75. kk. l.) az a téves beállítás, hogy az egész Duna-medence kulturális bázisa Erdély fennsíkja volt a legrégebb időktől fogva a mohácsi vészig. Ha nem állott volna be Dáciában az őslakosság folytonosságában az említett cezúra, akkor talán ebből a provinciából is idézhetnénk olyan adatot, mint amilyen Velleius Paterculusé, aki szerint „In omnibus Pannoniis non disciplinae tantummodo, sed linguae quoque notitia Romanae, plerisque etiam litterarum usus et familiaris animorum erat exercitatio.“

iratok alapján, hogy a polgári elemek Dalmatia, Görögország, Gallia cisalpina, Cappadocia, Galatia, Caria, Bithynia, Paphlagonia, Gallia transalpina, Syria, provincia Asia, Commagene, Macedonia, provincia Germania, Palaestina, Italia és Egiptom területéről származtak Dáciába, míg a katonai elemek — a légiók és cohorsok legénységének eredetét vizsgálva ezekhez hozzáadhatjuk még a következőket: Pontus, Galatia, Hispánia, Africa.²⁷ Igen erős kontingenssel szerepelnek a dalmata illyrek, akiket főleg az aranybányák kiaknázása céljából telepítettek Dáciába s akik közül Verespatak (Alburnus Maior)-on találjuk az u. n. pirusztákat. Az utóbbi helységet egyenesen vicus Pirustarumnak nevezték s a közeli Kavieretium-ból is ismerünk egy Dasius Verzcnis nevű lakost, akinek Pirusta jelző van a neve mellett.²⁸ Az a körülmény, hogy a bevándorlók Dáciában megtartották otthoni isteneiket már Henzennek lehetővé tette eredetük meghatározását.²⁹ S mivel a keleti vallások fénykora éppen a Kr. u. a második és harmadik század volt — tehát egybeesett a dáciai római uralom idejével — a feliratokban nagyszámú felhasználható adat maradt ránk. Egy-két nyugatról származó istenség mellett, amilyen pl. a gallok Jupiter Bussumarus-a, a keleti Jupiterek egész sora áll: Jupiter Erizenus (a cariai Eriza városa után), Jupiter Tavianus (a galátiai Tavia után), Jupiter Commagenus (a szíriai Commagene tartomány után), Jupiter Dolichenus (uo. Doliche városa után), Jupiter Balmarcodes (Szíria). Már Jung kiemelte, hogy Sarmizegetusának keleti származású duumvir-e P. Aelius Theimes templomot építtetett szíriai hazája isteneinek Malagbelnek, Bebellahamonnak, Benefatnak és

²⁷ L. Philippide i. h. 335. kk. 1., továbbá 857. L: „Elementul italic prin urmare depe teritoriul rominesc, care a fost, pentrucă este atestat de inscriptiif trebuie să fi fost *foarte pufin numeros*“ és „... grosul arraator din provinciile răsăritene ale Europei il formau locuitorii insis ai provincii si că, in special, elementul italic din armatele acestea exista in *minima porfiune*“.

²⁸ I. b. 596. 1., és CIL III, 925. kk. 1.

²⁹ L. erre, valamint a dáciai barbár istenekre: Jung, *Roemer und Romanen* 112. 1., 5. j., Buday, *Van-e alapja* 132. 1., Philippide i. h. 335—336. 1., Dórin O. Popescu, *Le culte d'Isis et de Sérapis en Dacie*. Mélanges de l'École Roumaine en France. Paris 1927. 157—209. 1. A keleti kultuszokról általában tájékoztat F. Cumont műve: *Les religions orientales dans le paganisme romain*. IV. éd. Paris 1929. Aldunamenti elterjedésükre 1. Párvan, *Inceputurile* 151. kk. 1. Pannóniában Veidingei György tanulmányozta őket: *A keleti vallások emlékei Pannóniában*. Budapest 1930.

Manavatnak, akik különben Palmyra falai között voltak otthonosak. Porolissumban is találunk egy numerus Palmyrenorum-ot, amely egy darabig ott állomásozott.³⁰ Egy zalatnai feliraton egy latin nyelvű cívis Bithynus bukkan elő³¹ s egy pogány papról megtudjuk, hogy Macedonia volt a házája (domo Macedonia),³² Napocától (Kolozsvár) nyugatra pedig egy Macedonica nevű helységet találunk, amiből Buday minden bizonnyal helyesen az ottani lakosság eredetére következtet. Napocában és Germisarában volt egy *collegium Galcitarum*, amely táviai Jupitert tisztelte és még 235-ben is találunk Napocában egy *collegium Asianorum*-ot, amelynek tagjai részben névszerint is ismeretesek.³³ Mellőzve további adatok felsorolását, még csak annyit említünk meg, hogy Mithrasnak a kultusza is igen el volt terjedve Dáciában, mint a birodalomban általában, azonban meg kell jegyeznünk, hogy az előbbi esetek legnagyobb részt nem tartoznak a Mithras-kultusz kategóriájába, mert nem a III. sz.-i nagy orientális hullám révén érkeztek Dáciába, hanem már az első gyarmatosokkal vertek gyökeret.

Tudva azt, hogy a római kormányzat a Nyugaton alkalmazott erőteljes rendszabályokkal teljesen ellentétben Keleten a romanizációt sohasem erőszakolta, egészen bizonyosnak tarthatjuk, hogy Dáciában a latin nyelv mellett a keleti idiómák is virágoztak, amint ezt részben a ránk maradt görög és héber feliratok bizonyítják is. A dáciai romanizmus megerősödését tehát nemcsak a romanizálódásra kulturálisan már előkészített dákság tönkretétele akasztotta meg, hanem az a tény is, hogy a bevándorlásra vállalkozó új népréteg nem volt italikus, hanem Keletről jött, onnan ahol a romanizáló mechanizmus működéséből hiányoztak a tudatos törekvések. Igazat kell adnunk Budaynak, aki szerint az idetelepített népeknek kellett volna ellatinosodniok, hogy Humanizálhassák azt a dákságot, amelyet a dákoromán történetírás próbál Dáciában kimutatni. Nem szolgálta az ellatinosodás ügyét az a körülmény sem, hogy míg Claudius korában a római polgárjog elnyerése a latin nyelv ismeretéhez volt kötve, Caracalla nevezetes 212-i rendeletében ennek a megszorításnak nyoma sincs. Ha tehát Párvan azt mondja, hogy Dácia százötven év alatt romanizáló-

³⁰ L. Buday Árpád, *Porolissumból*. Dolgozatok—Travaux VI (1915) 73. 1. V. ö. még CIL III, 837.

³¹ Ib. III (1912) 74 kk. 1.

³² Jung, i. h. 4. j.

³³ Jung, i. h. 113. és u. o, 4—5. j., továbbá CIL III, 870.

dolt, a Balkán azonban sohasem,³⁴ úgy ez a dáciai speciális viszonyok teljes félreismerésén alapszik és teljesen téves megállapítás.³⁵ Dáciát méltán hasonlíthatjuk olyan modern államokhoz, amelyekben sokfajta és soknyelvű nemzetiségek élnek együtt, de nyelvük, vallásuk gyakorlásának teljes szabadságát élvezik s az állami hatóságok nem alkalmaznak velük szemben kényszerítő rendszabályokat.

4. Az ellatinosodás folyamatát bizonyára kedvezőtlenül befolyásolhatták a szomszédos barbár népek mozgólódásai, amelyek gyakran valóságos csapássá nőttek ki magukat s amelyeknek ez a provincia excentrikus stratégiai

³⁴ L. *Dacia: on outline* 201. 1. Nem erősíti meg Párvan elméletét az sem, hogy Dáciában az iskoláztatás sem szolgálhatta a romanizálódás ügyét, mint ezt már Densusianu is helyesen vette észre: „Les écoles qui étaient entretenues dans quelques villes de l’Orient et dont l’existence ne nous est confirmée que pour la Pannonie (C. I. L. III, p. 962.; cf. Budinszky, *Die Ausbreitung der lat. Sprache*, 178.; J. Jung, *Römer und Romanen*, 143.) devaient avoir un caractère assez élémentaire, et leur influence dans la romanisation des pays danubiens ne pouvait être bien grande.“ (*Histoire de la langue roumaine*, I, 51.)

³⁵ R. Syme Párvan idézett művéről írt kritikájában mondja: „We notice an exaggeration of the Romanisation of the Danube lands, based at times on a disquieting lightheartedness in the use of evidence.“ *The Journal of Roman Studies* XIX (1929) 102–3. 1. Különösen groteszkül hat ez a feltevés akkor ha megondoljuk, hogy a Balkánon hatszáz éven át hajtott dús lombokat a romanizáció (Justinianusról se feledkezzünk meg!), míg ezzel szemben Dácia csak ötödennyi ideig volt római uralom alatt s Párvan szerint mégis gyökeresebb romanizáción esett volna át! — A dákoromán történetírók a romanizálódás menetét általában az általunk kifejtett tényállás mellőzésével igen gyors üteműnek képzelik el s a bizonyítékok hiányát alkalomadtán retorikával pótolják. Xenopol oláh történetének harmadik kiadásában (*Istoria Românilor din Dacia Traiană*. Ed. III-a ingrijită de I. Vlădescu. Vol. I, 233–34. 1.) pl. még mindig a dák-római dualisztikus felfogás gyökerében hamis tanai vonulnak fel: „Jóllehet a római uralom itt (t. i. Dáciában) rövidebb ideig tartott, mint a birodalom egyéb tartományában, hatása mégis mélyebb volt, mint bárhol másutt.. . . Ezért a 164 éves római uralom is elégséges volt ahhoz, hogy az őslakosság ajakán elnémítsa a dák nyelvet, úgyhogy már csak halvány nyomait érezzük az oláh nép nyelvében (!?). Az oláhság fiziológiai összetétele azonban gyökerében örizte meg a régi dák jellemvonásokat, még pedig éppoly tisztán, mint a római szellem tisztaságát. Úgy jelenik meg előttünk az oláh nép, mint egy dák törzs, amelyre egy hatalmas és szép korona oltódott, a rómaiság lombja és virága. Az a 164 esztendő elég volt ahhoz, hogy megtörje mindazokat az idegen elemeket is, amelyek Dácia földjére telepítettek.“!

helyzeténél fogva minduntalan ki volt téve. „Traianus hódítása — írja Alföldi³⁶ — még egyáltalában nem fejezte be a dunai arcvonal kialakításának ügyét. A „barbaricum“ területére. beszögellő pannoniai Dunakönyök és a moesiai front előtt elterülő hatalmas, természetes hídfő, Dácia között ott tátongott a Duna-Tisza közén még egy terjedelmes tölcser, amely a tót felföldön óriási rezervoárrá tágult. S világos, hogy ennek a tölcsernek tartalma csak addig nem szakadt rá a délre eső területekre, míg a felülről jövő nyomás nem volt túlságosan erős.” Dácia eljövendő sorsára nagy hatással volt a római imperialista politikában már közvetlenül Traján után beállott gyökeres változás. Hadrianus (117—138) nem gondol a Keleten elvesztett Armenia, Assyria és Mezopotámia visszaszerzésére, sőt a dunai limeshez való visszatérés, azaz Dácia feladásának gondolata is megfordul fejében.³⁷ Antoninus Piusnak (138—161) a dákokat kell megfékeznie, míg utódja Marcus Aurelius (161—180) a kvádok, markomannok és szarmaták ellen kell küzdeni másfél évtizeden keresztül. Dácia birtokáért egyhuzamban 166-tól 180-ig folynak a harcok, amelyeknek arányairól jó képet ad a jazigokkal szemben támasztott békefeltétel, akiknek egyedül százezer Pannóniából, Dáciából és Felső-Moesiából összerterelt római hadifoglyot kellett visszazolgáltatniok.³⁸ A filozófus császár alatt már döngetni kezdik a dunai provinciák kapuit a népvándorlás dinamikájától mozgásba hozott barbárok is; M. Claudius Fronto, Dácia és Felső-Moesia helytartója az „adversum Germanos et Jazygos“ vívott csatákban életét veszti.³⁹ Dácia északi része már ekkor germán törzsek hadszínterévé válik, de a verespataki és tibódi pénz- és viasztábla-leletek tanúsága szerint a provincia többi részei sem voltak biztonságban. A barbárok pacifikálásában a birodalom már kénytelen a telepítés módszeréhez nyúlni s ezzel tulajdonképpen már kezdetét veszi a dáciai germán térfoglalás, amelynek fokozatos erő-

³⁶ Magyarország népei és a római birodalom, 27. l.

³⁷ L. Eutropius i. h.: „de Dacia facéré conatum amid deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur, propterea quia Traianus victa Dacia ex toto örbe romano ..“. A keleti tartományokat később visszacszerzi Diocletianus, de Dáciával már nem törődik.

³⁸ L. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa* II, 205—206. 1. (Anzeiger der Wiener Akademie 1925.) Dio Cassius LXXI, 16. nyomán.

³⁹ Constantin C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien* Leipzig 1923. Mannus-Bibliothek Nr. 34. 1—2. 1., és Patsch i. h.

sődése egy század múlva a provincia elvesztéséhez vezet. Commodus (180—192) és Septimius Severus alatt (192—211) a szabad dákok rablóhadjáratain kívül nevezetesebb inváziókról nem tudunk, s úgy látszik, ez a három évtized a tartomány életének még aránylag legnyugodtabb korszaka volt. Caracalla (211—218) idejében a tovább nyugtalankodó szabad dákokon kívül telüti fejt a karp fenyegetés, amely egészen Aurelianus 272-i győzelméig állandósul. Alföldi szerint bizonyosra vehető, hogy Dáciában egészen ennek kiűritéséig nem a gótok, hanem a karpok jelentették a legnagyobb veszedelmet.⁴⁰ Ennek a valószínűleg szintén dákfajú törzsnek a betöréseivel kapcsolatban maradt ránk a későbbi Galerius császár édesanyjának meneküléséről szóló adat, amely bizonyítja, hogy a feladás küszöbén álló provinciából nemcsak a légiók és az állami tisztviselők, hanem az egyszerű nép fiai is kimenekültek a Dunától délre.⁴¹ Nem bocsátkozunk annak részletes taglalásába, hogy Dácia hogyan vesz el végképpen, mert ezt a munkát az erre legkompetensebb szakember, Alföldi András már elvégezte „A gót mozgalom és Dácia feladása” c. nagy forráskritikai felkészültséggel, tökéletes adatismerettel és módszerrel megírt nagy tanulmányában, amelyben a dexipposi hiteles hagyomány alapján a germán lökések valószínű lefolyását hámozza ki a História Augusta, Eutropius, Festus Rufius, Syncellos, Orosius, Hieronymus, Ammianus, Jordanes stb. alapján, tisztázva ezeknek egymáshoz való viszonyát s az így kilúgozott adatokból vonható tanulságokat kiegészíti értékes régészeti (feliratok, érmek) megfigyelésekkel. Eredményeire a szükséghez képest az alábbiakban még visszatérünk.

⁴⁰ I. h. LIV, 91—92. 1.

⁴¹ Lactantius *de mortibus persecutorum* IX, 2: „... mater eius transdanuviana infestantibus Carpis in *Dáciám novam* transiecto amne confugerat”. Philippide szerint a CIL. III, 1504 felirat, amelyben G. Valerius Sarapio mond köszönetét Jupiter Maximusnak azért, hogy a karpoktól megmenekült, nem okvetlenül vonatkozik Dácia földjén lefolyt harcokra (így pl. Hunfalvy, *Az oláhok története* I, 90.), dacára annak, hogy Aupulumból származik (*Originea Romnilor* 1, 288). Azonban ettől függetlenül is bizonyos, hogy a tartomány sokat szenvedett a karpoktól. Alföldi emelte ki, hogy Lactantius még Decius halálával kapcsolatban sem gótokat, hanem csak karpokat említ: „Nam profectus adversum Carpos qui tum *Dáciám* Moesiamque occupaverant, statimque circumventus a barbaris... deletus .. .” (*De mórt. persecut.* IV, 3.; i. h. LIV, 91. 1., 169. j.). A karp betörésekre l. még L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme*², 204. kk. 1.

5. Ha a Dáciára törő germánságnak a viszonyát vizsgáljuk a romanizmushoz és a római kultúrához, úgy hangsúlyozottan kell utalnunk arra, hogy a tényleges* állapotok meghamisítása nélkül megint csak nem szabad összetéveszteni a Dácia elvesztésével egykorú állapotokat a nyugati birodalom elbukásának és az azt követő századoknak viszonyaival. A harmadik század germánjainak ez az első találkozása a római civilizáció előttük feltáruló minden értékével még a fesztelen rombolás jegyében történik, mert a germánságból még teljesen hiányoznak azok a művelődési elemek, amelyeknek birtokában később Nyugaton létrejöhett a Keleten teljesen elmaradt szintézis a germán és a római-román világ között.⁴² Alföldi emelte ki, hogy a III. sz. germánjai pusztításainak és gyújtogatásainak gazdaságtörténeti okai is vannak, amennyiben a barbárok előtt akkor még idegen volt a pénzgazdaság fogalma s így gondolkodás nélkül rombolták le a dáciai városokat és telepeket, a provincia társadalmi és gazdasági életének legfontosabb gócs-

⁴² Kossina tanítványa, Diculescu megpróbálta ugyan kimutatni, hogy ez a szintézis Dáciában is létrejött (*Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes. Leipzig 1922*): „wird... der Beweis geführt, daß das Ende des gepidischen Volkes mit seiner Romanisierung zusammenhängt, und ferner daß sein Anteil an der Bildung des rumänischen Volkes wenn nicht größer, jedenfalls ein gleicher mit dem der Franken und Langobarden bei der Bildung des französischen bzw. italienischen Volkes gewesen sein muß.“ (VII, 1.), ezt azonban sem történeti, sem nyelvészeti szempontból nem sikerült bebizonyítania. Elméletét úgyszólván egyhangúlag az oláh tudósok is elvetették, bár a régi germán elemek utáni kutatási kedvet nagyban fokozta. V. Bogrea szerint Diculescu egészen paródikus hatásokat ér el pángermanizmusával és pangepidizmusával (Anuarul Institutului de Istorie Natională. II—1923, 393. 1.) s még az ó-germán emeletet erőszakoló G. Giuglea is tartózkodóan ír róla (Dacoromania II—1921—22, 399. 1. 1. j.) Iorga, bár kimondottan a kontinuitás híve, „livre absurde“-nek nevezi újabban is Diculescu könyvét (Revue Historique du Sud-Est Européen X—1933), s már *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur* c. művében helyesen jegyezte meg, hogy a germánoknak, pontosabban a taifáloknak, gepidáknak és vandáloknak nem tulajdoníthatjuk Keleten ugyanazt a szerepet, amelyet a frankok és burgundok a Rajnavidéken játszottak (Hermannstadt—Sibiiu 1929. 40. 1.). Kossinna folyóiratában, dacára a közben megjelent bírálatoknak, még mindig védőre talált Diculescu alapján elhibázott elmélete (l. K. von Schrantz, *Rumänische Geschichtsverzerrung* c. bírálatát, Mannus XXV—1933. Sonderdruck.). Diculescut cáfolják még: Densusianu, Grai si Suflet 1933.; G. Weigand, *Balkanarchiv* III—1927, 307—310.; A. Alföldi, *Revue des Etudes Hongroises* IV—1926, 187. kk. 1.; J. Melich, *ib.* VI—1928, 62. kk. 1. stb.

pontjait.⁴³ Ugyanakkor rámutat arra, hogy hiba volna az egykori rajnai viszonyokat a dáciaiakkal párhuzamba állítani, mert ottan a germánok már hosszú idő óta összekötetésben voltak az impériummal s ehhez merőben különböző szempontokkal közelednek.⁴⁴ Ezért vall a történeti érzék hiányára, ha Drăganu Junggal együtt a dáciai harmadik századi viszonyokra von következtetést a sokkal későbbi pannóniai Hieronymus, továbbá Salvianus és Priskos adataiból,⁴⁵ mert ezek először nem Dáciára vonatkoznak, másodsor pedig még a IV. és V. sz.-i viszonyok megítélésében sem esnek egyforma súllyal latba.

6. Mielőtt megpróbálnánk feleletet adni arra a sokat vitatott kérdésre, vajjon maradt-e Dácia Trajánában komolyan számba vehető romanizmus, előbb a provincia kiűritésének viszonyait kell számba vennünk. Alföldi kutatásai után bizonyosra vehető, hogy a IV. sz. történeti forrásaiban több ízben felmerülő állítás: Dácia már Gallienus alatt elve-

⁴³ *A gót mozgalom*, i. h. LIV, 89. kk. 1.

⁴⁴ Ib_M 161. j.; Iorgánál a barbárok és az állítólag visszamaradt romanizált lakosság viszonyáról ilyen mondatok tájékoztatnak: „Selbst in den ersten Zeiten hatten die unteren Klassen der römischen Bevölkerung keineswegs die Verschwägerung mit den kräftigen, schönen, im Grunde mildgesinnten und liebeichen Kindern der eingewanderten Barbaren verschmäht“ (*Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatshildungen*. Gotha 1905. 48. 1.). Ugyanő a 60. lapon ezeket írja: „Aber das blühende Mösien und Thrakien war nicht mehr zu erkennen, so lang und grausam war es verwüstet und entvölkert worden“. V. ö. Iorga számtalan ellenmondásaira még A. Philippide, *Originea Romnilor* I, 781. kk. 1. és különösen 793. 1. A História Augusta kutatás mai állását tekintve Alföldi méltán kifogásolja, hogy Iorga komolyan veszi a vita Maximini, Claudii és a Quadrigae tyrannorum meséit, ib. 90. 1.

⁴⁵ Jung, *Römer und Romanen*² 231. kk. 1. és Drăganu, *Románii in veacurile IX—XIV*, 27. kk. 1. Drăganu azt állítja, hogy Priskos Attila udvaránál egy *rómaid* (un Roman) ismert meg, azt azonban elhallgatja, hogy ez a római tulajdonképpen görög volt (ῥωμαίοι.), akit üzleti ügyei sodortak Viminaciumba, ahol a hunok rabszolgája lett, hun nőt vett feleségül és ott ragadt. Priskos előtt végül is sírva vallja be, hogy a római törvények jók, legfeljebb azok hibáznak, akik nem cselekszenek azok értelmében. Az adat értékét, amely még az V. sz.-i barbár-római kapcsolatokat sem hivatott perdöntően megvilágítani, megfelelő mértékkel határozta meg Philippide is, *Originea Romnilor* I, 787. 1., Iorga hozzáfűzött meséivel szemben.

szett, minden szempontból megfelel a történeti tényeknek.⁴⁶
Nagy érdeme Alföldinek, hogy az idevonatkozó adatokat⁴⁷

⁴⁸ L. Homo szerint (*Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*. Paris 1904). Gallienus alatt csak Erdély lett kiürítve, míg a Bánság és Kisoláhország csak 275-ben. Ezt a nézetet teszi magáévá a felületes Horowitz (Revue Historique CLXIX—1932, 82—85. 1.) és a *Considerations sur l'histoire des Roumains au Moyen-âge* c. fércmunka szerzője A. Sacerdo^{eanu} is (Extrait des Mélanges de l'Ecole Roumaine en France, VII, 1928. 74 1.). Az utóbbi szerint Alföldi 271-es dátuma egyszerűen téves, de hogy miért, azt ez a kérdéshez nem értő dilettáns nem mondja meg (megjegyzendő, hogy Alföldinek csak egy rövid ismertetését ismeri, v. ö. Protestáns Szemle 1926. 622. 1.). Alföldivel egy nézetben vannak még Groag, Pauly—Wissowa RE V, 1379. 1.; Patsch, *Banater Sarmaten*. Anzeiger der Wiener Akademie 1925. 212. 1., és már Jung is így nyilatkozott: *Die romanischen Landschaften* 402. 1. és *Römer und Romanen*, 357. 1. Különösen meggyőzőek Alföldinek a pénzverdék helyváltozásából és az éremleletek éleseszű értelmezéséből levont következtetése, i. h. LIV, 16. kk. 1. — Azt, hogy Dácia sorsa már Gallienus alatt eldőlt, Mommsen óta (*Römische Geschichte* V, 220.) többen is felismerték: Marquardt, *Römische Staatsverwaltung* I, 312 stb., az újabb kutatók közül E. Kornemann, *Römische Geschichte*³. Leipzig—Berlin 1933. 96. 1., aki szerint „die definitive Aufgabe Dakiens, das der allgemeinen Frontverkürzung an der Donau, nachdem schon vorher die Truppen planmäßig aus dem Land herausgezogen und nach dem neuen Prinzip der tief gegliederten Front weiter rückwärts untergebracht worden waren, im Jahre 271 zum Opfer fiel und nach Überführung seiner römischen und romanisierten Bevölkerung einer neuen Provinz südlich des Flusses den Namen gab.“ L. Schmidt, *Die Ostgermanen*². München 1934. 211. lapján a következőképpen nyilatkozik: „Um 257 ist diese Provinz nach einem vorübergehenden Erfolge der römischen Waffen, der in der Annahme des Siegestitels Dacicus Maximus durch Gallienus sich ausdrückt, dauernd dem Reiche verloren gegangen.“ E. Norden, *Altgermanien*. Völker- und namengeschichtliche Untersuchungen. Leipzig und Berlin 1934. 27. 1., szerint „Dazien wurde von Galkienus aus strategischen Gründen geräumt, und nicht auf einmal: die festen Plätze wurden noch gehalten, und erst Aurelianus führte, bald nach seinem Regierungsantritt (270) die Räumung durch, indem er auch den Rest der Besatzungen zurückzog und die Civilbevölkerung verpflanzte.“ Gallienus és Aurelianus között ingadozik N. Vulic sovány dolgozatában: *Kad je Dakija izgubljena*. Glas Srpske Kraljevske Akademije. CLV. Drugi razred 78. Beograd 1933. 77—81. 1.

⁴⁷ Dácia feladásának történetével kapcsolatban két adatcsoportot különböztethetünk meg: 1. olyanok, amelyek szerint Dácia már Gallienus alatt elveszett; ide tartoznak a negyedik század történetírói közül: Aurelius Victor, *De Caesaribus* XXXIII: „et amissa trans Istrum, quae Traianus quaesiverat“; Eulropius IX, 8: „Dacia quae a Traiano ultra Danubium fuerat adiccta tum (se. Gallienus alatt) amissa est“; Rufus Festus (tévesen Sextus Rufus) *Breviarum* VIII: „[Dacia] sub Gallieno imperatore amissa est, per Aurelianus translatis exinde Romanis duae

a legszélesebb alapon vette kritikai vizsgálat alá és értéküket a keleti germánság 250—270 közötti mozgalmának és a római birodalom általános világtörténeti helyzetének lelkiismeretes mérlegelésével állapította meg a rendelkezésére álló mindennemű forrásanyag felhasználásával. Sikerült bebizonyítania, hogy a provincia katonai és polgári kiürítése Gallienus alatt már lényegében befejezettnek tekinthető,

Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt.“ A későbbi történetírók közül, bár önálló forrásértéket nem tulajdoníthatunk nekik, inegemlítendők: Orosius, *Historiarum adversum paganos* libri VII (ed. C. Zangemeister) VII, 22.: „Dacia trans Danuuium in perpetuum auferatur“ (1. lent is); Jordanes, *Romana* 217: „Séd Gallienus eos [se. Dacos] dum regnaret, amisit Aurelianusque imperator evocatis exinde legionibus in Mysia conlocavit ibique aliquam partem Dáciám mediterranean! Daciamque ripensem constituit et Dardanium iunxit.“; 2. olyan adatok, amelyek a provincia kiürítését Aurelianusnak tulajdonítják: Eutropius IX, 15: „Provinciám Dáciám, quam Traianus ultra Danubium fecerat, intermisit, vastato omni Illyrico et Moesia desperans eam posse retineri, abductosque Romanes ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Dáciám, quae nunc duas Moesias dividit.“; *vita Aureliani* (tudvalevő, hogy a História Augusta biográfiáit Aurelianusnál Numerianusig Flavius Vopiscusnak tulajdonítják, v. ö. H. Dessau, *Über die Zeit und Persönlichkeit der scriptores Historiæ Augustae*. Hermes XXIV—1889, 337. kk. 1. és különösen 344. 1.) XXXIX, 6, 7: „cum vastatum Illyricum et Moesiam deperditam videret, provinciám Transdanuvinam Dáciám a Traiano constitutam sublato exercitu ac provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesia conlocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit.“ E két negyedik századi értesülésen kívül még három későbbi görög krónikás emlékezik meg Dáciáról: Malalas, Svccllus és Suidas, tudósításaik azonban nem bírnak önálló forrásértékkel. Azon nem szabad fennakadnunk, hogy Orosius VII, 23 szerint: „Aurelianus.. . expéditione in Danuuium suscepto“ Göthös magnis proeliis profligauit dicionemque Románam antiquis terminis statuit“ (1. fent), mert ez csak azt mutatja, hogy a provincia már A. előtt a barbárok martaléka lett s itt inkább az emelendő ki, hogy a nagy gót győzelem dacára is kénytelen volt a császár feladni a provinciákat (1. bővebben Alföldi, i. h. LIV, 19—20.).

Már a régebbi kutatás felismerte s az újabbak megerősítették, hogy a Dácia kiürítésére vonatkozó adatok egy elveszett ősforrásból, a II. Constantius (323—351—361) alatt keletkezett ú. n. Enmann-féle császártörténetre mennek vissza (egy ősforrásról beszél Roessler, *Romanische Studien* 67. 1., Tamm, *Über den Ursprung der Rumänen* 71. 1., újabban Iorga, v. ö. Mutafciev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*. Sofia 1932, 43. 1. stb.), de az adat íllációját illetőleg még mindig nem alakult ki teljesen egységes álláspont. Az újabb kutatók közül E. Hohl, W. H. Fisher és N. H. Baynes azt vitatják, hogy a História Augusta Julianus császár korában keletkezett (361—363) és

Aurelianus már a csak a végső konklúzióit vonja le egy hosszabb folyamatnak, mikor összeszedi a romanizmusnak különösen a Bánságban még nagyobb számban ottmaradt töredékeit.⁴⁶ A feliratos és az éremanyagnak oly messze-menő kiaknázásával sem találkozunk sehol, mint önála. A pénzforgalomnak a provincia kiürítését megelőző két évtizedben erősen megcsappanó, szórványos élet jeleiből ugyan helyesen azt következteti, hogy 258 és 271 között is állít

Eutropius-szal fennálló egyezései az elveszett forrással magyarázandók (Hohl, *Zur História Augusta-Forschung*. Klio XXVII—1934, 149—164. és különösen 162—163. l.; Fisher, *The Augustan vita Aureliani*. Journal of Rom. Stud. XIX—1929, 125. skk. 1.; Baynes, *The História Augusta, its date and purpose*. Oxford 1924.). Eutropius használatát a H. A. kompilátora által tehát azért tagadják, mert ennek Breviáriuma 369/370 körül íródott (v. ö. W. Hartke, *De saeculi quarti exeuntis historiarum scriptoribus questiones*. Berliini dissz. Leipzig 1932. 59. l.) s így ennek hatását elfogadva a juliánusi datálás nem tartható fenn. Alföldi kutatásai Eutropius hatását azonban mindinkább bizonyossá teszik a H. A.-ra s ezzel a Dessau-féle felfogás véglegesítése felé halad az ezirányú kutatás. Ő mutatott rá arra, hogy Marcus Antonius életrajzában is megnyilvánul Eutropius hatása (*Zur Kenntnis der Zeit der römischen Soldatenkaiser*. Zeitschrift f. Numismatik XXXVIII—1928, 168. l.) s hogy a vita Aureliani-ban szereplő *iudiciale carpentum*, amely a prefectus urbi hivatalos használatára lett engedélyezve, csak 384—85-ben tűnik fel mint újdonság s miután rövid időre megvonták (*carpentum novitate submota*) 386-ban állították vissza [*Die Ausgestaltung des monarchistischen Zeremoniells*. Sonderabdruck aus den „Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts. Römische Abteilung XLIX—1934, 109. l.). V. ö. még i. h. LIV, 186—88 l. Ugyancsak figyelemreméltó az a megjegyzése, hogy Eutropiusnál a „*ex urbibus et agris*“ kifejezés lehet a krónikás saját hozzátoldása is, mert Aurelianusnak a városokból már nem lehetett kimenteni valóját, ő már csak a romanizmus maradványait gyűjtötte össze Erdélyben és a Bánságban (i. h. LIV, 20. l. és 117. l.).

⁴⁸ Az a körülmény, hogy Gallienus korában még tartja magát a stratégiailag fontos Bánságban a római uralom s a rómaisággal való összeköttetés itt még Aurelianus után is kimutatható, képezhetné első pillanatra az alapját azoknak az elméleteknek, amelyek Erdélyt elejtve Kis-Oláhországot és a Bánságot számítják hozzá az oláh őshaza területéhez, így már Hasdeu, *Istoria critică a Românilor*. Bucuresti 1875. 305., 307. l., és *Strat si substrat*. Bucuresti 1892. 5., 10. l., továbbá I. Bărbulescu, először *Problemele Slavicele la Români*. Iasi 1906. 10—12., 21. l., és újabban *Individualitatea limbii românești elementele slave vechi*. București 1929. 484. kk. 1. Bár Iorga, Puscariu és Drăganu fantasztikus túlzásaival szemben a Weigand által is képviselt szerényebb határok között mozgó őshazaelméletet elvben helyesebbnek kell tartanunk, Hasdeu és Bărbulescu nézeteit sem földrajzi, sem nyelvtörténeti vonatkozásaiban nem fogadhatjuk el.

hattak még fel feliratos köveket, jellemzőnek tartja azonban, hogy a legkésőbbi erdélyi feliratok a vimináciumi verde legutolsó veretével egykorunk.⁴⁹ A két legutolsó dáciai felirat ugyanis tudvalevőleg a potaissai (Torda) CIL III, 875 és a szarmiszegetuzai CIL III, 7971.⁵⁰ Teljesen tudománytalannak kell minősítenünk azt a módszert, amellyel legutóbb F. Horowitz nem szerényebb helyen, mint a *Revue Historique* hasábjain próbálta kimutatni, hogy Aurelianus idejében Erdélynek még legészakibb pontja is a rómaiak kezén volt s hogy következésképpen még Dacia Porolissensis-t sem ürítették ki a rómaiak Gallienus alatt.⁵¹ Megjegyzendő, hogy Horowitz Alföldi munkásságát nem ismeri s így kritikátlanságához még tájékozatlanság is járul.

Az első (alsókosályi) felirat, amelyet ez az oláh tudós Torma Károlynak egy teljesen elavult olvasata alapján közöl⁵² a következő:

. . . COLONIA
PRO SALUTE DOMINI NOSTRI
AUGUSTI, PONTIFICIS MAXIMI, S. P. T.
ANTIOCHANO [ET ORFITO COS.]

Ezek szerint 270-ben Dácia északi része még a császár uralma alatt volt, mert ebben az évben szerepel egy Antiochanus (r. Antiochianus) nevű konzul Orfitus-szal együtt (az Orfitus Torma Károly önkényes kiegészítése!). Nem tudjuk, Horowitz miért nem a CIL-ből idézi a szöveget, még kevésbé értjük, hogy egy régész egyszerűen elhallgatja, hogy a felirat ott is ki van adva, még pedig a következőképpen kiegészítve

[S]OL(I) PRO SAL(UTE) D(OMINI) N(OSTRI)
AUG(USTI)
PONT(IFICIS) M(AXIMI) S[E]PT[IM]IUS]
ANTIOCHIAN (US)

⁴⁹ I. h. LIV, 8. 1.

⁵⁰ V. ö. Dessau, ILS 4345, ill. 554., továbbá Alföldi i. h., es L Schmidt, *Die Ostgermanen*². 211. 1.

⁵¹ *Le problème de l'évacuation de la Dacie*. *Revue Historique* CLXIX (1932) 85. 1. Ez a C. Daicovici szerint „simplist” munka oláhlul is megjelent, v. ö. *Dacoromania* VI (1929—30) 482—83. 1.

⁵² Hivatkozással az Erdélyi Múzeumra! Régi folyam I, 40.

⁵³ CIL III, 288.

Mommsen a felirathoz ezeket jegyzi meg: „Olim in extrema parte latere visus est consulatus a 270 Antiochiani et Orfiti, quo anno Claudio successit Aurelianus; quod si ita esset, nullum haberemus ex Dacia titulum hoc recentiorum. Séd re maturius considerata hanc interpretationem abiciendam esse intellexi.“ Horowitz esetéből tehát leszűrhetjük azt a tanulságot, hogy mielőtt elavult olvasatokra építünk merész elméleteket, célszerű a CIL forgatása. Mindenekelőtt azt kellene bizonyítani, hogy csakugyan konzuli feliratról van szó.

Kevés szerencsével járt Horowitznak az a próbálkozása is, hogy állítását egy második felirattal is próbálja bizonyítani, amellyel éppolyan kevés körültekintéssel jár el, mint az elsővel. Csak egy — hibás olvasható — alakjában ismeri:⁵⁴

IOS INVI I DEO GENITORI | D · N

Így olvasva a feliratot, esetleg tényleg arra gondolhatnánk, hogy Aurelianus idejéből datáljuk, mert Mithrasnak, a napistennek kultusza csakugyan akkor érte el csúcspontját s akkor volt Genitor Domini iVostri. Azt azonban már nem tartja említésre méltónak, hogy ugyanaz a felirat a CIL ugyanabban a kötetében kijavítva is megtalálható “ a következő formában:

IOS · INVI I DEO · GENITORI | R · N

Ebből az következik, hogy *Domini Nostri* helyett *rupe natus-i* kell olvasnunk, ami Mithras legközönségesebb jelzői közé tartozik éppúgy mint *petrogenitus* és θεός εκ πέτρας. Szó sem lehet tehát arról, hogy itt Mithras mint a császár genitora szerepeljen s így a felirat nem használható fel arra a célra, amelyre Horowitz szeretné. Elvetendők tehát azok a következtetései, amelyeket a D * N olvasás alapján vél megkockáztathatóknak. Megjegyzendő, hogy még a *D · N* olvasat helyessége esetén sem volna jogunk a feliratot egyedül Aurelianus korából eredeztetni, mert a napisten kultuszának már 270 előtt nagy múltja volt, Mithrasnak a császárokkal kapcsolatban való emlegetése tehát egymagában még nem szolgálhat a feliratok datálásának olyan értelmű kritériu-

⁵⁴ CIL III, 968.

⁵⁵ III, 7729. Megtalálható Dessau-nál is ILS, 4241.

mául, ahogy Horowitz gondolja.⁵⁶ Ez a második felirat éppoly kevésbé bizonyítja, hogy 270-ben Dácia erdélyi része még római kézen volt, mint az előbbi. Szükségesnek tartjuk még megjegyezni, hogy a két félremagyarázott felirattal nem annyira Horowitz cáfolása végett foglalkoztunk bővebben, mint inkább a *Revue Historique* más, szilárdabb pilléreként nyugvó tekintélye miatt.

A történetírói és feliratos irodalomból leszűrhető tanulságok előadása után foglalkoznunk kell még az emléletek vallomásával is. Figyelembevéve, hogy az eddigi leletek zöme 253-ig ér el s hogy Decius és Gallus alatt egyre jobban elapadnak az érmek, míg végre Aurelianus korában egyenesen kuriózumszámba mennek,⁵⁷ azt kell mondanunk, hogy Dácia erdélyi részében a romanizmus már Gallienus korában a teljes tönkretetés szélére jutott.⁵⁸ Érdekes következtetéseket von le Alföldi a pénzverdék felirataiból. Elsősorban rámutat arra, hogy PROVINCIA DACIA legendájú pénzek sem Apulumban nem készültek, sem pedig Sarmisegetuzában, ahogy ezt B. Pick, W. Kubitschek és legutóbb K. Patsch gondolták,⁵⁹ hanem Vimináciumban (ma Kosztolác) Gordia-

⁵⁶ V. ö. a Mithras kultuszra, F. Cumont, *Les mystères de Mithra*³. Bruxelles 1913.

⁵⁷ Alföldi, i. h. LIV, 2. kk. 1.

⁵⁸ így értelmezték ezt a jelenséget Dácia elvesztésével kapcsolatban már Mommsen, és Marquardt és újabban Schmidt is (l. 46. j.). — Megjegyzendő, hogy Mommsen *Über die römischen Ackerbrüder (Reden und Aufsätze, 270—293. 1.) c.* dolgozatában Traján háborúinak tulajdonítja, hogy „Siebenbürgen römisch ward und die den Grund gelegt haben zur heutigen Nation der Románén“. Ez az alkalmi nyilatkozata azután Jungtól kezdve (*Römer und Romanen*² 353. 1.) nagy karriert futott be a kontinuitásnak védőinél, akik Mommsen minden kétségen felül álló tekintélyére szívesen hivatkoznak műveikben. A magunk részéről Mommsen alkalmi állásfoglalásával szemben — ha már éppen tekintélyi érvet akarunk cáfolni — elégnek tartjuk a Jirecekre való hivatkozást, aki nem híve a kontinuitásnak, az oláh kérdés felderítése körül szerzett érdemei révén azonban nem tűri meg a Mommsennel való összehasonlítást, mert az utóbbi ezen a téren nyilatkozott ugyan, de kutatásokat nem végzett.

⁵⁹ L. Laffranchinak ezt a megállapítását (*Rivista Italiana di Numismatica XXI—1908, 202. kk. 1.*) először Alföldi részesíti kellő figyelemben (i. h. LIV, 6. 1.) s még Patsch is azt hiszi, hogy 246-ban egy dáciai pénzverde kezdte el működését, valószínűleg Sarmisegetuzában (*Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa II, 208 1.*). Horowitz Dácia kiűritésének kérdésével kapcsolatban teszi fel a kérdést: „Mais que peut démontrer le fait qu'on ne bat plus de monnaie dans un pays toujours inquiété par les Barbares? D'ailleurs, les monnaies provenant de

nus császártól Gallienusig (239—256). Dácia és az egész Dunavölgye szorongatott helyzetével függ össze Gallienusnak az a rendelkezése, hogy a viminaciumi pénzverdét Lugdunumba vigyék át, ahová maga a császár is távozott, hogy személyesen szervezze meg a fenyegetett rajnai vonal védelmét, míg ugyanekkor apja Keleten harcolt, úgyhogy Dácia védelmének gondja egészen hadvezéreire hárult. Utódjának trónralépésével egyidőben jelennek meg a *Dacia felix* feliratú mediolanumi (Milano) pénzek, amelyek hátlapján a *felix* Alföldi meggyőző magyarázata szerint a veszendőbe ment provincia megmentésének még mindig élő reményét fejezi ki Aurelianus uralkodásának kezdetén. Jellemző azonban, hogy az ugyanabban a pénzverdében készült második sorozatból már hiányoznak a *Dacia felix* feliratú érmek s csak olyanok szerepelnek benne, amelyek *Genius Illu (rici)* és *Pannónia* olvasható,⁶⁰ a *Dacia felix* azonban már elmarad! Említésre méltó Alföldinek még az a megfigyelése is, hogy a milánói pénzverde vésnökeit már nem Viminaciumba, hanem a Serdicában (Sofia) megnyílt új pénzverdébe viszik, ami már az új jobbsparti Dácia megszervezésének egyik félreismerhetetlen jele.

Dácia erdélyi részeiben a pénzleletekben többszöri megcsappanás után 271-ben áll be a végleges cezúra s csak a Bánságban követhető a pénzforgalom folytonossága ez év után is, amit a szarmata-római kapcsolatok története tesz érthetővé, továbbá az a körülmény, hogy a Bánság Erdéllyel szemben nem volt annyira kitéve az észak-keletről egymást felváltva beözönlő barbárok pusztításainak. S ha jóval Dácia kiürítése után megint csak forogni kezd a hamis vagy valódi

Viminacium cessent aussi en 257“ (i. h. 85. 1.). Ilyet csak az kérdezhet, aki nem tudja, hogy Dácia számára is Viminaciumban gyártották az aprópénzt.

⁶⁰ I. h. LIV, 16—17.

⁶¹ V. ö. ehhez Alföldi i. m.-nek függelékét: *A dáciai pénzforgalom megszakadása*. LIV, 164—170. 1., és u. o. 10., 18. 1. — A bánsági Nagy Konstantin korából származó pénzleletek alapján Patsch az ottani római telepések folytonosságára gondol (*Beiträge* II, 215—16.), bár ebből szerintünk csak a pénzforgalom itteni kontinuitása következik, annál is inkább, mivel ugyanakkor a barbár római kereskedelmi kapcsolatok másutt is megindulnak. Csak annyi bizonyos, hogy a romanizált lakosság a Bánságban tovább tartotta magát, mint Erdélyben, ahol már Gallienus alatt a személyi és vagyoni biztonság üres fikció volt. Alföldi szerint a zsákmányolásnak hódoló s a pusztákon szabadon mozgó szarmaták között nem voltak meg egy helyhez kötött telepeken élő romanizált néptörédek huzamos fennmaradásának a feltételei (i. h. LIV, 93—94.).

római pénz a Dunától északra eső vidékeken, úgy ennek első-sorban az az oka, hogy a megerősödött limesre támaszkodó kereskedelmi élet Nagy Konstantin korában az egész Duna vonalán kisebb-nagyobb megszakításokkal megindul, egyidőben a római befolyás megerősödésével a Dunától északra. A római kultúrának kisugárzása a IV. sz.-ban számos nyomot hagyott nemcsak Dáciában, hanem olyan területeken is, amelyek sohasem feküdtek a limesen belül, így a Duna—Tisza között fekvő Jászságban,⁶² a Hortobágyon⁶³ és minden bizonynyal még másutt is. Erdélyi germán ötvösöktől eredő, római érmekeket utánzó nyakdíszeket máris ismerünk,⁶⁴ s feltehető, hogy a további ásatások folyamán újabb és újabb tárgyak fognak napvilágra jutni, bizonyosságul annak, hogy a római kultúra a dáciai romanizmus elenyészése után is utat tudott magának törni a barbárságba visszasüllyedt provinciába, amelynek új lakosai a IV. sz.-ban már több megértést és érzéket mutatnak művelődési hatások befogadására, mint a III. sz.-ban.

A legkülönfélébb érvek szólnak tehát a mellett, hogy az excentrikus fekvésű provinciából legkésőbb 271-ig nemcsak a légiók és a római adminisztráció vonult ki, hanem a romanizmussal egybeforrott polgári és falusi lakosság is, még pedig nemcsak ezen időpontban, hanem valószínűleg már Philippus kora óta tartott a kivándorlás a szomszéd provinciák védettebb földjére. Azzal nem lehet érvelni, hogy a biztonság a Balkánra is betörő barbárok elől a Dunától délre sem volt nagyobb, mint Dáciában, mert a délre menekülők nem tudhatták előre, hogy a dunai limes mögött is részük lesz átmeneti háborgatásokban, amelyek azonban korántsem állandósultak úgy, mint Dáciában, ahol rövidebb-hosszabb időközökben váltogatták egymást a népvándorlás egymásra torló népei. Diocletianus meglegedett az elvesztett keleti provinciák visszaszerzésével s Dácia után még Nagy Konstantin sem nyújtotta ki újból a kezét, jóllehet ez — tekintettel a birodalom katonailag igen kedvező helyzetére a Dunánál az ő uralkodása alatt — sikerülhetett volna neki. Már Schuch-

⁶² Jónás Elemér, *Az őcsödi éremlelet*. Numizmatikai Közlemények XXVIII/XXIX (1929—30) 30. kk. 1.

⁶³ Alföldi i. h., LIV, 84. i., 131. j., ahol bejelenti, hogy Zoltai Lajosnak a hortobágyi temetőkről szóló régészeti műve Frankfurtban fog megjelenni.

⁶⁴ Alföldi, *Materialien zur Klassifizierung der gleichzeitigen Nachahmungen von römischen Murnen aus Ungarn und den Nachbarländern* III. Nachahmungen römischer Goldmedaillons als Halsschmuck. Numizmatikai Közöny XXVIII/XXIX (1929—30) 14. kk. 1.

hardt helyesen jegyezte meg, hogy az Aurelianus által végrehajtott szükségszerű frontrövidítés után a rómaiak már csak azért harcolnak a barbaricumban, hogy a Duna vonalát biztosítsák, nem pedig újabb területek meghódítása céljából.⁶⁵ Hogy Dácia esetében nemcsak a „légiók állomáshelyének megváltoztatásáról”(!) van szó, amint ezt Jorga, Párvan és mások állítják, hanem a provincia lakosságának szisztematikus áttelepítéséről, azt Ritterling hangsúlyozta már, és Alföldi bizonyította be véglegesen többször idézett és a dáciai történeti kutatásban fontos állomást jelentő munkájában. Azt pedig, hogy a Dácia kiürítésére vonatkozó irodalmi adatok valóban az államhatalom tudatos elhatározásának és az ebből folyó intézkedéseknek a bizonyítékai, minden kétségen felül megmutatja az a tény, hogy a régi helyett a Duna jobbpartján új Dáciát rendezett be azonnal a régi kiürítése után maga Aurelianus, amely már kezdettől fogva két részből is állott.⁶⁶ Dácia kiürítése egy „*aktív nagyhatalom öntudatos intézkedése*“, amelyre annál is inkább szükség volt, mert Aurelianus azt Eutropius szavai szerint ‘vastato omni Illyrico et Moesia’ eszközölte, tehát a barbár dúlások következtében elnéptelenedett tartományok veszteségeit akarta helyrehozni a dáciai colonusok áttelepítésével. Utalnunk kell Roesslerrel és Alföldivel arra is, hogy a III. sz. vége felé már nemcsak a romanizált elemeket becsüli meg az adóalanyok számát mindjobban növelni törekvő állami gépezet, hanem magukat a barbárokat is,⁶⁷ karpok (vicus Carporum), basztarnák, szarmaták, ariánus gótok stb., néha egészen tetemes tömegekben kérnek és kapnak bebocsátást a birodalomba.⁶⁸

A kontinuitás védői szeretnek hivatkozni arra, hogy Dácia lakosainak száma a kiürítés *pillanatában* túl nagy volt ahhoz, hogy a Duna túlsó partjára telepíthessék. Nem értjük ugyan, hogy a római császár személyes felügyelete és

⁶⁵ *Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien*. Archeol. epigr. Mitteilungen aus Österreich-Ungarn. IX (1885) 223. 1.

⁶⁶ B. Filow, *Die Teilung des Aurelianischen Da'kiens*. Klio XII (1912) 234—39. 1. V. ö. még N. Vulic, *Les deux Dacies*. Extráit du Musée Beige. XXVII (1923) 259. 1.

⁶⁷ I. h. LIV, 88. 1., utalva Roesslerre, *Römische Studien* 1871. 68. kk. L

⁶⁸ V. ö. erre részletesebben Patsch, *Beiträge* III. Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius. Sitzungsber. Wien. 208. Bd. 1928, 2. Abh. (különösen 7. 1. 2. j.); Mutafciev, *Bulgares et Roumains* 91. 1., ahol a megfelelő források is idézve vannak.

az összpontosított római hadsereg védelme alatt miért ne vihettek volna át akárhány százezer embert is a déli partra, de — nem is erről van itt egyedül szó. Feledik t. i. ezek a kutatók azt, hogy itt egy évtizedeken keresztül kialakuló új helyzetről van szó, amelyet Aurelianus mentőakciója csak végérvényesen szentesít. Párvan ezzel nem törődve Dácia lakosságát eléggé bőkezűen egymillióra becsüli — négyzetkilométerenként tíz lelket számítva — a kiürítés időpontjában és megjegyzi, hogy egy ilyen tömeges költözködésnek a történeti kútfőkben nyoma maradt volna.⁶⁹ Mivel azonban nincs nyoma (!? a számnak nincs, de az eseménynek igen!), szerinte ebből az következik, hogy a lakosság javarésze visszamaradt. Ezzel szemben csak a pénzforgalom tanúsága után ítélve bizonyos, hogy a Párvan egymillió lakossága már Philippus idejében jelentékeny vérvesztéséget szenvedett, s hogy magában Erdélyben már Gallienus alatt sem alkotott tekintélyesebb kontingenst. Meggyőződésünk, hogy az Aurelianus által kitelepített romanizált töredékek létszáma — csak úgy hozzávetőlegesen — jóval a félmillión alul maradt, a két-háromszázszázres tömegek helyváltoztatása pedig történeti adatokkal igazolható. Tudjuk pl., hogy Nagy Konstantin az ú. n. Sarmatae Argaragantes-ek közül 334-ben *háromszázszáz* telepített le a birodalomban, a fegyverbíró férfiakat a hadseregbe sorozta be, a többit pedig asszonyostól, gyermektől Itáliában, Macedóniában, Thráciában és Scythia Minorban telepítette le.⁷⁰

Éppúgy nem tarthatjuk helyesnek a Noricum analógiá-

⁶⁹ *Incepturile vietii románé* 8. 1. Mivel a lakosságnak egy tömegben való kivonásáról nem lehet szó, alaptalanok az olyan ellenvetések, amelyeket J. B. Bury is hangoztat: „The rich would doubtless have done so (t. i. elhagyták otthonukat), but the removal *en masse* of the poorer people seems in the highest degree unlikely.“ (The English Historical Review XII—1897, 330—31. 1.). Újabban Drăganu hivatkozik Buryre, mint külföldi szaktekintélyre (*Románii in veaeurile IX—XIV.*—1933. 20. 1., 2. j. és a *Revue de Transylvanie* című propaganda folyóiratban, I—1934, 403. 1., 2. j.), amit a késői császárkor történetére nézve semmiképen sem kifogásolhatunk. Annál indokolatlanabb azonban a rá való hivatkozás akkor, amikor a dáciai romanizmus és a barbárok viszonyáról, vagy pláne az oláh kérdés egyéb későbbi problémáiról van szó. Elég megjegyeznünk, hogy Bury Xenopol szemüvegén keresztül látja az oláh kérdést: Valachiát szerinte is Radu Negrul alapította (!), hangsúlyozza az arumun nyelv önálló jellegét (!) s Xenopol egyéb, ma már teljesen elavult nézetét is magáévá teszi (i. h.).

⁷⁰ Patsch, *Beiträge* (Banater Sarmaten). *Anzeiger der Wiener Akademie* 1925. 182—83. 1.

jára való hivatkozást sem. Ismeretes, hogy az itteni románságot, amely az egymással hadakozó germán törzsek sorozatos összecsapásai következtében állandó megpróbáltatásoknak volt kitéve, Odovakar Itáliába telepítette át,⁷¹ Eugippus szerint, „iniversos iussit ad Italiam migrare Romanos”. Mivel pedig mind Noricumban, mind a szomszédos Raetiában még sokáig megtalálhatók voltak a hajdani Romani-k utódai,⁷² Tamm szerint ugyanígy kell értelmeznünk a dáciai adatokat is, amelyek tehát szintén nem veendőek szó szerint.⁷⁵ Eltekintve attól, hogy a kontinuitás problémájával foglalkozó kutatás mai magaslatán Tamm „bestes Analogon”-jának nem tulajdoníthatjuk ugyanazt a fontosságot, mint a félszázaddal ezelőtt író szerző, az összehasonlításnak még egy másik fontos körülmény is útjában áll. Már Holtzmann is kiemelte, hogy Raetia egyes helyein a *Romanus—Retianus—Romauntsch—Walech, Walh* neveknek a forrásokból a VII. sz. óta *tényleg* bizonyítható folytonosságából az ottani romanizált lakosság állandó ottlakására következtethetünk,⁷³ bár nézetünk szerint ennek a vidéknek VI. sz.-i története még nincs eléggé tisztázva. Dáciában azonban a kiűrités korától kezdve egészen az oláh bevándorlás kezdetéig az Árpádok idejében *egyetlen említés sem történik* autochton latin-oláh nyelvű lakosokról, az ezekre vonatkoztatott korábbi adatokról pedig kiderült, hogy magyarzóikat a tudománytól merőben idegen szempontok vezették ítéletük megalkotásában.⁷⁵ Ugyanúgy teljességgel hiányzanak olyan régészeti leletek, amelyeket az állítólag Dáciában továbbélő, romanizált töredékekkel hozhatnánk kapcsolatba.

⁷¹ Jung, *Römer und Romanen*² 251. 1. (3. j.).

⁷² Ib. 1. a *Die Al pen-Romane n*: „Walchen“ und „Ladiner“ c. fejezetet 257, kk. 1., a további irodalomra pedig Pleidell, i. h. 81. 1. 1. j.

⁷³ *Über den Ursprung der Rumänen* 76. kk. 1.

⁷⁴ V. ö. Gaston Paris. *Romania I* (1872) 7. 1., v. ö. még H. Zeiss, *Das Kontinuationsproblem im rätischen Flachland* c. értekezését és az ennek a fejezetnek 10. j.-hez tartozó idézetet,

⁷⁵ L. ezekről alább. Itt mutatunk rá a kontinuitás védőinek egy érdekes logikai defektusára. T. i. az argumentum ex silentio céljaiknak megfelelő ügyvédi és nem tudományos alkalmazására. Amikor u. i. arról van szó, hogy az oláhokat a középkori források nem említik Erdélyben, azzal nyugtatják meg magukat, hogy a történeti kútfők hallgatása nem jelenti az oláhság hiányzását, tehát ezért még *igaz* marad a folytonosság tétele. Ellenben mikor az oláhságnak északi irányú bevándorlásával szemben foglalnak állást, akkor sietnek leszögezni, hogy erről egyetlen történelmi forrás sem szól, tehát *nem igaz!* Ilyen logikával lehet egy elméletet diszkreditálni, de tudományos megvilágításba helyezni aligha.

Kedvenc tétele a kontinuitás védőinek továbbá az, hogy a dáciai kolonusoknak nem állott érdekükben elhagyni lakhelyeiket, mert a dunai limesen túl sem lettek volna biztonságban. Mivel pedig a dáciai romanizmusról szólva az oláh kérdés eddigi irodalmában a limesről olyan fogalmak uralkodnak, amelyek szerint az a barbárokkal szemben sohasem jelentett biztos védelmet, nem árt, ha röviden szemlét tartunk a felett, hogy milyen volt a birodalom katonai helyzete közvetlenül Aurelianus után. Ezt a kérdést legutóbb Patsch dolgozta fel részletesebben,⁷⁶ s öszerinte biztosnak látszik, hogy Diocletianus 294-ben, majd 304-ben, tehát kétszer is végigjárta az aldunai dunafrontot, elsősorban azért, hogy annak megerősítését személyesen irányítsa. Galerius alatt a birodalom mindjobban megszilárduló helyzete folytán olyan megbízhatókká alakultak a viszonyok, hogy ez a császár 311-ben bekövetkezett halálakor a dunamelletti és Vidin szomszédságában fekvő szülőhelyén Romulianumban lett óhajához képest eltemetve. 323-ban a gótok ugyan kihasználják Konstantin és Licinius vetélkedését és végigfosztogatják Moesia Inferiort és Thráciát, de az erőskezű Konstantin visszaszorítja őket a Dunán túlra, ahol Kisaláhországban egy sűrű erdővel borított vidéken vezérük Rausimod is elesik. Kénytelenek visszaszolgáltatni a fogságba hurcolt római provinciálisokat, s a rómaiak foederatusai lesznek. Konstantin egyeduralomra jutása után a birodalom stratégiai helyzetét már balparti hídfők erősítik: Oescus-Sucidava és Transmarisca-Marisca (Daphne), amelyek egyúttal az Imperium és a barbaricum kereskedelmi kapcsolatainak is gócpontjai lesznek. „Es hob für die Balkanhalbinsel eine lang anhaltende Ruhe an — írja Patsch⁷⁷ — an der gerade damals viel liegen mußte, da Konstantin an seiner neuen Hauptstadt baute.“ A dunamenti emporiumokban szereztek be a barbárok gabonaszükségletüket is,⁷⁸ s földművelő romanizált elemek hiányát az északi vidékeken mutatja az a körülmény, hogy a gótok erős gabonaimportra szorultak, s valahányszor a rómaiak a vásárokat megszüntették, éhínség tört ki az előbbieik között.⁷⁹

⁷⁶ *Beiträge* III., 1. 68. j.

⁷⁷ *Ib.* 23. 1.

⁷⁸ *Ib.* 47. 1.

Ebből is látható, hogy a Szíriai krónikás adatát, amely szerint az avarok és a szlávok a meghódított népeknek ezt mondták: Vessetek és arassatok, mi csak terményeiteknek egy részét vesszük el (v. ö. Jirecek, *Geschichte der Serben* I, 95. és Philippide, *Originea Romnilor*

A császári hatalom erős keze egészen 369-ig tartotta féken a szomszédos barbárokat, amikor ünnepélyes külsőségek között Noviodunum mellett a Duna egyik szigetén találkozott Valens és Atanarik. A szerződések jellege azt mutatja, hogy ezzel *Gotia* és *Romania* politikailag mellérendelt hatalmak gyanánt szerepelnek.⁸⁰ Ezután is még hét évig szilárdan áll a limes, mert bár a római befolyás egészen Fritigern pártütéséig szünetelt a Duna balpartján, a dunai front nyugalma szerződésileg biztosítva volt, amelyet mind a két fél igyekezett meg is tartani. Ekkor azonban Fritigern feltámadt Atanarik ellen és az uralkodót legyőzve a rómaiak segítségével népével együtt áttért Valens ariánus hitére. De Dél-Oroszország felől már fenyegetően közeledett a hűn vihar, amely felborítja a Kárpátok medencéjében élő népcsoportok viszonylagos egyensúlyát, s ezeket olyan hullámzásba hozza, hogy még Észak-Afrikának is jut belőle. A nyugati gótok 376-ban a krónikás szavai szerint megszámlálhatatlan tömegben özönlenek Durostorum tájkán a birodalomba abban a reményben, hogy a trák dioecesis területén találnak egy a barbároknak hírét sem ismerő eldugott otthon (domicilium remotum ab omni notitia barbarorum),⁸¹ ahogy ő előttük már a szármatak és Wulfila gójtjai is a limes mögött kerestek a barbaricum veszedelmei elől menedéket. Valens ismeretes drinápolyi kudarca (378) az első fontos állomás, amellyel megindul a birodalom hatalmának súlyos következményekkel járó megingása az aldunai fronton, amelyet később csak Justinianus tud ideig-óráig orvosolni. Azt azonban bizonyítják a történeti tények, hogy Dácia kiűritésének időpontjától kezdve egészen a 376/77. évekig az aldunai limes egy — Patsch kifejezésével élve — „segenereich gehütete Schranke zwischen hüben und drüben“ volt, amely mögött nemcsak a birodalom polgárai érezték magukat több mint száz esztendőn át teljes biztonságban, hanem az oda bekéredzkedő barbárok is. Bizonyos, hogy a Dáciában eset-

I, 422. 1.) és amelyre P. P. Panaitescu hivatkozik a dáciai romanizmussal kapcsolatban (*Les relations bulgare-roumaines au moyen-âge* [à propos d'un livre récent de Mr. W. Moutafchiev], Extrait de la Revista Aromânească. I—1929, 12.), nem vonatkoztatjuk megengedhetetlen általánosítással a dáciai viszonyokra is. Nem hisz a romanizált földművesek helybenmaradásában Tamm sem, aki pedig különben a kontinuitás híve: „den Untergang dagegen der romanischen Ackerbauer und Städter nördlich wie südlich der Donau wird man Roesler wohl ohne weiteres zugeben dürfen“ (*Ursprung der Rum.* 88. 1.).

⁸⁰ Patsch, i. h. 53—54. 1.

⁸¹ Ib. 62—63. 1.

leg visszamaradt romanizált töredékek, amennyiben ilyenek tényleg voltak, már a konstantini érában visszazállingóztak a Duna mögé, s inkább fizették az adót, semhogy kitegyék magukat az egymással súrlódó barbár népek közötti felőrlődés állandó veszedelmének.⁸² Nem szabad felejtenünk, hogy dacára a birodalom offenzív helyzetének az Aldunán, attól északra a béke mégsem állott helyre, elég itt utalnunk a diocletianuskori panegyricus dicsekedésre, amely szerint Erdély táján nyugati gótok, vandálok és gepidák marcan-golják egymást (Genethliacus), a bánági szarmata-gót háborúra, a Sarmatae Limigantes és Sarmatae Argaragantes-ek testvérharcára, a pogány és keresztény gótok viszonyára stb. Azt sem szabad felejtenünk, hogy Dáciában nem a romanizmusnak egy barbár népcsoporthoz való viszonyáról van szó, hanem sokszor egyidejűleg is *többhöz*, úgyhogy az esetleg visszamaradó romanizált elemek huzamosabb gazdasági kiaknázása a beáramló barbárok által csak úgy volna elképzelhető, ha a barbárok békés osztozkodási hajlamát ki tudnék mutatni.

Igen fontos elvi jelentőségű megállapítása a romanizmus folytonosságát kutató újabb irodalomnak az, hogy nem képzelhetők el az új foglalkótól elszigetelten — Xenopol és követői szerint pl. a hegyekben élő — továbbtengődő romanizált szigetek.⁸³ A hegyekbe visszahúzódó s századokon át állattenyésztéssel foglalkozó romanizmus csak romantikus történetírók képzeletében létezhetett, s ma már komoly tudós nem kockáztathatja meg azt az állítást, hogy a romanizált dáciai népelemek Erdély védett bérceiből mintegy páholyból szemlélték a népvándorlás hullámverését, s csak a veszély elmúltával merészkedtek le ismét a síkságra.⁸⁴ Még

⁸² V. ö. ehhez Patsch, ib. 23. 1.: „Abgesehen davon, daß sich in dem i. J. 271 aufgegebenen Dazien Teile der alten römischen Bevölkerung erhalten haben werden (Anzeiger 1925. 212.), *die nun wieder nach dem Süden gravitieren konnten*, hatte unter den Goten das Christentum Wurzel gefaßt.“

⁸³ V. ö. Alföldi i. h. LIV, 93. 1., E. Kornemann, *Die unsichtbaren Grenzen des römischen Kaiserreichs*. Staaten, Völker, Männer. Aus der Geschichte des Altertums. 1934., W. Aubin, *Neue Beiträge zur Kenntnis von Alt-Germanien*. Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung X (1934) 508. 1.

⁸⁴ L. legutóbb P. P. Panaitescu nyilatkozatát: „La théorie romantique d'un peuple entier vivant isolé pendant mille ans dans les montagnes á l'abri des „barbares“ et s'occupant uniquement de l'élevage des bestiaux a été abandonnée par les historiens sérieux“ (i. h. 19. 1.). Igaz, hogy P. egy dáciai földművelő réteg továbbélését hangoztatja Mutafcievvel szemben, bizonyítékai azonban nincsenek.

azoknak is számolniuk kell tehát a feltételezett helybenmaradt romanizmusnak a barbárokkal való kapcsolataival, akik Tamm álláspontját magukévá téve, csak a pásztorkodó elemek kontinuitásában hisznek. Már Peisker helyesen figyelte meg, hogy pásztornépeknek csak nyáron át áll módjukban a hegyek közötti tartózkodás,⁸⁵ télen azonban a havasi legeltetés megszűntével kénytelenek lehajtani nyájaikat a völgyekbe és a sík vidékre, úgyhogy a síkság barbár lakóival az érintkezést semmiképpen sem kerülhették volna el. Az is valószínű, hogy a kövér havasi legelőket a barbárok sem hagyták kiaknázatlanul, s bizonyos, hogy nemcsak mint pásztrok, hanem mint foglalók is tanyáztak a népvándorlás népei hosszabb-rövidebb ideig Dácia hegyei között. Sőt maguk a barbárok is rájöttek arra, hogy a hegyek között húzák meg magukat ideig-óráig hatalmasabb ellenfeleik elől. Atanarikról pl. Ammianus Marcellinus említi, hogy „ad Caucalandensem locum *altitudine silvarum inaccessum et montium* cum suis omnibus declinavit, *Sarmatis inde extrusis*”.⁸⁶

Ha tehát Dáciában maradt volna romanizmus, úgy ennek a történeti forrásokban feltétlenül nyoma volna, mert józan észsel nem tételezhető fel, hogy a krónikák és egyéb történeti források éppen evvel a provinciával tettek volna kivételt, s ugyanakkor részletesen informálnak az ottan meg-

⁸⁵ *Die Abkunft der Rumänen* wirtschaftsgeschichtlich untersucht. Graz 1917. A nélkül, hogy magunkat Peiskernek az oláhok eredetét magyarázni próbáló török-tatár elméletével azonosítanók, teljesen egyet kell értenünk következő megállapításával: „Als Hirte kann er (t. i. az állítólag visszamaradt romanizált pásztor) in den Bergen nur während des Sommers verweilen, gleich schon den nächsten Herbst muß er mit dem Vieh unbedingt ins offene Land zurück, eben dorthin, von wo er wenige Monate zuvor entwichen ist, geradeaus in den Rachen der Einbrecher, vor denen er sich flüchten mußte!“ (42. 1.),

⁸⁶ XXXI, 4., 12. — Zeuss, Jung, Tomaschek, Kiepert, Roessler, Schmidt, sőt eleinte maga Patsch is azt hitte, hogy a Caucaland a Küküllők vidékén keresendő. E felfogás téves voltára már Hunfalvy Pál (*Az oláhok története* I, XVIII 1., 189. 1.) és Melich (*A honfoglaláskori Magyarország* 36. 1., 3. j.) figyelmeztetett. Újabban Patsch a bánági hegyekben lokalizálja Diclescuval szemben, aki a buzeu-i kerületre gondolt. (*Die Wandalen und Goten* 41. 1.). A Bánágból üldözött ki Atanarik a Sarmatae Argaragantések-et, miután a taifál kézen lévő oláhországi területen vonult fel a Duna mentén, hogy népét újabb hun támadások elől biztonságba helyezze. V. ö. *Beiträge* III, 65. I — Ismeretes, hogy Valens 367. évi hadjárata alkalmából is a hegyek között (montes Serrorum) bújtak meg a gótok, Ammianus Marcellinus XXVII, 5., 2.

forduló s hosszabb-rövidebb ideig megállapodó népek seregéről. Annál is inkább nélkülözzük a visszamaradt romanizmusra vonatkozó adatokat, mivel Dáciában sem hiányoztak volna teljességgel azok a keretek, amelyek legalább egy darabig még lehetővé teheték a romanizmus egyes töredékeinek a továbbvegetálást. Gondolhatnánk pl. azokra a barbárokra, akik a rómaiak „szövetségesei“, foederatusai lettek, s akikről éppen ezért feltehető, hogy a kezük ügyébe kerülő telepésekkel szemben mérsékeltebb magatartást tanúsítottak. Alföldi is gondolt már arra, hogy a Gallienus alatt bebocsátott foederatus törzs, amely úgy látszik karpokból állott,⁸⁷ átmenetileg megkímélhetett a provinciában rekedt apróbb romanizált szigeteket. Az utóbbiak azonban nem lehettek hosszú életűek. A karpokat a gótok törlik meg, s a 270 utáni harcok időszak eredményeképpen a karpok bekéredzkednek a limes mögé, mert Dáciában lehetetlenné tette életüket a gót veszedelem. Ideig-óráig elképzelhető a romanizmus maradványainak együttélése a szarmatákkal is, akik 332-ben Konstantin fegyveres támogatását élvezik a gótok ellen, s a rómaiakkal fenntartják a foederatusi viszonyt a Zizais vezetése alatt 358-ban visszatelepedő szarmaták is. A Bánságban Alföldi szerint az V. sz. eleje az a végső határ, ameddig feltehető az itteni telepések töredékes fennmaradása.⁸⁸ Ekkor szűnik meg ezen a területen a birodalommal mindaddig fennálló kereskedelmi kapcsolat is, egyidőben a húnok zömének ugyanitt történő elhelyezkedésével. A gótok 323-i szerencsétlen betörésük után lesznek a birodalom megbízhatatlan kliensei, dáciai romanizmusról azonban velük kapcsolatban a történeti forrásokban nem esik szó. Véleményünk szerint a gót kereszténységről értesítő források ezirányú hallgatása a legsokatmondóbb. Amikor a keresztény vallásnak latin nevű gót mártírjairól hallunk (Constans és Dulcilla), amikor a Balkánra menekülő és egészen Szíriáig, Damaszkuszig és az Eufrátesig szerteszóródó dáciai keresztény gotokról olvassunk, s tudjuk, hogy a pogány gótok kegyetlenkedései kisázsiai városok jajkiáltásait váltják ki,⁸⁹ joggal tehetjük fel a kérdést: miért éppen csak a Dáciában állítólag továbbélő Romanusokról nem emlékezett volna meg senki? Pedig ezeknek a hírét a birodalomba menekülő gótoktól biztosan hallhatták volna, eltekintve attól, hogy ez a konstantini érában amúgy sem lehetett titok. S talán a dáciai keresztény latinok

⁸⁷ I. h. LIV, 9. és 88. 1.

⁸⁸ Ib. 93—94. 1.

⁸⁹ V. ö. Patsch, *Beiträge* III, 27. és 57—58. 1,

megmentésére is történtek volna intézkedések akkor, amikor a keresztény gótok előtt is megnyíltak a birodalom vendégszerető kapui? Tisztázandó volna továbbá az a kérdés, hogy amennyiben tényleg kimutatható lenne a dáciai romanizmus valamelyes fennmaradása a negyedik század közepéig, mi történt vele a század második felében, amikor a hajdani Dáciának évtizedek nehéz harcai után kialakult germán statusquoját⁹⁰ a hónok betörése dűlja fel. A kontinuitást hirdető irodalom Priszkosz rétorban vélte felfedezni azt az auktort, akinek adatai a dáciai romanizmus és a hónok kapcsolatait hivatottak megvilágítani. Dáciai vulgáris latinsággal hozták összefüggésbe pl. Priszkosznak azt a feljegyzését, amely szerint Attila udvari bolondja Zerkon zagyva rögtönzéseiben hón, gót és *auzóniai* nyelven (xřj των Αυσονίων γλώττη) a három nyelvet összekeverve mulattatta az udvar vendégeit.⁹¹ A latin nyelv emlegetésének Attila udvarában azonban egészen más történeti háttere van. Tudjuk, hogy elsősorban a keleti gótok és a gepidák közvetítésével, akik már előzőleg megbarátkoztak a római kultúra számos elemével, a hónok is közelebbi kapcsolatba kerültek a birodalom civilizációjával. A Morava völgyében lebonyolódó kereskedelem pedig egyideig rendszeres közvetlen kapcsolatot is teremtett a hú-

⁹⁰ Alföldi, ib. A Valens uralkodása alatt író Eutropius írja Dácia akkori etnikai viszonyairól: „provincia trans Danubium facta in his agris, quos *nunc* Taifali, Victoali et Tervingi habent“ (*Brev.* VIII, 2.). Egyedülálló az irodalomban Iorgának az a képtelen állítása, hogy a germánok Erdélyt kikerülték, s amellyel nem érdemes közelebről foglalkozni. Cáfolatra méltatták: Mutafciev, *Bulgares et Roumains* Ó5. kk. 1. és Giurescu, *O nouá sintezá* 37. kk. 1. A hun invázió előtti korban Erdély, illetve a Dunától északra elterülő vidék urairól Schmidt a következő összefoglaló áttekintést nyújtja: „die Kleine Walachei und den an die Aluta angrenzenden Teil der Großen Walachei hatten die Taifalen (vgl. Patsch, *Anzeiger S.* 189., 6.), das übrige Gebiet der Großen Walachei, die Moldau und einen Teil Siebenbürgens die Westgoten, das nördliche Siebenbürgen die Gépidén, das Banat die Sarmaten Limigantes und Argaragantes (vgl. Fabricius bei PW. 13., 647. ff. Patsch SB. S. 13. ff.) inne.“ [*Die Ostgermanen*- 224—25. 1.).

⁹¹ így Hasdeu, *Etymologicum Magnum* III, 3148. Miklosich már 1862-ben megírta, hogy Dáciában nem tehető fel a latin nyelv fennmaradása, s hogy ennek ellenében nem idézhető Priskos rhetornak az auzóniai nyelvről megemlékező adata, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*. Denkschriften — Wien XII (1862) 4. 1., 2. j. Hogy nem dáciai vulgáris latinról van szó, azt még a kontinuitás hirdetői is vallják már Xenopol óta, 1. *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane* I, 117. (Paris 1896), v. ö. még Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* I, 318—19. 1. (Paris 1901.)

nők és rómaiak között, s megkönnyítette a latin nyelv térhódítását az akkor még latin nyelvű keletrómai dunai provinciák közvetlen szomszédsága is. így magyarázandó, hogy a hűn udvarban a hűn és a gót nyelv mellett a latin volt a harmadik rendes társalgási nyelv, nem pedig a bászági, vagy éppen az erdélyi római telepések vulgáris nyelve.⁹²

Önkényes mesét talált ki Jorga Priskos rétornak azokból az értesítéseiből, amelyekből megtudjuk, hogy Attila viszsza követeli Theodosiustól a birodalomba szökött néhány hűn vezető férfiút.⁹³ Ezeket a napnál világosabb adatokat félremagyarázva, azt állítja, hogy a hűn-gót seregek a Bánságba mind több és több latin és görög nyelvű keletrómai lakost hurcoltak be, akik nagyban hozzájárultak az ottmaradt romanizmus megerősödéséhez. Honfitársának, Ion D. Jicailoiu-nak nem nagy fáradságába került kimutatnia, hogy Priskos szóbanforgó tudósítása és a Jorga által kitalált mese egymástól teljesen idegenek, úgyhogy ebben az esetben is a mesterséges történelemcsinálásnak egy sajnálatos esetével állunk szemben.⁹⁴ Érdekesen jellemzi a dáciai folytonosságot bizonyító adatok utáni kutatások meddőségét az ilyenirányú kútfőmagyarázatok bonyolultsága és merészsége. Theophanes a bizánci-avar háborúkról szólva említi, hogy egy Priskos nevű generális a Duna mellett ismételten legyőzi Bajánt és 9000 foglyot ejt, akik közül 3000 avar, 800 szláv, 3200 gepida és 2000 barbár volt.⁹⁵ Ez ad alkalmat Diclescunak arra, hogy az itt említett barbárokban dákorománokat (ösoláhokat) véljen felfedezni,⁹⁶ sőt még arról is meg van győ-

⁹² L. ezekre közelebről Alföldi széles korrajzba ágyazott Attila-portréját a *Menschen die Geschichte machten* c. kötetben, Wien 1931. I, 230—31. 1.

⁹³ *Geschichte des rumänischen Volkes I, 60—62. és Istoria Românilor pentru poporul românesc. Vălenii-de-munte 1910. 29. 1.*

⁹⁴ *Über die Nationalität der von Kaiser Theodosius dem Hunnenkhan Attila ausgelieferten Flüchtlinge.* Byzantinische Zeitschrift XXIV (1923) 84—87. 1. Nem szívesen hívjuk fel a figyelmet Philippide erős kritikájára, amelyben ilyen kifejezések vannak „Jorga bro-dează“ (*Originea Românilor I, 784. 1.*), „stim că Iorga poate broda“ (u. o. 835. 1.), míg a következő oldalon a következő súlyos, de igaz bírálatot mondja róla: „el nu face istorie, ci pseudoistorie tendentioasă“.

⁹⁵ II, 282. 1. (ed. Boor): ζώντες δὲ ἐχάρρησαν Ἀβάοονς μὲν τοισχιλίον Σγλαβινονζ δε ὀκτακοσίονς ὑccel Γήτιαιδες τοιβχιλίον διαχοῶιονς κχῖ Βαοβάοον διη'χιλίονς-

⁹⁶ *Die Gépidén 224—25. 1.* Figyelemreméltónak találja Diclescu elhibázott ötletét E. Norden, bár szükségesnek tartja megjegyezni, hogy „Freilich habe ich mir über das in letzter Zeit oft und sehr verschiedenartig behandelte Problem der Herkunft der Rumänen kein Urteil zu

zödve, hogy ezek a barbárok keresztények voltak, mert a bizánciak a gepidákkal együttes mulatozásban lepik meg és kaszabolják le őket.⁹⁷ Dákorománok szerint ezek a barbárbilden vermocht, da es mit Sprachen, die mir unbekannt sind (Slavisch, Albanisch) verknüpft ist“ (*Alt-Germanien* 72. 1. 2. j.), Norden figyelmét elkerülte Alföldi bírálata, ahol szó van a *barbari*=*Romani* azonosítás lehetetlenségéről is, v. ö. *Revue des Etudes Hongroises* IV (1926) 189. 1. — Hasonló misztifikáció tárgyát képezik az Attalates által emlegetett *μυζοβάρβαροι*, akiket Paristrionnal kapcsolatban Anna Komnénánál is megtalálunk; v. ö. I. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbürgens*. Wien 1892. 22. 1.

⁹⁷ Ellentétben Diculescuval (1. még *Vechimea crestinismului la Români*. Bucuresti 1910. c. dolgozatát is), Párvannal (*Contribufii epigrafice la istoria crestinismului daco-român*) és Zeiller legutóbbi véleményével, nemcsak a dáciai romanizmus továbbélését kell az e fejezetben felsoroltak alapján kétségbevonunk, hanem azt az állítást is, hogy Dáciában *keresztény* kolonusok maradtak volna vissza. 1918-ban Zeiller még így nyilatkozott: „ „. l'on n'a point ä s'occuper de la province conquise par Trajan et abandonnée par Aurélien dans une étude sur les origines chrétiennes dans les pays danubiens“ (*Z.es origines chrétiennes dans les provinces danubiennes*. Paris 41. 1.). Ekkor már ismerte Párvan említett munkáját s helyesen jegyezte meg, hogy a *Dis Manibus* kezdetű sírfeliratokat sem lehet a kereszténységgel kapcsolatba hozni. Nem tudjuk, hogy Zeiller újabban miért hisz a Párvan által kereszténynek feltüntetett felirat keresztény jellegében („du moins la découverte d'une inscription qui semble *bien chrétienne* en Transylvanie permet d'affirmer que l'Évangile avait pénétré dans la Dacie lorsque eile était encore romaine“, *L'Empire romain et l'Église*. Paris 1928. Histoire du Monde. Tome V, p. 228.), már azért sem, mivel Párvannak ugyanazt a munkáját idézi, amelyre már 1918-ban hivatkozott, s így véleményváltozását tárgyi okokkal nem magyarázhatjuk. (V. ö. még *Revue Intern, des Etudes Balkaniques* I—1935, 415. 1.). Célszerűnek látjuk ezek után, hogy a feliratot a CIL III alapján ide iktassuk (866. sz.; Zeillernél, *L'Empire romain* 228. 1. 1. j. tévesen 886.), hogy a dáciai kereszténység egyetlen állítólagos bizonyítékáról mindenki könnyen alkothasson magának véleményyt:

D · M

AURELIA · maRinA
VIX · ANN XVII AUR
MARINIANUS FIL
EIUS VIX · ANNO I
M · IIII · AUR BABUS
VET · PATER · P

A hangsúly nem az egyébként érdektelen szövegen, hanem az annak

rok pedig azért, mert a bizánciak akkoriban nagyon haragudtak a rómaiakra, s mivel magukat nevezték a büszke 'Ρωμαίοι néven, a dáciai latinokat nem akarták megtisztelni a 'Ρωμανοι névvel, s így nem maradt más megoldás, mint azokat barbároknak nyilvánítani (!). Annál inkább kapóra jött később a bizánciaknak a *ulach* név, amelyet a balkánfélszigeti szlávoktól tanultak. Diculescunak persze elsősorban azt kellett volna ennek a szövevényes okoskodásnak felépítése helyett bizonyítania, hogy Dáciában a VI. és VII. sz. fordulóján az avarokon, szlávokon és gepidákon kívül semilyen más barbár nép, de még néptöredék sem tanyázhatott, egészen eltekintve attól, hogy egész következtetése a dáciai romanizmus be nem bizonyított folytonosságának tételén alapul. Szerintünk ilyen külön nem említett barbár néptöredékekre vonatkozik Theophanes adata (talán szarmata és esetleg gót maradványok, továbbá az avarokkal együtt idesorodott mindenféle népség), nem pedig dáciai latinokra, akikről különben sem szólnak a történeti források. Párvan és Diculescu felfogása szerint a Dáciában visszamaradt romanizált elemek mind egy új *natio barbara* folytatták életüket a tartomány kiürítése után. Nem veszik észre, hogy ennek kimondása magában véve is egyértelmű az itteni romanizmus folytonosságának tagadásával. Mert ha tényleg egy új *natio barbara* lett belőlük, úgy végzetük sem lehetett más, mint a többi barbáré, el kellett múlniok a népvándor-

végén látható monogrammon van, amelyről Párvan elhitethetőnek tartja, hogy a keresztnek és a chrisma P-jének kombinációjából keletkezett s ezt a véleményt teszi magáévá újabban Zeiller is. Nem valószínű ez már azért sem, mert Dáciában és másutt a III. sz.-ban még a pogány vallások éltek fénykorukat, a chrisma P-je pedig csak a IV. századi keresztény sírköveken kezd mindgyakrabban feltűnedezni (v. ö. Cabrol—Ledere, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne* s. v. *chrisme*). A titokzatos monogramm megfejtése különben egy kis epigráfiai tudással könnyen nyélbeüthető. Ha a kereszt és a P kombinációjáról volna szó, úgy értelmetlen volna az S, T, T, L betűket körülzáró köralakú ábra rendelkezése, ha azonban az utóbbit O-nak olvassuk, úgy az egész monogramm maradéknélküli jelentése: *Opto, sit tibi terra levis!* A dáciai kereszténység kontinuitását ilyen érvekkel bizonyítani nem lehet, mert ezeknek csak a hozzá nem értők megtevesztése lehet a céljuk, vagy pedig tudatlanság szülte őket, tehát semmi keresni valójuk sincs a komoly számbavételre igényt tartó eredmények sorában. — Az admirációs elméletet valló Onciul szerint a kereszténység a Dunától északra csak a Dácia kiürítése utáni időkben hatol el s ezt a nézetet kell helyesnek tartanunk mindaddig, míg a kereszténység létezését 271 előtt ebben a provinciában tudományosan be nem bizonyítják (v. ö. Onciul állásfoglalására *Originile principatelor române* c. munkáját, Bucuresti 1899. 119. 1., 16. j.).

lás hullámverésében éppúgy, mint azoknak a jövevényeknek, akik egymásra torlódva és egymást kiszorítva versengtek évszázadokon át Dácia birtokáért, amelyet megtartani azonban egyiküknek sem sikerült. A Kárpátok medencéjének végleges konszolidációját a magyar honfoglalással meginduló és a Szent István keresztény szellemű államszervező ténykedésével befejeződő korszak hozta meg, s ennek az új államnak fennmaradását már nem veszélyeztethetik többé a Kelet méhéből továbbra is felkerekedő népfajok, bármilyen súlyosak is a csapások, amelyeket időről-időre kelet és dél felől kell elszenvednie. Arra a kérdésre, hogy a balkáni romanizmust folytató oláhság mikor és milyen körülmények között jelenik meg a Dunától északra és Erdély területén, könyvünk más helyén próbálunk feleletet adni.

7. E helyen az admigrációs elméletnek egy eddig kellő figyelemre még nem méltatott fogyatékoságára kell felhívunk a figyelmet. Ennek az elméletnek a hívei — mint ezt később részletesebben is látni fogjuk — azt hirdetik, hogy az erdélyi oláhság zöme ugyan délről vándorolt be, de azért Dáciában is maradt valamicske romanizmus, amely azután a délről beszivárgó elemekkel együtt képezi az erdélyi oláhság etnikai alapját. Bár ennek a nézetnek a kifejtettek alapján szerintünk nincsen történeti alapja, mégis megjegyzendőnek tartjuk a következőket. Amennyiben valaki feltételezi a dáciai romanizmus folytonosságát, úgy feltétlenül számot kell vetnie azzal az önként adódó megfontolással, hogy ebben az esetben Dáciában egy az oláhtól különböző neolatin nyelvnek kellett volna kialakulnia.⁹⁸ A barbaricumba viszszaüllyedő provincia tényleg latinul beszélő elemei 271 után — amennyiben meg tudták volna őrizni nyelvüket — ezt a III. sz.-i közlatin nyelvet fejlesztették volna tovább. Mivel azonban szerintünk a keleti latinság ezen kis töredékének nyelvi fejlődését a konstantini éra alatti római befolyás a Dunától északra még nem vonhatta be a birodalmi latinság általában közös élet jelenségeket feltüntető s nagyjából egységesnek nevezhető fejlődéskörébe, azt kell mondanunk, hogy ebben az esetben már magában a III. sz.-ban meg kellett indulnia a limestől északra az oláhtól mindenesetre különböző 'neolatin' nyelv kialakulásának, mindazok-

⁹⁸ Érdekes, hogy erre épen oláh tudósok hívták fel a figyelmet, még pedig először I. Nádejde Xenopolnak *Istoria Românilor în Dacia Traiană* c. művéről írott szigorú bírálatában (1. a Contimporanul c. iasi-i folyóirat 1888. évi folyamát), majd a bevándorlási elméletet valló H. Tiktin, *Rumänisches Elementarbuch* 11 1., és Philippide, *Originea Românilor* I, 658. 1.

kai a következményekkel, amelyek a feladott Dácia 'extra Romaniam' helyzetéből folytak. Figyelembe véve továbbá, hogy a dáciai romanizmus nem kompakt egységben és nem egy egységes területdarabon maradt volna vissza, még azzal a gondolattal is számot kell vetnünk, hogy a dáciai neolatin nyelvnek számos nyelvjárása keletkezett volna, s mint a rétorománban végre is minden völgynek, vagy hegyi falunak önálló dialektusa alakult volna. Az a körülmény, hogy a romanizmus dáciai töredékei esetleg a birodalommal foederatusi viszonyban levő barbárokkal kerülhettek szomszédságba, nyelvi fejlődésük sajátos irányára nem lehetett volna semilyen hatással sem, legfeljebb életkörülményeiken javított volna s ideig-óráig lehetővé tette volna egyes szigeteknek továbbvegetálását. Száz évig ugyan még fenn áll az aldunai balparti hídfők révén a barbárok összeköttetése a latin nyelvű dunai provinciákkal, a gót invázió azonban már ezeket is végzetesen kezdi ki, s a húnok megérkezése a Bán-ságban is szétépi a romanizmushoz vezető utakat. Philippide Pic elméletét bírálva mutatott rá arra, hogy a nyelvtörténeti tények nemismerése milyen képtelen állításokra ragadtathatja azokat, akik az egységes ősoláh nyelvből fejlődött négy oláh nyelvágzat vallomását elhanyagolják.⁹⁹

Ez a hipotetikus dáciai latin nyelv létrejövése esetén nem tartozott volna az ú. n. *balkáni típusú* nyelvek közé, nyelvtanában nem lettek volna meg a később közelebből megbeszélendő és Sandfeld-Jensen által felsorolt sajátosságok,¹⁰⁰ de szókincsében viszont nagyszámban hemzsegték volna a gót, gepida és egyéb germán, esetleg avar elemek is,

⁹⁹ *Originea Rominilor* I, 702. I. Pic azok közé tartozik, akik az arumun nyelvvel nem tudnak mit kezdeni, mert ha elhisszük a dáciai kontinuitást, úgy teljesen tanácstalanul állunk szemben azzal a már általánosan vallott ténnyel, hogy a 'dákorumán' és az arumún nyelv valamikor egy helyen és egyidőben fejlődött az ősoláhból. Philippide többek között ezeket írja: „Dacorominiî erau în muntii apusên! ai Transilvaniei, aciuați și zgribulit! de groaza barbarilor, Macedorominiî erau la Pind și Dalmatii în Dalmatia. Prin ce minune limba latină comuna a putut fructifica în asemenea împrejurări dialectul Romanilor din muntii apusên! a! Transilvaniei? Tot prin misionar! creștim? Or! pcate prin agent! patriot! de propagandă pentru România? Or! poate prin niscăi negustor! dalmat! care se aventurau cu mărfur! printre barbari?”

¹⁰⁰ *Balkanfilologien*. En oversigt over dens resultater og problemer. København 1926. Azóta francia fordításban is megjelent: *Linguistique balkanique*. Problèmes et résultats. Paris 1930. Collection linguistique publiée par la Société de Linguistique de Paris. — XXXI.

amelyeket a háború utáni ilyenirányú — főleg Romániában felvirágzó — nyelvészeti kutatás olyan meddő buzgalommal próbál kimutatni az északra áttelepített oláhok nyelvéből. Ahhoz tehát, hogy Dáciában, illetve Erdélyben nem csak a kizárólag oláhhá lett, hanem általában a romanizált elemek olyanértelmű folytonosságáról beszélhessünk, amely szerint Erdélyben mindig volt latinul, jobban mondva *valamilyen* neolatin nyelven beszélő nép, a következőket kellene bebizonyítani: 1. Dáciában maradt számbavehető, etnikumát és nyelvét a népvándorlás századain átmenteni tudó romanizmus, 2. ez a romanizmus még létezett, mikor az oláhság beszivárgása a Dunától északra kezdetét vette. Tudományos érvekkel alátámasztott és nem csak úgy kinyilatkoztatásszerűen papírra vetett meggyőződésünk, hogy Dáciában — figyelembe véve az ebben a fejezetben felsorolt sajátos körülményeket — a romanizmusnak *utolsó maradványai* a provincia délnyugati szögletében legkésőbb a hún invázió korában mennek tönkre, míg Erdélyben jóval előbb, minden valószínűség szerint már Aurelianus korában. Nézetünk szerint tehát az oláh beszivárgás megindulásakor — bármilyen korai időre is teszük egyesek — a Dunától északra nemcsak hogy oláhok nem lehettek, de nem volt már semmi az oláhságtól különböző romanizmus sem, úgyhogy nem lehet szó sem *román*, sem *oláh* kontinuitásról. Arról, hogy az oláhság északi irányú békés expanziója mikor éri el a hajdani római provincia igen sokszor gazdát cserélő területét, és hogy ezen is túlterjedve milyen életformának köszönheti nagy térfoglalását, másutt szólunk részletesebben.

AZ ERDÉLYI OLÁH FOLYTONOSSÁG ELMÉLETÉNEK KELETKEZÉSE.

1. *A középkor és a renaissance felfogása az oláhok eredetéről.* — 2. *Az erdélyi triász dákoromán tanításai és a kolozsvári iskola. A. Philippide és az oláh őstörténet.*

1. Miután bebizonyítottuk, hogy a dáciai kontinuitás elméletének semmi tudományos ókori történeti alapja nincsen, felelnünk kell arra az érdekes kérdésre is, hogyan keletkezett az oláhság erdélyi folytonosságának a nyelvtudomány és az oláhság középkori történetének megvilágításában is hamisnak mutakozó feltevése. Nem azt kutatjuk tehát ezúttal, hol volt az oláh nép és az oláh nyelv keletkezésének tényleges helye, hanem hogy miként vélekedtek ezekről a kérdésekről azok, akik a modern történeti és nyelvészeti módszerek alkalmazása nélkül nyilvánítottak véleményt. Azok a körülmények ugyanis, amelyek között a kontinuitás tana megszülethetett, már magukban véve nyilvánvalóvá teszik ennek tudománytalan voltát. Ki fog derülni, hogy a dáciai oláh folytonosság meséje éppolyan tudálékosság szülötte, mint a Rubruquis, Roger Bacon és Abul Ghazi műveiben felfalható ázsiai eredet mende-mondája. Sőt még azt a kérdést is felvethetjük, vajjon lenne-e a kontinuitás problémájának olyan nagy irodalma, ha a humanista írók már a renaissance korában nem esnek áldozatul bizonyos történeti és nyelvi látszatoknak.

Az oláh kérdés keletkezését illetőleg az eddigi kutatás általában azt tanította, hogy az erdélyi oláhoknak a trajánusi gyarmatosoktól való leszármazását Bonfinius, Mátyás király udvari történetírója találta ki.¹ Az egyszerű nagy-

¹ V. ö. Paul Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche.* Wien und Teschen 1883. 250. kk. 1.; J. H. Schwicker, *Der Dakoromanismus.* Separatabdruck aus der Österreichisch-ungarischen Revue XVI. Bd.

birtokos, tehát nem királyi családból származó humanista uralkodó kegyeit ez az olasz történetíró azzal nyerte meg, hogy családfáját Marcus Messala Corvinusra, egy előkelő római patrícius család fejére vezette vissza, akinek vérei Erdélybe, azaz Dáciába is eljutottak s a Corvinok őseivé lettek.“ Ezzel együtt járt az erdélyi oláhság folytonosságának hirdetése is, amely azután Bonfinius műve alapján, amely latin, német és részben magyar nyelven jelent meg,⁵ a legkülönbözőbb nemzetek irodalmába hatolt be. Mielőtt a Bonfinius utáni forrásösszefüggésekre mutatnánk rá, kissé behatóbban kell foglalkoznunk azokkal az okokkal, melyek létrehozták a dáciai kontinuitás elméletét, mert így látható lesz, hogy a humanista történész már csak mint egy kész elgondolás terjesztője játszik jelentős szerepet. Ennek az elgondolásnak a gyökerei tudniillik az ő munkásságánál régebbi korra nyúlnak vissza s azokat Mátyás király származásától független körülmények táplálták.

Az első fontos mozzanat, melyre rá kell mutatnunk az, hogy az oláh nép szájhagyományában sem a dáciai, sem a balkáni eredetnek sincsen olyan nyoma, amelyet más népek eredetmondáival lehetne összehasonlítani. Nincsen tehát úgynevezett hőskora, amelyből őstörténetük magvát ránkiszármaztató elemeket lehetne kihámozni. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy pásztorokodó életmódjukkal kapcsolatos honfoglalásuk, helyesebben *térfoglalásuk* nem egy meghatározott időpontban lefolyó messze földön visszhangzó esemény volt, amely magára vonhatta volna a krónikások figyelmét, vagy pedig a nép képzetét termékenyíthette volna meg századokon át ható erővel. Bogdan-Patriceicu Hasdeu és tanítványai — akiknek romantikus elképzelésű magyarázataiból a külföldi és oláh tudósok egyaránt sok gyomot irtottak ki — ideig-óráig ugyan komoly irányú avatták az oláh néprajz dáciai elemeinek kutatását, ezekről azonban utólag még mindig kiderült, hogy vagy teljesen hamisak, vagy pedig a balkáni, illetve erdélyi .néprajz keretei között magyarázandók.⁴

Heft 3. S. 4.; Réthy László, *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása* Nagy-Becskereken 1890. 2., 239. 1.; Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. Budapest 1896. 56. I., és mások. Ezt a nézetet vallottam régebben magam is: Ung. Jahrb. VIII (1928) 40. 1.

² *Rerum Hungaricarum Decades. Dec. III, lib. IX.*

³ L. ezekre a Tóth László dolgozatában idézett irodalmat, *Bonfini in Ungheria*. Ascoli Piceno 1928.

⁴ Megelégszünk a Marianescu-féle kolindahamisítványok (1. ezek leleplezését G. D. Theodorescu, *Nofiune despre colindele române*. Bu-

D. Onciul oláh történész Francesco della Valle útleírásában vélt felfedezni olyan adatokat, amelyek a dáciai eredet hagyományának fennmaradását bizonyítanák.⁵ Della Valle Gritti Alajost kísérte el erdélyi, oláhországi és moldvai útjára 1532-ben s úti jegyzeteiben az oláhokról a következőket írja: „Z, a lingua loro e poco dwersa dalia nostra Italiana, si dimandano in lingua loro Roméi perché dicono esser venuti anticamente da Roma ad habitar in quel paese, et se alcuno dimanda se sanno parlare in la lor lingua valacca, dicono a questo modo: Sti Romineș?, ehe vol dire: Sai tu Romano, per esser corrotta la lingua. Sono pero genti barbare .. .”, majd elmeséli, hogy a Târgoviste melletti Dealu kolostor görög kalugyereitől még a következőket tudta meg: „havendo Trajano Imp-re debellato e acquistato quel paese, lo divise a suoi soldati e lo fece come Colonia de Romani: dove essendo questi discesi da quelli antichi, *conservano il nome de Romani*, ma per il corso de tempi, hanno corrotto sí il nome, e li costumi, ehe a pena s intendono”.⁶ Onciul szerint ez az értesülés nem származhat sem Bonfiniótól, akinek első kiadása 1543-ban jelent meg, de Aeneas Silvius Piccolominiótól sem, akit csak 1551-től kezdve olvashattak. Szerinte tehát F. della Valle a dealui monostorban egy népi hagyományt jegyzett volna fel, amely a XVI. század humanisztikus tudálékosságától függetlenül létezett volna az oláh nép nemzeti hagyományát tolmácsoló kalugyerek között. Ha Onciucuresci (1879.), továbbá az Argirusból Trajánt faragó magyarázatok említésével (1. Roessler, *Romanische Studien* 284. 1.). Dáciával kapcsolatos még Asachinak az az ötlete, hogy a *Dochia* név a tartomány nevét őrzi, holott ismeretes, hogy az *Eudokia* nevéből való. Baba Dochia március elsejétől kezdve kilenc napon át a hegyekben legelteti nyáját s mindennap levét egy bundát s végül maga is kőkeményre fagy. Ezután veszi kezdetét a tavasz. Az oláh költészet Traján és Dácia kultuszára nézve 1. Réthy L., i. h. 233. kk. 1., Hurul krónikája, amelyet állítólag 1280-ban írtak egy még régebbi eredeti után, Puscariu szerint „o grosolaná mistificare a epocii romantice din secolul trecut“ (*Istoria literaturii române*. Epoca veche. Edijia a doua, revăzută și întregită, Sibiu 1930. 231. 1.). Ugyanilyen hamisításnak köszönhető a tévesen Constantin Cápitanul Filipescunak tulajdonított krónika azon állítása, mintha a legendás Radu Negrul ősei már a római kor óta Fogarasban laktak volna (v. ö. ezekre Giurescu, *O nouă sinteză* 92. kk. 1.; Philippide, *Originea Romnilor* I, 738—39. 1.).

⁵ *Tradiția istorică în cheștiunea originilor române*. Analele Académie Romane. Seria II. Tómul XXIX (1906—1907) 574. 1. V. ö. ehhez Philippide, i. h. 742. 1.

⁶ Nagy Iván, *Gritti Alajost illető eredeti emlékiratok*. Magyar Történelmi Tár. III (1857) 22—23. 1.

nak tényleg az lett volna a célja, hogy az oláhok eredetére vonatkozó irodalmi hagyományból megpróbálja kihámozni a nem nyugati forrásokból származó ténylegesen oláh vonásokat, ahogyan ezt minálunk Gombocz Zoltán tette⁷ a magyar őshaza kérdésével kapcsolatban, úgy mindenekelőtt az olasz humanista azon állításán kellett volna fennakadnia, amely az oláhokat egyenesen Rómából eredezteti (dicono anticamente esser venuti da Roma). Figyelembevée a Dácia gyarmatosításáról mondottakat, már eleve valószínűnek látszik, hogy egy dáciai néphagyomány tényleges fennmaradása esetén inkább a balkáni, vagy a kisázsiai tartományok emlékére kellene benne megtalálnunk (emlékezzünk Eutropius szavaira, amelyek szerint Dácia ex toto orbe Romano lett telepítve), nem pedig Róma kizárólagos szerepeltetését, hiszen éppen Iáliának tulajdoníthatjuk a legcsekélyebb részt Dacia Traiana gyarmatosokkal való ellátásában. Arra a kérdésre, hogy a dealui kalugyerek mégis honnan vehették a Traján telepeitől való leszármazás legendáját, nézetünk szerint igen helyesen, Iorga felelt meg. Bár ő a kontinuitásnak rendületlen híve, mégis szükségesnek tartotta felhívni a figyelmet arra, hogy Targovistében azidőben egy franciskánus kolostor létezett, amelynek többnyire olasz származású tagjai voltak. Ebben a kolostorban is sok utazó fordult meg s így a renaissance eszméit és tanításait ezektől vehették át a szomszédos görög monostor lakói. Ehhez azután még hozzáteszi, hogy az oláhság eredetére vonatkozó és egészen Trajánusig visszanyúló néphagyomány különben sem létezik. „Az olasz utazó humanista tehát a saját hazájából keletre exportált elméletet kapott vissza s ezt írta le.

Nyugodtan állítható tehát, hogy az oláhok tényleges eredetére nézve komoly történeti adatokat tartalmazó népi hagyomány sem az oláhoknál, sem a szomszédos népeknél nem található. Azokban a történeti forrásokban, amelyekben a XI. sz.-tól kezdve az oláhság tényleges, vagy ilyennek hitt helyváltoztatásairól, vándorlásairól van szó, pedig olyan kusza egymásnak sokszor ellenmondó adatokra bukkanunk, amelyek a különféle interpretációs lehetőségeknek valóságos

⁷ A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. Nyelvtudományi Közlemények. XLVI (1923) 1—33. és XLVI (1926) 165—193. 1.

⁸ *Istoria Românilor prin călători* I, 76. 1., v. ö. ehhez Alexandra Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV* Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma. I (1923) 383—384. 1., és Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*. Académie Roumaine. Bulletin de la section historique. Bucarest XVI (1929) 15. 1.

melegágyát képezik. Kekaumenos XI. sz.-i bizánci író az oláhok hűtlenségéről írott számtalanszor idézett fejezetében“ mondja, hogy az oláhok soha senkivel szemben nem voltak szavatartók s így a *rómaiak régebbi császáraival* szemben sem. Traján császár ezért háborút indított ellenük s teljesen tönkrevverte őket. Császáruk Decebál is halálát lelte s a fejét lándzsára tűzve vitték Rómába. Mert az oláhok nem egyebek a dákoknál és a besszeknél, akik hajdan a Duna és a Száva mellett laktak, ott ahol most a szerbek vannak s onnan terjedtek szét Tesszáliában, Macedóniában és Hellászban. Kekaumenos meséjét kronológiai és etnográfiai zavarok jellemzik s a magunk részéről azt hisszük, hogy az oláhokat pusztán azért hozza összefüggésbe a dákokkal, mert ezek ugyanolyan magatartást tanúsítottak a rómaiakkal szemben, mint az ő hitszegő vlachjai a bizánciakkal szemben. Merész és mindenképpen elvetendő tehát Onciul nézete, amely szerint Kekaumenosnál az oláhok dáciai eredetének emléke maradt volna fenn.¹⁰ Nem vonatkozhat a Kárpátokban lakó

⁹ Cecaumeni *Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus*, ediderunt B. Wassiliewsky, V. Jernstedt. E helyre először Tomaszchek hívta fel a figyelmet, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*. Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften XCIX (1881) 58. kk. 1.

¹⁰ Onciul lehetségesnek tartja, hogy a déli oláhok valamikor a Száva mellett laktak (i. h. 570. l.) egészen addig, míg a szlávok a VII. században délre nem szorították őket. Hasdeu még tovább megy, az ő romantikus elképzelésében a macedóniai oláhok azoknak a pannóniai romanizált elemeknek az utódai, akiket a magyar honfoglalás szorított ki innen (*Sirat si Substrat*, 1. Etymologicum magnum Romániáé III, XXXII—XXXVI. 1.). Drágannak persze, aki azt hirdeti, hogy a Dunántúlon a honfoglaló magyarok politikailag és katonailag megszervezett oláhokat találtak, akik teljes beolvadásukig helybenmaradtak (*Románii in veacurile IX—XIV*, 41. kk. 1. és 588. l.), ez a kizsorítási elmélet nem kedvez. „Kétségtelenül túlzás volna Hasdeuval együtt azt hinnünk — mondja — hogy az összes macedo-vlachok (arumunok és megleniták) Pannóniából, vagy a Duna mellékéről származnak. A megleniták ilyen eredetéről azonban esett szó és van is szó mindmáig“ (i. h. 22. l.). Véleményünk szerint helyesebb lett volna kiemelni, hogy a megleni vlachokat *csak* Densusianu származtatja a Dunától északra elterülő vidékekről, míg a többi kutató szerint egyhangúan a déli ősoláhok (Románii sudici) utódainak kell tartanunk őket, v. ö. Th. Capidan, *Meglenoromkni* I, 65. l., és *Revista Filologica*. Cernáuü 1927. 156. l.; A. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*. Paris 1926. 129. l.; Al. Procopovici, *Din istoria raporturilor noastre irüerdialectale*. Dacoromania IV (1924—1926) 38. kk. 1.; Puscariu, *Pe marginea carfilor*, ib. 1329—1330.; Philippide, *Originea Rominilor* II, 569. Draganu azon-

oláhokra Kinnamos értesítése sem, aki elmondja, hogy Leo Vatatzes seregében nagy számú oláh harcolt, akikről azt mondják, hogy hajdan Itáliából jött gyarmatosok utódai.¹¹ Ez utóbbi állítást csak abban az esetben lehetne a trajánusi Dáciából való származás tudós hagyományának nyomai között tárgyalni, ha bebizonyosodnék, hogy csakugyan már a XII. sz.-ban a régi Dácia területéről rekrutált oláhokra vonatkozik. Mivel azonban Kinnamos csak annyit mond, hogy Vatatzes serege a Fekete-tenger felől támadt Magyarországra, világos, hogy Dél-Moldva, Dobruzsza és Bulgária keleti vidékein kívül más terület a támadás kiindulási pontjának meghatározásánál nem jöhet szóba. Még nehezebb arra a kérdésre válaszolnunk, hogy maguk az oláh csapatok honnan rekrutálódtak, úgyhogy Jung véleményét kell magunkévá tennünk: „die Stelle beweist eben alles und nichts”.¹² Mivel pedig Kinnamos vlachjai csak délről északra felkerült katonaság lehetett, nézetünk szerint ez a bizánci adat sem bizonyít egyebet, minthogy a *balkáni* tehát nem a dáciai oláhság eredetéről élt a XII. században egy olyan irodalmi hagyomány, amely szerint ez az itáliai kolonusok leszármazottja.¹³ Láttuk, hogy ehhez hasonló irodalmi hagyomány a diokleai presbiternél is feltalálható ugyancsak a XII. században görcsösen ragaszkodik minden olyan nádszálhoz, amely az északról délre irányuló vándorlásoknak nyújthat támpontot, jóllehet lényegében maga is az admiráció híve.

¹¹ Ez az adat már Lucius óta ismeretes, *De regno Dalmatiae et Croatiae*. I. Schwandtner, *Scriptores* III, 455. 1.

¹² *Die Anfänge der Rumänen*. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1876. 327. 1., 5. j. V. ö. ehhez az adathoz a Draganunál (*Románii in veacurile IX—XIV*, 572. 1.) idézett egyoldalú szempontból összeválogatott irodalmon kívül még Hasdeu, *Istoria critică a Românilor*. Bucuresti 1875. I, 14. 1.; Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*. Wien und Teschen, 1883, 62, 1., 2. j.; Mutafciev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*. Sofia 1932, 357—58. 1. Bănescuval vitázva írja Mutafciev*. „Il ne se pose méme pas la question de savoir si ces Valaques n'ont pas pu être amenés d'autres régions, de Thrace par exemple, ou bien des confins sud-ouest de la péninsule, de la région du Pinde où avaient probablement été recrutés, soixante-treize années plus tôt, a l'époque d'Aléxis Comnène, les Valaques qui, avec les milices bulgares, devaient renforcer les troupes byzantines dans la bataille de Lebounion.“

¹³ A XI. sz.-ból csak egy bizonytalan adatról van tudomásunk, amely a balkáni vlachok itáliai eredetének hiedelmével hozható összefüggésbe. A. Sacerdojeanu, *Vlahii din Calcidica*. In memoria lui Vasile Parvan. Bucuresti 1934. 306. 1.

ban a morlásokkal kapcsolatban.¹⁴ A XII. századi és későbbi magyar és külföldi krónikákban fennmaradt *pastores Romanorum* hagyományáról, amelyet tévesen az oláhsággal hoznak kapcsolatba, könyvünk más helyén szólunk, mert ez a hagyomány Pannóniára vonatkozik és Traján gyarmatosai-val nincsen semmiféle kapcsolatban.

Annak a feltételei, hogy Erdélyben lakó oláhokat Traján gyarmatosai-val hozzanak közvetlen kapcsolatba, a XII. században sem voltak meg. Ez időben Nyugaton még úglátszik nem tudtak arról, hogy az oláhok nyelvében sok latin szó van, mert különben érthetetlen volna annak az irodalmi hagyománynak a létrejötte, amely az oláhokat a Baskiria melletti „Magna Valachiá^M-ból származtatja. Ez annál érdekesebb jelenség, mivel mutatja, hogy Nyugaton a renaissance előtt még nem a trajánusi gyarmatosokkal, vagy a Balkánfélsziget latinságával hozták összefüggésbe az oláhságot. Kinnamos és a diokleai Presbiter már a XII. században, ha csak hallomásból is, de már tudhattak valamit az oláh nyelv latin csengéséről, míg Willelmus de Rubruknak sejtelve sem lehetett róla, mert különben ferencendi szerzetes lévén ezt aligha hallgathatta volna el. Rubruquis Piano Carpini után járt Keleten, ahová IX. Lajos francia király megbízásából vezetett követséget 1253-ban a mongol nagykhán udvarába. Ütleírásában az oláhok régebbi lakhelyeiről a következő so-

¹⁴ L. fent 29.1. 31. j. és még Silviu Dragomir, *Vlahii?i Morlaciai*. Studiu din istoria románismului balcanic. Cluj 1924.57.1. — Itt említjük meg, hogy az Onciul óta (1. i. h. 571. 1.) még mindig kísértő törekvés, amely III. Ince pápa és az Aszénidák családjából származó Kalojoan közötti levelezésből az oláhok és az említett dinasztia római-oláh eredetének hiteles hagyományát tartja kielemezhetőnek, egyetlen meggyőző érveléssel sem támasztható alá. Nemcsak Hunfalvy mutatott rá arra, hogy a pápai kancellária diplomatikus kifejezéseit nem vehetjük komolyan (i. h. 69. kk. 1.), hanem már Pic is (*Die Abstammung der Rumänen* 92. 1., v. ö. ehhez Tamm bonyolult és valószínűtlen ellenvéleményét, *Über den Ursprung der Rumänen* 146. 1.), aki különben nem volt a kontinuitás híve. Ez a kérdés különben kapcsolatos az oláhok szerepének problémájával a második bolgár cárság létrejöttében és nagy vitairadalma van s legutóbb Mutafciev foglalkozott vele részletesebben idézett munkájában. A magunk részéről még hozzátehetjük, hogy III. Ince Vukan szerb uralkodónak is azzal kedveskedik, hogy rokonának nevezi. Mint Kalojoan, úgy Vukan is a királyi korona elérése végett közeledett Bizánccal szemben Rómához s örömmel vette a római rokonságról vele közölt hírt (et quod gloriosus et beatius est vestri generosi sanguinis affinitatem habere cognovimus), v. ö. Dragutin Franic, *Die Lage auf der Balkanhalbinsel zu Beginn des 13. Jahrhunderts*. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina. V (1897) 315. kk. 1.

rokban emlékszik meg: „Destruxerunt etiam omnes terras (t. i. a hunok) usque in Franciam, unde fuerunt maioris potentiae quam sint adhuc Tartari. Cum illis concurrerunt *Blaci* et Bulgari et Wandali. De illa enim maiori Bulgaria venerunt illi Bulgari qui sunt ultra Danubium prope Constantinopolim. Et iuxta Pascatur sunt *Iliac* (más kéziratban *Ilac*), quod idem est quod Blac, séd B nesciunt Tartari sonare, a quibus venerunt illi qui sunt in terra Assani. Utrosque enim vocant *lilac*, et hős et illos.”¹⁵ Rubruquisnél a Valachia Maior még nem szerepel, ő csak annyit mond, hogy a Blac nép a Baskiria (Magna Hungária) melletti területről jött az Aszénidák földjére.

A tudós hagyomány világosabb formában jelenik meg a XIII. sz. második felében író Roger Bacon IV. Kelemen pápa részére szerkesztett *Opus maius* c. művében; „Nam haec quae in Europa est minor Bulgaria, habens linguam illorum Bulgarorum qui sunt in maiori Bulgaria, quae est in Asia, et isti Bulgari de majori Bulgaria sunt pessimi Saraceni. Et hoc est mirabile; quoniam illa terra distat a porta ferrea seu a portis Caspiis triginta diebus et plus per transversum solitudinis; et est in fine aquilonis; unde mirum est valde quod ad eos tam distantes a Saracenis pervenit secta Mahometi. Et de hac Bulgaria venit Ethilia, de qua dictum est. Post eam ad orientem est terra Pascatyr, quae est magna Hungária, a qua exiverunt Huni, qui postea Hungri, modo dicuntur Hungari; qui colligentes secum Bulgaros et alias nationes aquilonares ruperunt, sicut dicit Isidorus, claustra Alexandri. Et solvebatur eis tributum usque in Egyptum, et destruxerunt terras omnes usque in Franciam; unde maioris potentiae fuerunt quam adhuc sunt Tartari; et magna pars eorum resedit in terra, quae nunc vocatur Hungária, ultra Bohemiam et Austriam, quae est modo apud Latinos regnum Hungáriáé. Et iuxta terram Pascatyr sunt *Blaci de Blacia majoré*, a quo venerunt Blaci in terra Assani inter Constantinopolim, et Bulgáriám, et Hungáriám minorem. Nam populus ille dicitur nunc a Tartaris *llac*, quod idem est quod Blac. Sed Tartari nesciunt sonare b literam.”¹⁶

¹⁵ Sinica franciscana, vol. I. *Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*. Collegit ad fidem codicum rededit et adnotavit P. Anastasius van den Wyngaert O. F. M. Ad claras aquas 1929. 219. I cap. XXI, 2—3.

¹⁶ *Fratris Rogeri Bacon ord. min. opus május ad Clementem Quartum*. Londini 1733. 231. 1. Bacon forrásai között szerepel Rubruquis is, 1. ib. 225. 1.

A két középkori szerzetes képzeletében az oláhság tehát éppen olyan barbár keletről származó „natio aquilonaris“, mint a bolgárok, a hunok és a magyarok. Nincsen ebben semmi feltetsző, hiszen még élénk emlékezetükben lehetett többek között az oláhoknak a XII. sz. folyamán a harmadik keresztshadjárat alkalmával tanúsított magatartása is, amikor az oláhok a bolgárokkal és a kánokkal egyetemben Bulgária erdőekkel borított vidékein mérgezett nyilakkal fogadták Barbarossa vitézeit.¹⁷ Így kerülnek az oláhok is az ex Oriente Európába érkező népek közé bizonyságául annak, hogy a trajánusi gyarmatosoktól való származtatás legendájának ekkor még teljességgel hiányzanak az előfeltételei. Hiányoznak elsősorban pedig azért, mert ekkor az oláhság zöme még a Dunától délre tartózkodik, ahhoz pedig, hogy a kontinuitás tudós elmélete létrejöhessen századokkal később, előbb nagyobbfokú oláh bevándorlásra volt szükség a Dunától északra. Másodsorban pedig szükség volt egy mindenütt a hajdani orbis romanus területén római nyomokat szimatoló szellemi áramlatra, aminőt a renaissance termelt ki a XV. századtól kezdve.

A Bacon munkájában emlegetett Blacia major szerintünk a Hungaria major (Baskiria) és a Bulgaria major analógiájára kitalált oláh őshaza.¹⁸ Feltehető, hogy a hagyomány keletkezése a XII. és XIII. századi bolgár-oláh (asszanida) kapcsolatok Ázsiába történő kivetítésére vezetendő vissza. Bármiképpen is vélekedjünk az oláhság szerepéről a második bolgár birodalom keletkezésében, annyi bizonyos, hogy egészen II. Ászén haláláig a Dunától délre jelentékenyebb számú oláhság lakott Bulgáriában — ha esetleg csak periodikusan is — s köztudomású, hogy ezidőben a Βλάχος, *Blacus* bolgárt, a *Blaquie*, *Blachia* pedig Bulgáriát is jelen-

¹⁷ L. ezekről bővebben *Fontes rerum austriacarum. Scriptores V* Wien 1863. *Ystoria de expeditione Friderici imperatoris* edita a quondam austriensi clerico, qui eidem interfuit, nomine Ansbertus; különösen 26., 44. l. Niketas Akominatos következő helye is világosan mutatja, hogy a Hémsusz lakóit, akik között oláhok is nagyobb számban lehettek, *barbárok*nak nevezték a bizánciak a XIII. sz. elején: τους τὴν Αἴμον τό ὄροι; βαρβάρους, οἱ Μνηοῖ ἡρότερον ὀνομάζοντο νυν) δε Βλάχοι καλήσκονται. V. ö. Murmu, *Din Nichita Akominatos Honiatul, traducere a pártilor privitoare la istoria Asanizilor. Analele Academiei Române. Mem. Sect. Ist. Ser. II. Tom. XXVIII, 377. l.*

¹⁸ Fekvésére nézve l. a Sinica franciscana idézett kötetéhez és Henry Yule, *Cathay and the way thither* c. munkája második kötetéhez (London 1866) mellékelt térképeket.

tett.¹⁹ A két nép balkáni kapcsolatainak történetét nem ismerve, tehát feltehetjük, hogy ezek már a közönség gondolt ázsiafelőli őshazában meglehettek. Mivel pedig Rubruquis saját szavai szerint domonkosrendi szerzetesektől hallotta mindazt, amit Pascatyrról tud,²⁰ nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy az Ilac nép Baskiria melletti hazájáról is ezek informáltak. Ezek szerint tehát a Baskiria melletti oláh őshaza teóriája nyugati eredetű tudós elképzelés szülötte volna. Ennek a feltevésnek — véleményünk szerint csak látszólag egyedül Abul Ghazi adata mond ellent. Abul Ghazi, akinek a mongolok és a tatárok történetéről írott munkája hihetőleg nyugati források felhasználása nélkül készült, ugyanis az oroszok, magyarok és baskírok mellett szintén emlegeti az *ólak*, *ulak* népet.²¹ Nem tudjuk eldönteni, hogy ez a népnév hogyan került a XVII. századi arab történetíró művébe s éppen ezért elvetendőnek tartjuk azokat az elméleteket, amelyek Rubruquis (Bacon Roger) és Abul Ghazi értesítési nyomán próbálják cáfolni a *vlach*, *wälsch* elnevezés hagyományos kelta eredetét. Réthy László pl. lehetségesnek tartja, hogy a *vlach* szót a volgai bolgárság hozta magával a hetedik században „nomád, pásztor, jobbágy” értelemben s így nevezte alattvalóit nyelvkülönbség nélkül.²² Eltekintve attól,

¹⁹ Megelégszünk néhány példa idézésével. Villehardouin Joaniciust hol *roi de Blakie et de Bougrie*, hol pedig egyszerűen *roi de Blakie*-nek nevezi, 1. Collection complete des mémoires relatifs á l'histoire de France depuis de régne de Philippe-Auguste jusqu'au commencement du dix-septième siècle... par M. Petitot. Tome I (Paris 1819), passim. Ennek az „eigentümliche Namenverwechslung“-nak (Pic, *Die Abstammung der Rumänen* 85. 1.) okát Zlatarski a következőképpen magyarázza: „Wie weit die Bedrückung des Volkes und seines nationalen Lebens in dieser Zeit (t. i. a Komnenoszok alatt) zum Ausdruck gekommen war, ersieht man schon daraus, daß der Name „Bulgarien“ ganz beseitigt und in den byzantinischen Dokumenten und Schriften mit der alten Bezeichnung „Mösien“ oder „Sagori“ ersetzt war, während die Bulgaren „Mösier“ oder mit dem Namen der unter ihnen zerstreut lebenden Walachen benannt wurden.“ 1. *Geschichte der Bulgaren*. Leipzig 1918. Bulgarische Bibliothek V. 94. 1. Idevágó adatokat sorol fel Philippide is, *Originea Rominilor* I, 749. 1.

²⁰ *Sinica franciscana* I, 220. 1.

²¹ „Le jeune Qiptcháq fut élevé auprès de la personne d'Oghouz-Khan. A l'époque où il atteignit sa majorité, les Aourous, les Auaiaq, les Madjár et les Bachquord n'étaient pas encore soumis.“ *Histoire des Mongols et des Tatares par Aboul-Ghâzi Behâdour Khan* publiée, traduite et annotée par le baron Desmaisons. Tome II, 19. 1. Abul Ghâzi 1663-ban kezdte írni művét.

²² *Anonymus az erdélyi oláhokról*. Budapest 1880. 60. 1. így már Schlözer, *Allgemeine nordische Geschichte*. Halle 1771. 252—53. 1.

hogy a törökségben hasonló hangalakú és jelentésű szót nem ismerünk, azt is lehetetlenségnek kell tartanunk, hogy a neolatin népek egységes eredetű elnevezéseit bolgár-törököktől tanulták volna meg Európa népei, elsősorban a germánok és a szlávok. Ugyancsak közelebbi bizonyításra szorul Pais Dezső érdekes ötlete, amely szerint a *Blacus* név a *Blachus* (= *Vlachus*, *Valachus*, stb.) és a török eredetű *bulya* 'keverni, összezavarni, összekavarni' ige *-k* képzős származékának a *bulak*-nak keveredéséből keletkezett volna olyanformán, mint a tényleg ugyanabból az igéből való *bulgar*, *bular* nevek.²³

Az Abul Ghazi adatával kapcsolatban felmerülő problémák megoldásához szükséges volna annak megállapítása, vajjon volt-e csakugyan Baskiria mellett *ilac*, *iliac*, *ólak*, illetve *uíak* nevű nép, amelyet esetleg a balkáni oláhokkal azonosíthattak volna, s ha igen, akkor ez milyen etnikumú lehetett.²⁴

²³ Ezt Jancsó Benedek, *Erdély története*. Cluj-Kolozsvár 1931. c. munkájához írt kiegészítő fejezetében veti fel, l. különösen 383. l. Hangtani okokból elveti Dráganu, *Románii in veacurile IX—XIV*, 426. l., 4. j., és Dacoromania VII (1931—33) 236. l. 1. j. Újabban Pais arra gondol, hogy az Anonymus 24. és 25. fejezetében a *Blacus* ill. a *Blacorum* név szlávnyelvi fejlődésen átment török név, ezúttal azonban a tör. *bal* 'vág, üt' igének *-ku*, *-yu* képzős névszói származékának tartja. A *balku* oo *balyu* > *blach* népnév azután keveredett volna a román nyelvű *vlachok* nevével, miáltal a kétféle népelemre vonatkozó ismeretek is összezavarodhattak. Ha ezt a magyarázatot sikerülni fog történelmi érvekkel is alátámasztani, úgy a honfoglaláskori erdélyi oláh inkolátus meséjét újabb érzékeny csapás fogja érni (l. Pais érvelését: Magyar Nyelv XXXI—1935. 267. kk. 1.).

²⁴ Marignolli XIV. századi *Relatio*-jában (l. Sinica franciscana I, 542. l.) olvassuk a következő fejtörésre alkalmat adó sorokat: „Sem ergo primogenitus quia Rex et sacerdos, post patrem obtinuit medieta-tem orhis, scilicet totam Asiam maiorem que est a mari Albo ultra Ungariam, ubi nunc sunt *Olachi*, per rectam lineam totum illud Imperium Usbec, Katay, Yndoas, Ethiopian! usque ad finem mundi.“ A kiadó szerint Marignolli szövegéhez Fra Mauro mappája (l. ezt Yule-Cordier, Cathay II, 372. l.) szolgáltatja a földrajzi kulcsot. — Érdekes, hogy J. Peisker a Blacia major hagyományát nem teszi vizsgálat tárgyává, pedig az ő elmélete szerint az oláhok romanizált pásztorkodó altaji népelemek utódai (*Die Abkunft der Rumänen*. Graz 1917.) s így elvárható lett volna, hogy ebben a kérdésben állást foglaljon. Megelégszik Pachymeres (1242—c. 1310) kommentátorának idézésével, aki szerint a Konstantinápoly és Viza között telelő oláhokat Andronikus császár 1284-ben Kis-Ázsiába telepítette, nehogy a betörő tatárokhoz csatlakozhassanak (in partes eorum vitae similitudine ac *forte originis* tracti), ib. 32. l., és u. o. 2. j.

Ilyen előzmények után köszöntött be a renaissance, amely az oláhok eredetének kérdését is új megvilágításba helyezte. A XV. sz.-ban felbukkanó új elmélet keletkezésének számos olyan oka volt, amelyek már eleve meghatározták annak alkatelemeit és érvelési módját. A XV. és XVI. sz. Itáliájának Kelet-Európa iránti érdeklődése az a keret, amelyben a humanista tudósok az oláhságot is felfedezik mint nyelvi, etnikai és történeti problémát. Ezt az érdeklődést pedig — eltekintve attól az élénk kereskedelmi kapcsolattól, amely a feketetengeri génuai és velencei alapítású kikötővárosok és Itália között fennállott, elsősorban a Konstantinápoly elestével (1453) mindinkább fenyegető arányokat öltő török veszedelem táplálta. II. Pius pápát, akinek műveiben több oláh vonatkozású feljegyzés maradt fenn, pl. éppen akkor éri utói a halál, amikor Anconában hajóra szállni készül, hogy keresztes hadjáratot vezessen a török ellen. Abban a reményben, hogy a klasszikus ó-kor valamelyik zúgban elkallódva heverő irodalmi remekét, vagy fontosabb feliratos emlékét megtalálhatja, szintén több humanista kereste fel Európa Keletjét s így a Balkánt és Erdélyt is. Ezzel magyarázhatjuk, hogy már Bonfinius előtt és Aeneas Silvius Piccolominit is megelőzve más olasz humanisták is beleütköztek az oláh nép és nyelv eredetének kérdésébe s azt a maguk módja szerint próbálták megoldani.

Nem szorul részletesebb fejtegetésre az az általánosan ismert tény, hogy a reneszánsz történetírói a rendszeres forráskutatás és a forráskritika gyakorlati alkalmazásától még igen távol állottak, bármennyire is őket kell tekintenünk a modern történetírásnak a középkori hagyományokkal legtöbbször szakítani tudó úttörőinek. A rendelkezésükre álló forrásokat koruk hiányos ismeretszínvonalából folyó hézagos kritikával kezelik s gyakran apriorisztikus szempontok szerint aknázzák ki. Oklevelek kellő felhasználásának csak a csirái mutatkoznak náluk. Még felületesebben járnak el olyankor, amikor valamilyen problémával inkább csak per tangentem foglalatoskodnak, ahogy ez az oláhok származtatásának esetében történt. Ezzel a kérdéssel ugyanis egyikük sem foglalkozott önálló monográfia keretében s csak többé-kevésbé általános jellegű földrajzi művekben, útleírásokban és követi jelentésekben találkozunk idevágó fejtegetésekkel, hosszabb-rövidebb megjegyzésekkel. Mindez azonban nem változtat a következő igazságon: az oláhság dáciai eredetének legendája egy egész Európát átfogó hatalmas szellemi áramlat szárnyain helyezkedik el a köztudatban.

Mivel a humanista történetírók a Dácia kiűritéséről be-

számoló történeti adatokat (Vita Aureliani, Eutropius, Rufius Festus) nem tették megfontolás tárgyává, az oláhok között megforduló utazó humanisták pedig *sehol népi hagyományra nem bukkantak*, nem maradt más hátra, minthogy a legszembeszökőbb külsőségek után indulva vonjanak le klaszszikus műveltségük elemeivel tarkított következtetéseket. Ahhoz, hogy a reneszánsz korában Erdélyben már jelentékeny számban betelepedett oláhságot közvetlen genetikai kapcsolatba hozzák Traján gyarmatosaival bizonyára a középkor története iránt érzett ellenszenvük is hozzájárult, amelynél fogva már eleve is hajlandók voltak elhárítani minden olyan körülményt, amely ennek a közvetlen kapcsolatnak útjában állhatott volna. Az oláhság bevándorlása éppen abban a korban játszódott le, amely iránt a legkevésbé érdeklődtek, a középkorban, ennek utolsó századaiban. Ellenben kapva-kaptak azokon a tetszetős külsőségeken, amelyek kedvenc tételüket bizonyítani látszottak. Ez a tétel pedig a következő volt: Dacia Traiana római provincia volt a Kr. u. III. században, most pedig — t. i, a XV—XVI. században — szintén egy „elrontott” latin nyelvet beszélő nép lakik Erdélyben, *tehát* ott tanyázott az a III. és XV. századok közötti időkben is megszakítás nélkül. Ez a bahiedelem egészen a XVII. századig teljesen egyeduralkodó volt s Lucius az első, aki De regno Dalmatiae c. művében — szakítva a humanista hagyománnyal — határozottan kétségbe vonta. Érdekes, hogy az említett tétel a kontinuitás védelmében írott munkákban is mint bizonyító érv szerepel, holott egyszerű koincidienciáról van szó, mint ezt legutóbb Philippide szögezte le.²⁵

²⁵ *Originea Romilor* I, 696. 1.: „E însă o simplă coincidentă”. Philippide röviden utal ennek az érvnek hamis voltára és kifogásolja Hunfalvy nyomán (v. ö. *Die Rumänen und ihre Ansprüche*. Wien und Teschen 1883. 265—58. 1.), hogy Kiepert *Lehrbuch der alten Geographie* c. művében a magyar *deák* szó „latin* jelentéséből von le meg nem engedhető következtetést a kontinuitás bizonyítására. Az ókori geográfának ez a kiváló ismerője ugyanis elkövette azt a baklövést, hogy *deák* szavukat a *dák* népnévvel azonosította, s azt hitte, hogy az oláhok által megőrzött *dák* szó került nyelvünkbe. Ez a kontinuitás beidegződésének történetében egyike a legérdekesebb epizódoknak. A területi koincidienciát, mint a kontinuitás mellett szóló érvet Puscariuval szemben (1. erre Transilvania II—1929. Kny. 3. 1.) nem fogadja el M. Friedwagner sem, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen*. Zeitschrift f. rom. Phil. LIV (1934) 645. 1. Régen Tamm is így írt: „... für uns spricht mit nicht zu unterschätzender Beweiskraft das nachmalige Vorhandensein der Rumänen in sämtlichen Gebieten des früheren Dakiens“

Az első olasz humanista, aki jóval Bonfinius előtt az oláhok között megfordult olaszok révén tudomást szerzett arról, hogy az oláh nyelvben sok latin szó fordul elő Poggio Bracciolini (1380—1459). Az 1451-ben megjelent *Disceptationes convivales* c. művében a Traján gyarmatosaira való emlékezést és az oláh-latin szóhasonlatosságok tényét a következőképpen fűzi egybe:

„Apud superiores Sarmatas colonia est ab Traiano uL aiunt derelicta, quae nunc etiam inter tantam barbariem multa retinet latina vocabula, ab Italis, qui eo profecti sunt, notata. Oculum dicunt, digitum, manum, panem, multaque alia quibus apparet ab Latinis, qui coloni ibidem relictii fuerunt, manasse eamque coloniam fuisse latino sermone nos usam.

Jellemző, hogy Bracciolini nem történeti források alapján állítja a dáciai kontinuitást, hanem szóbeli, vagy talán írásbeli értesülésre hivatkozik (ut aiunt). Az oculum (oláh ochiu), digitum (ol. deget), manum (pl. mână), panem (ol. páne) stb. szavakból pedig azt következteti, hogy az ottmaradt kolónusok nyelvéből valók, mert az még eszébe se jutott, hogy az oláhok esetében a balkáni latinság északi irányú terjeszkedése révén jutottak az említett szavak a hajdani Dácia területére. A humanisták felfogásában a Kárpátok mindkét oldalán élő oláhság egy a barbárok tengerében a római kor óta fennmaradt latin sziget, aminek bizonyosságképpen állandóan a nyelvi hasonlóság Dáciával kapcsolatban hamisan értelmezett érvére hivatkoznak. „Originem . . . Románam loquela ostendunt” — mondja Flavio Biondo (1388—1463) is, az Egyházi Állam tudós titkára, akinek már a macedóniai arumunokról is voltak értesülései s akitől a pápává választott Aeneas Silvius is elsősorban szerezhette értesülé-

(i. h. 73. 1.), ami teljesen megfelel Puscariu és Párvan újabb állásfoglalásának. Az itt idézett irodalom ismerőjének Párvan következő soraihoz nincs szüksége kommentár: „si dacá mai adaogám, cá ei sunt aseza(i acum, in veacul al XIII-lea si al XIV-lea, tocmăi acolo, unde au fost a?ezafi strămosii lor, Daco-Románii, te cuprinde mirarea, cum de n'au gresit după zece veacuri de lipsă de aici, ca să se aseze ceva mai la dreapta, ōri ceva mai la stângă.“ (*Inceputurile vieții române* 12. 1.).

²⁶ V. ö. Alexandru Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*. Ephemeris Dacoromana I (1923) 360. 1. L. -még a 359. 1. 4. j.-ben közölt irodalmat, amelyből kiemelendő: R. Sabbadini, *Quando fu riconosciuto la latinità del rumeno* c. cikke, Atene e Roma XVIII (1915) No. 195—99, 83. kk. 1.

seit a Dunától északra lakó oláhokra nézve.²⁷ Biondo már Hunyadi János oláh eredetéről is tud, ahogy a humanisták általában szívesen fedezték fel a kereszténység bajnokának életrajzában az ő elképzelésük szerint Rómához fűző szálat. A nyelvi hasonlóságon kívül feltűnt a humanistáknak az is, hogy a szláv népek, a bizánciak és a magyarok az 'italikus' jelentésben is használatos *Vlach* néven nevezik az oláhokat, amiből aztán azt következtették, hogy az erdélyi oláhok *italiai* latin kolónusok utódai. Azt még nem tudhatták, hogy Dácia gyarmatosításában éppen az italikus elemek játszották a legjelentéktelenebb szerepet. Arra nézve, hogy a *vlach* szóval kapcsolatban milyen természetű tévedéseknek voltak kitéve a humanisták, igen tanulságos Giulio Pomponio Leto (1425—1498) esete. A krími félszigetre utaztában érintette Lengyelországot is s ekkor tűnhetett fel neki, hogy a lengyelben a *wtoch* itálieit jelent (v. ö. még tót, cseh *vlach*, szlovén *lah*, stb.). Mivel pedig ehhez hasonló néven hallotta nevezni az oláhokat is, a következő jellemző okoskodást kockáztathatta meg:

„Dacia, provincia est citra et ultra Histrum, nostro tempore dicitur Volochia (feltűnő itt az orosz hangalak, melyet Délorországban hallott), incolae Volochi appellantur. Volochia Italia quia Daci (t. i. az oláhok) *Italice loquuntur*.”^{28*}

Pomponio Leto tehát úgy gondolta, hogy az oláhokat és az általuk lakott területet azért nevezik *volochi*, *Volochia* néven, mert az oláhok itáliei nyelven beszélnek. Ez már mindenesetre sokkal tudományosabb magyarázata a névnek, mint Piccolominié, aki Flaccus római hadvezért teszi meg az oláhság névadójának, csak éppen figyelmen kívül hagyja azt a körülményt, hogy az oláhok nem Itália földjével kapcsolatban jutottak a neolatin nyelvcsaládba, hanem a balkáni romanizmus révén. A *vlach* szó tehát sok esetben szintén Itália képét idézte fel a humanisták lelkében, ami a szó elterjedésének és jelentéstörténetének mozzanatait figyelembe

²⁷ A. Marcu, ib. 362. 1. Nem szabad csodálkoznunk azon, hogy sok humanista az oláh nyelv *italiai* jellegét hangsúlyozza több-kevesebb megszorítással. Raffaello Volterrano (1451—1522) szerint az oláh nyelv egy „lingua semijtalica“, Francesco della Valle szerint „poco diversa dalia nostra (sc. lingua) Italiana“, Ascanio Centorio pedig azt mondja, hogy az oláhok „parlano lingua Italiana, ma tanto corrotta, ehe appena si puo intendere“, míg Possevinus szerint „havendo essi la lingua corrottissima dalItaliano, o Latino“ (v. ö. C. Isopescu, i. h. II, 15., 36., 58. 1.) stb.

²⁸ A. Marcu, i. h. 381, 1.

véve éppoly egyoldalúság s ezért tudománytalanság, mint maga a kontinuitás meséje.

A mondottak alapján tehát szinte természetesnek tűnik fel Bonfinius következő vélekedése, különösen, ha a kontinuitás hirdetésének személyi okait is ismerjük önála: „Valachi enim e Romanis oriundi, *quod eorum lingua adhuc fatetur...* E legionibus enim, et colonijs, a Traiano, ac caeteris Romanorum Imperatoribus, in Dáciám deductis, Valachi promanarunt.“²⁹ Hogy mennyire tipikusan humanista észjárás eredménye a merő külsőségekből kikövetkeztetett folytonossági tan, azt a XV. sz.-i Laonikos Chalkokondyles bizánci történetíró példája bizonyítja, aki a törökök viselt dolgairól írott művében az oláhokról a következőképpen ír:

„A Pindosz-hegységbeli nép ugyanazt a nyelvet beszéli, mint a dákok (t. i. az északi oláhok), akik testvéreik. A dákok nyelve az itáliaihoz hasonlít, de annyira elrontott, hogy az itáliaiak csak nehezen értik meg. Azt azonban, hogy ilyen nyelvvel hogyan kerülhettek mostani lakhelyeikre, senkitől sem tudtam meg s tudtommal senki nem is emlékezik meg erről.“³⁰

Chalkokondyles az első tudós, akit gondolkodóba ejt az arumunok és az északi oláhok nyelvének azonossága s aki itáliai kortársaitól eltérően nem keres és talál mindjárt közvetlen összefüggést a „dákok“ és Traján gyarmatosai között, ahogy ezt Poggio Bracciolini, Francesco della Valle, Raffaello Volterrano, Aeneas Silvius, Bonfinius s ezek nyomában még oly sokan tették. Mi sem könnyebb, mint a nyelvtudományi kutatások mai magaslatáról szemére vetni a humanistáknak, hogy a balkáni ősoláh nyelvből fejlődött északi oláh, arumun, isztriai oláh és megleni oláh nyelvjárások szoros kapcsolatairól nem volt tudomásuk, hogy nem ismerték az albán-oláh kapcsolatok történetét sem és még annyi más a kérdés tudományos megoldását oly nagy mértékben befolyásoló tényezőt. Ők egy egészen más kornak a gyermekei voltak, akik minden gátlás nélkül nyilvánítottak véleményt olyan területeken, ahol a problémák felismeréséig sem juthattak el.

Az oláh nyelv 'olaszságán' és az Itáliára emlékeztető *vlach* szón kívül nézetem szerint azonban még egy harmadik körülmény is közrejátszott abban, hogy a humanisták az erdélyi oláh folytonosság gondolatáig eljuthassanak. Azoknak

²⁹ Dec. II. lib. VII.

³⁰ Feltűnő rövidséggel — két és fél sorban — tér napirendre ez adat felett Onciul, *Tradifia istorică* i. h. 573. 1.

az olasz utazóknak és kelet járó humanistáknak, akik a vajdaságok földjén és Erdélyben megfordultak, nemcsak az oláh nyelv olaszos és latinos csengésű szavai tűntek fel, hanem az is, hogy az oláh nép önmagát *Rumán-nak* nevezte. Ennek a névnek összecsengése a latin *Romanus*-szál valószínűsége lehetett a római kor emlékei után kutató tudósoknak s egyúttal utolsó kételyét is eloszlatta aziránt, hogy a magukat ilyen félreérthetetlenül római névvel jelölő emberek Traján gyarmatosainak közvetlen és autochton leszármazottnak legyenek. A már említett Francesco della Valle szolgáltatja az első irodalmi adatot annak bizonyításához, hogy a humanistáknak a név megőrzése feltűnt (*discesi da quelli antichi, conservano il nome de Romani*). A XVI. századtól kezdve azután se szeri se száma azoknak az említéseknek, amelyek a *rumán* névvel kapcsolatban a római korig visszük fel az erdélyi oláhság eredetét.³¹

³¹ L. az oláhok nemzeti nevének tárgyalásánál felsorolt adatokat, 36. l. Rengeteg ilyen természetű adatot idézhetnénk geográfiai munkákból, követei jelentésekből, útleírásokból, történeti munkákból stb. Schlözer *Allgemeine nordische Geschichte* c., a maga korában nagyhatású munkájában (Halle 1771. 252. l.) pl. a következőket olvassuk: „Diese Sprache gehet von allen übrigen Europäischen wesentlich ab: sie hat sehr viele lateinische Wörter, die man noch von den alten Römischen Kolonien ableitet, welche Kaiser Trajan hierher geschickt hat, und weswegen die Walachen auch sich selbst *Romunius* nennen.“ Egy, a XVIII. sz. második feléből származó névtelen szerző szerint: „*Il est hors de doute que les habitans actuels de la Valachie descendent de la colonie romaine que l'Empereur Trajan établit dans ces contrées et qu'quoique la Valachie n'ait plus été garantie que les autres pays du midy, des inondations et des invasions des Barbares, le nom Romain et la langue romaine s'y sont toujours conservées.*“ (Monsieur de B***, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*. A Francfort et Leipsic. 1778. 18. l.). Huszti András vélekedését már azért is idéznünk kell, mert egy kolozsvári egyetemi tanár nem régiben mint tekintélyre hivatkozott reá a kontinuitás kérdésében! (V. Merutiu, *Judefele din Ardeal? i din Marómüre? pänä in Banat*. Cluj 1929. Din Lucrările Inst. de geografie al Univ. din Cluj. vol. V. 12. l.): „ama régi Római nyelvhez, amellyet mi Déák nyelvnek nevezünk, egy nemzetnek-is nyelve olyan közel nem járul, mint az Oláhoké. A *melly bizonyos és tsalhatatlan jele annak, hogy ők Erdélyben a régi római Coloniáknak maradványai*, a'kikről röviden ezeket jegyezzük meg.

l./ben. Neve ennek a' Népnek a maga tulajdon nyelvén *Rumuny*, az az *Római vagy Romanus...*“ (*Ő és Ujj Dacia, azaz Erdélynek régi és mostani állapotjáról való História*. Bétsben 1791. 135. l.). Dugonicson kívül idézhette volna Merutiu még Bertalanffi Pált is, akit ugyan nem a Rumán, hanem a *vlah*, *lach* oo *olasz* nevek összekeverése indította a következő fejtegetések megfogalmazására, „A lakói Oláh Országának

Hogy a kontinuitás elméletének terjedéséről fogalmat alkothassunk magunknak, vizsgáljuk meg például, milyen közvetítéssel került Gibbon, *The history of the Decline and Fall of the Roman Empire* c. művébe. Ehhez elsősorban tudnunk kell, hogy a humanista hagyományokra építő Toppeltinus *Origines et occasus Transylvanorum* c. Leydenben 1667-ben megjelent művecskéjében tartja ébren az erdélyi oláhság kontinuitásának tudatát.³² Ez a munka különben arról is nevezetes, hogy a vita Aureliani ismert értesítését: „Dáciám . . . sublato exercitu ac provincialibus reliquit” így olvassa: „Dáciám sublato exercitu, provincialibus reliquit”, ami által a mondat ellenkező értelmet nyer, de hogy a kötőszót nem lehet kihagyni, azt ugyanennek a szövegnek közvetlen folytatásában található „abductosque ex ea *populos*” is már eléggé bizonyítja. Ezt a Toppeltinust találjuk a XVIII. sz.-i d’Anville informátorai között is, a francia történészre viszont Gibbon hivatkozik, úgy hogy egy lépésről lépésre követhető filiációval van dolgunk. D’Anvillel egyébként Dimitrie Kantemirnak, a tudós moldvai fejedelemnek, a fia személyes kapcsolatban volt Párisban, ahol a fejedelemfi követi tisztet töltött be.

A XVII. és XVIII. sz. moldvai krónikásainál (Grigorie Ureche, Miron és Nicolae Costin) ugyancsak a humanista felfogás érvényesül az oláh nyelv latinsága és a dáciai kontinuitás kérdésében, amit a lengyelországi jezsuita iskolák hatásának kell betudnunk, ahol az említett bojárok valamennyien tekintélyes erudicicra tettek szert. A havaselvi bojárok között Constantin Cantacuzino az első, aki szintén azt hirdeti, hogy a dákok nem vesztek ki a római hódítás következtében s hogy az oláhok mindig Erdélyben laktak.³³

megint amint Moldvának is sok nemzetekből elegyettek össze; úgymint Ráczokból, Örményekből, Bolgárokból, Tatárokból, de leg-többen vannak még-is az Oláhok, kik a’ Görögktől (sic!) *Mauro-Lachi, avagy fekete Olaszoknak* nevezetnek, a’ mint-is valóban azon Olasz Colóniának, vagy Nemzetségeknak maradéki, mellyeket a’ régi Rómaiak ottan széllyel letelepítettek. (*Világnak két rend-béli rövid isméréte*. Nagy-Szombatban 1757. 753. 1.).

³² Teljes címére és tartalmi kivonatára l. Veress, *Bibliográfia románá-ungará* I, 107. l., 203. sz. — V. ö. még Jancsó Benedek, i. h. L 61. l., Philippide i. h. I, 422. l.

³³ Bővebben mindegyikről, Puscariu, *Istoria literaturii románé*. Epoca veche². Sibiu 1930., és az ott idézett részletes bibliográfiában.

2. Az eddig említett oláh szerzőknél a kontinuitás hirdetésének még nincsen programmatikus éle, a római eredet hangoztatása inkább a nemzeti hiúságnak egy fajtája, annak a tiszta örömmel az átélése, amelyet a rómaisághoz fűző szálak felfedezése tett lehetővé számukra. A XVIII. sz. második felében azonban ezen a téren is nagy fordulat következett be. Klain Sámuel, Sinkai György és Major Péter munkásságának megítélésében nem szabad felednünk, hogy ők annak a kornak a gyermekei, amelyben a felvilágosodás, majd a romantika új eszméinek hatására Európaszerte megindult a nemzeti öntudatosodás következményeiben beláthatatlan folyamata. A Rómával egyesült erdélyi oláhság sorából nőttek ki mindhárman s miután tanulmányaikat Bécsben a Sancta Barbara, illetve Rómában a De propaganda fide kollégiumban elvégezték a Klein János püspök szellemében működő balászfalvi oláh gimnázium tanárai lettek, majd később a budai egyetemi nyomda cirill betűs oláh könyveinek a censorai. Sinkai György a sugalmazója az u. n. *Supplex Libellus Valachorum*-nak, amely 1791-ben kerül az erdélyi országgyűlés elé s amelyben először jutnak írásbeli kifejezésre az elsősorban Anonymus krónikája alapján hamis jogalapra fektetett dákoromán politikai követelések. Akár Klain *História Daco-romanorum-óX*, akár Sinkai Krónikáját, akár pedig *Maior Istoria pentru inceputul Románilor* c. munkáját forgatjuk is, mindenütt a XV. sz. óta oly jól ismert mesét olvashatjuk: az erdélyi oláhok Traján légionáriusainak utódai, akiket a honfoglaló magyarok forgattak ki jogaikból és görnyesztettek rabigába.

Annak, hogy a kontinuitást mindmáig a hivatalosan is tanított nemzeti történelemben megtaláljuk — s ezt az irányzatot táplálja a kolozsvári tudósok programmatikus filológiája — az az oka, hogy ez a tanítás *in statu nascendi* került az oláh nyelv- és történettudományba. Mikor Sinkai és társai ezeknek alapjait lerakták, törekvéseikben nem annyira az igazi múlt érdektelen megismerésének a vágya vezette őket, mint inkább az, hogy az erdélyi oláhság követeléseinek egy fiktív múlt felidézésével nyújtsanak jogi támpontokat. Az az atmoszféra, amelyben az erdélyi triász az oláh nép múltjáról elmélkedett, azonban nemcsak politikai feszültségénél fogva, hanem tudománytörténeti okokból sem volt alkalmas arra, hogy Sinkaiék *sine ira et studio* mélyedjenek el történelmi tanulmányaikban. Módszerükön éppen úgy nem látszik meg a XVIII. századi kritikai irányú forráskutatás nyoma, mint pl. a reformkor magyar történetíróinak romantikus szellemű és Horvát Istvánban kulmináló munkás-

ságán. A római tartózkodás kitörölhetetlen nyomokat hagyott lelkükben s ott szerzett benyomásaik irányt szabtak későbbi gondolataik kialakulásának. Az örök városban közvetlen közelből szemlélhették Traján oszlopát s mint hajdan a humanisták, messzemenő következtetéseket vontak le nyelvüknek a latinnal és olasszal egybecsengő szavaiból, sőt Maior még az olasznál is „tisztább” latin nyelvnek tartotta az oláht. tgy történhetett, hogy a nemzetiségi eszméktől fűtött dákoromán történetírók, az 1777-ben Budára áthelyezett egyetemen működő, a történelem segédtudományait kritikai alapon is művelni kezdő tanári kar tanításaiból sem közvetlenül, sem pedig közvetve nem sokat okultak. Igaz, hogy Sinkai évről-évre haladó krónikaszerűen szerkesztett oláh történetéhez, mint munkája címében is mondja — harmincnégy éven át gyűjtötte az adatokat s ezzel a maga korában Cornides Dániel és Benkő József elismerését is kivívta, a felhalmozott anyag kritikai feldolgozására azonban már teljességgel képtelen volt. Nem riadtak vissza a legbonyolultabb érveléstől sem, hogy a Dácia kiűritéséről tudósító adatok hitelét lerontsák,³⁴ de azért nem magyarázták meg, miért menti át Aurelianus a Dácia nevet a Duna jobbpartjára. Sinkai elfogultságára jellemző, hogy Sulzerrel és Engellel — a kontinuitás e két tekintélyes tagadójával — is sokat vitatkozott népe eredetéről, meggyőzni azonban nem hagyta magát. Ugyanilyen hatástalan volt Maiorra Kopitar bírálata. Kitartottak a mellett, hogy az oláhság őshazája Erdély, jobban mondv a hajdani Dacia Traiana s követőiknél is minduntalan felbukkan az a közelebből nem bizonyított és nem is bizonyítható állítás, hogy a magyarok és a szászok későbbi jövevények, akik az ott talált „őslakó” oláhokat politikai jogaikból kiforgatták. A később nagy karriért befutó dákoromán kifejezést is Sinkai hozza divatba 1780-ban megjelent *Grammatica Daco-Romana* c. latin betűs nyelvtanával, de még szükségét érezvén az új műkifejezés megmagyarázásának, hozzáteszi: „sive Valadhicae“. Ebben a névben az a hamis történeti szemlélet tükröződik, amely szerint az oláhok Dácia Trajánában a dákok és rómaiak keveredéséből keletkeztek.

Sinkaiék tanítása az erdélyi oláh őshazáról³⁵ lényegében

³⁴ V. ö. pl. Petru Maior ezirányú okoskodásaira Philippide i. h. I, 421., 676. l.

³⁵ Erdélyről Iorga is azt tartja, hogy „unzweifelhafte Wiege des rumänischen Stammes“, v. ö. Bărbulescu, *Individualitäten limbii romane si elementele slave vechi*. Bucuresti 1929. 4. l. Iorga zavaros történet-

akkor kezdett meginogni, amikor a nyelvtudományi kutatás-kijelölésével egyidőben az oláh nyelv kapcsolatai szomszéd-
daival, különösen az albánnal, mind világosabbá váltak. Le-
járt azoknak az elméleteknek a kora is, amelyek a kontinui-
tás útjából az arumun nyelvet a „gleiche Ursachen, gleiche
Wirkungen“³⁶ kényelmes érvével próbálták eltakarítani. Rosier
nagyhatású *Romanische Studien* c. művének megjelenése
után (Leipzig, 1871.) mindinkább bizonyosnak látszott, hogy
a kontinuitás elméletét nemcsak történelmi érvekkel, de az
egyre tisztább körvonalakban kibontakozó nyelvtudományi
érvekkel is mindinkább sarokba lehet szorítani. Tomaschek
és Miklosich ennek a munkának elolvasása után adják fel
addigi véleményeiket s maguk is a kontinuitás tagadói lesz-
nek.³⁷ Röslerianusok voltak közvetlenül a *Romanische Stu-*
dien megjelenése utáni időkben a nagynevű romanista Gas-
ton Paris, aki Jung *Römer und Romanen in den Donaulän-*
dem c. művét bírálta meg visszautasító hangon a Romania
VII. kötetében, C. de la Berge, az első tudományos Traján-
monográfia szerzője,³⁸ Eudoxie Hurmuzaki³⁰ a híres oklevél-
kiadó, hogy csak néhány olyan nevet említsünk, akiknek vi-

írói munkásságát bíralták: Philippide, i. h. I, 781. kk. 1. (a 793. lapon
Philippi de a Geschichte des rumänischen Volkes c. munkáról azt mondja
kissé erős kifejezést használva, hogy az „o puzderie“), és Giurescu,
O nouă sinteză stb. c. kritikai munkájában.

³⁶ Tamm i. h. 63—64. Nem vehetők komolyan az ilyenféle dilet-
táns megfigyelésen alapuló nyilatkozatok: „in dem ganzen Aussehen
erscheinen die beiden Dialekte (t. i. az északi oláh és az arumún) als
zwei *verschiedene* Sprachen, und ein Rumäne aus Bukarest vermag
sich mit seinem Blutsverwandten von Bitolia kaum oder gar nicht ver-
ständlich zu machen“ (Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes* I,
99. 1.). Jungra nézve jellemző, hogy az arumún és az isztriai oláh
nyelvről *nem* nyilvánít véleményt! Pic szerint „(mußte) durch gleiche
Wirkung Gleiches entstehen, auf der Balkanhalbinsel, wie im alten
Dacien“ s a tetejébe még hivatkozik Kantemirre (*Beschr. d. Moldau*,
p. 336.), aki már szintén szóvá tette, hogy egy oláh és egy cincár nem
értik meg egymást (i. h. 202—203. 1.).

³⁷ V. ö. az elsőre: *Über Brumalia und Rosalia*. Sitzungsber. —
Wien. 1868., illetve *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, ib. 1881.; az
utóbbira pedig: *Die slawischen Elemente im Rumunischen*. Denkschriften
—Wien 1862., illetve ib. 1879.

Essai sur le regne de Trajan. Bibliothèque de l'Ecole des
Hautes Études. XXXII. fase. Paris' 1877. 68—70. 1.

³⁸ *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*. Bukarest 1878. A 44. 1.
jegyzetében Roessler művéről a következő megjegyzést olvassuk: „Eine
ausgezeichnete, tiefgründliche, in den meisten Ansichten unanfechtbare
Schrift“, v. ö. még Hunfalvy, *Az oláhok története* I, IX. 1.

selői elfogultsággal nem vádolhatok. Az erdélyi oláh őshaza elméletének tanításával az európai nyilvánosság előtt az oláh tudósok közül először Ovid Densusianu — Gaston Paris tanítványa — szakított *Histoire de la langue roumaine* c. művében. Szerinte az oláh nyelv és az oláh nép lényegében a Dunától délre keletkezett, de Dáciában is számolnunk kell „bizonyos római elemek” megmaradásával a légiók kivonulása után. Densusianunak határozott érdeme, hogy az oláh pásztorkodás történetével először ő foglalkozott érdemileg s bár részletkutatásainak eredményeivel nem mindenben érthetünk egyet, bizonyos, hogy az ezirányú kutatásoknak a kontinuitás szempontjából is fennálló fontosságára ő igyekezett először szélesebb alapon rámutatni.⁴⁰ Tévesnek kell tartanunk pl. azt a tételét, hogy az oláhok középkori pásztorkodó életformájából eo ipso az következik, hogy a Dunától északra és délre egyaránt éltek (au trait).⁴¹ Szerintünk ugyanis abból, hogy a Kárpátokban és az erdélyi hegyekben az egész középkoron át megvoltak a pásztorkodás üzésének feltételei, még egyáltalában nem következik, hogy ott *oláh* pásztorok csakugyan megszakítás nélkül legeltették is nyájukat. Másszóval magának a pásztorkodásnak, mint foglalkozásnak bizonyos értelmű folytonosságából (mindig volt a Kárpátokban *valamilyen* pásztor nép) még nem következik, hogy a Dunától északra *mindig* voltak *oláh* pásztorok. Másrészt az sem állítható, hogy a kárpáti pásztorkodásnak mint ténylegesen gyakorolt életformának a folytonossága megszakítás nélkül állott fenn Decebáltól egészen a XII. sz.-ig, csak annyit lehet kétségtelen bizonyossággal leszögezni, hogy a nomád- és költözködő pásztorkodás tisztán fizikai feltételei (nyári és téli legeltetésre alkalmas térségek, klimatikus viszonyok stb.) voltak meg állandóan.

A nyelvtörténeti tények kényszerítő nyomása alatt az isztriai, az arumún és a megleni oláh nyelvjárásról ma már általában az oláh tudósok is azt hirdetik, hogy ezek a balkáni latinság folytatói.⁴² B. P. Hasdeu jóslata tehát: a „rösleri probléma” ügyét akkor fogják eldönthetni, ha előzőleg

⁴⁰ *Din istoria migrafiunilor pástoresti la popoarele romanice.* Extras din Buletinul Societății Filologice. Bucuresti 1907.: *Pástoritul la popoarele romanice.* Inseamnăteale lui lingvistic! și etnografică. Extras din Vieata Nouă. Bucuresti 1913,

⁴¹ *Pástoritul*, 23—24. 1.

⁴² Th. Capidan a balkáni nyelvek egyik alapos ismerője írja: az isztriai, megleni és az arumun oláhok a dákoooláhoktól eltérőleg a balkáni romanizmus leszármazott (Revista Filologica, 1927, 156. 1.). A további irodalmat l. Friedwagner, i. h. 697—98. 1.

tisztázni lehet az ósoláh nyelvből fejlődött ágazatok összefüggését és történeti fejlődését, részben megvalósult.⁴³ Ezeket ma már a Weigand úttörő munkásságát különösen az anyaggyűjtés szempontjából jóval meghaladó szakirodalom tárgyalja (monográfiák, szótárak, etimológiai szótárak, folklór stb.), amelynek alapján most már sokkal mélyebbreható pillantást vehetünk a két déli és a nyugati ágazatnak az északival fennálló kapcsolataiba. A komoly kutatás már végleg szakított azzal a nézettel, amely a négy főnyelvjárás szembeszökő egységét Hasdeu módjára egy közös etnikai bázissal próbálja magyarázni, viszont végleg elkönyvelte azt a megállapítást, hogy a ma egymástól tekintélyes távolságban továbbélő főnyelvjárások hajdan egy — ezideig egyértelműen még meg nem határozott — őshazából és egy közös nyelvi őstől származnak.⁴⁴

Ha azt vizsgáljuk, milyen szerepet játszik Dácia az eddigi őshaza elméletekben, úgy azt találjuk, hogy a kizárólagos dáciai, illetve erdélyi őshazát már véglegesen lomtárba helyezték. Az elsősorban oláh kutatók azonban a délre mutató nyelvi bizonyítékok nyomása dacára is igyekeztek — vajmi kevés sikerrel — a balkáni őshaza mellett ugyanakkor Dáciának is részt juttatni az oláh nyelv és etnikum létrejöttében. Vannak, akik az oláh őshaza területéhez csak Olténiát és a Bánságot számítják hozzá a hajdani római provincia területéből, vannak akik egész Dáciát, sőt újabban az egész Dunántúlt is. Az előbbiekhöz tartozik Hasdeu és az ő gondolatát az oláh-szláv nyelvészeti kapcsolatok sok tekintetben helytelen magyarázatával továbbfejlesztő Bărbulescu.⁴⁵ Az utóbbiak közül beérjük Puscariu említésével,

⁴³ V. ö. *Din istoria limbei române*. Bucuresti 1883. 28. 1.

⁴⁴ Friedwagner szerint ez a nyelvi egység „das schwerwiegendste Beweisstück für eine lange süddanubianische Entwicklungsperiode des Rumänischen“, i. h. 661. 1.

⁴⁵ *Istoria critică a Românilor*. Bucuresti 1875. 305., 307. 1., és *Strat si substrat*. Bucuresti 1892. 5., 10. 1.

⁴⁶ V. ö. ehhez *O rectificare pentru D. Prof. N. Drăganu*. Arhiva XLI (1934) 169—172. 1. — Bărbulescu elméletének nemcsak az a hibája, hogy csak a IX. század utáni időkben tartja lehetségesnek szláv elemek átvételét az oláhba (in epoca pos/paleoslovenica), hanem az is, hogy tisztán nyelvészeti spekulációkra épít. Nem magyarázza meg, miként maradhatott meg a romanizmus Erdély délnyugati sarkában, a Bánságban és Olténiában a szarmatákkal, nyugati gotokkal, taifalokkal, hunokkal stb. kapcsolatban. A szláv-oláh kapcsolatokról a legújabb kutatások figyelembe vételével jó képet nyújt Friedwagner, i. h. 687. kk. 1.

aki szerint az oláh nyelv azon a hatalmas területen keletkezett, amely Dacia Traiana északi határától a balkáni latin-ság déli határáig és az Adriától a Fekete-tengerig húzódik.⁴⁷ Ő tehát az erdélyi kontinuitás elméletét merész elgondolással köti egybe a balkáni folytonosságéval s a legkülönfélébb, de egyáltalában nem meggyőző közlekedési lehetőségeket sorolja fel, hogy az északi ősoláhság (az ő elképzelésében az erdélyi oláhok ősei), a keleti ősoláhság (az arumunok és megleniták ősei) és a nyugati ősoláhság (az isztriai oláhok ősei) között egy ilyen óriási földrajzi területen fennálló „szoros kapcsolatot” (stransă legatura) tegyen hihetővé. Szükségét érzi azonban annak, hogy a feltételezett szoros kapcsolatok ellenére — tekintettel az ő ősoláh területének mégis csak kiterjedt határait — ősoláh nyelvjárásai sajátosságokat rekonstruáljon⁴⁸ s így nyelvészetileg is elfogadhatóvá tegye annak teljesen széteső határait. Ezekről az ősoláh nyelvjárásai különbségekről e helyen csak annyit jegyzőnk meg, hogy a bizonyosra vehetők korántsem olyan nagyszámúak, hogy miattuk a balkánfélszigeti őshazát a Kr. u. II.

⁴⁷ *Studii istroromâne*. II, 353. L, és később is: Transilvania II (1929) kny. 3. I. (v. ö. ezekhez a Deutsche Literaturzeitungban írt ismertetésünket, 1928. col. 369—371.). Hasonló nézeteket vall Iorga, *Etudes roumaines* I. Paris 1923. 18. 1.; Párvan, *Ineputurile* 12. 1., és mások Drăganu szememre veti, hogy Iorgát és Pucariut fantasztáknak nevezem (Dacoromania VII—1931—1933, 196. 1.), felhívom azonban a figyelmét arra, hogy egy ilyen — ismétlem fantasztikus nagyságú — őshazában Friedwagner sem hisz: „Diese auffällige Übereinstimmung hat H. Kiepert und auch Neuere *verführt*, an die nie unterbrochene Fortdauer der romanisierten Bevölkerung auf *so weitem Gebiete* zu glauben“ (i. h. 645. 1.). Idéznünk kell e helyen V. G. Chelaru nyilatkozatát is, bár ezzel esetleg a kolozsvári iskola híveinek neheztelését vonjuk magunkra: „Pe de alta parte, d. Drăganu duce o polemică nu fără patimă cu Melich, dar mai cu seamă cu Treml și Weigand, care au demascat fantezismul scoalei dela Cluj și concluziile formate, pe care se străduiesc să le scoată în sprijinul tezei ei.“ Arhiva XLI (1934) 181. 1. — A keleti provinciák összeségét őshazának tartó tudósok különösen a Duna elválasztó szerepét szeretik a minimumra redukálni. Szerintünk ezt a kérdést nem lehet ilyen sommásan elintézni. V. ö. pl. Procopius adatát: Dáciáé proximu⁹ [Danubius] barbaros, qui ad sinistram habitant discludere incipit a Romanis dextram obtinentibus“ (*De aedificiis Justiniani IX*).

⁴⁸ Zur Rekonstruktion des Urrumänischen. Beihefte zur Zeitschrift f. rom. Phil. 26. Heft. Halle a. S. 1910. 25. kk. 1. Erős kritikával illeti nézeteit Bărbulescu, Arhiva XXIX (1922) 298. kk. 1., és *Individualitatea limbii române* 511. kk. 1. Összefoglalóan mutatja be a kérdést Friedwagner i. h. 676. kk. 1.

és III. század kelet európai provinciáinak teljes latin nyelvterületével kellene azonosítanunk. Fel kell hívnunk a figyelmet már most arra is, hogy amennyiben a balkáni oláh őshaza kiterjesztése szükségessé válnék, úgy nem Dacia Traiana az egyetlen és szükségszerű kibontakozási lehetőség, hanem van erre mód délfelé is. A balkáni latin és görög nyelvterületet elhatároló Jirecek-féle ismert határvonal⁴⁹ mélyen beidegződött képzele hozta magával, hogy az ottani romanizmus csíráit általában ettől a vonaltól északra keresték. Újabban Patsch mutatott rá, hogy ez az elhatárolás túl merev és hogy a latin nyelvterülethez tartozott „wenngleich nicht geschlossen und officiel, auch ein beträchtlicher Teil des Südens der Halbinsel”,⁵⁰ Philippide pedig szintén a görög nyelvterületen gyűjtött össze latin helyneveket: Gemenos, Martis, Labellos, Piscinae, Titiana, Ulivula, Apis, Clementiana, Amantia, Marciana, Candida, Fasciae stb.⁵¹ Romanizmus volt tehát az említett határvonalon túl is, még pedig nemcsak a városokban, hanem minden bizonnyal azokon kívül is, falvakban és azokon a helyeken, ahol a költözökdő és a nomád pásztorkodásnak földrajzi és éghajlati feltételei meg voltak. Ezzel természetesen nem azt akarjuk hangsúlyozni, hogy az ősoláhság a görög nyelvterület latin szigeteinek közelében alakult meg. Csak arra a lehetőségre mutatunk rá, hogy ebből a szempontból — ha nem is abban

⁴⁹ V. ö. erre Archív f. slav. Phil. XV (1893) 98. kk. 1.; *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* I. Denkschriften—Wien XLVIII (1902) 13. kk. 1.; *Geschichte der Serben* I (1911) 38. kk. 1.; *Geschichte der Bulgaren*. Prag 1876. 66. 1.; és a Thallóczy szerkesztette *Illyrisch-albanische Forschungen*-ben I (1916) 66. 1. Valamivel délebbre helyezi ezt a határvonalat P. Skok is: „line ligne imaginaire tracée de l'embouohure du *Genusus* (=lat. médiéval *Scampinus*, se. fluvius > aujourd'hui en alb. *Skumbi*) dans la mer Adriatique, vers le milieu de la péninsule á *Presidio* (au sud de *Scupi* > skr. *Skoplje*), puis vers le nord-est près de *Serdica* > búig. *Sredici* et á travers *Haemi-mons* vers les bords de la mer Noire constituait á peu près, la frontière entre le vaste territoire septentrional cui s'étendait jusqu'au Danube, territoire relevant originairement du latin balkanique, mais devenu entièrement slave, et céliú qui englobait ie territoire situé au Sud de la ligne de démarcation et dont une partié resta toujours purement grecque“ (*Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues balkaniques*. Byzantion VI—1931, 371—72. 1.).

⁵⁰ *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa* V. Sitzungsber. — Wien CCXIV Bd. I. Abh. 160—61. 1.

⁵¹ *Originea Rominilor* I, 437. kk. 1.

a mértékben, mint az északi latin nyelvterület — a déli is játszhatott némi szerepet.

A kolozsvári iskola oláh őstörténeti nézeteivel általában szöges ellentétben állanak a már elhunyt A. Philippide iasi-i tudós két hatalmas kötetben egy hosszú élet szorgalmas munkájával összegyűjtött bizonyítékai és az ezekből levont következtetések.⁵² Dácia szerepe az oláh nép és nyelv megalakulásában önála a minimumra lecsökkentve jelentkezik. A történeti források lelkiismeretes szemmeltartásával és az oláh nyelv történetének a legapróbb részletekig való felkutatásával jut arra az eredményre, hogy a dáciai romanizmus, amennyiben még Aurelianus után is lehet róla szó, idővel elpusztult,⁵³ s így semmi része sem lehetett az oláh nyelv

⁵² I. m. I. *Ce spun izvoarele istorice. Iasi 1925. XL, 889. I., II. Ce spun limbile romaná si albanezá. Iasi 1928. 829. I.*

⁵³ „Din cauzele acestea *sigur* după părăsirea acestui teritoriu de Romani, popula[^]iunea romaná, citá va fi rámas intr-insul si nu va fi fugit de-a dreapta Dunáriei, sastins cu vremea“ (I, 420. I.). A dáciai vulgáris nyelvról és az ottani rómaikori helynevekról szólva szintén határozottan a kontinuitás ellen foglal állást (702—703. I.), Ezeket a helyeket elhallgatva, Dráganu — azt a látszatot óhajtván kelteni, hogy én Philippidét tévesen számítom a kontinuitás tagadói közé — az utóbbinak *csak* a következő nyilatkozatát idézi (*Originea Rominilor* I, 854 és nem 831, ahogyan Dráganu több helyen is idézi pl. *Dacoromania* VII, 204.; *Revue de Transylvanie* I—1934, 397. I., 2. j.):

Acest teritoriu s-a restrins, cind partea transdanubianá a Moesiei Inferior (partea depe lingá Dunáre a Munteniei si Moldovei, partea depe lingá Dunáre si depe lingá mare a Basarabiei páná la Akkerman inclusiv) a fost pársítá de Romani pe vremea împáratului Maximinus (p. Chr. 235—238), cind Dacia si partea transdanubianá a Moesiei Superior (Oltenia, Transilvania, Bánátul) au fost pársite de ei pe vremea lui Gallienus (p. Chr. 268), si cind Pannónia Inferior (a cárii parte sudesticá o forma actuala provincie Syrmen) a fost ocupatá de Huni la anul p. Chr. 377. De aici inainte rominismul *s-a dezvoltat numai in peninsula balcanicá*, pentrucá popula[^]iea romaná *rara* din Moesia Inferior transdanubianá, citá nu va fi fugit de a dreapta Dunáriei, a dispárut in mijlocul barbarilor, iar populates múlt mai deasá romaná din Dacia din partea transdanubianá a Moesiei Superior si din sudetul Pannoniei Inferior a fost strámutatá in maré parte de-a dreapta fluviului, iar citá a rámas pe loc, orz *s-a conto pit cu náuáitori*, orz *s-a pástrat páná la venirea Rominilor de peste Dunáre, cu care s-a asimilat complect din punct de vedere al limbii.*“ E helyen tehát azt mondja Philippide, hogy a dáciai romanizált lakosság nagyrészt a Duna jobbpartjára lett áttelepítve, ami pedig helybenmaradt belőle, az vagy összeolvadt a barbársággal, vagy fennmaradt az oláhok bevándorlásáig, akikkel nyelvileg teljesen asszimilálódott. Ez a Dráganu által kiragadott idézet tényleg azt mutatná, hogy Philippide bizonyosfokú ellen-

kialakulásában. Philippide tehát szakít azzal az irányzattal, amely elismeri ugyan, hogy az oláh nyelv lényegében a Dunától délre keletkezett, de amely ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a nyelvi sajátosságok a Balkánról mind átsugároztak Dáciába. Történésznek nem kell magyarázni, hogy az ilyen rendszeres és századokon át megszakítás nélkül tartó „átsugárzásnak” a négy oláh főnyelvjárás egysége által posztulált zavartalan feltételei nem lehettek meg s annak hangoztatásával, hogy a Duna sohasem játszott elválasztó szerepet a Balkán és a Duna északi vidéke között ezt az átsugárzási teóriát Európának éppen a keleti felében, ahol a népek vándorlása éppen az oláh nyelv gyermekkorában volt a legsűrűbb, egyáltalában nem lehet valószínűvé tenni. Denssianuval szemben tehát ebben a kérdésben Philippidének kell igazat adnunk.

Nem szabad azonban elhallgatnunk, hogy Philippide a kontinuitás tagadásának ellenére sem tartozik a „rösleriánusok” táborába. Csak abban egyezik Röslerrel, hogy az oláh őshazát a Dunától délre helyezi (az a latinság, amely az oláh nyelv alapját képezi, szerinte a III. és IV. sz.-tól kezdve *csak* a Balkán-félszigeten fejlődhetett tovább), az északi beszivárgás kezdetét azonban jóval korábban, már a hatodik század második felében lehetségesnek tartja. Az északi bevándorlás kettős hullám alakjában indult volna meg. Az egyik a Bánságba érve továbbvonulásának útjából kihagyta a Barcaságot és Olt-vidéket s így jutott el Bukovinába, Moldvába és Beszarábiába. A második pedig Munteniát, az Olt-vidéket és a Barcaságot öntötte el, úgyhogy a

mondásba keveredik önmagával (1. e jegyzet elejét), bár az *oláh* kontinuitást itt sem állítja, s csak egy *esetleges román* folytonosság elvi lehetőségét említi. A Dáciában maradt romanizált lakosság nyelvéről pontosabban az első kötet 659. lapján ír (ezt Drăganu szintén nem említi): „Azt, hogy a Duna balpartján maradt rómaiság az oláhok bevándorlásáig megtartotta-e nyelvét, vagy pedig azt valamilyen barbár nyelvvel cserélte-e fel, nem tudjuk. Ha *román* nyelvét megőrizte, úgy azt átvételek útján a bevándorló *oláhoké* hoz idomította. Ha pedig ezt a román nyelvét elvesztette és beolvadt, úgy részévé lett annak a gyér barbár (valószínűleg szláv és gepida, sőt helyenként talán még dák) lakosságnak, amelyre az oláhok telepedtek s amelyet eloláho-sítottak.” Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy Philippide az *oláh* kontinuitást teljesen elveti s a *román* folytonossággal is csak mint egy több variánsban kínálkozó elméleti elgondolással vet számot. Philippide elméletéről tehát méltán írhatott így Denssianu: „... dar atunci de ce Philippide nu subscrie, si in intregime, teória lui Rosier?” (Grai si Suflet IV—1930, 399. 1.).

XIII. században, amikor az oláh bevándorlás Rosier szerint még csak kezdeti stádiumát élte, az oláhság mai földrajzi elhelyezkedése — mondja Philippide — már teljesen kialakult volt. Ennek a korai datálásnak azonban megvan az a nagy hibája, hogy az ősoláhság földrajzi egységének megbomlását olyan időre teszi, amikor még nem lehet szó az ősoláh nyelv olyan fokú dialektális tagozottságáról, amely az északra vándorló oláhok, az arumúnok, továbbá az isztriai és megleni oláhok mai nyelvében megnyilvánuló egységet megmagyarázhatná. Az Alduna mellékén született és latinul író Jordanes századában a közoláh (a négy ágazat nyelvében még az őshazából származó) nyelvi sajátosságok még nem lehettek kifejlődve, ha tehát már a hatodik században széjjelvándoroltaljuk az ősoláhságot, úgy ennek további egységes nyelvi evolúciója rejtély marad. Ehhez járul még az a nehézség, hogy a négy főnyelvjárás egy a geográfiai egység korába visszanyúló, tehát közös szláv hatás biztos nyomait is mutatja. Igaz, hogy a közös szláv hatás alsó határának a VI. századot számítjuk, általában azonban senkinek sem jut eszébe, hogy a szláv hatás intenzitását már ekkor olyan fokúnak képzelje el, hogy ebből a négy ágazatra egyidőben gyakorolt befolyást meg lehetne érteni.⁵⁴

Egészen sajátos eredményekre jut Dáciát és az oláh őstörténetet illetőleg Nicolae Drăganu kolozsvári professzor legutóbb megjelent vaskos munkájában,⁵⁵ amelyről mindegyelőre azt igyekszik elhitetni, hogy nem akar polemikus jellegű lenni.⁵⁶ Elméletének tengelyében az az apriorisztikus

⁵⁴ Philippide úgy látszik érezte ennek az érvek a nyomását, mert bár bizonytalanul, de mégis már az V. században lehetségesnek tartja szláv elemek átvételét, v. ö. i. h. II, 233. l. 3., és ehhez Friedwagner i. h. 675. l., l. j., és 687. kk. l. A kérdés eddigi irodalma után ítélve az ötödik századi terminus a quo (ezt fogadta el Densuianu is, *Histoire de la langue roumaine* 241 l.) túl korainak minősíthető.

⁵⁵ *Româniile în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*. Ac. Rom. Studii și cercetări XXI. București 1933. E könyv eredményeit minden kritika nélkül teszi magáévá Gr. Nandris, *O Adrawee Rumunów na terenie zachodnio-slowiańskim* c. cikkében. *Slavia Occidentalis* XII (1933) 254—258. l.

⁵⁶ V. Gr. Chelaru recenziójából idézzük erre nézve a következő sorokat: „... d. Drăganu duce o polemică nu fără patimă cu Melich, dar mai cu seamă cu Treml și Weigand, care au demascat fantezismul seolei dela Cluj și concluziile formate, pe care se străduiesc să le scoată în sprijinul tezei ei. Dealtfel si'n cazul de fata, intro anumită măsură, lipsește spiritul obiectivității... Arhiva XLI (1934) 181. l. Drăganu obiectivității megmutatására álljon itt e kiragadott specimen: „și am fi așteptat să vie Ungurii din stepele Asiei să ne invete

tétel áll, hogy az oláhság úgyszólván az egész történeti Magyarország területén, tehát nemcsak Erdélyben, hanem ezen kívül is mindenütt megelőzte a honfoglaló magyarságot. Nem tudjuk mennyiben tudományos egy olyan szempont, amely a prioritás bizonyítását tudományos *célnak* teszi meg, a helyett, hogy ez sikeres bizonyítás esetén mint *eredmény* jelentkeznék.⁵⁷ Drăganu érzi, hogy merész vállalkozása csak úgy fog a siker némi látszatával járni, ha az olvasót előbb a néha terjedelmes erudícióval kikoholt magyarázó ötletek záporával kábítja el. Ezért minden emberileg kigondolható hely- és személynév magyarázattal megpróbálkozik, hogy „bizonyító” anyagának terjedelmét növelje, a helyett, hogy kevés, de megbízható adattal operálna. Soha tudományos igényekkel fellépő munkában nem szerepelt annyiszor a „poate, ar putea fi”, stb. megszorítás, mint éppen ebben. Ügyvédi fogásnak kell tartanunk azt az eljárást, hogy ugyanazt a dolgot egyszer egy enyhítő „poate” kíséretében emlegeti, máskor pedig mint biztos, módszeres kutatással elért eredményt.⁵⁸ Egészen tudománytalannak kell tartanunk azt

cultura vitei de vie“ (i. h. 384. 1., és Dacoromania VII, 215. 1.). Az oláh tudós nem ismeri a magyar őstörténeti kutatások újabb eredményeit, amelyek szerint a magyarság őshazája valahol Kelet-Európában volt az Urál-hegység vidékén, 1. Németh Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest 1930, c. alapvető művét és Ferenc Eckhardt, *Introduction a l'histoire hongroise*. Avec un avant-propos de M. Louis Halphen professeur à l'Université de Bordeaux. Paris 1928. Bibliothèque d'études hongroises I. 12. 1. és a 16—18. lapokon közölt irodalmat.

⁵⁷ Drăganu nem elégszik meg azzal, hogy a magyarok oláhokat találtak Magyarországon, hanem azt is tudni véli, hogy ezek „in locuinfe statornice si in organizafii politice si militare“ éltek (588. 1.). Jellemző a módszerére az ilyenféle kijelentés is: „Cum am amintit dela inceput, am avut in vedere numele de origine veche slavá numai unde si intru cât am avut nevoie să dovedesc prioritatea Românilor față de Unguri si Sasi“ (596. 1.). Ez tudományos szempont?

⁵⁸ Pl.: „.. numele lui Kocel, după toată probabilitate, este de origine romanică, poate chiar românească (43. 1.), de „.. ce este drept, nu putem vorbi de o origine românească sigură a numelui prinfului Kocel“ (82. 1.). Ezek után az 588. lapon mint „concluzie” szerepel az, hogy oláhok Pannóniában 850 óta mutathatók ki! Más példa. A 151. lapon a győrmegyei *Scequ* (Wencel, Cod. dipl. Arp. I, 32; Ortway, *Magyarország régi vízrajza* II, 199) mint „nesigur” szerepel, a 153-ik lapon azonban a *Száka* állítólagos oláh eredetét „neo dovedefte si *Scequ* din „alveus salsuginis, que dicitur *Scequ* a. 1086 din com. Győr.” Ha Drăganu tudná, hogy mit jelent a „salsugo”, úgy bizonyára a magyar *szék*, *szik* „nitrum” szóval magyarázná ezt a nevet. Az olyan emberrel, aki a tudománytalanságnak ezt a tiszteletreméltó fokát érte el, minden vita céltalan, mert különben is elemi dolgokról van szó. — Néhány pél-

az eljárást is, hogy a Kelet-Európa történetében Romanus ill. Vlachus, Valachus néven emlegetett népeket az esetek túlnyomó többségében az oláh őstörténet számára sajátítja ki, s ezzel a pannóniai, dáciai és balkáni romanizmus középkori történetének számos problémáját egy mindenható oláh formulára leegyszerűsítve az ősoláhságot megteszi Kelet-Európa leghatalmasabb népének. Ennek a mindenható oláh formulának szemszögéből nézi a krónikák mindazon adatait, amelyeknek vitairódmájában többek között a rumun-oláhokkal való azonosítások gondolata is felmerült többé-kevésbé határozott formában (Nestor, a két Anonymus, stb.), s amelyekről könyvünk más helyen szólnunk bővebben.

dát idézünk még itt annak megmutatására, hogyan próbál Draganu a dunántúli ősoláhság elméletének nyelvészeti alapot teremteni (erdélyi magyarázataival könyvünk más helyén foglalkozunk). Oláhoknak tartja a tihanyi apátság jobbágysai közül a következő néven feljegyzetteket: *Ciot, Chot, Curt*; az utóbihoz megjegyzendő, hogy az oláhban „rövid” értelemben csak *scurt* ismeretes: v. ö. még albán *skurt* > arumun *scurt*, olasz *corto, scorto* (nem fogadja el Chelaru sem, Arhiva XLI, 182. 1.); *Buine* szerinte „evident identic cu *Bunea*“, ugyanakkor azonban idézi Pu?cariut, aki valószínűbbnek tartja a név szláv eredetét, s mi Draganu figyelmébe ajánljuk még az orosz *Bunja* alakot is (1. Tupikov, *Slovur drev.-russk. lie. im.* A csehben Kniezsa kollégám szíves közlése szerint a *Bún, Buno, Búne* név a XII. sz. óta mutatható ki, 1. Miklosichon kívül még Friedrich, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae indexét.*) Egy *Bún* nevű ember fivéreit pl. *Bleho, Sdzlavs, Milota, Havvel* néven említik (Friedrich I, 327.). A bakonyi apátság jobbágysai között oláhok lehetnének szerinte *FhatiKtatá* „apa* (gyermeknyelvi szó!), *Grossus* < *gros* (egyéb lehetőségek: olasz *grosso*, francia *gros*, közép-latin *grossus*, sőt még a latinos végzettel ellátott német *gross* is nem kevesebb joggal!), továbbá *Chuka, Chula, Fót, Boch, Chuth*, amelyek a fentiekkel együtt részben egytagú, részben pedig igen sokféleképpen magyarázható nevek. Drágannak az oláh eredet a legszimpatikusabb. Úgy érezzük, hogy a fülnek gyakran a kellenél nagyobb szerep jut az etimológiáiban. Az a tény, hogy az oláh nyelvi szavak nyelvtörténeti okoknál fogva neolatin és szláv nyelvek megfelelő szavaival tüntetnek fel hangzásbeli rokonságot, alkalmat ad neki arra, hogy bizonyos esetekben az *oláh* eredet lehetőségét hangoztassa sokatmondóan, de — mintegy a kritikának elébevágva — nem a legteljesebb határozottsággal. Azt is megteszi, hogy egyes helyneveknek csak egyik darabját „magyarázza”, az ilyeneket úgy vágja ketté, hogy egyik felük oláh lehessen, a másikkal meg nem törődik. így a zalamegyei *Mécsásza* dülönévről, amelyet hol *Mecsásza*, hol meg *Mécsásza* alakban emleget, csak annyit állapít meg, hogy ebben az oláh *-easá* nőnemképző van meg. A veszprémmegyeyi *Gamánsza* szintén ebbe a kategóriába tartoznék, töve pedig az állítólagosan oláh eredetű *Goma* személynév volna. A zalalövői *Genásza* (recte *Génásza*) szerinte azonos az oláh *Gáneasá* névvel, ezt azonban csak

Pannónia bevonása az oláh őshaza területébe természetesen azzal az obligóval jár, hogy Dráganu ennek a hipotézisnek megfelelő álláspontot foglaljon el az oláh őstörténettel összefüggő egyéb kérdésekben is. Az albán-oláh kapcsolatok újszerű magyarázatához kapóra jön neki Philippide fel fogása, amely szerint az albánok sem a trákok, sem az illírek utódai nem lehetnek, hanem Pannóniából vándoroltak

akkor volna szabad az oláhból magyaráznunk (jelentése *Gane* felesége volna), ha az előbbi kettő oláh eredete is bebizonyosodnék. Az is baj, hogy mindhárom név csak a múlt században lett feljegyezve (a *Gamá-szát* először Lipszky, a másik kettőt pedig még később Pesthy Frigyes említi először). Feltűnő továbbá, hogy a férj nevéből képezett nőnevek a hímnemű alak határozott és nem a határozatlan formájához veszik fel az *-easá* képzőt, pl. *Voiculeasă* (*Voicu* felesége, v. ö. Dacoromania VI—1929/1930, 527. 1. 1. j.) és *Ghiculeasă* (a *Ghica*-család nőtagja, v. ö. Petrescu, *Calea Victorie P.* Bucuresti é. n. Editura „Natională”, 69, 1.); erre a *rii'ka* képzésmódra különben nem is ismerünk más példát. A *Pula* helynév Dráganu szerint az oláh *pula* „penis”, hogy egyeztetni össze azonban ezt a cseh „*Pula* avus Wilialmi” (Friedrich I, 163.) és az orosz *Pulov* (Tupikov 713. 1.) stb. fajta adatokkal? A veszprémmegyei *Románd*-nak semmi keresnivalója sincs Dráganu könyvében. *Román* nevű szőlőhegy különben Zalában is van (Pesthy LXVI, 42. 1. r°. Magyar Nemzeti Múzeum), amely szintén a nálunk is járatos *Román* személynévvel függ össze. Egy régi adatot említ erre pl. Holub József (*Zala megye története a középkorban* I, 83. 1.); Román és Pósa nemesek 1251-ben hivatalos ügyben az országbíróhoz fordulnak. Látnivaló tehát, hogy Dráganu módszerével cseh és orosz területen is a siker látszatával lehetne dolgozni, esetleg a Romanov dinasztiát lehetne összefüggésbe hozni egy „poate” kíséretében az oláhokkal. Ellenben érthető, hogy Weigand, *Die Namen der rumänischen Judefe im Altreich* c. dolgozatában (Balkan-Archiv IV—1928, 175. 1.) a *Roman* név magyar eredetűségével számol.

A Dráganu által tárgyalt dunántúli helynevek között a *Drumoly*-1 gondoltam olyannak, amelyről némi valószínűséggel állítható az oláh eredet (v. ö. Századok 1934, 4—6. sz. Kny. 8. 1., és Revue des Etudes Kongroise VIII—IX—1933, 375—76. 1.). Ezt a XVI. sz.-ban felbukkanó vasmegyei helynevet (1555, 1556: *Drwmol*, később *Drumoly*, *Drumol. Drumái*; ném. *Drumling*) Schwartz Elemér nem tartja németnek (*A nyugatmagyarországi helységnevek*². Budapest 1933, 218. 1.) s inkább Steinhäusernek ad igazat, aki szerint a *Drumoly* egy horvát **Drúmovlje*-bői való. Mivel ebből a magyarban inkább *Drumolyát* várnánk, utaltam arra, hogy az oláh *drum* (a szó a szerb-horvátban is megvan) határozott alakjának a *árumul*-nak figyelembe vétele esetén ez a nehézség el-esnék, bár ekkor is inkább *Drumuj*-t várnánk (v. ö. *Lupuj* < *Lupul*, *mutuj* < *mutul*, *prosztuj* < *prostul*, *prunkuj* < *pruncul* stb.). A kérdés megoldását Knieszsa kollegámnak köszönhetem, aki figyelmeztetett arra, hogy a mai *-övíje* képző régebben használatosabb volt a hímnemű *-ovljb* alakban, s így a *Drumoly* egy horvát *Drumovljb* alakból kifogás-talanul magyarázható.

le a Balkánra. A többi elméletet elvetve⁵⁹ Dráganu az utóbbinak helyességében hisz és lehetségesnek tartja, hogy a Moesia Superiorból és Moesia Inferiorból Pannóniába irányuló oláh expanzió révén is belekerülhettek albán elemek az oláh nyelvbe. Ezzel nem egészen összhangban ejti meg választását a roftacizmus ($n > r$) eredetét magyarázó elméletek között, s kissé meglepő, hogy miután az albán elemek átvételét Pannóniában is lehetségesnek tartotta, az albán és oláh rotacizmus közötti összefüggésben nem hisz. Az oláh nyelv szláv elemeinek vizsgálatában is megpróbál új lehetőségekre rámutatni és hangsúlyozza, hogy ezután majd figyelemmel kell lenni az esetleges csehszlovák (sic!), valamint szlovén elemekre is. Az oláh terjeszkedés elbírálásánál — mondja — nem szabad felednünk, hogy a Felvidékre és Erdélybe Pannónia felől is vonult egy út!? Ami a magyar-oláh érintkezések legrégebbi területét illeti, úgy azt szintén nem Erdélyben és az oláh vajdaságokban kell keresnünk, hanem Pannóniában, mert a magyarok a XI. századig el sem jutottak Erdélybe. Ez az utóbbi állítás azonban ugyanakkor Anonymusról vallott nézetével hozza ellentmondásba. Nem tudjuk ugyanis megérteni, hogy ha hitelesnek kell tartanunk a Gelou fejedelem erdélyi földjéről szóló részt, miért ne volna ugyanolyan hiteles Anonymusnak az az értelmitése is, hogy Töhötöm vitézei Gyalut a Kapus-patak mellett jnegölték, az erdélyi oláh vezér földjét pedig Szent Istvánig Töhötöm ivadécai birtokolták. Mi is hivatkozhatnánk Anonymusra, azt mondván — Dráganu módszerét átvéve — íme a krónikás szavai bizonyítják ékesen, hogy az oláh-magyar nyelvészeti kapcsolatok Erdélyben már a honfoglalás korában megindultak s szép képet festhetnénk arról az idillikus egyetértésről, amely akkor magyarok és oláhok között uralkodott, mivel Anonymus szerint Gelou népe önként béke jobbot nyújtott a magyaroknak és hűségét Esküllő mellett esküvel erősítette meg. Csakhogy ilyen primitív módon ma már nem lehet a komoly tudomány ügyét szolgálni.

Dáciát illetőleg, amely jelen munkánkban elsősorban érdekel bennünket, Dráganu azt a nézetet vallja, hogy a kiürítés után ottmaradt ósoláhok (sic! strárománi rámasi in Dacia⁶⁰) valószínűleg igen kis számban voltak s ezek közül

⁵⁹ L. ezekre N. Jokl *Albanisch* c. fejezetét a W. Streitberg által kiadott *Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft* II. Die Erforschung der indogermanischen Sprachen III. Slavisch-Litauisch, Albanisch. Strassburg 1917. kötetében 117. kk. 1., és Philippide i. h. II, 799—802. 1.

⁶⁰ V. ö. Dacoromania VII, 222. 1.

is sokan a barbárokhoz asszimilálódtak (kíváncsiak volnánk, hogy mégis mennyien maradhattak ő szerinte s hogy milyen kapcsolataik lehettek a Dácián kívüli elsősorban balkáni romanizmussal). Ez tehát más szavakkal azt jelenti, hogy az erdélyi oláhság zöme bevándorlás révén került ebbe az országrészbe, ahol még találtak valamelyes a III. sz. óta ott élő *szintén oláh* népelemet. De a hangsúly nem annyira annak firtatásán van önála, hogy ezek a romanizált elemek hogyan beszélhettek *oláhul*, mint inkább annak hangsúlyozásán, hogy az admigráció már a magyarok megérkezése előtt tetemes arányokat öltött volt s a XIII. sz.-ban már tulajdonképpen be is volt fejezve. Ezt a nézetet, amelyet különben Philippide is vall, közelebből is meg fogjuk vizsgálni s egyelőre csak annyit jegyzünk meg, hogy III. Endre királynak 1293. évi oklevele már magában véve is elégséges volna megcáfolására. Ebben az oklevélben ugyanis (Philippide nem ismeri, Dráganu elhallgatja) arról van szó, hogy a király az ő tulajdonát képező olákokat visszaparancsolja a magánbirtokosok és az egyházi birtokosok földjeiről Székes nevű birtokára: „universos Olacos in possessionibus nobilium et quorumlibet aliorum residentes ad praedium nostrum regale Szekes vocatum ordinassemus revocari reduci et etiam compelli redire invitos“.⁶¹ Ha tehát a XIII. század végén az akkor már Erdélyben lakó összes olákokat (universos Olacos) mind egyetlen királyi birtokra, a mintegy 36.000 katasztrális holdat felölelő és Gyulafehérvártól keletre eső Székás-völgybe akarták telepíteni, úgy ez azt jelenti, hogy az akkori oláhság létszámát nem szabad túlmagasra becsülnünk. Az olyan áltudóssal pedig, aki okleveles bizonyítékokkal szemben zavartalanul tovább hirdetgeti tisztán érzelmi és nem tudományos alapra helyezett meggyőződését, minden vita felesleges, amint ezt már Skok is hangoztatta Diculescu dákoromán makacsságával szemben. Az oláh bevándorlás kezdeteivel könyvünk más helyén foglalkozunk bővebben.⁶²

⁶¹ Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* I, No. 264, Részletesebben tárgyalta már Hunfalvy, *Az oláhok története* I, 381. kk. 1., v. ö. még János Székely, *Roumains et Hongrois en Transylvanie*. Revue des Etudes Hongroises VI (1928) 274. 1.

⁶² Nem volt és nem is lehetett volna szándékunkban az oláh kérdés egész irodalmáról beszámolnunk e fejezet keretében. Összefoglalóan tárgyalták a kérdést: Karel Kadlec, *Válási i valasské právo v zemích slovanských a uherských*. V, Praha 1916. (1. a *Pocátky rumunského národa* c. fejezetet, 11—82. 1., továbbá *Deutsche Literaturzeitung* 1918.,

IV.

A DÁCIÁI LATIN-OLÁH FOLYTONOSSÁG ELLEN SZÓLÓ POZITÍV ÉS AZ EZEKET SZERVESEN KIEGÉSZÍTŐ NEGATÍV ÉRVEK.

1. *A latin nyelvet Kelet-Európában csak pásztornép őrizhette meg tartósan. A balkáni romanizmus három rétege. Az ősoláhság életformája.* — 2. *Az oláh nyelv helye a balkáni nyelvcsaládban. Az oláh nyelv trák—illír elemeinek problémája. Az albán—oláh kapcsolatok vallomása.* — 3. *A dél-szláv—oláh kapcsolatok vallomása.* — 4. *A helynévi érv.* — 5. *Az oláh nyelv ó-germán elemeinek kérdése.* — 6. *Az oláh—északi-szláv kapcsolatok vallomása.* — 7. *A magyar — oláh kapcsolatok kezdete.*

1. Aki a dunai limes szerepét ismeri a Dácia feladását követő századokban és szem előtt tartja a római birodalomnak a barbárokkal szemben követett stratégiai elveit, továbbá a római kultúra anyagi és szellemi vívmányai iránt táplált megbecsülés lassú kifejlődését a barbároknál, az nem kételkedhetik abban az alapvető igazságban, hogy a limesen kívüli és a limesen belüli romanizmus sorsában nem a párhuzamos vonások a döntők, hanem azok, amelyeknek következtében a dunáninnen és a dunántúli romanizmus sorsa merőben különböző módon alakult.

699. kk. 1.); Bărbulescu, *Nasterea individualității limbii române*. Arhiva XXIX (1922) 322. kk. 1.; Philippide, *Originea Rominilor* I, 662. kk. 1., és Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen*. Zeitschrift f. rom. Phil. LIV (1934) 641. kk. 1. A kontinuitást hirdető Seton-Watsonnal szemben a bevándorlási elmélet híve Van Wijk, *Taalkundige en historische gegevens betreffende de oudste betrekkingen tussen Serven en Bulgaren*. Mededel. der kon. Akad. van Wetenschappen. Afd. Letterkunde, deel 55. Serie A. No. 3. Amsterdam 1923. 16. 1. (v. ö. Studi Rumeni IV—1929/1930, 158. l., ahol Tagliavini tévesen azt hiszi, hogy Van Wijk kereste először az oláh őshazát a Nis—Szófia—Üszküb három-

A dáciai romanizmus elpusztulását, szemben a pannóniai romanizmus és különösen a balkáninak rövidebb-hosszabb időre terjedő megmaradásával, szerintünk elsősorban az a tény magyarázza, hogy Dácia kiürítésének pillanatában a birodalom még teljes életerejének birtokában volt s a Duna mögül aránylag nyugodtan nézhetett farkasszemet az új limes mögött állandósuló barbár veszedelemmel. „Dácia kiürítése nem a haláltusáját vívó rómaiság elfásult és tehetetlen generációinak rabságba hajtása, mint ez 400 év után kezdetét vette“ — írja Alföldi¹ — „hanem egy aktív nagyhatalom öntudatos intézkedése.“ Dáciával szemben, ahol a római uralom „ist nur eine ungefähr 150 Jahre umfangende kleinere Episode in der Geschichte des Romanismus an der Donau“,² az impérium hatalma Pannóniában csak a IV. sz. végén kezd megszűnni először Valeria, majd a többi részek fokozatos elvesztésével.³ Az itteni romanizmus tehát Dácia

szögben). Nem hisz a kontinuitásban egy másik holland tudós, Marius Valkhoff sem, *Latijn, Romans, Roemens*. Amersfort 1932. 10—11. l. Különös kommentárt fűz ehhez a dolgozathoz Iorga: „Il est regrettable que M. Valkhoff, aidé, du reste, par beaucoup de Roumains, n'accepte pas, malgré *la masse énorme d'arguments* (a mi aláhúzásunk) que des générations ont accumulés, la permanence des Roumains sur la rive gauche du Danube.“ *Revue Historique du Sud-est européen* X (1933) 75. l. Elveti a folytonosság tanát Melich is, *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest 1929., v. ö. különösen 303. l., és Hóman, l. Hóman—Szekfü, *Magyar Történet* III. köt. 450—452. l. Az alduiai gót államban „einheimische romanische Bevölkerung“-ról beszél Gamillscheg, *Romania Germanica* I. Berlin und Leipzig 1934. 300. l. Az oláh kérdéstől távolabb álló szakemberek gyakran a kontinuitást a bevándorlással összekötő admigrációs megoldást választják, l. pl. A. Wirth, *Der Balkan. Seine Länder und Völker in Geschichte, Kultur, Politik, Volkswirtschaft und Weltverkehr*⁴. Stuttgart—Berlin—Leipzig 1924 (v. ö. Dacoromania IV, 1270—72. l.). A régebbi irodalom összefoglalását l. A *románság őshazája és a kontinuitás* c. tanulmányom függelékében.

¹ V. ö. Egyetemes Phil. Közi. LIV (1930) 83. l., és *Revue des Études Hongroises* IV (1926) 188. l.: „Assurément, si Γοη considérez le moment où, après un siècle et demi, les Huns et les autres Barbares ont balayé les fortifications minées et croulantes du Danube, cu si Γοη prend l'époque où les Germains occupèrent a leur aise les pays d'Europe aux civilisations florissantes, les conditions sont tout autres: *il riy a plus alors d'endroit* où Γοη puisse se réfugier puisque partout le même sort attend les Romains; aussi restent-ils sur la glébe natale, se mélangeant peu a peu avec les conquérants.“

² *Jirecek, Die Romanen in den Städten Dalmatiens, i. h. 12. l.*

³ L. ezekre bővebben Alföldi, *Hogyan omlott össze a római védőrendszer Pannóniában* c. tanulmányát (Hadtörténeti Közlemények 1925) és *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien* c. könyvét (Ungarische Bibliothek No. 10.).

feladása után még több mint száz évig maradt meg a 395-ig még egységes római birodalom vérkeringésében, s ha meggondoljuk, hogy a III. század viharaiiban is sokkal kevesebb megpróbáltatásnak volt kitéve, mint a dáciai, úgy huzamosabb fennmaradását már eleve természetesnek kell tartanunk. Egy római-germán, illetve római és általában barbár keverék-civilizációnak nyomait a visszamaradt romanizmus bizonyítéka képpen *tényleg* ki is mutathatjuk nemcsak Pannóniában, hanem a Dráva-Száva közén is, Dáciában azonban csak a római kultúra kisugárzásának mutatkoznak a nyomai Nagy-Konstantintól kezdve. A pannóniai és dáciai viszonyok közötti különbség érzékeltetésére a IV. sz.-ban csak egy példát említünk. Ugyanakkor amikor Dácia már hosszú évtizedek óta a limesen kívüli barbaricummá lett zónába esett vissza, Pannóniában a római hadseregben szolgáló nagyszámú germán megismerkedik a latin nyelvvel és megbarátkozik úgy a kereszténységgel, mint a szellemi kultúra bizonyos elemeivel, úgyhogy nyugatra kerülve a romanizáló erők fokozott hatásának már nem tud ellenállani.⁴ Dáciában a légiónok és az adminisztráció kivonulásával megszűnt a lehetséges hasonló „előkészítő” folyamat megindulásának s mivel a polgári lakosság is már a provincia kiürítését csak hivatalosan szentesítő Aureliánus-féle intézkedések előtt évtizedekkel kezdett dél felé kivándorolni, nem világos előttünk, hogyan képzelik a kontinuitás védői egy neolatin nép megalakulásának lehetőségét Európának a népvándorlás korában ebben a legveszélyeztetettebb szögletében. Hiszen éppen Dáciában ment gyökeresen tönkre a városi élet is s legújabbban Dráganu mutatott rá azoknak a kísérleteknek az alaptalanságára, amelyek *Mehádia* nevét a Tabula Peutingeriana *Ad Mediám* helynevével hozzák összefüggésbe.⁵ Ezzel szemben Pleidellnek sikerült valószínűvé tennie Schünemannal szemben, hogy a középkori magyar városi intézményt nem lehet egyoldalú német hatásokkal megmagyarázni, mert Pannóniában több város maradhatott fenn a népvándorlás korán át egészen a magyar impériumig.⁶ Még fokozottabb mértékben beszélhetünk a városi élet kontinuitásáról a dalmát tengerparton, ahol a VI. és VII. század avar és szláv pusztításai dacára tovább él a rómiság s helyi elmozdulások után

⁴ V. ö. ehhez Alföldi, *Magyarország népei és a római birodalom*, 46. 1.

⁵ *Románii în veacurile IX—XIV*, 250—52. 1.

⁶ L. A magyar várostörténet első fejezete c. munkáját.

nyugalmi helyzetbe kerül a szláv gyűrűben.⁷ Rómaikori városnevek is csak Pannóniában, Dalmáciában és általában a Dunától délre mutathatók ki, de sohasem olyan hangalakban, mely az oláh nyelv latin elemeinek hangfejlődésével volna összhangban. Sőt még azokon a balkánfélszigeti területeken sem találunk ilyeneket, amelyekeken az immigrációs elmélet hívei keresik az oláh őshazát s mint ezt a rég ismert igazságot legutóbb Capidan is magáévá tette az *Arcár* < *Ratiaria*, *Lom* < *Almus*, *Vidin* < *Bononia*, stb. nevek mind szláv hangfejlődés eredményei.⁸ Az is figyelemreméltó, hogy csak két üfő/balkáni görög városnévnek van olyan hangalakja (*Sáruná* < *Salcna* és *Lásun* < *Elason*), amely balkáni oláhok általi és megszakítás nélküli *ismertségükre* vall, a nélkül persze, hogy ezekben római-arumún városlakási folytonosságról kellene szólanunk.⁹

Az a körülmény, hogy az ősoláhság a *keleti* romanizmus életfeltételei között és annak kötelékében tartozott sorsot vállalni, szintén újmutatással szolgálhat az oláh-kérdés helyes felfogásában. Egészen általános szempontokat véve alapul, megállapítható, hogy a romanizmus önfenntartó képessége a Balkánon egészen más volt, mint Nyugaton. Már a birodalom kettészakadása után beköszöntött a Keleti-Császárságban a latin nyelv fokozatos háttérbeszorulásának korszaka, amelynek eredményeképpen először az állami életből, majd végre a hadsereg vezényletéből is kiszorult s a hellénizmus hullámai végleg összezsaptak felette. Míg Nyugaton a latin nyelv és kultúra a katonailag diadalmaskodó germánságnak át tudja adni Róma örökét, addig a bizánci területen rekedt romanizált elemek erre éppúgy képtelenek, mint a Rómától

⁷ V. ö. Pleidell, i. h. 82—83. 1., és Sufflay, *Städte und Burgen Albanien* c. tanulmányában azt mondja: „Auf rein römischen Grundlagen gehen die Städte von Dyrrhachium anfangen bis nach Istrien dem Mittelalter entgegen.“

⁸ *Aromăni*, 29. 1. V. ö. még Kacarof, *Geograficeskite imena kato istoriceski izvori*. Estestvoznanie i Geografija. Sofia VIII (1924) 179—182. 1.

⁹ Capidan ezt úgy magyarázza, hogy a délrevonuló arumúnok a Pindosz környékén még otalálták a helybeli romanizmus maradványait, akiktől az említett helyneveket átvették (i. h.). Mivel azonban Capidan szerint az arumúnok csak századokkal később vonultak le déli lakhelyeikre, nem értjük, hogyan lehet meg a *Sáruná* helynévben az / > r hang változás, amely egyike a legjellegzetesebb oláh sajátosságoknak. Azt hisszük, hogy az arumún őshazát Capidan kissé túlságosan északra helyezi s nem jár helyes nyomon, mikor a Duna déli partvidékein keresi az arumúnok őseit.

egyre jobban eltávolodó romaeusok. Eléggé bizonyítja ezt a tényt az, hogy míg a szlávok a Balkánon szlávosítanak, addig a germánok Nyugaton romanizálódnak! A balkáni népi latinság, amely még a Nyugati-Császárságnak az V. században bekövetkezett bukása előtt sodródott a bizánci érdekszférába, a két részre szakadt impérium közötti barátságtalan légkörben lassan elvesztette azt a támaszt is, amelyet a hivatalos latin nyelv jelenthetett számára. Teljes magárautaltságában nem gondolhatott a barbárok — elsősorban a szlávok — romanizálására s már kezdettől fogva önvédelemre kellett berendezkednie. Nem tudjuk, hogyan képzelik el a kontinuitás védői az állítólag Dáciában maradt romanizmus helyzetét, mikor ez még Bizánc területén is egészen a késő középkorig tisztán védekező volt.

Mellőzve ezúttal a részleteket, vizsgáljuk meg röviden, hogy a balkáni romanizmus lakóhely és foglalkozás szerint megkülönböztetett rétegeinek fennmaradását milyen tényezők segítették elő, illetve milyenek akadályozták meg. Kétségtelen, hogy a városlakás olyan körülmény, amely előbbutóbb a romanizmusnak teljes beolvadását vonta maga után. Dáciát — mivel ott a városi élet teljesen tönkrement — itt figyelmen kívül hagyva, így történt ez Pannóniában, Dalmáciában és már jóval előbb másutt is a Balkánon. Ragusa, Spalató és Zara előkelő patricius családjaiban már a X. században feltűnnek az első kétségtelenül szláv nevek. Jirecek figyelte meg, hogy a dalmát városok elszlávosodásában a szláv nőekkel való összeházasodás milyen nagy szerepet játszott, elannyira, hogy a velencei köztársaság 1247-ben már külön feltételekhez kötötte a dalmát-szláv vegyes házasságok megkötését.¹⁰ Dél felől pedig az albán elem hatolt be a dalmát városokba s bár térfoglalása nem volt olyan jelentős, mint a szlávé, amelynek még Durazzóban is világosan felismerhetőek a nyomai, még sem hanyagolhatjuk el.¹¹ A XVI. században e városok dalmát jellege már csaknem teljesen megszűnt s köztudomású, hogy a dalmát nyelv utolsó ismerője a múlt században halt el Veglia szigetén. Amennyiben Dalmácián kívül is voltak romanizált elemek a félsziget városaiban, úgy ezek részben elpusztulhattak, részben

¹⁰ *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, 93. kk. 1. A szláv be-szövargásra v. ö. még P. Skok értekezését, *Über die Symbiose und den Untergang der alten Romanen in Dalmatien und in dem Küstenlande*. Laibach, Razprave IV, 1—42. 1. (szerb nyelven, 1. Zeitschrift f. rom. Phil. L (1930) 511 1.).

¹¹ *Sufflay, Städte und Burgen Albaniens* 36. 1.

pedig máshová menekülhettek, ahol beolvadtak új környezetükbe. Teljességgel meg kellett szűnnie a romanizált városi elemek életének az Al-Duna mentén a VII. sz. folyamán. A moesiai román — tehát nem oláh — lakosságról 602-ben értesülünk utoljára¹² s további sorsáról nincsen biztos tudomásunk.¹³

A földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó vidéki romanizmus életfeltételei Dáciában éppen úgy évtizedekkel a provincia hivatalos kiürítése előtt mentek már tönkre, mint a városlakó romanizmuséi. Erről könyvünknek egy külön

¹² D. Scheludko, *Lateinische und rumänische Elemente im Bulgarischen*. Balkan-Archiv III (1927) 259. 1. A moesiai városok eltűnésére 1. még Mutafciev, *Bulgares et Roumains* 104. 1.

¹³ Ez különben nem egyéb, mint a bulgáriai „oláh“ kontinuitás kérdése, amelyet legutóbb Mutafciev cáfolt igen erős érvekkel (i. m.). Bennünket itt csak az Al-Duna és a Hémusz közötti területnek az a szerepeltetése érdekel, amelyet Xenopol kísérelt meg, hogy a dáciai kontinuitás elméletét valószínűbbé tegye. Xenopol ugyanis az említett területen tagadja a romanizmus folytonosságát, mivel elébe akar vágni annak az ellenvetésnek, hogy az ottani neolatin lakosság (az oláhok) alkalomadtán átvándorolt a Duna baipartjára, s így ottani jelenléte bevándorlással volna magyarázható. Hogy ez ne történhessen meg, Moesia területét inkább megteszi vacuumnak, hogy oláhok bevándorlását onnan valószínűtlenné tegye. „Az efféle erőltetett érvelések — mondja Giurescu — nem használnak sem a velük élőknek, sem a népnek, amelynek ezekkel használni akarnak, legkevésbé pedig a tudománynak“ (Lucrarele Institutului de Geografie al Universității din Cluj IV—1928/1929, 121. 1.) — Annyi bizonyosnak látszik, hogy a moesiai autochton romanizmus telfesen kiveszett, s azok a bulgár nyelvi latin elemek, amelyeket Romansky eléggé tekintélyes számban a balkáni latinság közvetlen hatásának tulajdonít (*Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen* Weigand, Jahresb. XV—1909, 89—134. 1.), más utakon kerültek a bulgárba. Ezt a részletekbe merülve Scheludko mutatta ki (i. h.). Erre a következtetésre jut lényegében Skok is, aki a balkáni nyelvek latin elemeinek főforrásául Bizáncot jelöli meg (*Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues balkaniques*, i. h.). A későbbi bulgáriai oláhságnak tehát semilyen közvetlen kapcsolata sem valószínű a moesiai romanizmussal, s mivel a Hémusztól délre eső vidék már a görög nyelvterülethez tartozott, bizonyos, hogy Bulgáriába csak bevándorlás révén kerülhettek oláhok. Az itt található régebbi oláh eredetű helynévréteg (*Pasarel, Vakar el, Picior, Musat, Bukurovci, Bukur, Bukurovo* stb., 1. Weigand, *Rumänen und Arumunen in Bulgarien*. Jahresb. XIII, 40. kk. 1.) alapján, amely nem régebb a X. sz.-nál, nem mernénk Giurescuval (i. h. 117—120. 1.) a bulgáriai romanizmus és a később Bulgáriában felbukkanó oláhság közötti közvetlen és folytonos összefüggésre következtetni. A bulgáriai oláh kérdésre v. ö. még Zlatarskinak *Istorija na hálgarskata dárzava prez srédnité vékove* c. nagy művét, amelynek második kötete 1934-ben jelent meg.

fejezetében volt szó s így e helyen fölösleges ismétlésekbe bocsátkoznunk. A Dunától délre feltehető és részben bizonyítható is földmívelő elemek továbbélése, ezek azonban véleményünk szerint éppen *helyhezköttöttségiük*nél fogva beleolvadtak a szlávtságba. Ilyen helybenlakó romanizált elemek lesznek a VIII. században a kastamunitui kolostor feljegyzéseiben emlegetett, de már a VII. században a Πήχιος folyó (ez utóbbit említi Procopius, De aedificiis IV, 3) mellett ismert u. n. Βλαχορηχίνοι, akik két kétségtelenül szláv törzs, a Sagudati és Richini társaságában szerepelnek.¹⁴ Efféle romanizált elemekből álló népi szigetek létezését a félsziget többi tartományaiban is elképzelhetjük, elsősorban természetesen a Jirecek-Skok által megvont imaginárius határvonaltól északra, de a Patsch-féle kibővítést figyelembevéve, attól délre is az u. n. görög nyelvterületen. Fennmaradásuk lehetőségét támogathatná az a körülmény, hogy a Balkánra menekült népcsoportok között is találhatók olyanok, amelyek hosszabb-rövidebb ideig ellenállást tudtak kifejezni környezetük asszimiláló erőivel szemben. Pl. a VIII. sz.-ban Kyzikos környékén említett Γοτθογρακοί nevű néptörődék Patsch nézete szerint azoknak az Atanarik által elűzött dáciai gót keresztényeknek az utódai, akik 369 után a birodalomba menekültek, de akik a X. században már teljesen elgörögösödhetnek, mert ettől az időtől kezdve csak Γρακοί néven

¹⁴ A feljegyzés görög szövegét idézi Capidan, Dacoromania IV, 199. 1. U. o. 200. 1., még Iorga odavetett véleménye felé hajlik, amely szerint „ce sont des Vlaques dont le nóm ethnique est effublé (siel mindkettejükénél) d'un (sic! mindk.) épithéte qui vient de la rivière sur les bords de laquelle ils vivaient.“ Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale VII (1920) 81. 1. *Arománii* c. művében azonban már így nyilatkozik: „Probabil ca ei au fost localnici“ (26. 1.). Az arumúnok eredetét magyarázó elméletét ugyanis zavarja ez az adat, amely — ha oláhokkal azonosítjuk a Vlacho*richini-eket — a Balkán déli részeiben bizonyítaná az oláhok jelenlétét már a VII. században, amikor pedig Capidan szerint az arumúnok ősei még jóval északabbra tanyáztak, valahol közvetlenül az Alduna déli vidékein. Azonban ettől a „Systemzwangtól“ függetlenül is akadályai vannak az oláhsággal való azonosításnak, mert a *Vlach* név nemcsak rumun-oláhokra vonatkozhat. Ezenkívül a népnévnek az említett folyónévvel való összefüggése sincs végleg tisztázva. Drăganu szerint is csak akkor tekinthető ez az adat a balkáni oláhság első említésének, ha bebizonyosodik, hogy a Vlacho-richini név jelentése '*Πήχιος*-menti oláhok“ (Románii in veacurile IX—XIV, 593. 1.). Minden kritikától mentes A. Sacerdoteanu nézete, amely szerint nemcsak a Vlacho-richini vonatkozik az oláhokra, hanem maga a *Richini* nevű szláv törzs is oláh volt, In memoria lui V. Párvan. Bucuresti 1934, 308. 1., 1. j. ahol Niederlével vitatkozik.

szerepelnek.¹⁵ Ezzel kapcsolatos annak a lehetőségnek a feltevése, hogy az ilyen helybenmaradt romanizált népi szigetek nyelve, amennyiben a VI. sz. után is még hosszabb ideig élt, azonosítható-e a dalmáttal, vagy éppen az ósoláhhall, más szóval csakugyan nem létezett-e a balkáni latinságnak ezen két ismert hajtásán kívül esetleg még egy, vagy akár több helyi idióma, amely a dalmáttal és az ósoláhhall szemben mint többé-kevésbé önálló neo-latin nyelv fogható fel. E helyi idiómák egymástól független fejlődése egészen beolvadásukig annál könnyebben történhetett, mivel egymástól el voltak szigetelve s így aligha érintkezhetek egymással.

A balkáni romanizmus e két eddig tárgyalt rétegénél tehát éppen ezeknek helyhez kötött életmódja folytán előbb-utóbb be kellett következnie a teljes beolvadásnak. Természetesnek vesszük, hogy a vidéki romanizmus eltűnése megelőzte a városiét. Tudjuk pl., hogy a dalmát városok szőlőskertjei már a szláv hódítók birtokát képező területen feküdtek s éppen ezért a dalmát polgárságnak meghatározott bért kellett fizetnie.¹⁰ Így történt ez másutt is, a szláv gyűrű felemészte a hozzá hasonlóan földműveléssel foglalkozó nem szláv elemeket, végre még a városok belsejében is diadalmaskodott. Az a meggyőződésünk, hogy a balkáni helyhez kötött életmódot folytató romanizmusnak nem lehet jelentőséget tulajdonítanunk az ósoláhság megalakulásában. Azok az esetleg ósoláh nyelvet beszélő elemek, akik a VII—IX. sz.-ban helyhez kötött földműveléssel foglalkoztak, hamarosan éppúgy elszlávosodtak, illetve elgörögösödtek, mint később a pásztorkodást általában feladó arumún töredékek, az isztiriai oláhok és a megleni oláhok.

Az ósoláh nyelvet a balkáni latinságnak csak az a rétege menthette át a népvándorlás korának gót, hűn, avar, szláv zivatarai közepette és a délszláv status quo lassú kialakulásának idején, amelynek életformájából hiányoztak a helyhez kötöttség elemei. A Balkán ősidők óta fennálló kedvező földrajzi és klimaterikus viszonyait figyelembe véve önként jutunk arra a helyes következtetésre, hogy ez az életforma csak a pásztorkodás lehetett.¹⁷ Mikor a római ter-

¹⁵ *Beiträge* III, 59. 1. Hasonló természetű példákat sorol fel Melich is *A honfoglaláskori Magyarország* 4. 1.

¹⁶ V. ö. Pleidell, i. h. 103—104., ahol idézi Jirecek három művét: *Die Handelstrassen und Bergwerke* 4. 1., *Geschichte der Serben* I. 158. 1., és *Die Romanen in den Städten Dalmatiens* 33. 1.

¹⁷ Az oláh pásztorkodás történetének kutatói máig sem méltatják kellő figyelemre Densusianu következő szavait: „si cine stie dacá, nefund pástori, am fi izbutit, departe de celláiei Latini, pierduti printre

jeszkedés a Kr. e. II. században kezdetét vette a félszigeten, ott már az autochton lakosság körében kiterjedt pásztorgazdaságot talált, amely azután is szépen virágzott tovább. Terentius Varró és J. M. Columella *Rerum rusticarum libri ives* ill. *De re rustica libri XII* c. munkái¹⁸ nyújtanak erre nézve felvilágosítást, a dalmáciai „caseus Docleas” és a „caseus Dardanicus” neve pedig szintén előfordul Pliniusnál, ill. egy IV. sz.-i földleírásban.¹⁹ Kétségtelen, hogy a már Kr. e. működni kezdő romanizáló erők előbb-utóbb a Balkán pásztorkodó népelemeire is hatni kezdtek s lassan tekintélyes tömegeket latinosítottak meg.²⁰ A birodalom helyzete ugyanis már a Kr. u. első században végleg megerősödött a Balkánon. Kr. u. 6—9-ben Rómának ugyan még egy nagy háborúval: „gravissimum omnium externorum bellorum” kell Illyricumban megerősítenie uralmát, de 86 körül Domitianus alatt már Moesia Inferior is római tartományi szervezetet kap s ezzel a már Claudius alatt megkezdődött katonai megszállás betetőzést nyer.²¹ Bizonyos, hogy a romanizáció először nem a félsziget pásztorkodó elemeit érintette s lehet, hogy Kr. e. még nem is voltak autochton ellatinosodott pásztói ok a Balkánon, de ugyanúgy kétségtelen, hogy a következő, a Kr. u.-i első század végétől számított 400—500 esztendő alatt ilyenekké kétségtelenül nagy számban lehettek. Elfogadva, hogy az albánok az illírek erős latin hatáson átment utódai, akik már a keresztény éra kezdetén egy „/é/zg román keveréknyelvet” beszéltek,²² arra gondolhatunk, hogy az oláhok őseivé lett különböző autochton népek között voltak teljesen ellatinosodott illír pásztrok is. Felfogásunk atitea neamuri streine, să ne păstrăm individualitatea de popor romanice“ [*Pástoritul la popoarele romanice*, i. h. 28. 1.). Capidan lehetségesnek tartja, hogy az arumúnok még ellatinosodásuk előtt a Jirecek—Skok-féle határvonalon túl, görög nyelvterületen is megfordultak mint nomád pásztrok: „In calitate de pástori cu via[^]a nomadă, ei stapáneau în-áltimile muntilor, acolo unde cultura si limba gracească nu-i puteá ajunge.“ *Arománii* 25. 1.

¹⁸ V. ö. Thallóczy, *Illyrisch-albanische Forschungen* I, 40. kk. 1.

¹⁹ *Jirecek, Die Romanen in den Städten Dalmatiens* 12. 1.

²⁰ Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* 17—18. 1., és Philippide, *Originea Rominilor* I, 1. kk. 1. és 353. kk. 1.

²¹ L. ezekre behatóan Patsch, *Beiträge* V. Aus 500 Jahren vor-römischeT und römischer Geschichte Südosteuropas c. értekezését. *Sitzungsber.*—Wien, Phil.-hist. Kl. CCXIV. köt.

²² V. ö. Jirecek, *ib.*, ahol még a következő mondat érdekel bennünket: „Durch den Kriegsdienst verbreitete sich die Kenntnis des Lateins in *die entlegensten Gebirgsthäler*.”

szerint az oláhok őseit általában azok között a balkáni latinizált pásztorok között kell keresnünk, akiket a félsziget északi — a latin nyelvterülethez tartozó — felében latinodtak el. Mivel pedig a nomád és költözködő pásztorkodás szerintünk a Kr. e. II. sz. és a Kr. u. VI. sz. közötti időben éppenúgy létezett a Balkánon, mint ma, az oláh őshaza sokat vitatott territoriális problémáját is egészen másképpen fogjuk fel, mint az eddig történt. Nem lehet szó először is olyan értelemben vett őshazáról, mint a népvándorlás korának fegyveresen fellépő, katonailag szervezett és államszervező germán és török népeinél, akiknél a földművelés a szarvasmarha és a lótenyésztés mellett a zsákmányolás képezte a gazdálkodás alapját. A pásztorkodó oláhságnak voltak ugyan fegyverei, de ezeket nem használta honalapításra kiszemelt területek megszerzésére, hanem védekezésre, legelőinek biztosítására s az ide betolakodó idegenek megfélemlítésére (Barbarossa kereszteseit pl. mérgezett nyilakkal támadták meg). Mint a pásztornépek általában kiváló harci erényekkel is rendelkezett s így bizánci zsoldban is találunk vlachokat, később pedig a kunok, besenyők és bolgárok fegyvertársaivá lesznek. A politikai — tehát nem nemzetségi és törzsi — szervezettség csíráit a középkor vége felé találjuk meg náluk; délen a Niketas Choniates említette tesszáliai μεγάλη Βλαχία és a Frantzesnél feljegyzett epiruszi Ανωβλαχία meg az Akarnania és Etolia területén fekvő μικρά Βλαχία, északon pedig Seneslav és Litovoj kenézségei után a XVI. sz. derekán megalakuló oláh vajdaságok az első ilyen irányú és többé-kevésbé állandó jellegű kezdeményezések. Nomád pásztoreletükről számos bizánci és egyéb forrás emlékezik meg a XI. sz. óta (Kekaumenos, Anna Komnena, Pachymeres, az 1308 évi Anonymus stb.) s ezzel az úgyszólván kizárólagos életformájukkal kell magyaráznunk az albán *remer* „pásztor“ és az oláhokat általában jelölő *vlah*, *valah* „pásztor“ eredetileg etnikai nevek foglalkozásnévvé válását is. Ugyanez okból nevezik a törökök és a Muzachia-tartománybéli albánok az arumunokat *csobán*-nak, amely török szó s szintén pásztor-t jelent. Állandó helyváltoztatással járt a karavánkereskedelemmel, főleg só- és tejtermékszállítással való foglalkozás is, amely oláh tudósok szerint szintén ősrégi, különösen az arumunoknál²³ és az isztrooláhok őseinek tartott

²³ V. Bogrea szerint már ilyen oláhokra vonatkozik Kedrenosnál a *δοῦται* kifejezés, amellyel azokat az oláhokat jellemzi, akik Dávidot a Szép-tölgyek nevű helyen Kastoria és Prespa között megölték (ed. Bonn

Románii apuseniknél, amely utóbbiak *móriak* neve a XVI sz.-ban egyértelművé lesz a török *kiragi* 'fuaros' szóval.

Fejtegetéseink folytatása előtt utalnunk kell még arra a különbségre, amely az oláh pásztorkodás történetének kutatói tesznek újabban a *nomád* és *költözködő pásztorkodás* (transhumance) között. Az előbbi alatt értik a pásztorkodásnak azt a formáját, amikor a nyájjal és a pásztorkokkal együtt az egész pásztortelep minden ingóvagyonával, asszonyostul, gyermekestül kerekedik fel új legelőket keresni, az utóbbi alatt pedig azt, hogy a nyájat csak a pásztorok kísérik el, a pásztortelep pedig helyben marad. A költözködő pásztorkodás szabályos időközökben történő legelőváltás két különböző éghajlatú meghatározott vidéken.²⁴ Figyelembe véve, hogy a transzhumáló pásztorkodás csak olyan vidéken űzhető, ahol a közbiztonsági viszonyok a juhállomány fegyveres megvédelmezését nem teszik szükséges rendszerré, azt kell mondanunk, hogy a Balkán-félszigeten már az avarok és szlávok, helyenként pedig már a germánok beözönlése óta és az egész török koron át inkább a nomád pásztorkodás felelt meg az ottani viszonyoknak. Az albán-oláh kapcsolatok vizsgálatában nem szabad felednünk, hogy a nomád pásztorkodást ma már csak az albánoknál és az oláhoknál találjuk meg, mint megőrzött régiséget, míg a görögök, bolgárok és szerbek csak a költözködő pásztorkodást ismerik. Amennyiben nem lettek városlakók, nagyrészt nomád pásztorok mindmáig az arumúnok,²⁵ az

II, 435., id. már. Rosier, *Rumänische Studien* 107. 1., és legelőszőr Tomaschek, *Über Brumalia und Rosalia* 401. 1.). Capidan szerint itt „este vorba te.t despre Vlahii nomazi, dar care de astă dată nu erau nici păstori și nici vagabnczi, ci *cărvănari*” (Dacoromana IV, 201. 1.). Itt említendő, hogy Friedwagner Margulies részünkre hozzáférhetetlen kéziratos műve alapján hívja fel a figyelmet arra, hogy a krónikás szerint 976-ban meggyilkolt bolgár fejedelemfi 977—979-ig uralkodott, 980-ban lemondott a trónról és szerzetes lett, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen* 675. 1. 4. j. — A szerbiai és dalmáciai vándorereszkedő Vlachokra v. ö. Dragomir, *Vlahii din Serbia in sec. XII—XV*. Anuarul Institutului de Istorie Nationals I (1921—1922) 286. kk. 1., és id. *Vlahii?i Morlacii*. Studiu din istoria romanismului balcanic. Publicațiunile Institutului de Istorie Universală. Cluj 1924. 4. kk. 1. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az említett görög kifejezés nyugodtan vonatkoztható nomád oláh pásztorokra is, a „carvanar” jelentés belemagyarázása nem meggyőző.

²⁴ V. ö. Capidan, *Románii nomazi*. Dacoromania IV, 190. kk. 1., ahol hivatkozik A. Fribourg *La transhumance en Espagne* (Annales de Géographie XIX—1910) c. tanulmányára.

²⁵ Capidan i. m., és *Arománii* i. h.

albániai farserólák,²⁶ a görögországi Sarakacani-k²¹ s minden bizonnyal azok voltak az isztriai oláhok ősei is, akik a „causeus vlachescus^M-szal és a pásztorélet egyéb elemeivel ismertették meg a szerbeket,²⁸ a pásztorkodást már-már nyelvükkel együtt elfelejtő megleni oláhok, továbbá a „dákooláhok“ ősei is. Azok az oláh tudósok, akik az oláhok dáciai kontinuitását bebizonyított ténynek veszik, általában kétségbevonják, hogy a *nomád* pásztorkodás az északi oláhoknál is az ősi életforma és gondolkodás nélkül alkalmazták azt az *ex silentio* érvet, amelynek az északra vándorlás esetében oly buzgón hangoztatják az értéktelenségét. Capidan pl. megengedi ugyan, hogy a középkor nyugtalanabb századaiban a költözködő pásztorkodás helyenként nomáddá alakult az északi oláhoknak szerintünk akkor még a Dunától délre lakó őseinél, de visszautasítja azokat az eredményeket, melyek a nomád pásztorkodás nyomait mutatják ki a „dákooláhok[^]-nál,²⁹ s eredetileg elsősorban földműveléssel foglalkozó népnek tartja az utóbbiakat!

Nézetünk szerint az ősoláhság életformája általában egységes volt: a nomád, helyenként és időnként pedig a költözködő pásztorkodás. A kettő váltakozását a körülmények határozhatták meg, ugyanaz a népcsoport hol az egyik, hol a másik fajta pásztorkodást űzhette.³⁰ Ezt figye-

²⁶ *Id. Făr?erofii. Studiu linguistic asupra Románilor din Albania. Dacoromania VI (1929—1930) 1—210. 1.*

²⁷ Áramún eredetüket kétségbevonja Carsten Höeg, aki kétkötetes monográfiát szentelt nekik, *Les Saracatsans, une tribu nomade grecque*. Paris—Copenhague 1925., és P. Skok (1. a kérdés irodalmát Capidan, *Arománii* 14. 1. 2. j.).

²⁸ *Puscariu, Studii istroromâne II, 6 1.*

²⁹ Dacoromania IV, 197, 1. Sabin Opreanu is megáévá teszi ezt a hamis álláspontot, kijelentve, hogy: „De fapt la Daco-Románi până azi n'avem nici o urmă de păstorit nomad“ (*Transhumanfa din Carpatii Orientált. Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*. 1931. IV, 209. 1.) s igyekszik az arumún nomád pásztorkodás jelentőségét is kisebbíteni. A dáciai ősoláhság fikciójához való ragaszkodásból születnek meg azok az ellenmondások, amelyek a pásztorkodás rovására az ősoláh földművelés jelentőségét próbálják kidomborítani. Capidan, miután leszögezte, hogy a pásztorkodás a déli oláhoknak „fő-, ha ugyan nem *kizárólagos*” foglalkozása volt (indeletnicirea lor de căpeenie, dacă nu exclusivă, cu păstoritul“ *Románii din Peninsula balcanică*. Anuarul Institutului de Istorie Natională. Bucuresti 1924. II, 105. 1.), később azt vitatja, hogy az arumúnok a dákooláhoktól elszakadva sokáig *éppen olyan* intenzíven foglalkoztak földműveléssel, mint pásztorkodással. V. ö. Dacoromania IV, 211. 1.

³⁰ A pásztorkodó életforma természetesen nem zár ki bizonyos fokú földművelő tevékenykedést. Densusianu szerint: „Chiar ca păstori,

lembe véve az oláh őshaza területét ott kell keresnünk, ahol a Balkán pásztorkodó népeinek ellatinosodása történhetett, tehát a Jirecek—Skok vonaltól északra, megengedve

Románii au trebuit, pentru hrana lor, să are, să semene și să secere, dar pe întinderi mici de pământ. Asa ceva întinim și la alte popoare de păstori, și nici nu se putea altfel cit timp viea^a de ficare și cere lucruri pe care numai agricultura ni le poate da. O asemenea agricultură este însă numai ceva accidental, nu poate fi socotită ca o ocupație de predilectie” (*Păstoritul la popoarele romanice* 15. l.). A földművelés szókészletének nyelvészeti vizsgálatából az derült ki, hogy az oláhság a fejlettebb fokú földmunkát a bolgároktól tanulta. Weigandnak ezt a felfogását közelebből bizonyította be H. Dumke (*Die Terminologie des Ackerbaues im Rumänischen*. Jahresber. XIX—XX, 65. kk. 1.) és W. Domaschke (*Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*. Jahresb. XXI—XXV, 137—139. l.). Az utóbbi szerint: „Hinter den slavischen Elementen treten die lateinischen an Zahl ganz bedeutend zurück, und inhaltlich verraten sie nur eine mehr oder minder oberflächliche Kenntnis der Sache, wie sie sich auch der Hirt erwerben konnte, der mit den Bauern in der Ebene in regem Verkehr stand (cf. Jb. XIX—XX, 119).“ Ha meggondoljuk, hogy pl. a juhokra milyen nagyszámú latin kifejezőkészlete van az oláhoknak, azok *színe, kora, faja* szerint, úgy nem fogjuk túlbecsülni annak a néhány szónak a jelentőségét, amellyel egyesek az ősoláh földművelés fontosságát próbálják bizonyítani (zárójelben az arumún megfelelők): *agru* (id.), agrum; *camp fcámpu*, campum; *a ara* (*arare*), arare; *a semána* (*siminare*), seminare; *semánfá* (*siminfá*), sementia; *sápá* (id.), sáppá; *a sápa* (*sápare*), sappare; *griu* (*gránu*), granum; *gráunfe* (*gránufá, gárnufa*), granuceum; *sácare* (*sicará*), secale, *orz* (*ordzu*), hordeum; *meiu* (*meVú*), milium; *páring* 'Hirse', panicum; *spic* (*sk'icu*), spicum; *paie* (*paVe*), palea; *secere* (*seafire*), sichern; *a secerá* (*sifirare*); *a trieará* (*triirare*), tribulare; *arie fariidá*, area; *ciur* (*fir*), cribrum; *a cerne* (*nfirnare*), cernere; *a (z)vantura* (*fvinturare*), ex-ventulo; *a máciná* (*mafinare*), machinare; csak az arumiinboT mutatható ki: *sárcTare*, sarc(u)lo; *aratu*, aratrum; *vomerá*, vomer. — Capidan azt hiszi, hogy az *ariia*, *triirare*, *zvinturare*, de különösen a *sárcTare*, *aratu* és *vomerá* szavak „dovedesc páná la evidenfá cá Arománii s'au indeletnicit multá vreme in mod intensiv, si cu agricultural (Dacoromania IV, 209. l.). Ez téves és határozottan túlzó következtetés. Inkább azt kell kérdeznünk, hogy ha még ez a néhány szó sem volna meg az oláhban, akkor egyáltalában felmerülhetne-e az ősoláh földművelés problémája? Már Densușianu helyesen vette észre, hogy a szláv hatásnak általában kisebb mértékben alávetett arumúnok az ekét latin szóval jelölik (*aratu*, de i. ol. *plug*, é. ol. *plug*, m. ol. *ralifá, tarifa* < böig. *ralica* 'zakriveno drbvo na ralo' Gerof V, 71.), amiből azt következteti, hogy az arumúnok megmaradtak a primitívebb földművelés mellett (i. h.). Teljesen tudománytalan odavetett állítás az, hogy az oláhság a legrégebb idők óta letelepedett és kimondottan földművelőnép volt, ahogy A. Bocánefu gondolja, *Terminologia agrară in limba romána*. Codrul Cosminului: Buletinul Institutului de Istorie și Limba. Cernăuți 1927. 124. l. (v. ö. erre a munkára Ung. Jahrb. VIII—1928, 183—84. l.)

természetesen azt is, hogy ilyen északon ellatinosodott nomád ill. transzhumáló pásztorcsoportok az említett határvonalától délre is megfordulhattak a legrégebb idők óta. Ha tehát kontinuitás alatt az egy bizonyos nyelven beszélő népi csoportoknak egy meghatározott helyen állandó települési formák (városok, falvak) szerinti megszakítás nélküli ottlakását értjük, úgy az oláhság kontinuitásáról csak a Balkán-félsziget olyan pontjain lehet szó, ahol a katunok, kalibák helybenmaradása legalább a VI. sz. óta kimutatható, Ismerve az oláh ősi pásztorokodás elsősorban nomád jellegét (csak transzhumáló pásztorok nem juthattak volna el később Morvába, Lengyelországba és Dél-Oroszországon keresztül a Kaukázusba), továbbá a Balkán-félsziget népvándorláskori és törökkori vagyoni- és közbiztonsági állapotainak anarchiáját, azt kell mondanunk, hogy az ilyenemű vállalkozások már eleve kudarccal végződnek, s *az oláhság ilyenértelmű folytonosságáról, nemhogy Dáciában, de még magán a Balkán-félszigeten sem lehet szó.* Annál is kevésbé, mivel Cvijic ismert megállapítása szerint pl. Szerbiában ma egyetlen falu sincs, amely az oszmán beözönléssel dacolva mindmáig fennmaradt volna. Más szóval sem a Balkánon, sem másutt nem képzelhető el olyan oláhság, amely bárhol is a helyi állandó települési formák között élő romanizmus folytatója volna.³¹ Az oláh nyelv története tulajdonképpen akkor kezdődik, amikor a félsziget pásztorokodó illír és trák elemei megtanulják a latin nyelvet s folytatódik akkor, midőn a falusi és városi romanizmus felett már régen összezsaptak a szlavizmus hullámai. Miközben a városi kultúrával rendelkező és fejlett társadalmi és politikai alapokon nyugvó dalmáciai románsággal kihál a helyhez kötött életű balkáni neolatinság, a folyton mozgásban lévő hol itt, hol ott felbukkanó oláhság a pásztorokodó életforma bástyái mögött meghúzódva még hosszú századokon át alig nyújt némi kis támadási felületet az elgörögö-

³¹ Ezért kell elhibázottnak tartanunk azokat a kísérleteket, amelyek az arumúnok és a farseróták folytonosságát próbálják kimutatni mai lakhelyeik egyes pontjain, v. ö. Tache Papahagi, *O problema de romanitate sud-ilirica*. Grai si Suflet I—1923, 72—99. 1., Capidan, *Arománii* 26 kk. 1. Az utóbbi érveléséhez megjegyezhetjük, hogy a *Lásun* és *Sarun* nevek megőrzéséből a déli oláhoknál nem az következik, hogy ezek mindig e helyek közelében tanyáztak, hanem legfeljebb annyit, hogy periodikus vagy nomád vándorlásaik közben gyakran megfordulhattak e városok környékén s így nem felejtették el azok nevét, mint az északi oláhok, akiknél ezek különválása után lassan feledésbe merültek.

sító, ill. elszlávosító erőknek. Nem véletlen, hogy az északi oláhság három testvérágazata közül éppen az arumúnok maradtak meg legnagyobb számban. Az elfogulatlan kutató ennek okát helyesen abban fogja megtalálni, hogy éppen az arumúnok tartottak ki leghívebben az ősi nomád pásztorkodó életforma mellett, míg a megleni és isztriai oláhok ezt úgyszólván teljesen feladva már a tökéletes beolvadás előtt állanak. Jellemző, hogy a földművelésre áttért arumúnok is hamar elgörögösödnek, a pindoszkörnyéki Zagori tartomány arumúnjainak esete ezt szépen bizonyítja.³²

Az oláh nyelv megmaradása és későbbi átsugárzása a Duna északi vidékeire tehát a balkáni pásztorkodásnak mint életformának a kontinuitásából magyarázandó. Ez a meggyőződésünk szerint egyedül helyes felfogás azonban kötelez bennünket arra, hogy a dáciai pásztorellettel kapcsolatban is felvessük a kontinuitás problémáját. Annál is inkább, mert a dáciai római-oláh folytonosság hívei között pl. Tamm nem hisz a városi és földművelő romanizmus fennmaradásában, de lehetségesnek tartja a „romanizált” *pásztorok* továbbélését. Dácia romanizmusának részletesen tárgyalt sajátos balkáni és kisázsiai elemekkel tarkított összetételét figyelembe véve, amely a városokon kívül a római uralom másfélszázada alatt sehol sem érhetett el a teljes ellatinosodás fokát, azt kell mondanunk, hogy a romanizáló erők — amelyek a dáciai földművelő lakosság körében is csak fél munkát végeztek — az ottani pásztorkodó néprétegekig el sem juthattak. Olyan félig ellatinosodott autochton pásztorkodó nép, mint amilyen a Balkánon pásztorkodó illír-albán, Dáciában elképzelhetetlen. A római és illír-albán érintkezések hatalmas romanizáló erővel átítatott több mint hat-száz évet felölelő tartama nem vethető össze a kisebb intenzitású romanizáló erővel rendelkező Dácia másfél századával. Mire a latin nyelv a dáciai barbár pásztorkodók között új otthonra talált volna, a provincia már nem volt római kézen.

Nem lehet szó tehát arról, hogy Dáciában az ottani pásztorkodással foglalkozó népek nyelvüket a rövid ideig uralkodó hódítók nyelvével cserélték volna fel. Lehetséges azonban, hogy balkáni nomád és esetleg költöző pásztorkodók ugyanazokon az utakon, amelyeken később az oláhok vándorolnak be, már a II. és a III. sz. folyamán eljutottak a Kárpátok havasi legelőire is. Ellatinosodásuk persze ezek-

³² Capidan, Dacoromania IV, 205. 1. Ugyanitt példákat sorol fel arra, Hogy földműveléssel foglalkozó arumúnok még mindig vannak, ezek azonban nézetünk szerint hamarosan el fognak görögösödni.

ben a századokban még nem ölthetett olyan mértéket, hogy már ekkor romanizált pásztorok időszakos jelenlétéről lehetne szó a Dunától északra. Ezek azonban állandó helybenlakásra úgysem rendezkedtek be. A nomád pásztor különben sem vedlik át alapos ok nélkül földművelővé s Capidan maga említ egy érdekes esetet arra nézve, hogy arumúnok a juh-tenyésztéssel felhagyva is tovább ragaszkodnak a külön nyári és külön téli szállások rendszeréhez, jóllehet erre kényszerítő okuk nincs.³⁴ Nem valószínű, hogy a III. sz. utáni időkben vulgáris latin nyelvet beszélő pásztorok rendszeresen barangoltak volna a Dunától északra, mert leelő volt elég a Balkánon is s Dácia barbár urai a téli időszakban a síkságra utalt romanizált pásztorok nyárait aligha engedték volna vissza a limes mögé. A hegyekbe különben a barbárok nyaranta szintén felhajtották nyájukat s alig képzelhető el, hogy az oda netalán betolakodó balkáni pásztor társakkal szívesen osztották volna meg legelőiket. Annak pedig a Dunától délre esetleg elégedetlenkedő romanizált pásztornak, aki a barbaricumba merészkedett, le kellett számolnia azzal az eshetőséggel, hogy Dácia új urai a szabad pásztornéptől egyenesen megvetett földműves munkára fogják és szolgáskorba süllyeszti. Nem volna érthető, hogy ezt a sorsot miért szorgalmazták volna azok a pásztorok, akiknek szabad társadalma a Balkán ideális földrajzi és éghajlati megalkotottsága mellett a par excellence földművelő szárvág betelepítése után is elsősorban a félszigeten találta meg egy reá nézve oly előnyös cseregazdaság feltételeit.

2. Arranézve, hogy az ősoláh pásztorokodás színtere eredetileg nem terjedt túl a Balkán-félsziget határain a nyelvtudomány rengeteg egyöntetű bizonyítékot ismer. Az oláh pásztorok ősei még a római korban azt az általában egységesnek felfogott közlatin nyelvet tanulták meg, amely legalább az ötödik századig a birodalom összes provinciáiban az egyöntetű államnyelvet képviselte. Gröber ismert elméletét, amely szerint minden román nyelv a latin nyelvnek azt az állapotát tükrözi, amelyben a latin nyelv éppen volt az illető provincia elfoglalásának időpontjában — s ami, ha igaz volna, ellene mondana a közlatin átlagos egységének — ma már senki sem teszi magáévá. Ennek a nyelvnek a jövőendő fejlődése pedig annyira át van szöve a többi balkáni nyelv történetével, hogy az oláh nyelvtörténet megértéséhez

¹³⁸) *Arománii 26. 1.*

távozlól sem közeledhetünk azoknak az ismereteknek a birtokában, amelyek a nyugati románság [portugál, spanyol, katalán, provencál, francia, olasz, retoromán vagy ladin) nyelvi fejlődésének megvilágítására elegendőnek bizonyulnak. A Nyugaton szemlélődő nyelvtudós és történész a keresztény római-germán kultúrkörben mozog, az oláh nyelv és történelem kutatójának pedig lépten nyomon az ortodox görög-szláv kultúrkör hatóerőivel kell számot vetnie. A balkáni népek és nyelvek, mint legutóbb P. Skok és M. Budimir fejtették ki, bizonyos értelemben egységes organizmust tüntetnek fel³⁴ s így együttes tanulmányozásuk szerintük éppolyan indokolt, mint Sandfeld szerint, aki a balkáni nyelvészet alapelveinek első tudományos rendszerezője. Sandfeld a „balkán-filológia“ fogalmát a „klasszikai filológia“ fogalmával veti össze s megállapítja, hogy az előbbi még az ókori civilizációkban feltalálható közös vonások számánál is nagyobb szerű rokonfejlődésen átment különböző nyelvű népek kultúráját öleli fel, ami feljogosít bennünket arra, hogy a görög, albán, oláh és bolgár (sok esetben a szerb és török) nyelvtörténet jelenségeinek vizsgálatában az összehasonlító módszert alkalmazzuk, ügyelve természetesen a különbségekre is. Ezekben a nyelvekben csakugyan oly nagyszámú hangtani, alaktani, mondattani, lexikális és frazeológiai egyezést találunk, hogy ezeket egyszerűen egymástól független konvergens fejlődéssel nem magyarázhatjuk meg. Az oláh nyelv, mint egy népközösség szellemi és anyagi kultúrájának kifejezője azok közé a más-más nyelvcsaládokból kivált és egymás mellett felnöött idiómákhoz tartozik, amelyek közelebbi rokonaiktól egyértelműleg távolodva egy sok tekintetben közös nyelvszerkezet irányában egyenlítődték ki.³⁵ A nélkül hogy e helyen részletekbe bocsátkoznánk, meg-

³⁴ Revue Internationale des Études Balkaniques. Beograd 1934. 1., 1. kk. 1. Puscariu rossz néven veszi, hogy Sandfeld a *balkáni* nyelvek közé sorolja az oláht, jóllehet maga is elismeri, hogy a Dunát nem lehet abszolút határvonalnak felfogni. „De ce să inglobăm deci între popoarele b a l c a n i c e pe cei ce au locuit totdeauna, cél pufin in parte, iar azi aproape exclusiv in afară de Peninsula Balcanica?“ (Dacoromania VII, 504. 1.). Ez a kérdés teljesen indokolatlan, mert a balkánnyelviségnek nem a mai földrajzi térfoglalás a kritériuma, hanem a nyelvszerkezet, amely éppúgy, mint az oláhság kultúrája és vallása a bizánci kultúrkörből, tehát a Balkánról származik. Bármennyire is előrenyomult az oláh expanzió később észak felé, Bizánc örökét minden-
hová magával vitte.

³⁵ Erre céloz Weigand, amikor a következő, lényegében találó jellemzést mondja: „Das Rumänische ist die romanische Balkansprache,

említjük, hogy sokan a balkánnyelvi egyezések háttérben gyakran egy közös trák vagy illír etnikai szubsztrátumot keresnek,³⁶ amely azonban semmi esetre sem lehetett dák.

A balkáni nyelveken belül különösen szoros kapcsolatok állanak fenn az oláh és a Weigand szerint par excellence balkáni nyelv, az albán, illetve ennek illír vagy trák őse között. Általában elfogadott tény, hogy a két nép közötti kapcsolatok arra az időre nyúlnak vissza, amikor tulajdonképpen még csak balkáni latinságról lehet szó.³⁷ Skok és mások szerint is pl. már a balkáni latinságban megvoltak a

ebenso wie das Bulgarische die slavische Balkansprache ist, während das Albanische die Balkansprache *κατ' ἐξοχήν* ist“ (Balkan-Archiv I—1925, VIII. 1.). Puscariu általában ellenségesen viseltetik a Weigand által „balkanizmus“-oknak nevezett nyelvi egyezések iránt s általában konvergens fejlődés eredményét látja bennük (Dacoromania IV, 1341. 1.: fenomene de convergent, *nu* de filiativne), amiben igaza lehet *egy*es közös vonásokra nézve, *de nem az összesekre*. Általában az a nézete, hogy a „balkáni nyelvészet“ főlegesen kitalált tudomány, mert az oláh nyelv jelenségei vagy a nyugati román nyelvekből érthetők meg, vagy pedig — amennyiben a balkáni nyelvekkel jelentenek kapcsolatot — akkor konvergens fejlődés eredményei. Úgy látszik, hogy — tekintve a balkanizmusok nagy számát — Puscariu valamilyen harmónia prestabilitára gondolt, amely bizonyos oláh nyelvi fejlődésnek irányát eleve a többi balkáni nyelv tipikus sajátásaival, de ezektől függetlenül, egyeztette össze. — Az oláh nyelv esetében — különleges helyzeténél fogva — egyaránt túlzás mindenben romanicum-ot látni (Puscariu), vagy mindenben balcanicum-ot (ezzel vádolják pl. Weigandot). A balcanicum iránti ellenszenvet úgy Puscariunál, mint a kontinuitás radikális hirdetőinél az a törekvés magyarázza, hogy a balkáni hatásokat a minimumra szállítsák le s így az oláh nyelv keletkezését a Dunától északra is hihetővé tegyék. Ilyenkor mindig szem elől tévesztik, hogy nemcsak „dákooláh“ nyelv van, hanem van megleni, arumún és isztriai oláh nyelv is, amelyek általában ugyanazokat a balkanizmusokat tüntetik fel, mint az északra hurcolt testvéryelv. A „comparaison inter-balkanique“ fontosságát újabban Skok hangsúlyozta, *Revue Internationale des Études Balkaniques* I, 13. 1.

³⁶ V. ö. a kérdés irodalmára Sandfeld, i. h. 13., 141. 1., és Philippe, *Originea Romilor* II, 245. kk. 1; — Az oláh nyelv négy ágazatának egységét, amely természetesen sokkal több jelenségből tevődik össze, mint a szubsztrátum hatásából magyarázható balkánnyelvi egyezések, azonban már nem magyarázhatjuk ugyanígy. Erre nézve mondja Friedwagner: „Selbst die weitgehendste Wirkung des Substrates, das auf dem Boden der heutigen Wohnsitze der Rumänen übrigens nicht einmal das gleiche gewesen, wäre imstande, diese bis zum 10. Jh. fast völlig gleiche Sprache hervorzubringen“ (i. h. 661—662. 1.), i. h. 654. 1., 5. j.

³⁷ L. Friedwagner összefoglaló sorait, i. h. 682. kk. 1.

következő, az oláhban és másutt is előforduló szavak: oi. *bálaur* 'sárkány' (szerb-horvát *bl'avor*, *blavür* stb., alb. *bulár*), ol. *stapán* 'gazda, ur' (böig., szerb-horv. *siopanin*; hangalakjukra v. ö. ol. *págán oo* délszl. *poganin*), ol. *páráu* 'patak' (alb. *pérrúe*, böig. *porój*) stb., amelyek illir-trák eredetűek^{3*} és az úgynevezett Balkanwörter (mots balkaniques) közé tartoznak, mint a szintén többektől ilyeneknek tartott *stáná* (böig., szerb *stan*, alb. *stan*, arum, *stane*, gör. *στάβη*), ol. *cátun* 'juhászfalu, -telep' (alb. *kftund*, szerb-horvát *katun*, arum, *cátun*, *cátuná*),³⁹ ol. *baciu* 'tőjuhász' (arum, *baciu*,

³⁸ Zeitschrift f. rom. Phil. LIV. (1934), 462—465. 1. Megjegyzendő, hogy e szavakat nem magyarazzák egyértelműen, mert alig akad közöttük olyan, amelyet valamely fennmaradt trák, vagy éppen illir szóval lehetne egyeztetni. Az oláh pórau-t pl. Jokl teljesen elfogadhatóan az albánból is meg tudja magyarázni (Indog. Forsch. II., 282—286. 1.), ami azonban a szó balkáni eredetén mitsem változtat.

³⁹ A románnyelvi származtatások (< *cantone* Jirecek, *Geschichte der Serben*, I, 156.; *Das Fürstentum Bulgarien*, 119. 1., 1. j. stb.; < *cavitone* G. D. Serra, v. ö. Dacoromania III, 1092.) elsősorban hangtani okokból nem fogadhatók el. Ural-altáji eredetre gondol közelebbi indokolás nélkül G. Meyer (EtWb.); Peisker (i. h. 46—47. 1.) és M. Vasmer (*Studien zur alban. Wortforschung*. Acta et commentationes Univ. Dorpat. I—1921, 28—30. 1.) a kalmük *chotton*, *chottun* 'Hirtendorfchaft aus den Filzhütten von etwa 10 oder 12 Familien bestehend', burját *chotton* 'id.', mongol *khoton*, *khotun* '6—10 vérrokon család sátraiból álló szállástelep' stb. alapján azt hiszik, hogy a *katun* „ein Überrest, welchen die Wlachenhirten von ihrer ursprünglichen altaischen Sprache herübergerettet haben”, ill. „Entlehnung. . . von einem donaubulgarischen Hirtenvolke“. Az uralaltáji eredet teljesen a valószínűtlen feltevések talaján mozog s legtöbb híve van a szó ősbalkáni etimológiájának. N. Jokl szerint egy illir-trák **ka-tnt* das Ausgespannte, das Gézéit' (v. ö. alb. *nden*, *ndái* 'breite aus') melléknévi igenévi származékból lett az albánban *katunt* (határozott alak *katundi*), s ennek határozott tárgyesetéből magyarázandók a balkánnyelvi átvételek (Indog. For. XXXIII, 420—433. 1.). Ezt a magyarázatot fogadja el Skok (Zeitschrift f. rom. Phil. L—1930, 519. 1.) és a legvalószínűbbnek tartja Philippide is (*Originea Romnilor* II, 704. 1.). Skok hozzáteszi, hogy „es ist nur nicht klar warum das Wort im Arom. fehlt”. Ehhez megjegyzendő, hogy Capidan ugyan az arumún *Nu fate cátune* közmondásban előforduló *cátuná* szót a görög *χατοῦνα* átvételének tartotta (Dacoromania II, 465. 1.), de később rájött, hogy itt a régi arumún szókins egy „bebalzsamozott” emlékérről van szó (ib. IV, 344—345. 1.). A *katun* tehát kimutatható az arumúnból is, ahol azután a görög *hoard* szorította ki. Véleményem szerint valamikor az ó-isztrooláhban és az ó-meglenitában is megvolt.

A nomádélet szókinséhez tartozván érthető a szó *katunári* származékának a bolgárban fejlődött 'nomadische Zigeuner' jelentése (Jirecek, *Das Fürstentum Bulgarien*, 119. 1., 1. j.):

bagiu, megl. ol. *baciu*; szerb-horv. *bac*, böig. *bac*, új-gör. *μπάσιος, μπάσια*, magy. *bács* stb.).⁴⁰ A trák-illir eredet mellett más irányban is próbálták e szavakat magyarázni, de mivel az ismert nyelvek egyike sem bizonyult megnyugtató megoldások forrásának, azt hisszük jogosult a trák-illir nyelv maradványait keresnünk e szavakban, annál is inkább, mivel legnagyobbrészt a pásztorélet köréből vett fogalmakat — és pedig igen fontos fogalmakat — jelölnek. Ebben a körülményben is támpontot vélünk találni annak a felfogásunknak igazolására, hogy az oláhok romanizált illir-trák *pásztorok* utódai, akik éppen a pásztorokodás szókincsének legfontosabb elemeit őrizték meg különben teljes ellatinosodásuk mellett. Ezt a kultúrtörténeti háttérrel tartva szem előtt a más hipotézisekkel kapcsolatban is fennálló hangtani nehézségek ellenére is komolyan számot kell vetnünk az olyan pásztoriszavak esetleges trák-illir eredetével mint ol. *strungá* .Abteilung des Pferchs, in dem die Ziegen gemolken werden, *rinzä* ‚Lab‘, *bränzä* ‚caseus vlachescus‘. Ilyen magyarázatra gondoltak még a *baligá* ‚Mist, Excremente von Tieren‘, *stirä*, *stirä* ‚unfruchtbar‘, *fare* ‚Hürde, Pferch‘, *urdä* ‚Topfen‘ stb. szavak esetében is.

A *strungá* megfejtésénél véleményünk szerint csak azok a kísérletek jöhetnek számításba, amelyek a szót egy az albán nyelv ősében feltételezett indogermán **strng* <*> **strng* ‚szorít‘ (v. ö. lat. *stringo*, gör. *σπράγγ-*) szótóvel hozzák összefüggésbe.⁴¹ Ennek megfelelő származékából az albánban

Nem igaz Drágáimnak az az állítása, hogy a *katun*, mint közszó, csak 1398, 1399-ben fordul elő először (*Románii in veaurile IX—XIV*, 104. l., 4. j.). Futólagos utánanézésel már III. Uros István szerb királynak a decani kolostort megalapító oklevelében (1330) is megtaláltuk: *ce/ib H KaToyHb BbiianibKbixb H apöaHauibKHxb* (v. ö. Miklosich, *Monumenta Serbica*. Viennae 1858. 91. l.), s bizonyos, hogy még régebbi adatok is elő fognak kerülni. Feltűnő az általunk idézett adatban, hogy oláh és albán *katunokat együtt* emleget az oklevél.

⁴⁰ L. bővebben Capidan, Dacoromania II, 459. l., és Gombocz—Melich, Magyar Etymológiai Szótár, s. v. *bács, bacsa* l.

⁴¹ Jokl, Sitzungsber. Wien CLXVIII/1, 89. l., Barié, *Albanorumänische Studien* I, 105. l. — Dráganu, *Románii in veaurile IX—XIV*, 60—63. l.-ján megkísérli annak bizonyítását, hogy az oláh *strungá* egy feltételezett ó-görög **or πογγα* közvetlen átvétele, de származtatását sem hangtani, sem tárgyi okokból nem fogadhatjuk el. Mi sem könnyebb u. i., mint egy olyan görög alaknak a feltételezése, amelyből azután az oláh *strungá* nehézség nélkül származtatható. A görögben minden származék a *σπράγγ* tóból van képezve (v. ö. Boisacq, DÉG² s. v. *σπράγγ*) és a prokopiusi VI. sz.-i *Σπρόγγ*Bζ helynévnek összefüggése az idetartozó szavakkal korántsem olyan világos, ahogy azt

strunge, az ősoláhban pedig *strungá* fejlődött. A szláv nyelvekben a **strqng-* tő teljesen elszigetelt lévén, azt kell feltételeznünk, hogy ezt a vándorszót oláh pásztorok közvetítették először a délszláv és jóval később a magyar és északi szláv nyelvekbe. Az albán *strunge* a szerb *struga* és a bolgár *strbga*, *stroga*, *struga*, *straga* alakokat nem magyarázza meg, ellenben az oláh *strungá* erre kiválóan alkalmas. Az utóbbiból a szerbben és bolgárban előbb **straga*, majd ebből szabályosan *struga*, *strbga* stb. fejlődhetett. Ebből egyszersmind az is következik, hogy az oláh közvetítésű *strungá* > **strqga* még a IX. sz. előtt ismeretessé vált a délszláv nyelvekben. Jellemző a szó kései elterjedésére az északi szláv nyelvekben, hogy ezekben az *-q* fejlődése már nem az ősi szláv szókészlettel egyértelmű. A tót és rutén *strungá*, *strunka*, a lengyel *strqga* hangalakja ezt világosan bizonyítja.⁴²

Az oláh *rinzá* »Labmagen, Lab' valószínűleg a *bránzá* szóval függ össze eddig még nem eléggé tisztázott módon,⁴³

Dráganu gondolja. Tárgyilag kifogásolható, hogy a pásztorélet terminológiájában az ó-görög hatásnak biztos nyomai nem mutathatók ki (szerinte ilyen eredetű még az oláh *ciul* < *χνλλός* 'gebogen, krumm, verstümmelt', *sterp* < *C* *στερίφος*, *stirä* < *στείρα* 'unfruchtbar', a *lepádá* < *lepidare*, amely utóbbi a *λεπίς*, *-λδος* 'coque, coquille écaillé' származéka lehetne) s nem volna érthető, hogy a görög nyelvterületen megforduló ősoláh pásztorok a szóban forgó fogalom jelölésére miért éppen az ó-görögből vettek volna át egy szót. Még furcsábban hat e mellett az a tény, hogy az új-görög *στρούγγα*, *στρογγα* kétségtelenül oláh eredetű. Dráganu okoskodásából tehát az következik, hogy a '*στρογγα* a görögből kiveszett — miután az oláhok átvették — s azután a görögök megint visszavették az oláhnak kölcsönadott szavukat. Erőltettségében ezzel a magyarázattal csak Giuglea ötlete versenyez, amely szerint a *strungá* a latin *ruga* 'Runzel' és az ó-germ. *stanga* 'Stange, Riegel' szavakból keletkezett volna szókeveredés útján (Dacoromania II—1921. 22, 327. kk. 1.). — I. Iordan ebben a magyarázatban újgrammatikus konstrukciót lát és Philippide magyarázatát fogadja el, amely szerint egy a *sru*, *stru-* tőből képezett trák **strungá* képezné az oláh *strungá* alapját (*Introducere in studiul limbilor romanice*. Iasi 1932. 86. 1.). Mesterkélts és a magyar *esztrenga*, továbbá a magyarországi latin *stronga* adatok téves értékelésére épített magyarázatot kísérel meg Meyer-Lübke (Dacoromania IV, 642—644. 1.). A szó irodalmára v. ö. még Dráganu, i. h., és Philippide, *Originea Rominilor* II, 735. 1.

⁴² Wedkiewicz szerint a szó az északi és nyugati szláv nyelvekben mindenütt oláh eredetű (*Zur Charakteristik der rumänischen Lehnwörter im Westslavischen*. Mitteilungen des rum. Instituts Wien I—1914, 276. 1.).

⁴³ Erre már Hasdeu is gondolt (v. ö. Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* II, 313. 1.) és újabban Baric, i. h. 87. I.

annál bizonyosabb azonban az albán *rendes* ‚Lab‘ szóval való együvértartozása. Ezt általában azok is elismerik, akik a *rínzá-rendes* trák-illir eredetét és a két szó viszonyát nem egyformán magyarázzák, abban azonban egyetértenek, hogy balkáni pásztorszóval van dolgunk (v. ö. még isztro-oláh *ránzá* és arum, *arindzá*, amelyben a *-dz-* azt mutatja, hogy a szó már a szláv hatás kezdete előtt megvolt ennek a nyelvjárásnak ősi szókészletében is). A ruténbe (*ryndza*, *ryndza*) és a lengyelbe (*ryndza*) oláh közvetítéssel került a vándorpásztorokodás fokozatos északi irányú terjeszkedése révén.⁴⁴

A *stirá* összefüggése az albán *stjerre* és a görög *στείρα* szavakkal általában elfogadott tény.⁴⁵ Egyike az azoknak a ritka oláh szavaknak, melyeknek ó-görög eredete ellen sem hangtani, sem pedig jelentéstani szempontból kifogás nem emelhető, bár ebben az esetben is lehetséges, hogy ennek ellenére az oláh szó az ó-görögtől független ősbalkánnyelvi átvétel, de eredetét mindenképpen a Dunától délre a Balkánon kell keresnünk.

További példák felsorolásától és részletesebb tárgyalásától ezúttal eltekinthetünk, mert az említettek is eléggé szemléltetik az oláh nyelvnek a balkáni szótörténettel fennálló kétségtelen kapcsolatát. A balkáni szavakon kívül vannak az oláhban olyanok is, melyeknek eredete kétségtelenül az albánban keresendő, nem pedig az albánban és az oláhban közös forrásul szolgáló trák-illir nyelvben. Ilyenek pl. *búza* ‚Lippe, Wange‘, az arumunban ‚Rand, Ufer‘ is < alb. *búze* ‚Lippe, Rand, Ufer‘ (az isztriai oláhból nem mutatható ki); *copaciu* ‚fa‘ arum. *cupatsüj* megl.-ol. *cupaciu*, isztr.-ol. *copnc* < alb. *kopats* »Baumstumpf, Block‘;⁴⁶ *vaträ*

⁴⁴ Philippide az oláh és az albán szót közös balkáni forrásból merített külön átvételeknek tartja, i. h. 731—732. 1. A szó irodalmára v. ö. még Dráganu, i. h. 329. 1., 2. j.

⁴⁵ L. a Dráganunál idézett irodalmat, i. h. 60. 1., és ib. 1. j.

⁴⁶ Feltűnő az északi oláh alak o-ja a hangsúlytalan szótagban *u* helyett. — A dunántúli és szabolcsmegyei *Kopács* helyneveket Dráganu erőszakolt tételének bizonyítására az oláh *copaciu* szóval hozza összefüggésbe (i. h. 76—77., 89. 1.), ezúttal is megmutatva azt, hogy kizárólag a füle után indul. Óvatosabban járt el Puscariu, aki a *Kopáci* ‚vlah‘-nevet és a szarajevói kerületben fekvő két falunak hasonló nevét hajlandó a Romániai apuseni-k nyelvből magyarázni, de e mellett lehetségesnek tartja, hogy e nevek inkább a szerb-horvát *kopac* (a *köpati* ‚graben hacken, aufhacken‘ igéből képezett nőmén agentis) szóval magyarázhatók (*Studii istroromâne* II, 284.). Az oláh eredet lehetőségét a boszniai helynevekkel kapcsolatban elveti Skok (Slavia VIII—1929/30, 620.), s el kell vetnünk nekünk is a magyar *Kopács* helynevek esetében.

‘tűzhely’ mind a négy főnyelvjárásban (isztr.-ol. *vatrá* < alb. *vatre* (toszk nyelvjárási alak, a gegben *votre*) stb. Capidan szerint az északi oláhban 52 albán eredetű szó van,⁴⁷ amelyek közül 19 hiányzik az arumúnból és 15 a megleni oláhból. Az óvatos Philippide szerint az északi oláhban csak 25 biztosan albán eredetű szó volna, az arumúnból 13, a megleni oláhban 9 és az isztriaiban csak 4.⁴⁸ Nem szabad azonban felednünk, hogy a mások által albánnak tekintett szavakat Philippide ahhoz a 185 nem-latin eredetű szóhoz számítja, amelyek az albánban és az oláhban *egvaránt* előfordulnak s amelyeket úgyszólván kizárólag a trák-illír hatásnak tudhatunk be. A biztosan albán eredetű szavaknak azonban még egy csekélyebb számából sem volna szabad arra következtetni, hogy az ősoláh-albán kapcsolatok ne lettek volna a legszorosabbak. Legutóbb Friedwagner mutatott rá arra, hogy az oláh nyelv szláv elemeinek sokkal nagyobb számából nem szabad egyenes arányú következtetést levonnunk. „Während aber dort (t. i. a szláv-oláh érintkezések idején) ausser der viel längeren Berührung auch Staat und Kirche, Kulturbestrebungen und vielleicht auch Mischehen zusammengewirkt haben, müssen wir hier an ganz primitive Zustände unter Wanderhirten während und nach der Völkerbewegung denken, wo ein Sprachschatz von einigen hundert Wörtern dem Mitteilungsbedürfnis völlig genügte.“⁴⁹ Ha a nem-latin eredetű közös albán-oláh szavakhoz hozzá vesszük még a közös latin elemeket (Philippide szerint 330 teljesen azonos és közel 50 nem egészen azonos, de rokon szó) úgy a primitív életviszonyokat figyelembe véve *oly tekintélyes, szinte közösnek nevezhető szókincs kerekedik ki, amilyent semilyen másik két balkáni nyelv között nem találunk.*

A szókincsbeli sokféle egyezéssel azonban az oláh-albán nyelvi kapcsolatok még korántsem merültek ki. A *jelen-téstani* fejlődés érdekes párhuzamossága tapasztalható több latin eredetű albán és oláh szó esetében,⁵⁰ pl. *kuvend—cuvánt* ‘Wort, Rede’ < *conventum*, *dreq—drac* ‘Teufel’ < *draco*, *mrrgonj* ‘sich entfernen, Weggehen’ —a *merge* ‘gehen’

⁴⁷ Dacoromania II, 483. 1.

⁴⁸ I. h. II, 753. 1.

⁴⁹ I. h. 685—86. 1.

⁵⁰ Ez már Miklosichnak, Schuchardtnak, Gasternek és másoknak is feltűnt, v. ö. Philippide, i. h. II, 682. kk. 1.

< *mérgére*,⁵¹ *piill* — *pädure* ‚Wald‘ < paludem, ill. padulem, stb. stb. A nagyszámú *hangtani* párhuzam közül megelégszünk a legfontosabbak említésével, a többire nézve pedig utalunk Sandfeld és Philippide munkáira. Ilyen a hangsúlytalan helyzetben fellépő *a* > *a*, *e* fejlődés (pl. *sendet*—*sánátate* <sanitatem); a hangsúlyos *an*, *am* az albán nyelv déli nyelvjárásában a toszkban és az oláhban *án*, *ám* lesz (ebből később az oláhban *án*, *ám*, pl. *kerp* < *kerup* — *cánepá*), a latin rövid *u*, amelyből a szárd kivételével az összes román nyelvekben *o* fejlődött, az albán nyelv latin elemeiben és az oláhban megmarad *u*-nak;⁵² egy általánosabb érvényű hangfejlődési párhuzamot képvisel a két nyelvben a szóvégi magánhangzók egyöntetű viselkedése: az *-e* megmarad, az *-a* *-d*-vé redukálódik, az *-u*, *-o* és az *-i* pedig előbb-utóbb eltűnik;⁵³ a mássalhangzók köréből említhetjük a *ct* hangcsoport egyöntetű alakulását, amelyből mindkét nyelvben *ft* lesz (az oláhban később *ft* > *pt*, pl. alb. *lufté* — ol. *luptá* < <lucta), ugyanígy *cs* > *fs*, majd oláh *ps* (pl. alb. *kofss* — ol. *coapsá* < coxa);⁵⁴ és a rotacizmust.

Rotacizmuson a magánhangzóközi *n* > *r* fejlődését értjük, amelyet az *n* előtti magánhangzó orrhangzósodása vezetett be (pl. *luná* > *lurá*, *inimá* > *irimá*; megkülönböztetendő a

⁵¹ Puscariu szellemes feltevése szerint a *mergo* azért lett az oláhban 'menni' jelentésű, mert a hegyről lefelé menő ember mintegy elmerült azok szemléletében, akik a hegyen maradtak, v. ö. *Locul limbii románé* 35. l. Bár e feltevéssel szemben több jogos ellenvetés tehető, némi valószínűsége mégis csak van, ha meggondoljuk, hogy az ösoláhság a hegyek között legettette nyájjait.

⁵² Weigand szerint az oláhban kb. 80 olyan szó fordul elő, amelyben eredetileg *ü* volt, s ezeknek mintegy a fele az albánban is megvan (Balkan-Archiv III—1927, 246—47. l.). Az a néhány szó, amely az oláhban zárt *o*-val jelentkezik (*toamnă* < autümnus, *roib* < rübeus, *coif* < cüfea, *moare* < müria), amennyiben jelzett eredetük bebizonyosodik, olyannak tekinthető, mint amely a nyugati román nyelvterületről a Balkánra is átterjedni kezdő *u* > *o* fejlődés első hírnöke (v. ö. Puscariu, *Locul limbii románé* 25—26. l.). A dalmátban az *ü*-nak két megfelelőse van. *nauk* < nücem, *krauk* < crücem, de *pulvro* < pülverem, *buka* < bucca (Bartoli, *Das Dalmatische* II, 334—35. l.). V. ö. még E. Petrovici, *Dacoromania* VII. (1931—33), 345—46. l.

⁵³ L. bővebben Meyer-Lübke, *Rumänisch, Romanisch, Albanesisch*. Mitteil, des rum. Instituts an der Univ. Wien. 1914. I, 1—42. l.

⁵⁴ Az albán és az oláh hangjelenség közötti összefüggést elfogadják Puscariu, Treimer, Sandfeld, l. utóbbinak *Linguistique balkanique* c. művét, 126. l. Megjegyzendő, hogy az albánban előfordul a *ct* > *jt* fejlődés is amelyet Weigand kormeghatározónak tart ' (Balkan-Archiv III, 178. l. jegyzetben).

scare < *solem*, *sărută* < *salutafre*], *sare* < *salem*, stb. esetében tapasztalható / > r változástól). Ma az albán nyelv toszk (déli!) nyelvjárásában, az isztriai oláhban és szórványosan az északi oláhban van meg, régebben meglehetett a gegben is,⁵⁵ megvolt a *texte rotacisante* néven emlegetett északi oláh szövegekben és az északi oláh nyelvterület legnagyobb részén. Visszafejlődését az utóbbin Coresi bibliai szövegeinek hatásával magyarázzák az irodalmi és népnyelv fogalmának némi összekeverésével.⁵⁶ E helyen meg kell elégednünk annak kiemelésével, hogy a kutatók legnagyobb része az albán és az oláh hangjelenség között genetikai összefüggést lát,⁵⁷ általában azonban nem a közös etnikai szubsztrátum hatását keresik benne, hanem az oláh rotacizmust magyarázzák albán hatással. Jelen szempontunkból a kétféle magyarázat teljesen egyértékű. A lényeg az, hogy a rotacizmus egy az albán-oláh együttélés korából származó és balkáni eredetű oláh hangjelenség. Arranézeve sem szükséges egyelőre állást foglalnunk, hogy ősrégi vagy pedig csak a X. sz. után keletkezett hangváltozással van dolgunk. Csak annyit jegyzőnk meg, hogy a szláv szavak nagyobb tömegű felvételének korábban (IX—XI. sz.) már nem volt ható ereje, s hogy az ezután átvett idegen elemekben sincs nyoma.⁵⁸ Az a tény, hogy

⁵⁵ Bár ez kellőképpen még nincs bizonyítva, v. ö. Jokl, *Indog. Forsch.* XLIV, 50. 1.

⁵⁶ L. Dacoromania IV, 1165. 1. Moldvába erdélyi oláh emigránsok révén került a rotacizmus (Rosetti. *Rév*, 1st. Rom. IV—1934, kny. 51.), bár nem látjuk be, hogy a nem Erdély felől, illetve nem Erdélyből Moldvába vándorló oláhok nyelvében miért ne lehetett volna meg.

⁵⁷ így Puscariu, Balotă, Meyer-Lübke, Weigand, Jokl, Skok, Capidan, Sandfeld (1. az irodalmat az utóbbinak *Linguistique balkanique* c. művében, 126—27. 1.) és Friedwagner, i. h. 680. 1. — Az összefüggést tagadják Procopovici, Densusianu és Rosetti.

Egészen sajátos és elfogadhatatlan nézete van ebben a kérdésben Weigandnak. Az összefüggést ugyan nem tagadja, de szerinte az oláh rotacizmus azoktól a hipotetikus albánoktól átvett ejtési sajátosság volna, akik a XI., XII. században vándoroltak be Erdélybe (*Balkan-Archiv* III, 219. 1.).

⁵⁸ Kivételt egyedül az erdélyi móc nyelvsziget képez, ahol még a magyar eredetű *hi?par* < *fispan* < *főispán* szóban is rotacizmust találunk (Fráncu—Candrea nyomán több hasonló nem magyar eredetű példát is közöl Philippide, i. h. II, 127—128. 1.), amelyeket analógiás hangváltozásoknak tarthatunk. Ezt bizonyítja a magyar eredetű *neam* < *nem réám* alakja, amely sandhi révén keletkezett az ilyenféle esetekben *ee neam* > *ce réám*, a jelenségnek tehát mondathangtani oka van ebben az esetben. A rotacizmus különben már a múlt század végén

az oláhban és az albánban egyes latin eredetű szavak mindkét nyelvben rendellenes, de e mellett teljesen egybevágó elváltozásokat mutatnak,⁵⁹ úgy látszik, arra mutat, hogy a szubsztrátum hatásának jelenlétével egyes esetekben komolyan számot kell vetnünk, s talán a rotacizmus esetében is jogosult Miklosich és Schuchardt elnépszerűtlenedett elméletére utalnunk.

A legszembeszökőbb balkánnyelvi egyezés az albánban, az oláhban és az újabb bolgár nyelvben használatos *szóvégi névszómeghatározó* (article postposé), amelyet nyelvünkben csak kissé paradoxszerűen nevezhetnénk hátulálló névelőnek, pl. alb. *zok—zogu* ,madár, a madár*, *vajze—vajza* ,lány, a lány*, ol. *trup—trupul* ,test, a test*, *fata—fata* ,lány, a lány’, böig. *grat—gradat* ,város, a város’, *voda—vodata* ,víz, a víz* stb. A jelenség okát sokan próbálták felderíteni s mindhárom nyelvre nézve felmerült a külső, tehát idegen hatás és a belső bejélődés lehetőségének elmélete több-kevesebb körültekintéssel alátámasztva.⁶⁰ A három nyelv összefüggését ezen a ponton legutóbb Tagliavini próbálta kétségbe vonni,⁶¹ sok helyes általános nyelvészeti észrevételt tartalmazó tanulmányának azonban meg van az a módszerbeli fogyatkozása, hogy a szóvégi főnévmeghatározó kérdését a többi balkánnyelvi egyezéstől függetlenül tárgyalja, s nem helyez kellő súlyt arra a fontos körülményre, hogy ebben az esetben egymás szomszédságában, sőt egymással együttélő és sok tekintetben közös kultúrával rendelkező népek nyelvéről van szó. A magunk részéről szorosabb összefüggést különben csak az albán és oláh szóvégi főnévmeghatározó között látunk, mint amelyeknek mondattani szereplése is közelebbi összefüggésre mutat a hasonló bolgár nyelvsajátságával szemben. Ebben a két nyelvben egyúttal régebbi korból is mutatható ki a szóvégi névszómeghatározó, mint a bolgárból.

Mivel ősi indogermán sajátságról az indogermán nyelvek articulus-fejlődésének figyelembe vételével az albánban aligha lehet szó (a skandináv nyelvek és az örmény articulus postpositivus-a is későbbi fejlődés eredménye), kétségtelen, teljesen kiveszőben volt a mócoknál is, v. ö. Moldován Gergely, *Alsó-fehér vármegye román népe*. Nagy-Enyed 1897. 75. 1., T. Papahagi, Grai si Suliét II, 48—50. 1.

⁵⁹ *Originea Rominilor* II, 679. kk. 1.

⁶⁰ L. a kérdés történeti és kritikai áttekintését Sandfeld i. m.-ban, 165. kk. 1.

⁶¹ *Sulla questione della posposizione dell 'articolo. Dacoromania III, 516. kk. 1.*

hogy az albánban is az indogermán nyelvállapottal szemben újítással van dolgunk. Az a kérdés azonban, hogy ez az újítás mikori keletű és milyen eredetű. N. Joklnak sikerült kimutatnia, hogy megvolt már az albán nyelv régi latin elemeinek átvétele korában. A latin eredetű *ftua*, *ftue* »birsalma* < **cotoneum* határozott alakja ugyanis *ftoi*, *ftoni*. Ez arra mutat, hogy az eredeti o zárt szótagban kettős magánhangzóvá lett: **ftōn* > *ftua*, *ftue*, nyílt szótagban pedig megmaradt. Mivel pedig nyílt szótagba az o csak akkor kerülhetett, ha már régebben is *fto—ni* volt a határozott alak, fel kell tennünk, hogy az *i* — azaz a szóvégi névszómeghatározó — már a latin elemek átvételének időpontjában hozzájárult az ilyen típusú főnevekhez.⁶² Ez persze nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy az albánban a trák-illír nyelvben fejlődött sajátosság folytatódik, megengedve természetesen, hogy az albán a trák, vagy még inkább az illír folytatója. A magunk részéről valószínűnek tartjuk, hogy a szóvégi névszómeghatározás nemcsak a dalmátból, hanem általában a balkáni városi latinságból is hiányzott, s hogy teljességgel csak a romanizált pásztorelemek nyelvében fejlődött ki, azaz nem volt olyan sajátosság, amely a balkáni latinság minden társadalmi rétegében egyaránt divatozott volna. Nem hisszük, hogy a balkáni latinság egy részében a *homo ille* típus minden autochton nyelvi hatás nélkül állandósulhatott volna a latin nyelvre részben vagy egészen áttérő őslakosok nyelvében. Azok a romanizált elemek, akik a latin nyelvű városokba kerültek, vagy azoknak környékén helyhezkött foglalkozást űztek, bizonyára megmaradtak a *homo ille* típus mellett, egészen addig, míg vagy elpusztultak, vagy beleolvadtak a szláv-ságba. A pásztorkodó elemek azonban lazább összefüggésben lévén a hivatalos közlatin nyelv kisugárzási központjaival, a latin nyelvi anyagot könnyebben idomíthatták több esetben saját, fokenként feledésbe menő ősi idiómájuk formáihoz. A részben romanizált illír-trákok (albánok) és a teljesen romanizált illír-trákok (az ősoláhság magvát alkotó népelemek) nyelvében a szóvégi névszómeghatározó tehát megőrzött ősi sajátosság lehet, amelyet az oláhok latin nyelvi anyaggal töltöttek meg, de szerkezetén mit sem változtattak. Régiségét az oláhoknál eléggé bizonyítja az a tény, hogy mind a négy főnyelvjárásban egyaránt megvan, amiből teljes bizonyossággal következik, hogy a IX—X. században már hosszabb idő óta kizárólag a *homo ille* típus szerint történt az ő-

⁶² Zur *Geschichte des alb. Diphthongs -ua, -ue*. *Indog. Forsch. L* (1932).

oláh nyelvben a névszók határozott alanyeseti alakjának képzése.

A bolgár szóvégi névszómeghatározó kialakulásának megvizsgálása kívül esik munkánk keretein, s ezért részletesebben nem foglalkozunk vele. Tény azonban, hogy oláh eredetének bizonyítása eddig nem egészen sikerült, s más szláv nyelvi érvekkel önálló, minden idegen hatástól független fejlődése valószínűvé tehető.⁶³

A balkáni nyelvek egy másik érdekes *alaktani* és egyben *mondattani* közös sajátága a főnévi igenév korlátolt használata, illetve teljes hiánya, és ennek helyettesítése alárendelt mellékmondatokkal. Sandfeld egy mintaszerű tanulmányában foglalkozott ezzel a jelenséggel, és kimutatta, hogy ebben az esetben különösen az a feltűnő, hogy az infinitívust kizorító nyelvtani szerkezet is közös vonásokat tüntet fel.⁶⁴ Éppen ezért a tulajdonképpeni problémát nem annyira az infinitívus feladása, mint inkább az képezi, miért egyeznek meg egymással a helyettesítő szerkezetek (dä-mi sá beau, daj mi da pija, a-ine te pi, dós mu na pjó). Véleménye szerint itt is mint számos más párhuzamos nyelvjelenség esetében görög, illetve bizánci hatással kell számolnunk. Ezekkel kapcsolatban utal a bizánci kultúrának a balkáni népekre gyakorolt átfogó hatására és hivatkozik a régi szláv vallásos irodalom függésére a görög mintáktól.⁶⁵

⁶³ L. az erre vonatkozó különböző véleményeket, Sandfeld, i. h. 167—171. l.

⁶⁴ V. ö. *Rumorenske studier*. Copenhagen 1900., továbbá *Jahresber.-Leipzig IX* (1902), 75. kk. 1., *Linguistique balkanique* 173. kk. 1.

⁶⁵ Sandfeld általában több esetben ítételez fel görög hatást, mint ezt a balkáni nyelvek görög kölcsönszavainak aránylag kis száma megengedni látszik. Az *alaktani* és *mondattani* balkanizmusok bizonyára még sok vitára fognak alkalmat adni. Meyer-Lübke és Puscariu hajlandók az oláh jelenségeket a megfelelő balkánnyelviéktől elválasztani (v. ö. *Dacoromania VII*, 488. kk. 1., 498. kk. 1.), s az oláh nyelv „balkanizmusait” részben annak a körülménynek betudni, hogy a balkáni latinság a nyugatitól eltérően nem a latin irodalmi nyelv folytonos gyámsága alatt, hanem mintegy szabadjára engedve fejlődött tovább. Azt azonban nem fejtik ki bővebben, hogy ilyen szabad kibontakozási lehetőségek mellett miért találunk mégis annyi egyezést az oláh és a balkáni nyelvek között. A „délelteurópai mentalitás” Puscariu szerint inkább szociológiai és kultúrtörténeti probléma, amelynek megoldásában ő a nyelvésznek — eléggé helytelenül — csak másodlagos szerepet hajlandó juttatni. A görög hatások valószínűtlenné tétele különben minden a dáciai kontinuitást valló tudósok nyílt törekvése, oka pedig a balkáni hatások iránt táplált ellenszenv. Az ilyen hatások felderítése után ugyanis rendszeren önként kínálkoznak a kontinuitást

Az alaktani nem speciálisan albán-oláh egyezések közül említendő még a genitivus és dativus azonossága, amely a bolgárban és az új-görögben is megvan, továbbá a nyugati román nyelvek egyes nyelvjárásaiban is szórványosan előforduló jövőidőképzés egy „akar-” jelentésű segédigével. Ezzel szemben a számnévi névelő csak az albánban és az oláhban használatos (*al doilea, a doua* — *i dyti, e dyta* ,második') az oláh *am de făcut* alb. *kam per te lidhur* ,habe zu machen'-féle stb. szerkezet pedig csak a taszokban és az oláhban fordul elő.

Figyelembe véve azt a körülményt, hogy az albánokkal ma csak az arumúnok állnak többé-kevésbé szorosnak nevezhető kapcsolatban, az északi oláhok pedig a Dunán átkelve s az erdélyi Kárpátok vidékein letelepedve jó messzire élnek az albánságtól, szükségképpen fel kell tennünk, hogy a két nép valamikor földrajzi közösségben élt. Nyelvi kapcsolataik természetéből még az is világosan kitűnik, hogy az őslátság és az ősalbátság általában közös életkörülmények között egymással együtt élt (szimbiózis) s úgyszólván kizárólagos foglalkozásuk a közös tráko-illir őstől örökölt nomád, illetve költözködő pásztorkodás volt. Különös súllyal esik latba az a biztos tény, hogy az olátság négy ágazata közül éppen a ,dákooláh' csoport nyelve áll legközelebb az albánhoz,⁶⁶ mégpedig ennek is a déli toszk nyelvjárásához! Ezt különösen azért emeljük ki, mert az oláh-albán kapcsolatok vizsgálatában még mindig kísért az a gondolat, hogy az oláh nyelv albán vonatkozásait egyszerűen a Dácia területéről periodikusan a Balkánra lelátogató oláh pásztorok közvetítésével magyarázzák. Így persze csak lexikális hatásokat lehetne esetleg elfogadhatóvá tenni s rejtély maradna a közös szókincsen kívül megtalálható és

tagadó következtetések. Az „említett mondattani sajátágról szóló tanulmányát Sandfeld pl. így fejezi be: „... ich geselle mich zu denen, die die Entstehung der rumänischen Sprache im alten Dazien für eine Unmöglichkeit halten, und finde es sehr wahrscheinlich, daß die Nachahmung der griechischen Ausdrucksweise schon in der Zeit angefangen hat, als die Rumänen noch südlich der Donau ansässig waren”. Jahrb. Leipzig IX, 125. 1. (v. ö. ehhez még *Linguistique balkanique* 141—142, 1.). — Capidan a közös balkánnyelvi mondattani sajátságok eredetére nézve a 'substratul autocton' hatását biztosra veszi, bármily kis mértékű is lehetett (Dacoromania II, 483. 1).

⁶⁶ V. ö. erre legutóbb Philippide, i. h. II, 629., 761. 1. Az utóbbi szerint: „Dintre Romiul ceî mai apropiati sufleste de Albaneji sint Dacoromini“ azaz „Az oláhok közül a dákó-oláhok állanak szellemi rokonságban legközelebb az albánokhoz“.

az előbbieken felsorolt sokféle párhuzam, aminek egyedüli természetes okát a balkánfélszigeti szimbiózisban kell keresnünk.

Az albán-oláh nyelvi kapcsolatok érve tulajdonképpen már egymagában véve is döntő bizonyítékot szolgáltat az oláh nép és nyelv balkánfélszigeti eredetére nézve. Érthető tehát, hogy a dáciai kontinuitás hívei igyekeztek ennek az érvnek roppant horderejét azzal a be nem bizonyítható, de könnyen cáfolható állítással lefokozni, hogy az albán-oláh szimbiózis színtere nem a Balkán volt. V. Párvan pl. megkockáztathatónak tartotta azt az általánosan visszautasított elméletet,⁶⁷ hogy az albánok ősei csak a Kr. u. III—IV. sz. közötti időkben vándoroltak le délre a Kárpátok vidékéről, ami különösen egy *a priori* a dáciai római-oláh folytonosság alapján álló tudósnál egészen logikus eljárás, mert ha egyrészt elfogadja valaki a dáciai oláh őshazát, másrészt! pedig magyaráznia kell ezen az alapon az oláh-albán nyelvi kapcsolatok történeti hátterét, úgy más kiutat nem is talál, mint Párvan kényszerlépését. Jokl ismételten mutatott rá ennek az elméletnek kirívóan hamis voltára. Szerinte az albánok egyaránt rokonai a trákoknak és illíreknek, régebbi lakhelyeiket pedig valahol a két nép hazája között kell keresnünk, mégpedig olyan helyen, ahol latinul is beszéltek és a görög hatás is némiképpen érezhető volt. Ezek a feltételek pedig a régi Dardania területén — Montenegrótól keletre — voltak együtt, amiből egyúttal annak a régebbi feltetésnek alaposága is jobban kidomborodik, amely szerint Dardania neve az alb. *dardh* ‚körte‘ szóval kapcsolatban keresendő.⁶⁸ Nem ellenkezik ez a megállapítás azok nézetével sem, akik az albánok régebbi lakhelyeit valamivel északabbra helyezik (Jirecek, Thallóczy és újabban Philippidének már valószínűtlenül messze északra nyúló pannóniai elmélete), nem pedig távol északkeletre a hajdani Dáciába. Jokl helyesen figyelmeztet arra, hogy az északra

⁶⁷ V. ö. Philippide, i. h. I, 693. l., továbbá L. Spitzer, *Zu den linguistischen Beziehungen der Albanesen und Rumänen*. Mitteilungen des rum. Inst. Wien I, 292. kk. 1., N. Jokl, *Albanisch* (Streitberg, i. h. 122. l.), Th. Capidan, *Raporturile albano-române*. Dacoromania II, 482—487. l., Sandfeld, *Linguistique balkanique* 143. l.: „Cette théorie est tout à fait inadmissible et laisse trop de choses inexplicées.“ V. ö. még Drăganu *Români în veacurile IX—XIV*, 594—595. l., aki tévesen pannóniai ősoláhságról beszél s azt hiszi, hogy Pannóniában is kerülhettek albán elemek az ott különben sohasem létező rumun-oláhok nyelvébe, bár ezek zöme szerinte is balkáni illír-albán eredetű.

⁶⁸ Ebért, *Reallexikon* I. 91.

irányuló feltevéseinkben nem mehetünk túlságosan messzire, mert különben magyarázatlanul marad az a körülmény, hogy az albán nyelv néhány ó-görög eleme régebbi hangállapotot tüntet fel, mint a szintén régi latin elemek. Ilyen ó-görög hatás nehezen volna elképzelhető pl. Pannóniában. Biztosnak vehető régi albán nyomokat különben Jokl a hajdani Praevalis területén is talált. A mai *Böjana* folyó vidékén ugyanis az albánok eltűnéséig tartó albán-szláv kontinuitást azzal bizonyítja, hogy kimutatja a folyó nevének összefüggését az ókori *Borbánná* névvel. Az utóbbi ugyanis kizárólag az albánban válhatott olyanná (**Bauánna*), hogy a mai névvel való összefüggése világos legyen. A szerb *Böjana* névről kimutatta, hogy nem származhat közvetlenül a praevalisi latinságból, hanem csak albán közvetítéssel.⁶⁹

Kétségtelen, hogy az albán-oláh szimbiózist végeredményben a szlávágnak balkáni térfoglalása és ottani fokozatos állami konszolidációja bontotta meg olyanképpen, hogy egyrészt az oláhokat a politikai és társadalmi életből kirekesztette s így bizonyos területek állandó birtoklására továbbra is képtelenítette őket, másrészt pedig elszlávosított vagy elvándorlásra készített olyan albán és oláh pásztorcsoportokat, amelyek szerb területen pásztorkodtak tovább. A balkáni oláhágnak csak azok a részei maradtak meg, amelyek Szerbiából északnyugat-nyugat, dél, kelet és északkelet felé vándoroltak, míg az albánság lassan a mai lakhelyeinek körülbelül megfelelő területre szorult vissza. A szláv invázió természetesen nem egyszerre vetett véget az albán-oláh együttélésnek, hanem fokozatosan. Ezt bizonyítják azok az újabb nyelvészeti kutatások, amelyek albán közvetítésül szláv elemeket mutatnak ki az oláhból. Ezen a téren is Jokl a kezdeményezés érdeme, akinek végre úgy látszik sikerült tisztázni a szláv *gotovb*, alb. *gatfe*) és ol. *gaia* viszonyát. A három szó összetartozását eddig is tudták, de a szí. o-val szemben álló oláh és albán *a* hang az első szótagban áthidalhatatlan nehézségnek tűnt fel. Jokl ugyanis lehetségesnek tartja, hogy a szláv szó még akkor került az

⁶⁹ *Zur Geschichte des alb. Diphthongs -ua, ~ue.* Indog. Forsch. L (1932) 41—42. 1. Skok figyelmeztet továbbá arra, hogy a hajdani Dardania területén fekvő *Scupis* (Uszküb) albán *skup* neve közvetlenül származik a latin nyelvi alakból (Zeitschr. f. rom. Phil. LIV—1934. 180. 1.) s bár az albánok *Sqip^tar* neve szerintünk nem hozható összefüggésbe ezzel a városnévvel (Skok, Zeitschr. f. ON-Forsch. VII, 48. kk. 1.), a *Skúp* névben az egykori dardániai albánság bizonyítékát látjuk.

albánba, amikor elszótagbéli o-ja még d-nak hangzott.⁷⁰ Az indogermán o-ból t. i. az albánban *a* fejlődik, a szláv hatás korában ez azonban már nem következhetett be s így a szláv o-nak meg kellett volna maradnia, ha az átvett alak *gotovb* lett volna. Jokl feltevését magáévá teszi, sőt újabb példákkal támasztja alá E. Petrovici, aki szerint a délszláv o-nak *a*, *d* ejtése mintegy a IX. sz.-ig fogadható el.⁷¹ Az albán *gat(e)* került azután az oláhba (az oláh *gata* ugyanis nem hozható közvetlen összefüggésbe a szláv *gotouh*-val), ahol a határozószavaknak szokásos *-a* végződése járult hozzá.⁷² A szó nem lévén meg az arumúnban, azt következtethetjük, hogy az északi oláhok ősei tovább maradtak összeköttetésben az albánokkal, mint a délre vándorló arumúnok, akik általánosnak nevezhető felfogás szerint a IX. sz.-ban már a macedóniai és tesszáliai vidékeken legeltették nyájaikat. Megjegyezzük, hogy az albánok és a későbbi északi oláhok közötti szimbiózist a két nyelvre gyakorolt közös balkáni szláv hatás korában még más szavak is bizonyítani látszanak (pl. a szláv *mogyla* régebbi **magüla* alakjából egyrészt alb. *mágule* és az *l>r* változás miatt az oláhba esetleg már a VI. sz.-ban átkerült *magúra*; alb. *ciumbré*, ol. *dumbravá* < ó-szerb **dubrava*, l. az utóbbira Capidan, *Dacoromania* VII, 130—31. l., és Petrovici, ib. 348. l., stb.). Az albánok és az oláhság u. n. 'dákooláh' ágának egészen kb. a X. sz.-ig még fennálló kapcsolatait különben az albán nyelv oláh elemei és oláh eredetű helynevek is mutatják.⁷³ Az ezirányú kutatások ezután várható további eredményei csak meg fogják erősíteni azt a nézetünket, hogy az oláh vándor- és költözködő pásztorkodás hullámszerű terjeszkedése a X. sz. -ban — egyes alkalmi átrándulások lehetőségét nem tagadva — lényegében még nem nyúlt át a Duna balparti vidékeire. További érvek is szólnak a mellett, hogy az oláh pásztorkodás eredetileg csak egy szűkebb te-

⁷⁰ I. h. Tehát nem α -nak, mint Kretschmer állítja: Archiv f. sl. Phil. XXVII (1905) 228. skk. 1.

⁷¹ *Dacoromania* VII, 349. l., ahol hivatkozik E. Schwartz, *Zur Chronologie von asl. a > o* c. tanulmányára, Archiv f. sl. Phil. XLI (1919) 124—136. i., v. ö. még Liewehr, *Einführung in die historische Grammatik der tschechischen Sprache*. I. Lautlehre. Brünn 1933 10. skk. 1.

⁷² Petrovicinak ez a magyarázata valószínűbb, mint a Jokl által feltételezett alb. **gata* alakból való származtatás.

⁷³ L. ezek irodalmát Drăganu, *Romăni in veacurile IX—XIV*, 609. l., Friedwagner i. h. 683—84. l., Jekl, *Zeitschrift f. ONForsch.* X (1934) 197. kk. 1.

rületi körzet határain belül folyt le. Ennek a területnek, amelyet korántsem szorítunk Weiganddal a Nis—Szófia—* Üszküb háromszög merev kereteibe, lehetett bizonyos fokú, az idők folyamán egyre növekvő rugalmassága, az ősoláh korban azonban teljes egészében a Balkán-félszigeten volt.

3. Az albán-oláh szimbiózis fokozatos ellazulását nyomon követte a lassan ennek helyébe lépő és mindjobban elmélyedő szláv-oláh együttélés. Ennek kezdeteit kutatva elsősorban azt kell leszögeznünk, hogy a szlávok jelenlétét az Al-Duna vidékein és a Balkánon már a Kr. u. II. sz.-ban elfogadó elmélet (Drinov, Niederle stb.) az újabb kutatások megvilágításában egyre jobban összeomlik.⁷⁴ Az aldunai származású Jordanes egykorú és feltétlenül megbízható tudósítása szerint Dáciában a VI. sz. előtt szlávok még nem lehettek, bár az ezután időkben nagyobb arányú beáramlásuk a 670—680 között íródott örmény Ptolemaeus átdolgozás nyomán, amely már huszonöt törzsüket említi, valószínűnek látszik. A VI. és VII. századokban azonban a dáciai autochton romanizusból már hírmondó sem maradt s így érthető, hogy mindazok a kísérletek, amelyek sok más körülménnyel együtt Jordanes adatát is figyelmen kívül hagyva, próbálkoztak az oláhból dáciai szláv hatásokat kimutatni, könnyűszerrel lettek megcáfolva. Említhetjük Gamillscheg kísérletét, amely szerint az oláh *rob*, *roviná* szavak abból a dáciai szláv nyelvből valók lennének, amely mintegy átmenetet képezett a tót és a bolgár között.⁷⁵ Példái azonban — mint erre Sandfeld és Skok mutattak rá⁷⁶ — mitsem bizonyítanak, mert a *rob* és *roviná o-s* alakok a szerb- és a bolgárban is megvannak s így teljesen szükségtelen másfelé keresni az eredetüket. Hasonló okokból kell visszautasítanunk Barbulescunak ugyanilyen hangtani érvelését a Savina kniga és a Codex Suprasliensis dáciai eredetével kapcsolatban. Dáciában tehát — legalább is a VI—VII. sz.-ig — szláv-oláh szimbiózis már azért sem lehetett, mert ott sem szlávok, sem pedig ősoláhok nem voltak. Általában azt mondhatjuk, hogy a hajdani Dácia területén számbave-

⁷⁴ A kérdés irodalmát 1.: Philippide i. h. I, 321. kk. 1., továbbá Alföldi, *Zur hist. Bestimmung der Awarenfunde*. Europa Septentrionalis Antiqua IX (1934) 307. 1., 92. j.

⁷⁵ Zeitschrift f. rom. Phil. III (1928) 207—208. 1.

⁷⁶ *Linguistique Balkanique* 81. 1., 1. j., ill. Slavia VIII (1929—1930) 777. 1.

hető szláv hatás az oláhságnak egyetlen ágát sem érte a későbbi időkben sem. Az arumúnok, a megleniták és az isztroláhok ősei ezt a területet egyáltalában nem is érintették s legfeljebb arról lehetne szó, hogy az északra vándorló oláhság nyelvében kutassunk olyan elemek után, amelyek esetleg az Erdélyben a XII. sz.-ban még jelentéktelen töredékekben ott élő honfoglaláskori bolgár-szlávok nyelvéből származhatnának.

A szláv-ósoláh szimbiózis színtere a Balkán-félsziget volt, ahová a szlávok a kutrigur bolgárok kötelékében a VI. sz.-ban kezd nagyobb tömegekben betelepülni. A két nép elvegyülése már az együttes invázió korában oly nagyfokú volt, hogy a kortársak alig különböztették meg őket s hol szlávokat, hol meg bolgárokat emlegettek, a szerint amint a seregek zömére, vagy azok vezető és megszervező török elemeire gondoltak. A kutrigur bolgárok hatalmának összetörése után (559) pedig avarok lesznek a szlávok új urai, akik azonban fittyet hányva az avar-bizánci egyezményeknek, továbbra is önálló portyázásokra indulnak a birodalom területére. Ezek történetével itt nem foglalkozhatunk részletesebben⁷⁷ s csak annyit jegyzünk meg, hogy a VI. sz. második feléből már biztos értesüléseink vannak arról, hogy a szlávok bizánci területen is letelepszének, miután előbb a későbbi Kis-Oláhsországból nyugtalanították a Dunától délre eső vidékeket.

A VI. sz.-ban már a dalmát tengerparton is fellelhető szláv invázió a Balkán vlachjait tehát a félsziget belsejében az albán-ósoláh szimbiózis kötelékében találja, amely szimbiózis Dardania, Praevalis és Macedónia területére volt központosítva,⁷⁸ de — figyelembe véve az albán-oláh pásztorokodási életformát — kisebb felületen más balkáni tartományokban is fennállhatott. Az albánság említett kikapcsolódása után az albán-oláh-szláv szimbiózis egyrészt albán-szláv, másrészt oláh-szláv együttléssé szakad ketté. Az oláh nyelvre gyakorolt legrégebb és mind a négy ágazatot még

⁷⁷ V. ö. mindezekre L. Hauptmann értékes dolgozatát, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle. Byzantion IV (1927—28) 137. kk. 1.*

⁷⁸ Skok a Jirecek-féle vonal módosított szemlélete alapján azt bizonyítja, hogy Macedónia volt az a terület, „wo sich die erste rumänisch-albanisch-slavische Symbiose gebildet hatte“, *Zeitschr. f. rom. Phil. LIV (1934) 181. 1.*

egyidőben és egy területi körzetben ért szláv hatást⁷⁹ a legelfogadhatóbb módon úgy magyarázhatjuk meg, ha az oláh-ságnak ősi pásztorkodó mivoltát vesszük figyelembe. Ez lényegében úgy folyt le, hogy a nyári legeltetés idején a hegyekben tartózkodó oláh pásztorok eleinte még csak saját nyelvükön beszéltek, majd a téli legeltetés idején az elsősorban földmivelő szlávssággal a sík területen kapcsolatba és cserekereskedési viszonyba jutva, már bolgárul és talán kisebb mértékben szerbül is megtanultak (ahogy az arumúnok később görögül), aminek eredménye az idők folyamán egy bilinguizmus, helyenként esetleg trilinguizmus lett.⁸⁰

A szlávokkal megérkezett a Balkánra a népvándorlás korának az a népe, amelynek hatalmát és önálló állami életre irányuló törekvéseit Bizánc legfeljebb ideig-óráig fékezni és zavarni, de megsemmisíteni már nem tudta. A romanizált trák és illír pásztorok etnikai, nyelvi sőt valamivel később vallási és politikai téren is ennek az új Bizánccal szemben is erősen a talpára álló népnek hatáskörében nyerik azokat a jellegzetes faji és nyelvi vonásokat, amelyeknek

⁷⁹ A négy ágazat közös szláv elemeit Th. Capidan állította össze. Ezeket az albán nyelvi megfelelőikkel egybevetve arra a következtetésre jut, hogy túlnyomó részük már az ősoláhban megvolt, tehát a X. sz. előtti közös átvétel (*Elementul slew in dialectul aromán.* Mem. Sect. Lit. Ac. Rom. S. HI. T. II (1925) 24—32. 1. V. ö. még Dacoromania IV (1924—26) 1276. 1.

⁸⁰ A pásztorkodó életforma és a periodikus helyváltoztatás figyelembevételének fontosságára már Densusianu is rámutatott még 1913-ban: „Despre traiul nostru in munti cártile de istorie au vorbit de múlté őri, dar nu asa cum intelegem női. S'a zis cá Románii s'au adăpostit ín mun^i ín fa(a năvălirilor barbare. Ipotesa aceasta avea ceva artificial si lása nelámurite unele puncte din istorie ca de pilda, atingerile cu Slavii, care, mai ales in măsură in care constatăm că s'au próius, rámineau nedeplin explicate. Păstoritul vine dimpotriva să puna traiul nostru din trecut in cadrul lui real: de o parte ne dá rajiunea petrecerii, in rástimpuri, prin munti, iar de alia lasă să ne dăm samă cum cu toate acestea am tráit, tot in rástimpuri, si la ses -două imprejurări fără de care nici filologul, nici istoricul nu si-ar putea lámuri atitea fapte caracteristice din graiul si manifestările moastre de vieatá. — Astfel se rectifică o teo-rie eronată pe care repetările necontrolate o imobilisase intr'un fel de erez stiintific.“ *Păstoritul la popoarele romanice*, 16. 1. Eltekintve Peisker elméletének attól az alapvető hibájától, hogy a vándorpásztorkodás csak ázsiai eredetű foglalkozás lehet, a szláv-oláh kapcsolatoknak hasonló értelemben való magyarázatában igazat kell neki adnunk. Ezt a felfogást osztja még Kadlec, *Deutsche Literaturzeitung* 1918. 751. hasáb., és E. Gerland, *Byz.—Neugr. Jb.* i (1920) 410. 1.

alapján egy a későbbi oláh nemzet magvát képező új népiség születéséről beszélhetünk. L. Bogdan, O. Densusianu, P. Mutafciev és mások szerint oláh népről és nyelvről a szláv hatás elmélyülésének kora előtt tulajdonképpen nem is lehet még szó.⁸¹ Figyelman kívül hagyva az egyházi és politikai élet szláv eredetű oláh szókincsét, e helyen megelégszünk annak kiemelésével, hogy az oláh nyelvre gyakorolt szláv hatás jóval nagyobb és többretű, mint a nyugati román nyelvekben tapasztalható germán befolyás. A mindennapi nyelvnek nemcsak szókészletét gazdagította, hanem annak alaktanát, frazeológiáját, feltűnően nagy mértékben pedig személynévkészletét és alakítólag hatott az egyes szavak jelentéseni fejlődésére is.⁸² Eltekintve attól a néhány szótól, amelynek eredetét a szerb és bolgár alapját képező balkáni ősnyelvben (Balkanurslavisch) keresik, az oláh nyelv szláv elemei legnagyobb részét bolgár jellegűek (ilyen bolgáros hangalakú szavak az isztriai-oláhban is vannak!), kisebb részben azonban — és ez a körülmény a dáciai kontinuitás ellen különös súllyal esik latba! — szerb hatások is kimutathatóak. Bár általában igen nehéz biztos hangtani kritériumokat találnunk arra, hogy az oláh nyelv legrégebbi szerb és bolgár elemeit egymástól megkülönböztessük, az új kutatások mindinkább bizonyossá teszik, hogy a szláv orrhangú magánhangzónak, az Ā hangnak, kétféle: *un* és *án* megfelelését (pl. *scump skqpb*, *dunga* <*> *dqga*; ellenben: mandru cv> *mqdrh*, *pándar* c*> *pqdarb* stb.) nem tekinthetjük pusztán a kizárólag bolgár eredetű oláh jövevényszavak kronológiai ismervének (a régebbi rétegben *-un*, az újabban

⁸¹ Ezt azzal a megszorítással fogadhatjuk el, hogy az ősoláh nyelv latin anyaga a szláv hatás előtt felvett autochton és ó-görög elemekkel együtt már több közoláh nyelvi újításon ment át, mikor a szláv hatás tetőfokára lépett a IX. sz. végétől kezdve. — Bogdan, *Istoriografia romána si problemele ei actuate*. Bucuresti 1905. 21. l., Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* I, 240.: „C'est, en effet, á partir de l'invasion slave que le roman balkanique est devenu le roumain, tel qu'il se presente á nous aujourd'hui.“ Mutafciev, *Bulgares et Roumains*, 292. kk. 1., v. ö. még Giurescu, *O nouá sintezá* 127. l., és *Istoria Románilor*. Bucuresti 1935. I, 210—11. l.

⁸² L. erre még a Friedwagnernel közölt irodalmat is, i. h. 687. kk. 1., Puscaru, *Studii Istrorom.* II, 300—311. l. A szláv hatás átütő erejét bizonyítja Puscaru-nak az a megállapítása, hogy az oláh *f* *I s morfoném* is végeredményben szláv befolyásra alakulhatott ki az oláhban. Nyelvtud. Közl. XLV1II (1933) 298. l.

-an)_f hanem inkább két külön, egy szerb (-un) és egy bolgár (-án) forrásból kell azt származtatnunk.⁸³

A szláv-oláh kapcsolatok történetéhez és azoknak hipotézisektől leginkább mentes megértéséhez tehát éppúgy a Balkán-félsziget szolgáltatja az ősrégi keretet, mint az albán-oláh etnikai és nyelvi összefüggések tudományos értelmezéséhez. Az a közös szláv eredetű szókincs, amely az oláhság mindnégy ágazatának nyelvében feltalálható, a dáko-oláhba is a közös balkánfélszigeti őshazában került s bár a X. sz. utáni időkben az oláhság négy főcsoportjának viszonya a balkáni szlávokhoz mindinkább elkülönül, ennek a régi közös szláv jövevényszókészletnek az oláhság földi egységének megbomlását megelőző korra vonatkozó fontos vallomását semmiféle nyelvtörténeti álokoskodással cáfolni — pl. azt állítva, hogy a négy főnyelvjárásban egymástól független átvételekkel van dolgunk — nem lehet. Az egyező régi szókölcsönzések ugyanis nem merülnek ki két-három, tíz-húsz esetben, hanem Capidan szerint számuk kb. 70-re tehető s ehhez a megközelítő pontosságú számhoz ragaszkodhatunk, még akkor is, ha egynéhány közülük el fog esni, mert feltehető, hogy a későbbi jövevényszavak beáramlása a négy főnyelvjárásba viszont néhány közösen átvett szláv elemet szorított ki. Láttuk különben, hogy a négy főnyelvjárás szláv hatásból magyarázandó sajátosságai nem pusztán a szókészlet terére szorítkoznak, s a balkáni őshaza mellett nemcsak ezek a közösen átvett szláv elemek (különösen a szerb hatás), hanem a négy főnyelvjárás közös autochton eredetű szókészlete (Balkanwörter) és az albán-

⁸³ Weigand, Byhan és Bărbulescu a szerb befolyást nem hajlandók elfogadni (v. ö. az utóbbinak *Individualitatea limbii române si el ement ele slave vechi*. Bucuresti 1929. 81. kk. 1.) és a végleges állásfoglalást korainak tartja Skok is (Slavia VIII, 625.). Capidan a legteljesebb határozottsággal hisz a szerb hatásban s újabbban is visszatér annak bizonyítására. Az albán *sundoj* 'regiere, residiere' < sanditi, *dumbré* *dăbrë*, görög *ζοῦμαρος* < *zăbrë*, *στουμάρος* < *stapë* szavakban ugyanazt az *-un-* megfelelést találjuk, amely a *scump*-típusú oláh szavakban jelentkezik, amiből igen nagy valószínűséggel azt következteti, hogy mindhárom nyelvben a szerb nyelvi *s* > *un* fejlődés átvételével állunk szemben (Dacoromania VII, 130—31. 1.). Azok a szerbek, vagy esetleg az a szerb és a bolgár között átmenetet képező nyelvet beszélő szláv nép, akiktől illetve amelytől az említett három nyelv *-un-* hangalakú szavai származnak, Capidan szerint a Balkánfélsziget valamelyik *nyugati* vidékén lakott. A szerb hatást fogadják el még Puscariu, *Studii Istor.* II, 361., Drăganu, *României in veacurile IX—XIV*, 598., Friedwagner i. h. 694—95. 1., nem foglal állást.

oláh nyelvviszony is *pozitív* bizonyítékot szolgáltatnak. Ezeknek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy az ősoláhság a szláv hatás első és legrégebb korában (VI. sz.-tól a X. sz.-ig) még teljes egészében a Balkánfélszigeten pásztorkodott s ezen az a be nem bizonyítható feltevés sem változtathat, hogy egyes oláh nomád pásztorok alkalmilag a Duna vonalát átlépve esetleg már a korábbi időkben is eljutottak a Kárpátok vonaláig. Tisztán elméletileg ugyanis lehetséges, hogy ilyen irányú vándorpásztorkodás pl. a Balkán és a munténiai vidékek között már a IX. sz.-ban létezett, de ebben az esetben is fel kellene tételeznünk, hogy a Dunán átkelő pásztorok rendszeresen visszatértek balkáni szálláshelyeikre, más szóval, hogy huzamosabb időn át, télen-nyáron a Dunától északra tartózkodó oláh pásztorcsoportok ebben az időben még nem léteztek.⁸⁴ Érdekes itt egyelőre megemlítenünk annyit, hogy Pic az erdélyi oláhság kontinuitását éppen azzal próbálta bizonyítani, hogy a délről való bevándorlás a népvándorlás korában elképzelhetetlen lévén az Al-Duna vidékének viharzóna jellege miatt, az oláhságnak már hamarabb, tehát a római kor óta ott kellett lennie.⁸⁵ Ő tehát tisztában volt azokkal a nehézségekkel, amelyek egy ilyen korai bevándorlás feltételezését illuzóriussá teszik, következtetése azonban éppolyan elavult lim-lom, mint az arumúnokról vallott nézete.

A dáciai kontinuitás védelmezői régebben az oláh nyelvi bolgár hatások magyarázatát Erdélyben keresték, hivatkozva arra, hogy az avar uralom letörése után a bolgár fennhatóság Erdélyre is kiterjedt. Ekkor azonban még nem ismerték, vagy félreismerték az északi oláhságnak az arumúnnal, az isztriai és a megleni oláhhal fennálló ősi genetikai kapcsolatait és azt hitték, hogy a dáko-oláhra gyakorolt bolgár hatást a másik három ágazat nyelvében megnyilvánuló ugyancsak bolgár befolyástól függetlenül lehet magyarázni. Ez a súlyos módszerbeli tévedés felment bennünket attól, hogy ennek a különben is idejét múlt felfogásnak részletesebb cáfolatába bocsátkozunk, a balkáni nyelvtudományi kutatás mai magaslátán ez teljesen felesleges. Aki mindezek

⁸⁴ Itt idézzük Friedwagner fontos elvi megállapítását: „Auch wenn wir uns den Gedanken von O. Densusianu über einen Austausch auf weite Entfernungen durch Nord- und Südwanderungen zu eigen machen, bleibt immer noch eine gewisse Gebundenheit an bestimmte Wohnsitze, wo die Hauptmasse, die Familien, ihre Eindrücke erlebt und sprachlich weitergibt.“ (a mi aláhúzásunk!), i. i. 693. 1.

⁸⁵ *Ueber die Abstammung der Rumänen, 197. kk. I.*

ellenére mégis meg akarná kísérni ennek a magyarázó módszernek a felfrissítését, annak nem kisebb dolgot kellene bizonyítania, mint azt, hogy nemcsak az északra vándorolt u. n. dáko-oláhok ősei, hanem a másik három ágazat elődei is a Dunától északra tanyáztak a VI—X. sz. közötti időben, vagy pedig azt, hogy az állítólagos dáciai ősoláhság és a balkáni ősoláhság között megállapodás történt ugyanazon bolgár szavak kölcsönvételére és az albán szavak északra juttatására nézve. E mellett természetesen még mindig rejtély maradna a négy főnyelvjárás szoros kapcsolata.⁸⁶

E helyen még Puscariunak azzal az elméletével kell foglalkoznunk, amely a Dunától északra lakó szlávoknak tulajdonítja a *gond* > *gánd* szavunknak, továbbá a *költeni* > *cheltui*, *emésztetni* > *mistui* stb.⁸⁷ igéknek az egész északi-oláh nyelvterületen (Erdélyben éppúgy, mint Moldvában és Munténiában) való elterjedtségét.⁸⁸ Munténiában ugyanis öszerinte „n'au locuit nici odatá Unguri” (sohasem laktak magyarok), mivel pedig az említett szavak az ottani oláhok nyelvében is megvannak, fel kell tennünk a szláv közvetítést! Ám először is nem igaz az, hogy Munténiában sohasem laktak magyarok. Köztudomású ugyanis — ezt Jorga is vallja *Geschichte des rumänischen Volkes* c. munkájában — hogy a vajdaságok városaiban az erdélyi szász elem mellett a magyarság jelentékeny szerepet játszott.⁸⁹ Magyarok vol-

⁸⁶ V. ö. a dáciai bolgár halasra még Capidannak Conevvel szemben tett megjegyzéseit *Dacoromania* IV (1924—26) 1252—1255. 1., továbbá Skok, *Slavia* IV (1925—26) 128—29. 1., ahol a dáciai esetleges szláv hatások problémája helyes megvilágításban részesül. Skok azonban — azt hisszük — még így is túl nagy reményeket fűz azoknak a kutatásoknak az eredményeihez, amelyek az oláh őstörténetre ez irányból lesznek hivatva új világot vetni.

⁸⁷ L. a közoláhhá lett magyar igéket: Lajos Treml, *Der dynamische Wortakzent der ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*. Bulletin Linguistique. Paris-Bucuresti II (1934) 40. 1.

⁸⁸ *Dacoromania* VI (1929—30) 519. kk. 1. Puscariu felfogását kritika nélkül teszi magáévá Drăganu is, *Români în veacurile IX—XIV*, 596. , 2. l.

⁸⁹ V. ö. még L. Treml, *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*. Ung. Jahrb. VIII (1928) 47—48. 1. A munténiai és moldvai városok egyaránt szerves kereskedelmi összeköttetésben voltak az erdélyi városokkal s jellemző, hogy még már a vajdaságbeli szláv oklevelekben megvan a közoláhhá lett *varas*, *varos*, *oras* szó. V. ö. mindezekre bővebben ib. IX (1929) 285—86. 1. Bizonyos, hogy magyar telepések nemcsak a munténiai városokban voltak s az ottani helynevek átkutatása ebből a szempontból is kézzelfogható számos eredménnyel fog járni. Kiinduló pontul szolgálhat Györffy István tartalmas tanulmánya, ame-

tak Cämpulung (régebben Langenau, Hosszúmező), Buzău, Târgoviste, Rimnic városokban éppenúgy, mint az összes moldvai városokban s magyar eredetűnek tartják oláh tudósok is a hajdani Szörényi bánság területén fekvő *Mehedinfi* kerület nevét is.⁹⁰ Semmi szükség sincsen tehát egy dáciai szláv **gad* alak feltételezésére, mert ezt a szót az oláhok a magyaroktól a mai Románia területén bárhol — tehát nemcsak Erdélyben és Moldvában — közvetlenül is átvehették. Ezt különben valószínűleg Puscariu is nagyon jól tudja s az egész erdélyi szláv közvetítést csak azért tárgyalja, hogy ezzel egyrészt a dáciai oláh kontinuitást burkoltan bizonyítsa, másrészt pedig, hogy az oláh nyelv magyar jövevényszavai egyetlen kisugárzási területének Erdélyt tüntethesse fel. A magunk részéről lehetségesnek tartjuk, hogy a *gond* > *gánd* szót helyenként már a XV. sz. előtt átvehették az oláhok, de közoláhhá csak a reformáció korában lett, amikor sokszoros magyar irodalmi hatások is hozzájárultak ahhoz, hogy a szó az egész északi oláh nyelvterületen közkeletűvé váljék. Az a körülmény, hogy a. *gánd* a vajdaságokban fogalmazott ú. n. szláv oklevelek oláh szórványai között még nem fordul elő szintén azt bizonyítja, hogy a X—XII. sz.-ban még nem lehetett meg az oláhban, de különben sem értenők meg, mi indította volna az oláh parasztokat ilyen korán arra, hogy ezt az elvont fogalmat jelölő főnevet átvegyék, pláne szláv közvetítéssel. A magyar jövevényszó munténiai elterjedését pedig úgy is meg tudnók érteni, ha ott magyarok sohase laktak volna, ebben az esetben íeltehetnők akár külön, akár egyidőben úgy a moldvai, mint az erdélyi közvetítést a szlávok teljes kikapcsolása mellett. Csodálatos, hogy Puscariu, aki a nyelvi újítások kiegyenlítődsre vezető terjedését az ő gigantikus oláh őshazájában szemrebbenés nélkül lehetségesnek hirdeti, szükségesnek tartja a szláv közvetítés feltevését akkor, amikor egy sokkal kisebb területen lefolyó jelenségről lenne szó.

Téved Puscariu akkor is, amikor a dáciai szláv közvetítés lehetőségében hisz az -uí-végű igékkel kapcsolatban. Az -uí főnévi-igenévi végződés éppúgy balkáni szláv eredetű, mint az oláh nyelv egyéb szlavizmusai s hogy a magyarból átvett igék is az -uí végű igék kategóriájába soroztattak, annak egyszerűen az az oka, hogy ez a képző volt a magyar lyet Weigandnak *Ursprung der siid kar pathischen Flussnamen* c. dolgozatának megjelenése alkalmából írt, v. ö. Ung. Jahrb. VI (1926) 146. skk. 1.

⁹⁰ *Drăganu, României in veaeurile IX—XIV, 251—52. 1.*

hatások első szakában a legelevenebb s az is maradt továbbra is, mert görög, török és erdélyi szász eredetű igékek is ez a szokásos végződése.⁶¹ Az elvégre lehetséges, hogy egyes magyar igéket a közvetlen magyar forráson kívül Munténiában pl. szerb közvetítéssel, Moldvában pedig rutén közvetítéssel is átvettek az oláhok, de ez a körülmény legfeljebb ahhoz járult hozzá, hogy e magyar elemek megörögződését a közoláh nyelvhasználatban még inkább előmozdítsa. Amennyiben tehát szláv közvetítésről egyáltalában szó lehet, úgy éppen nem a honfoglalás korában Erdélyben talált csekély számú szlávtság jön tekintetbe, hanem a később bevándorolt ruténség, délen pedig a Munténiával érintkező szerbség.

Mindezeket megfontolva igazat kell adnunk Friedwagnernek, aki a szláv-oláh kapcsolatok összefoglaló szemléletének alapján szintén azt a következtetést vonja le, hogy „auch fürs Dacorumanische (ist) schon vom Standpunkte des Slavischen aus eine süddanubianische Periode im Mittelalter anzunehmen“?⁶² Az oláh nyelv egyébként is annyira magánviseli a bolgár nyelv bélyegét s maga a bolgár nyelv is olyan figyelemre méltó oláh hatásban részesült, hogy ezek megértéséhez olyan nagytömegű oláhság és bolgárság egymásmellettsége szükséges, amilyen a Dunától északra sohasem létezett.

Az a szembeszökő tény, hogy a modern neolatinságban egyedül az oláhok a görög-keleti egyház hívei, szintén biztos útmutatással szolgál arra nézve, hogy az oláhság a Balkán-félszigetről vándorolt be a Dunától északra fekvő vidékekre. Az oláh kérdés irodalmában már közhellyé lett az a megállapítás, hogy mióta az oláhság mint nép ismeretes (X. sz.), azóta egészen a középkor végéig az ohridai vagy egyéb balkáni patriarchátusok fennhatósága alá tartozott egyházi tekintetben. A görög-keleti oláh egyház szláv liturgiája a balkáni bolgár-oláh kapcsolatok emlékét őrzi, amelyeknek kölcsönös nyelvi nyomai is eléggé bizonyítják, hogy ezt a liturgiát a Dunától délre ismerték meg az oláhok s onnan hurcolták be északra. Köztudomású, hogy az északi irányú oláh terjeszkedés idejében a pópákat továbbra is Silistrában, Vidinben, majd a havaselvi és moldvai metropoliták székhelyein szentelték fel, ez utóbbiak pedig a konstantiná-

⁶¹ L. a magyar eredetű igék körül adódó kérdésekre bővebben: Ludvig Treml, *Über die rumänischen Zeitwörter ungarischen Ursprungs*. Omagiu Profesorului Ilié Bărbulescu. Iasi 1931 (Arhiva) 310—15. 1.

⁶² I. h. 659. 1.

polyi pátriarchától függtek. Mint érdekességet említjük, hogy az első kárpátokoninzeni oláh monostort, a szentmihályit (mănăstirea săntului Mihail din Peri), alapítói Balica és Drăgos moldvai vajdák a *konstantinápolyi* pátriarchának ajánlják fel. Éppen ez a balkáni pravoszláv egyházfőktől való függés magyarázza azt, hogy Erdélyben még a XV. sz.-ban is az oláh vajdaságokból és Galíciából belopakodó állpüspökök ellen az ottani hatóságok eljárást indítanak, mert működésüket törvénybe ütközőnek találják. Így pl., mikor Hunyadi Jánosnak tudomására jutott, hogy kaffai János görög-keleti pópákat szentel fel Hunyad-, Déva- és Solymosvár környékén, azonnal elfogatta és Temesvárra küldte Kapisztrán Jánoshoz, aki Rómába kísértette. Az első megtört erdélyi oláh püspökséget olyan területen találjuk, amelyet a magyar királyok oláh vajdáknak engedtek át hűbérül. Ilyen volt Csicsó várának környéke, amely 1475-től 1560-ig volt a birtoka moldvai vajdáknak, s ahol a révi kolostor (Kolostor-Vád) volt püspöki székhely. Általában kimondhatjuk, hogy Erdélyben görög-keleti oláh egyházfő a XV. sz. második felében létezhetett legkorábban,⁹³ s a mesék világába kell utalnunk azokat a minden történeti alapot nélkülöző koholmányokat, amelyek már a X. és XI. sz.-ban szláv fejedelmek uralma alatt virágzó szláv-oláh államcskákat tételeznek fel Erdélyben, amelyek már akkor szláv rítusú egyházi szervezettel rendelkeztek volna.⁹⁴

⁹³ V. ö. Hunfalvy, *Az oláhok története* II, 209—10. 1., Hodinka, *A munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest 1910. 27. kk. 1., A. Bunea, *Vechile episcopii romănesci a Vadului, Geoagiului și Băgradului*. Blas 1902. 1. kk. 1., továbbá id. *Ierarchia Românilor din Ardeal și Ungaria*. Blas 1904. 4—5. fejezet. — A havaselvi metropoliták és az erdélyi oláh püspökök közötti kapcsolatok a protestáns fejedelmek alatt is zavartalanul tovább folytatódtak, I. Lupas, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*. Sibiu 1918. 84—85. 1.

⁹⁴ Drăganu is ezt a „meggyőződést” vallja legutóbb (*Români în veacurile IX—XIV*, 590. skk. 1.). Bár szerinte helyesen „datele istorice pe care le avem în această privință nu sânt suficiente”, mégis hivatkozik P. P. Panaitescu minden tudományos felelősség nélkül odavetett tézisére, amely a következő naív érvekre támaszkodik: 1. Mivel a szláv liturgia nemcsak a moldvai és oláhországi (Valachie) oláhoknál létezett, hanem az erdélyieknél is, ebből az következik, hogy azt az erdélyi magyar hódítás előtt fogadták el az oláhok. Panaitescu szerint u. i. „cette grande réforme religieuse naurait pas pu se produire sous l'égide de la couronne apostolique de Saint-Étienne“ [*La littérature slavo-roumaine: son importance pour l'histoire des littératures slaves*. V. Práze 1931. 2. 1.). Ehhez elsősorban azt kellene bizonyítani, hogy Erdélyben a X—XI. sz.-ban egy, a társadalmi fejlődésnek oly magas fokán álló

Az oláhság kapcsolatai a bolgár egyházzal az északra vándorlás után sem szűntek meg, sőt a vajdaságok megalakulása után (XIV. sz.) már olyan erős népi gyökerei voltak, hogy a vajdák udvarán keresztül próbálkozó katolikus propaganda múltó sikereknél egyebet elérni nem tudott, ahogy később az erdélyi protestáns térítésnek is végeredményben

oláhság létezett, amely a pásztorkodó életformáról hosszabb idő óta leterve és így magasan balkáni fajtestvérei felett állva egy ekkora horderejű kultúrtörténeti változás hordozója lehetett. Tudvalevő ugyanis, hogy a balkáni oláhságnak semmi aktív része sincs abban, hogy görög-keleti lett, görög-keletisége eleinte pusztán névleges volt, amint a szabad életmódot folytató pásztornépek általában bizonyos közönnyel viseltetnek a tételes vallások iránt s az ezek közötti különbségeket legfeljebb csak igen messziről, s inkább csak azok reális vonatkozásain keresztül sejtik. Az is szembeszökő, hogy a bolgár és szerb uralkodókkal kapcsolatban az adatok egész seregét ismerjük, amelyek a nyugati és a keleti egyház terjeszkedési törekvéseit napnál világosabban szemléltetik a Balkán politikai nemzetei között, a IX. századtól kezdve, amikor az oláhság még csak éppen hogy megjelenik a történelem színpadán. Azt is tudjuk, hogy az erdélyi Gyula fejedelem négy bizánci írónál fennmaradt értesülés szerint Bizáncban keresztelkedett meg s a püspökké szentelt Hierotheos szerzetest is magával hozta. Panaitescunak meg kellene magyaráznia, hogy milyen viszonyban lehetett Hierotheos görög liturgiája az állítólagos erdélyi oláhok szláv liturgiájával. Franciául idézett állítása is felületes és tudatlanságra, vagy szándékos férdítésre vall. Figyelmen kívül hagy olyan mozzanatokot, mint a veszprémvölgyi zárda, amelyet Szent István maga alapított, nem is szólva az I. Endre alapította visegrádi (1221) görög kolostorról. Ha tehát Szent István korában már lettek volna oláhok Erdélyben, úgy ezek az itteni katolikus egyházi szervezet kiépítése előtti időben is inkább görög liturgiát tanulhattak volna, ha ennek egyáltalában szükségét érezhették. A magyar honfoglalást megelőző időkben és az Árpád-korban a szláv liturgiának Erdélyben semmi nyomát sem találjuk már azért sem, mert Boris nagy huza-vona után csak 865-ben keresztelkedett meg kíséretével s ő vezette be a szláv liturgikus nyelvet is. Ahhoz, hogy a bolgár egyház északi terjeszkedésre gondolhasson, még jókora időre lett volna szükség, mert először Bulgáriában kellett gondoskodni arról, hogy a pravoszlavizmus udvari vallásból népi vallás legyen. A magyarok és a besenyők megjelenése azonban ennek a lehetőségnek kibontakozását hosszú időre elodázta. — 2. A szláv eredetű *vládicá*, *liturghie*, *staref* stb. szavak, amelyek a Dunától északra fordulnak elő az oláhok nyelvében, szintén azt bizonyítanak Panaitescu szerint, hogy ott is kerültek az oláh nyelvbe, mert „Ce n'est pourtant point des émigrants, pasteurs nomades, qui auraient pu fonder un ordre hiérarchique“. De ki állította valaha is, hogy az oláh egyházi hierarchiát nomád pásztorok építették ki? Mikor pedig az oláhok szivárgása megindult, a vándor pásztorok természetesen a Balkánon megismert egyházi terminológiát vitték maguk-

kudarcot kellett vallania. Mikor pedig a török a Dunáig nyomult előre, a bolgárföldi szláv egyházi kultúrának a vajdaságok kolostorai nyújtottak menedéket, s oláh vajdák is voltak a mecénásai. A balkáni pravoszláv kultúrkörbe való tartozás eredményezte azt is, hogy mikor a vajdaságok megalakulásával egy hivatalos államnyelv szükségessége állott elő, akkor *mindkét* vajdaságban egy macedóniai színezetű *délszláv* nyelvhez nyúltak.⁹⁵ Az oláh cirillica is éppúgy balkáni eredetű, mint a *kenézség* és a *vajdaság*, továbbá a *bojárság* intézménye.⁹⁶ Arra, hogy az oláhság kulturális élete milyen mélyen gyökerezett a balkáni szlavo-bizantin atmoszférában mi sem jellemzőbb annál, hogy az oláhság önmagáraeszmélésének lassú folyamatát (oláh nyelvű vallásos irodalom megindulása, az oláh nemzeti öntudat megindulása,

kai, Erdélybe éppúgy, mint később Morvaországba és Lengyelországba, sőt a Kaukázusba is. Ha valaki egy, a Kaukázusba elbarangoló oláh m. mád pástort megkérdezett volna, hogy mi az a vladika, úgy egy átlagos műveltségű csobánt véve alapul, bizonyára kielégítő választ kaphatott volna. A távol idegenben persze megtörténhetett, hogy ugyanennek a csobánnak az unokái már csak egy cserkesz, vagy csürkilin szót tudtak erre a fogalomra, ha ugyan egyáltalán volt még fogalmuk a püspökről, de a Dunán átkelő oláhoknál ilyesmi nem fordulhatott elő, mert állandóan újabb rajok érkeztek s jöttek velük pópák is, akiknek szerény életigényei és feltehető misszionáriusi buzgalma lehetővé tette működésüket a katunok, majd a XII—XIII. sz.-tól kezdve a jobbágyfalvak egyszerűbb kereteiben is. Csak egy példát idézünk annak bizonyítására, hogy az oláh pópák a kenézi alapítású falvakba is követték híveiket. Demeter váradi püspök be akarván népesíteni Fel-Venter községet, megengedi Péter vajdának, hogy ott egy oláh pap működhessék. Az 1349-ben kelt oklevélben erre vonatkozólag a következőket olvassuk: „Nos Demetrius... terram seu possessionem nostram Felwenter vccatam *populorum multitudine intendentes decorare*, Petro Wojwodae, filio Stanislai, iudici eiusdem villae Felwenter hanc *gratiam specialem duximus concedendam, ut unum presbiterum olachalem.. . possit et valeat conservare*“ (Bunyitay, *A váradi püspökség története* I, 192. l., í. jegyz.). — 3. Panaitescu szerint Anonymus és Turóczi krónikája X. és XI. sz.-i „formations politiques roumaines“—ról tesz bizonyosságot. Erről a dákoromán történetírásban dogmává merevedett tanításról munkánk más helyén szólnuk bővebben.

⁹⁵ Ez derül ki Bárbusescu. *Curentele literare la Romani in perioada slavonismului cultural* (Bucureşti 1928.) c. munkájából. V. ö. ehhez még Skok bírálatát *Slavia VIII* (1929—30) 777. skk. 1., és különösen 780. l.

⁹⁶ L. ezekre legutóbb Giurescu, *Istoria Românilor* I, 232—33. l. — Iorga, *Serbes, Bulgares et Roumains dans la Péninsule Balcanique*. Ac. Roum. Bulletin de la Section Historique III (1916) 224. l.

stb.⁹⁷⁾ magyarországi, illetve magyar közvetítésű nyugati szellemi áramlatok határozták meg, amelyek a vajdaságok történetéből folyó okok miatt egészen a múlt század első feléig a nyugati kultúrkör legkeletibb fellegvárába, Erdélybe bevándorolt oláhságot — szemben az oláhországi és moldvai oláhsággal — már a XVI. sz.-tól kezdve elindították az európaiosodás ösvényén. A szlávizmus béklyóitól az oláhság végleg csak a múlt század derekán szabadult meg, amikor a latin ábécét bevezették s a szellemi életben is döntő túlsúlyra tett lassan szert a nyugati, főleg francia orientáció. Az egyházi életben azonban az ohridai örökség az autokefál görögkeleti oláh egyház formájában mindmáig megmaradt, sőt vitalitása annyira megnőtt, hogy a XVII. sz. végén megalakult görög-katolikus egyházat is elnyeléssel fenyegeti.

Dácia Trajana ó-kori és középkori történetéből, a balkáni autochton vonatkozásokból, az oláh-albán és oláh-szláv (dél-szláv) kapcsolatok természetéből, az oláh nyelv négy ágazatának egységes jellegéből tehát nagyszámú történeti, földrajzi és nyelvészeti érvet nyerünk, amelyek egyértelműig bizonyítják, hogy az oláh őshaza a Dunától délre keresendő. Ezek a *pozitív* érvek konvergens vallomásukkal egymást erősítik, s kézzelfoghatóan magyarázzák azt a tényt, hogy az oláh nyelv az ú. n. balkáni típusú nyelvekhez tartozik, s azokkal a sandfeldi értelemben közös nyelvcsaládot képez. Külön kiemeljük, hogy a Dáciával kapcsolatban gyakran előforduló argumentum ex silentio-ra való hivatkozást csak akkor tekinthetnők jogosultnak, ha az eddig tárgyalt összes pozitív érveknek meggyőződésünk szerint soha ki nem mutatható alaptalanságát tudná valaki bebizonyítani. Ez a hírhedt argumentum ex silentio ugyanis *elszigetelten* és *önmagában* véve így hangzik: az oláhokat a Dunától északra Dácia kiürítése után csaknem ezer éven át nem emlegetik a források, ebből azonban nem következik, hogy ott ne lehettek volna. Ám ugyancsak ebből még sokkal kevésbé következik az, hogy ott voltak. Ennek az érvek alkalmazása után is tehát nyílt kérdés marad az oláhok középkori elterjedése és terjeszkedése, s erre a kérdésre adnak viszont választ az általunk eddig kifejtett érvek. Az argumentum ex silentio felhasználását különben is hibának tartjuk, mert visszaélésekre ad alkalmat. A kontinuitás védői t. i. még a legújabb időkben is — bizonyos naívságot árulván el ennek az érvek

⁹⁷⁾ Az oláhság Nyugat és Kelet problémájára nézve v. ö. Louis Treml, *L'âme roumaine et la Transylvanie*. Nouvelle Revue de Hongrie 1932. 435—443. 1., és ib. 1933. 471—474. 1.

feltálgatásában, ezt, a dáciai kontinuitást állítva, *pozitív* értelemben aknázzák ki, az oláhság északi vándorlását tagadva pedig *negatív* súllyal ejtik latba. A források hallgatása szerintük mintegy *bizonyítja* az erdélyi folytonosságot, ugyanakkor azonban *cáfolná* az északi irányú terjeszkedést, amelyet különben teljesen tévesen egyszerre lefolyó tömegmozgalomnak fognak fel, éppúgy, mint Dácia kiürítését, holott mindkét esetben több részletben lepergő fokozatos néptelődésről van szó.

4. Az eddig felsorolt és a dáciai kontinuitás ellen szóló pozitív érvek megbízhatóságát még inkább kidomborítják azok az alább felsorolandó fejtegetések, amelyeknek közös kiindulási pontját a dáciai római-oláh folytonosság elfogadása képezi, s amelyek logikai műkifejezéssel élve a deductio ad absurdum néven ismert következtetési módszer alkalmazását jelentik. Ezek a kontinuitás tételére nézve szintén mindmegannyi új cáfolatot képviselnek, s ezért egy régebbi tanulmányomban a dáciai folytonosság lehetetlenségét bizonyító *negatív* érveknek neveztem őket.

Ilyen negatív bizonyító érv a helynévi, amelyet újabban próbálnak bizonyító jellegétől megfosztani, persze minden siker nélkül. Akár pl. a hajdani Gallia, vagy a Balkán-félsziget helynévtörténetét vesszük, mindenütt nagyobb számban találunk olyan helyneveket, amelyek a római hódítás korában ellatinosodott és letelepült életmódot folytató különféle barbárok nyelvéből származtathatók, vagy pedig valamilyen latin névadással magyarázhatóak. Délkelet-Európában egyedül a hajdani Dácia Trajána az a terület, amelyen a falvak és városok népvándorláselőtti helynévkészlete nyomtalanul tűnt el, s természetesen még a szentek tiszteletében sem tapasztalható semmiféle folytonosság, bizonyosságul annak, hogy ebben a tartományban a római telepítés nyomán támadt új állapotban cezúra állott be, még pedig olyan cezúra, amely Dácia úgyszólván minden egyes hajdan lakott pontjára érvényes, míg Pannóniában és főleg a Balkánon több helyen mutatható ki minden kétséget kizáróan a római-kori lakott telepeknek mindmáig tartó folytonossága. Felesleges bővebben fejtegetnünk, hogy a tisztán helynévi folytonosság egy-két példája nem bizonyíték az illető helyekkel kapcsolatban esetleg feltehető tulajdonjogi folytonosság mellett is. Jellemző a dáciai viszonyokra, hogy egy-két dák-római helynév (Abrud, Ompoly) kivételes megmaradása mellett egészen a szlávok megérkezéséig egyetlen átvonuló, vagy rövidebb-hosszabb ideig letelepülő barbár nép — elsősorban a germánság —

biztos helynévi nyomokat nem hagyott hátra. Ezzel szemben a nyugati provinciák területén a nyilvánvalóan germán helynévi nyomok annyira hemzsegnak, hogy pl. Galliában ezek alapján még az egyes germán törzsek hajdani elterjedésének rekonstrukcióját is megkísérelhették. Diculescu és Karácsonyi gepida helynévmagyarázatait természetesen éppúgy vissza kell utasítanunk, mint a hunyadmegyei Déva nevét a dák **Decidava*-ból, a Torda helynevet pedig a dák-római *Turtil-dava*-ból magyarázni próbáló etimologikus ötleteket.⁹⁸

A helynevek elpusztulása mellett feltűnő, hogy a hajdani Dácia nagyobb folyóinak neve mindmáig olyan formában maradt meg, amely lehetővé teszi azonosításukat a rájuk vonatkozó ó-kori adatokkal. Nincsen ebben semmi rendkívüli, a nagy folyóvizek nevei mindenütt általában megmaradtak, nevüknek ismerete nem lévén annyira helyhez kötve, mint a kisebb patakok és folyócskáké. Ha tehát pl. az Al-Dunába ömlő Oltnak, vagy a távolabbi Tiszának a neve esetleg meg is maradt volna az oláhok nyelvében az ősoláh koron át mindmáig, ebből még mindig nem következnek az, hogy a Dunától északra mindig voltak oláhok a római kor óta, mert az említett folyóneveket a Dunától délre lakva is ismerhették és megőrizhették volna. Sőt még az esetleg oláhos hangalakban megmaradt folyónevek sem bizonyítanak az oláhság *állandó* partmenti ottlakását, mert a víznevek telelő helyeket képviselnek, s így legfőljebb annyit lehetne belőlük következtetni, hogy egyes nomád pásztorcsoportok több-kevesebb rendszerességgel *időszakos* legeltetésre jártak volna az ilyen eddig még ki nem mutatott oláhos hangalakú folyók mellé. Ezért hamis Gamillschegnek az a következtetése, hogy a Duna nevének *Dunáre* alakban továbbélő oláh nevéből érv kovácsolható a bánági és olténiai oláh folytonosság javára.⁹⁹ Ő ugyanis úgy okoskodik, hogy ha Dácia kiürítése teljes lett volna, akkor az oláhok nem őrizhették volna meg a Duna autochton trák nevét. Ezzel szemben meg kell jegyeznünk, hogy a feltételezett trák **Donaris* alak semilyen forrásból ki nem mutatható önkényesen megalkotott konstrukció, amely úgy van összeállítva, hogy abból az oláh nyelv hangfejlődésének megfelelően *Dunáre* lehessen az eredmény. Ez a kisebb hiba, mert hipotézisekkel sokszor kell operálnunk, a nagyobb baj az, hogy az északi oláh *Dunáre* megőrzésének tényében

⁹⁸ MEtSz. I, 1335—36., Dráganu i. h. 272—73. L, Treml, Nyelvtud. Közi. XLVIII (1931) 101. í. Azt, hogy *Déva* neve nem származtatható a dák nyelvből, Melich bizonyította be, Rév. Et. Hongr. VI (1928) 265—66. 1.

semmi olyan körülményt nem sikerül felfedeznünk, amely kényszerítene bennünket a dáciai oláh folytonosság feltételezésére. Még a trák eredet hipotézisét elfogadva sem kell a Dunától északra elterülő vidékeket tekintetbe vennünk, mert trákok elsősorban a Dunától délre laktak, az pedig, hogy az albánban és az oláhság másik három ágazatának nyelvében ma a *Dunáre* alak ismeretlen, egyszerűen arra mutat, hogy az északi beszivárgás megindulásakor az oláhság mindnégy ágazata ismerhette még a *Dunare* nevet, amelyet továbbra is megtartottak a Duna vidékeire vándorló északi oláhok, ellenben a többiek mind messzebbre kerülve a folyamtól, ennek nevét idővel szomszédaitól tanulták meg újra.

Szerintünk figyelemreméltó az a körülmény, hogy Strabo értesítése szerint a dákok a Dunát Δανουιοῦς-nak, a géták pedig ῥlatooc-nak nevezik,¹⁰⁰ amely nevek azonban az oláh *Dunáre* alakkal nem hozhatók közelebbi összefüggésbe, holott a dáko-oláh folytonosság esetén azt várhatnók, hogy éppen e két név valamelyike folytatódjék legalább is az északi oláhban. Az északi oláh *Dunáre* tehát akár trák, akár pedig egyéb eredetű, nem alkalmas arra, hogy vele a dáciai folytonosság hipotézisét bizonyítsák.

Oláh nyelvi hangfejlődés nyomait a hajdani Dácia területén található és a *Szamos* kivételével már az ó-kor óta ismert *Temes*, *Körös*, *Maros* és *Olt* (ol. Timis, Cris, Mures, Olt) nevében sem találunk. Ezt általában az oláh tudományosság is vallja,¹⁰¹ s így nem marad más választása, minthogy megpróbálja lerombolni ennek az érvnek a konti-

⁹⁹ *Zum Donaunamen*. Zeitschrift f. slav. Phil. III (1926) 149. skk. 1. Gamillscheg hipotézisét helyesléssel fogadta Puscariu, *Dacoromania* V (1927—28) 1929, 799—800, 1., és ib. VI (1929—30) 1931, 525. 1. A *Duna* különböző elnevezéseinek irodalmát ismerteti s elfogadja Gamillschegnek indokolatlan következtetéseit Draganu, *Románii in veacurile IX—XIV*, 576. skk. 1. — Gamillscheg okfejtését, amely szerint az oláh *Dunáre* a dunamenti latin-oláh folytonosságot bizonyítaná, nem fogadják ei: Sandfeld, i. h. 142. I. 2. j. A dán tudós szerint „La preuve nous semble des plus faibles“. Friedwagner is helyesen állapítja meg, hogy „Der Name konnte leicht auf größere Entfernungen verbreitet worden sein und ist kein Anzeichen der Fortdauer“ (i. h. 653. 1.: 652. 1., 2.j.). Ez a példa is jól mutatja, milyen kritikátlanul fogadnak el egyes oláh tudósok a kontinuitás mellett bizonyítani látszó, de nyilvánvalóan téves érveléseket.

¹⁰⁰ *Geographica* VII, 3, 13.

¹⁰¹ V. ö. Pu?cariu, *Dacoromania* IV (1924—26) 1348. 1., és Friedwagner, i. h. 651—52. 1.

nuitást cáfoló hatékonyságát. Puscariu nézete szerint a szóbanforgó folyónevek nem-oláh hangalakja nem bizonyíték az oláhok kései bevándorlása mellett. Ennek alátámasztására idéz *néhány* olyan esetet, amelyekben az oláh elnevezéseket a hivatalos háborúelőtti magyar helynevek szorították ki az oláh nyelvhasználatból, s ezzel nyilván bebizonyítottak véli, hogy ezt a kizorító módszert az egész dáciai ősoláh földrajzi névkészlet maradék nélküli eltűnésének magyarázatául is el lehet fogadni. Igen sok esetben Dráganu is hasonlóan gondolkozik, amikor pl. felteszi, hogy a magyar *ASikkés, Bikkös* (folyócska és falu neve a Felső-Számos vidékén) egy régebbi oláh *Fáget* vagy esetleg szláv *Bucov* nevet szorított ki,¹⁰² a mai oláh *Bichigiu* név pedig egy a *Bikkés, Bikkös* elnevezést megelőző, de a forrásokban nem található **Bikkigy, *Bikigy, *Bükkigy* régebbi magyar földrajzi nevet őrzött volna meg. Amikor az *-igy* szóval összetett magyar alakot az *-es, -ös* képzővel képezett név váltotta fel, az oláhok továbbra is az *-igy-gyel* összetett régebbi alakot, azaz a *Bichigiu*-l tartották volna meg. Dráganu szerint u. i. a *Bichigiu* nem származhat az *-s-re* végződő *Bikkés, Bikkös, Bükkös* alakokból, mert a szóvégi magyar *-s*-nek az oláhban nem felelhet meg *-giu*, hanem *-s, -j*. Ebben az okfejtésben először merő hipotézis az, hogy a *Bükkös* oláhból vagy szlávból fordított név, másodszer pedig bizonyos, hogy a *Bichigiu* végződésének magyarázatához nem szükséges feltennünk egy régebbi magyar **Bikkigy-et*, mert egyes oláh nyelvjárásokban az *-iciu* végződés éppúgy váltakozhat a zöngés *-igiu-wal*, mint az *-s* a *-/-vei*. A szóvégi magyar *s* > oláh *-igiu*, tehát a következőképpen is magyarázható: *Bikkös* > **Bichiciu* (v. ö. *ilaciu* < *villás* [szarvú]) *Bichigiu*. Hasonló jelenséget tapasztalunk különben a Dráganu által is idézett naszódmegyei *Miresul, Mirasul, Miragiul* hegynév esetében is, amelynek a magyar *nyíres* szóval való összefüggése kétségbevonhatatlan.

Az állítólagos ősoláh, a magyar honfoglalást megelőző toponímia bizonyítását azonban nemcsak úgy kísérlik meg a kontinuitás hirdetői, hogy magyar nevekre minden közelebbi érvelés mellőzésével fogják rá, hogy azok régebbi oláh nevek lefordításai, hanem úgy is, hogy erdélyi szláv helyneveket szlavo-oláh jelleggel ruháznak fel. Ebből az önkényesen kinyilatkoztatott kettős jellegből azután azt következtetik, hogy bizonyos szláv földrajzi nevekből az *oláhoknak* a magyar honfoglalást megelőző erdélyi telepei mutathatók ki. Ez természetesen egyszerű circulus vitiosus, amelynek sem a

¹⁰² *Toponimie si istorie*. Cluj 1928. 43—46. 1.

tudományos módszerhez, de még a józan észhez sincs semmi köze. Szláv helyneveket csakis akkor tekinthetnénk egyes indokolt esetekben szlavo-oláhoknak, a szláv-oláh együttélés történeti nyomainak, ha Erdély területén a IX. sz. előtti időkben az állítólagos szlavo-oláh földrajzi neveken kívül egy-két kétségtelenül oláh — latin eredetű szóval, vagy névvel kapcsolatos — helynévadás is kimutatható volna. Ilyen ősoláh helynév azonban a magyar honfoglalást megelőző időben a Dunától északra sehol ki nem mutatható. Az oláhok prioritását erőszakoló törekvés magyarázza, hogy I. Bogdan és S. Dragomir az *Ohaba* és *Ohabita* Erdély déli vármegyéinek területén és Olténiában (Dölj, Górz, Mehedinti) előforduló helyneveket honfoglaláselőtti szlavo-román politikai szervezetek emlékének tartják.¹⁰³ Ezek a nevek azonban éppen ellenkezőleg azt bizonyítják, hogy a velük jelölt falvak lakosai mint későbbi telepések kerültek az említett vidékekre. Az *Ohaba* helynév ugyanis az ó-egyházi szláv nyelvben és egyéb szláv nyelvekben előforduló olyan igéekkel tartozik egy családba, amelyek jelentése „tartózkodni vm-től, vmit kerülni, védekezni“ stb. Az oláh vajdák szláv nyelvű okleveleiben fellépő *ochaba* főnév jelentése tehát „mentesség“ bizonyos adónemek fizetése alól, ami magyar *Szabadfalu* nevékből is kiderül. Ilyenfajta elnevezéseket Magyarország más vidékein is találunk, ahol az idegenek letelepedése bizonyos kiváltságok adományozása mellett történt (v. ö. tót-magyar *Lehota*, kisorosz-magyar *Vota*, *Vólya*, stb., a vajdaságokban *Sloboziia*). A helynév földrajzi elterjedése arra mutat, hogy a vajdaságok területéről jövő telepések hozták magukkal, az *ochaba* szó pedig azokhoz a szláv eredetű oláh jogi kifejezésekhez tartozik, amelyek az oláh vajdaságok megalakulása után (XIV. sz.) nagyszámban szerepelnek az oláh kancelláriák hivatalos nyelvében. Melich mutatta ki, hogy az ilyen nevű helyek legkorábban a XIV. sz.-ban keletkezettek,¹⁰⁴ s így szó sem lehet arról, hogy a magyar honfoglalást megelőző korba, tehát a VII—VIII. sz.-ba helyezzük őket, amikor az oláhságnak sem a Dunától északra, sem pedig attól délre semminő politikai szervezeteik nem voltak. De nemcsak szláv eredetű jogi műszókból vált oláh helynév, hanem magyar eredetűből is. Moldvában és Hunyad megyében egyaránt találunk *Uric*, *Uricani* helyneveket, ame-

¹⁰¹ V. ö. Convorbiri Literare XL (1906) 295. kk, 1., ill. Dacoromania I (1920) 149. skk. 1., továbbá R. Vuia, *Tara Hategului si regiunea Padurenilor*. Cluj 1926. 25. 1.

¹⁰² *A honfoglaláskori Magyarország 185—87. l.*

lyek az „erbliches, georbtes, geschenktes Gut“ jelentésű magyar *örök* szóval függnek össze, amelynek köznévi alakja *uric* szintén igen gyakori a XIV. sz. vége óta az oláhföldi (moldvai) szláv szerkesztésű oklevelekben.¹⁰⁵ Mind az *ohaba*, mind az *uric* tehát olyan jogi szak kifejezések, amelyek a vajdaságok megalakulása után az oláh kancelláriák joggyakorlatában váltak terminus technicus-okká s csak azután helynevekké. Ez a körülmény megerősíti Melichnek azt a következtetését, hogy az *Ohaba*, *Ohabita* helyek a XIV. sz.-nál régebbiek nem lehetnek.¹⁰⁰ Általában kimondhatjuk, hogy oláhokkal összefüggésbe hozható helynevek a hajdani Dácia területén a XII—XIII. sz.-nál régebbi időkből nem mutathatók ki. Vannak azonban az erdélyi szláv helynevek között olyanok, amelyeket a szlávok beolvadásuk előtt még át tudtak adni a beszivárgó oláhságnak, akik azokat mindmáig megőrizték. Ilyen pl. Gyulafehérvárnak oláh *Balgrad* (Álba Iulia), vagy a Küküllőnek oláh *Tárnává* neve. Melich szerint ilyen biztosan honfoglaláselőtti vagy a honfoglalás körüli időkből keletkezett szláv eredetű név alig egy-kettő van,¹⁰⁷ s ezeknek fennmaradását úgy magyarázhatjuk meg, hogy oláh költözőkődő pásztorok még abban az időben ismerkedhettek meg velük, amikor az erdélyi délszláv nyelvű s a bolgárral rokon vagy azonos szláv ságnak még elegendő számú diaszpórái élhettek Erdélyben ahhoz, hogy egyes földrajzi neveket az oláhoknak átadhassanak. Semmiesetre sem tartathatjuk azonban az ilyen neveket a magyar honfoglalást megelőző délszláv-oláh együttélés bizonyítékainak, ahogy ezt legutóbb Draganu hangoztatta.¹⁰⁸ A Bálgrad és Tárnává át-

¹⁰⁵ V. ö. Treml, *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen* II. Ung. Jb. IX (1929) 281. 1.

¹⁰⁶ Id. Revue des Etudes Hongroises VI (1928) 394—95. 1.

¹⁰⁷Ib. 242. skk. 1.

¹⁰⁸ A *Tárnává* névről pl. azt hiszi, hogy az oláhok csak a magyarok megérkezése előtt vehették át a szlávoktól, mert Kisch Gusztáv szerint „nachweislich [!] seit Einwanderung der Magyaren (ca 996) keine Slaven als Volk sich hierzulande niedergelassen haben“ [*Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, 194. 1.]. Először nem igaz, hogy szlávok a magyar honfoglalás után nem telepedtek be Erdélybe, másodszer pedig voltak még a honfoglalás előtt odatelepitett szlávok egészen a XII., legkésőbb pedig a XIII. sz.-ig. Melichnek a *Horvát, Horváti, Sirbi* helynevekkel kapcsolatos fejtegetései (i. h. 144., 174—77. 1., v. ö. ehhez még Kniezsa, *Ungarn zur Zeit der Landnahme*. Odbitka z Rocznika Slawistycznego T. XI, 1933. 18. I.) úgy látszik kikerülték Draganu figyelmét. Másrészt pedig remélhető, hogy az erdélyi szász helynevek között is fog akadni olyan, amelynek közvetlen szláv eredete kimutatható lesz (v. ö. Korrespondenzblatt des Vereins f. sieb. Landeskunde

vételét minden nehézség nélkül a XL és XII. sz.-ok folyamán is elképzelhetjük, amikor a honfoglalás korában Erdélyben talált szlávság a saját helyneveit még átadhatta, mert teljes beolvadása valószínűleg csak a XII. sz. végén legkésőbb pedig a XIII. sz. elején következett be. Megemlítendő továbbá, hogy a délszláv környezetből bevándorló és többé-kevésbé bilingvis oláhság természetesen elsősorban a szláv földrajzi neveket vette át még abban az esetben is, amikor a szláv nyelvi elnevezés mellett, valamely földrajzi egységnek ugyanakkor magyar és esetleg szász elnevezése is volt. Ez az oka annak, hogy az erdélyi oláh helynevek sok esetben a szláv nyelvi alakokhoz állnak legközelebb, sőt még azzal a lehetőséggel is komolyan számot kell vetnünk, hogy a legalább a XII. sz.-ig erősen bilingvis oláhság Erdélybe költözödvé nemcsak személynévkészletében hozott magával hatalmas délszláv, elsősorban bolgár örökséget, hanem helynévadási hajlamaiban is. Olyan szláv eredetű erdélyi oláh helynév tehát, amelyről kimutatható volna, hogy az oláhok *csak* a magyarok honfoglalása előtt vehették, át, nincs.

A helynévi érv bizonyító erejének tagadói figyelmen kívül hagyják azt a feltűnő különbséget, amely a hajdani római birodalom keleti és nyugati provinciái ősi földrajzi névkészletének megőrzésében, illetve elvesztésében olyan szembeszökő módon nyilvánul meg. Szerintünk azonban tudománytalanság szemet hányni a legkeletibb provincia, Dácia és pl. a nyugati Gallia szegénysége illetve gazdagsága előtt; a fennebb ismertetett dáciai viszonyokkal szemben a mindennemű ó-kori földrajzi nevek Galliában csakúgy hemzsegnek s a francia *nyelvjárások* világosan kimutatható fejlődési nyomait hordozzák.¹⁰⁹ Ahol oláhság tényleg volt, ott helynévi nyomai is mindenütt általában kimutathatók még abban az esetben is, ha utólag teljesen be is olvadt környezetébe, a bulgáriai, szerbiai, boszniai régi oláh helynevek ezt kézzelfoghatóan bizonyítják.¹¹⁰ Ahogy ezeket a bulgár és szerb nevek nem tudták nyom nélkül kiszorítani, úgy nem tűntek volna el az erdélyi állítólagos XII—XIII. sz. előtti oláh helynevek sem. Az utóbbiaknak hiánya a hajdani Dácia földrajzi nomenkla-

LVIII—1935, 144—45. 1.). Draganu szerint még a *Bálgrad, Vlaha, Viahit a, Cluj, Sibiu, Sad, Bârsa* és még egynéhány más helynév bizonyítaná a honfoglalás előtti 9zláv-oláh szimbiózist, a mondottak után azonban felesleges mindegyikkel külön foglalkoznunk.

¹⁰⁹ Történeti rétegenkénti áttekintő csoportosításukra v. ö. A. Dauzat, *Les noms de lieux. Origine et évolution*. Paris 1926. c. munkáját.

¹¹⁰ L. ezek irodalmát: Iorgu Iordan, *Rumänische Toponomastik*. II. und III. Teil. Bonn und Leipzig 1926. 259—60. 1.

túrájában a legteljesebb összhangban van az oláh őstörténetnek könyvünkben tárgyalt mozzanataival.

5. A kontinuitás ellen felhozott negatív érvek között az oláh kérdés irodalmában sokat szerepelt és szerepel mindmáig az oláh nyelv régi germán elemeinek problémája. Már Hasdeu és mások is találni véltek ilyeneket, amelyekről azonban maga Densusianu állapította meg, hogy azok teljesen illuzóriusak.¹¹¹ A probléma fejlődésének első korszakában ugyanis úgy gondolták, hogy mivel Dáciát a népvándorlás germán népei (nyugati és keleti gótok, karpok, herulok, tajfálok, vandálok, gepidák) a Kr. u. III. sz. óta növekvő erővel nyugtalanították és pusztították, s ezek közül a gótok több mint száz, a magyar honfoglalás korában végleg kivesző gepidák pedig félezer évig tanyáztak a Dunától északra, azért a Dáciában állítólag fennmaradt romanizmus nyelvében ennek a germán-román szimbiózisnak — amelyet a Diculescu-féle történetietlen felfogás egészen idillikus színekben tüntet fel¹¹² — számos nyomot kellett volna hátrahagynia. Annál is inkább, mivel Nyugaton a germán-római faji és kulturális szintézis bizonyos helyenként és időnként változó fokú kétnyelvűséget eredményezve a félreismerhetetlen germán nyelvi hatások könnyen kitapintható rétegeit rakta le a meghódított románok nyelvébe és topográfiájába. Ezzel szemben az ó-germán elemek hiánya az oláh nyelvnek éppen azon jellemzői közé tartozik, amelyek ezt a többi román nyelvtől — ideértve a dalmátot és a ladin nyelvjárásokat is — élesen megkülönböztetik és külön sajátos helyet jelölnek ki számára a neolatin nyelvek nagy családjában. Minthogy

¹¹¹ *Histoire de la langue roumaine*, 235. 1.

¹¹² L. a kérdés irodalmát Friedwagner i. h. 653—54. 1., és ehhez még Treml, *A románság őshazája és a kontinuitás* 12. 1., 39. j., továbbá M. Roques *Romania* XLIX, 144. skk. 1., és ib. L, 304. 1. Az utóbbi szerint „ce n'est pas l'illusoire reconstitution de quelque forme gepidé d'après des mots du bas-allemand qui combiera l'hiatus“ (Diculescuról van szó, *Romania* XLIX, 145. 1.). Ugyancsak Diculescuról írja Skok: „Ein anderes Dogma beseelt hingegen seine Forschung, dieses ist national gefärbt und deshalb schwer zu bekämpfen; das ist der Glaube an die Kontinuität der Rumänen nördlich von der Donau auch vor dem 12. Jh. Beweise dazu sollte nach D. auch das Gepidische hergeben. Schlechte Etymologien sind leider keine Beweise.“ (Zeitschrift f. rom. Phil. L—1930, 279. 1.). Giurescu szerint is „n'avem nimic sigur pentru moment (*Istoria Românilor*. Bucuresti 1935. 207. 1.). Skok szavait szóról-szóra lehetne idézni Drăganu újabb tudományos munkásságával szemben is.

pedig az ősoláh nyelvi egység felbomlása általánosnak nevezhető vélemény szerint a IX. században következett be, azért a Dácia kiűrtésétől egészen a magyar honfoglalásig folyamatosan ható ó-germán hatásnak, abban az esetben, hogyha elfogadjuk a dáciai folytonosságot, ma az oláh nyelvnek mind a négy főnyelvjárásában minden kétséget kizáróan kimutathatónak kellene lennie. Egy kereken hét évszázadra kiterjedő érintkezés nem múlhatott volna el nyelvi kölcsönhatások nélkül. Míg Nyugaton sok esetben már csak arról vitatkoznak, hogy egy bizonyos germán elem gót, frank, burgund vagy egyéb eredetű-e, Keleten általában még anynyira sem jutottak, hogy a bőven omló hipotézisek sivatagába egy-egy biztonságos oázist teremtsenek. Az ilyen irányú kutatások zűrzavarából a tudományos kritikának eddig csak azt a kétségtelenül helyes megállapítást sikerült leszűrnie, hogy ó-germán elemek létezése az oláhban elvileg nem lehetetlenség.¹¹² Nem lehetetlenség pedig azért, mert mint erre már többen rámutattak, ó-germán elemek a balkáni latinságban is voltak,¹¹³ úgyhogy ha netalán egy-két oláh szóról be is bizonyosodnék az ó-germán eredet, ez még nem fogja a dáciai római-oláh folytonosságot bizonyítani, mert éppúgy balkáni eredetű lehet ez a néhány esetleg előkerülő szó, mint az oláh nyelv trák-illir, albán, görög, szerb és bolgár szókészlete és nagyszámú egyéb (alaktani, frazeológiai, stb.) ú. n. balkanizmusa. Azt kell tehát mondanunk, hogy egy-két ó-germán jövevényszó a Dunától délre is utat találhatott az ősoláh szókészletbe, s így az oláh őshaza felkutatásában vallomásuk nem bír perdöntő értékkel. Ezzel szemben továbbra is jogos marad az a posztulátum, hogy az oláhok dáciai folytonossága esetén nemcsak *egy-két* vitathatóan c-germán elemnek, hanem *egész sereg* biztosan elfogadhatónak kellene lennie. A germán népek keleteurópai történetéből ez a követelmény önként adódik. Végeredményben tehát az oláh nyelv ó-germán elemeinek eddigi tanulmányozásából levonható következtetések is szerves összefüggésben csatlakoznak az oláh őstörténetnek könyvünkben eddig tárgyalt mozzanataihoz.

Ehhez a kérdéshez részünkről még a következőket kívánjuk megjegyezni. Nézetünk szerint ugyanis abból, hogy a balkáni latinságban, t. i. az adriamellékiben és a félsziget városi, továbbá földműves, egyszóval helyhez kötött elemeinek latinságában a Balkánon pusztító és azon helyenként le is

¹¹³ V. ö. pl. Philippide, *Originea Rominilor* I, 349. skk. 1., Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLIII, 187—194. 1., és ib. L, 532. 1. stb.

telepedett germánok nyelvéből egynéhány szó gyökeret vehetett, még nem következik az, hogy ezek az ó-germán elemek a balkáni pásztorlatinságban is meghonosodtak volna. Még kevesebb alkalom kínálkozott ó-germán elemek felvételére a Dunától délre a VI. sz. utáni időkben, s éppen ezért azt gondoljuk, hogy az ezirányú kutatások a jövőben sem fogják meghozni azt az eredményt, amelyet a kontinuitás hirdetői remélnek tőlük.

6. A dáciai római-oláh folytonosság ellen valló harmadik negatív érvnek tárgya az oláh-északi szláv kapcsolatok nyelvészeti vizsgálata Roesslernél még nem szerepel, s azt először Densusianu tárgyalta az oláh nyelv történetéről szóló nagy művében.¹¹⁴ Az volt a célja, hogy Roesslerrel szemben, aki szerint az oláhok csak a XIII. században vándoroltak a Dunától északra, olyan nyelvi bizonyítékokat találjon, amelyek az oláhok jelenlétét Erdélyben és Moldvában a XIII. sz. előtti időkre nézve is bizonyítsák. Ezért kísérte meg annak kimutatását, hogy a ruténben vannak a XIII. sz. előtt átvett oláh szavak. Ilyen volna a kis-orosz *klag* < oláh *chiag* »Gerinnsel, Lab* (arum., megl. ol. *clag*, Puscaru Et. Wb. 355 sz.), amely a kis-oroszban még *gleg*, *glag* (ebből képzett infinitívusok *hlagati*, [*zajglagaty*; v. ö. még *gládzty*, *kiádzty*),¹¹⁵ az oroszban (nyj.) *gljakk*, *gljákanka* .getrockneter Lammsmagen zur Bereitung von Schafskäse*, a cseh-morvában *gl ága*, a tótban *klag*, a lengyel nyelvjárásokban pedig *klag*, *kiok*, *gleg*, *gleg* (*klagac* ‚mit Lab einmachen*, *klagac siq* sauer werden’, l. ezekre Berneker, EtWb. 311. l.), tehát *g*-vel, vagy ebből magyarázható hangalakban (*k*, *dz*) fordul elő. A szó átvétele időpontjának meghatározásául a szó hangalakjában két támpontot is véltek felfedezni.

Az egyik a (*ki*) hangcsoport, a másik a *g* hang. Abból a körülményből, hogy a ruténban az oláh *c/zzag*-nak *klag* felel meg Densusianu azt következtette, hogy a szó még akkor került a ruténbe, amikor az oláhban *clag*-nak ejtették, azaz az északi oláhban szabályosan beálló *cl*, *gl* > *chi*, *ghi* hangváltozás előtt, amely szerinte már a XIII. sz.-ban befejezett

¹¹⁴ *Histoire de la langue roumaine* I, 302—303. l. A kérdéssel röviden már *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen* c. dolgozatunkban is foglalkoztunk, Ung. Jahrb. VIII (1928) 42. s. 1.

¹¹⁵ Drăganu, *Români în veacurile IX—XIV*, 414. l.-ján Miklosich, *Wanderungen der Rum.*, 17, 21, 22, 23. és EWS, 66 c. műveire hivatkozva idéz még *klah*, *klahaty* alakokat is a ruténból.

tény volt. Ezzel szemben meg kell állapítanunk, hogy a szóban forgó hangfejlődés több feltétlenül megbízható adat szerint még a XV—XVI. századokban sem volt teljesen befejeződve¹¹⁶ s így azt kell mondanunk, hogy az északi szláv nyelvekbe a szó régebbi *cfag* alakjában a XIII—XVI. sz. közötti időkben is átkerülhetett. Ettől eltekintve azonban a rut. *klag*, *glag*, *gleg* palatális / hangját még úgyis meg tudjuk magyarázni, ha nem az oláh *clag*, hanem magából az újabb keletű *chiag* alakból indulunk ki, mert mint Scheludko megállapítja, a *-kj-* hangcsoport az ukránban teljesen idegenszerű s ezért lehetett a *chiag*-ból is egy / ephtheticum beiktatásával *Mag* (v. ö. még *sembreia* < *simbrie*, *hlaba* < *hiaba*).¹¹¹

A másik hangtani kritérium, amelyet a *chiag* esetében figyelembe kell vennünk, s amely elkerülte Densusianu figyelmét, a rutén *g* > *h* hangváltozás kronológiája. Az idevonatkozó kutatások szerint a *g*-ből *h* a XI. és XIV. századok folyamán lett,¹¹⁸ s így ha az oláhok az egész középkoron át Erdélyben és a szomszédos Kárpátokon túli területeken lettek volna, úgy a rutén nyelv legrégebb oláh elemeinek *g* hangjai is /z-vá változtak volna. Nemcsak a *clag*, *chiag*-nak felelne meg *ki ah*, hanem a *gavurá*, *strungá* és *rumegá* szavaknak is **havora*, **struha*, **rumehaty* volna a rutén alakja a tényleg kimutatható rut. *gauora*, *strunga* és *rumegaty* helyett. A ruténban azonban vannak olyan oláh eredetű köznévi és helynévi alakok is, amelyekben a *g* helyén *h*-t találunk:

¹¹⁶ Densusianu nézetének téves voltára szélesebb alapon mutatott rá Philippide, i. h. 772—73. l., Draganu szerint is „Fără o atestare documentară nu putem fixa deci când și în ce formă a fost primit rut. *klag* (cf. *Klag* a. 1242, p. 408.), etc.“ (i. h. 414. l.). — Az idevonatkozó adatokat Draganu állította össze u. o. r. figyelembe véve még a XVII. sz.-i Anonymus Caransebesiensis szótárában feljegyzett *kleje* = *cheie* adatot is. Kiegészítésül ezekhez megjegyezzük, hogy a legrégebb oláh szövegekben található *liubi*, *liubov* < szláv *ljubiti*, *liubovb*, később *iubi*, *iubov*, szintén a palatális /-es kiejtés XV., XVI. sz.-i megléte mellett bizonyítanak, l. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*. Bucuresti 1931. 76. L. — A fenti idézetben *Klag*-nak írt helynév *Klaj*-nak olvassandó és bizonyosan nem is függ össze az ol. *chiag* közszóval (v. ö. Cod. Dipl. Poloniae Minoris. II, 68. l., jegyzet). Az adat különben — Knieza barátom szíves közlése szerint — a ma is meglévő *Klaj* falura vonatkozik.

¹¹⁷ *Rumänische Elemente im Ukrainischen. Balkan-Archiv II (1926) 121. l.*

¹¹⁸ V. ö. Scheludko, ib. Vondrák, *Vergleichende sl. Grammatik*-, 360. l.-ján Sobolevskij nyomán mondja, hogy a ruténben és a fehér-oroszban a XIV. sz.-ban már túlnyomóan *h*-t találunk.

gruú és *hruú* < ol. *gruniu* > *gruiu* 'Hügel' (mint helynév is *Gruú*, *Hruú*); *gard*, *hard* < ol. *gard* 'Einfriedigung, Gehege*' (különben g-vel: rut. *grunyk*, cseh-morva *grun* 'waldiger Bergabhang', lengy. *gruú*, *groú*, magy. *gorony*); a szinte általánosnak nevezhető *Magúra* mellett Zemplénben *Mahorka*, Sziléziában egy *Mahura* is akad.¹¹⁹ Kérdés, vajjon következ-e ebből az, hogy a szórványosan A-val is kimutatható alakváltozatok a *g* > *h* hangváltozás előtt, szóval a XI. sz.-nál régebbi korban kerültek a ruténbe? Figyelembe véve Scheludkonak azt a megállapítását, hogy a kis-orosz nyelvjáráásokban mindmáig megvan a hajlandóság arra, hogy az idegen *g* hangot A-val helyettesítsék, nemmel kell felelnünk. A XI. sz.-i vagy még régebbi átvételt csak olyan oláh eredetű rutén szavakról állíthatnók, amelyek kizárólag A-val ejtett alakban léteznének, ilyenek azonban nincsenek (1. fent). Mivel pedig a *g* > A változás nem egyszerre történt mindennütt, az is lehetséges, hogy a XII. és XIV. sz. között átvett oláh szavak hol még együtt fejlődtek a g-t tartalmazó ősi rutén szókészlettel, hol pedig már kimaradtak ebből a folyamatból. A XIV. sz. után átvett oláh szavak g-je pedig változatlanul megmarad. A szerves fejlődés keretein belül tehát ez az utóbbi három eset képzelhető el, az ol. *g* > rut. *g*, illetve A kettős megfelelés alapján tehát a mondottak szerint a *gruú* ^{eni} *hruú*, *gard* *hard* és *Magúra* ↔ MaAura-féle eseteket a XII—XIV. századok közötti közelebbről meg nem határozható időre kell tennünk abban az esetben, ha kizárólag a szerves fejlődés szempontjából vizsgáljuk a problémát. Mivel azonban e mellett a mindmáig ható idegennyelvi *g* = rut. A hanghelyettesítés lehetőségével is számolnunk kell, ennek az utóbbi folyamatnak fakultatív jellegét figyelembe véve a következő helyes következtetést vonhatjuk: ha a ruténban valamely oláh eredetű szó g-je A-vá lett, úgy ebből a körülményből kronológiai érvet nem kovácsolhatunk, ha ellenben a *g* megmarad, úgy egészen biztos, hogy az ilyen oláh elemek a XII—XIV. századok után kerültek a ruténbe. Akár a szerves fejlődés, akár pedig a hanghelyettesítés szempontjából nézzük is tehát a kérdést, a rutén nyelv oláh elemei között nincsenek olyanok, amelyeket már a XII—XIV. sz. előtt átvettek kellene feltételeznünk. Ha tehát Dráganu a *hruú*, *hard*, *Mahura* hangalakjából mégis azt követ-

¹¹⁰ Az ezekre vonatkozó adatokat Dráganu állította össze i. m.-ben, 203—206., 327., 396—399., 414. l., és index. Említésre méltó, hogy a Tiszától északra a *Gruú* és *Hruú* egymást váltogatva fordul el: ugyanazon a zárt területen.

kezteti, hogy a szóban forgó oláh elemek már a XI—XII. sz. előtt megvoltak a ruténben,¹²⁰ úgy az érdemes tudósnak ezt a nézetét nem tehetjük magunkévá, mert a /z/-val jelentkező néhány alakváltozat keletkezését úgy a szerves fejlődés, mint a hanghelyettesítés keretein belül a XII. sz. utáni időkben is teljesen kielégítően meg tudjuk magyarázni.

Scheludko eredményei az oláh nyelv északi szláv elemeiről írott tanulmányában fenti fejtegetéseinket még inkább alátámasztják. Kimutatja, hogy azok a hangtani kritériumok, amelyek alapján Brüske¹²¹ a XIII. századnál régebbi keletű rutén elemeket próbált az oláhból kimutatni, megbízhatatlanok, s hogy a XIII. századnál régebbi rutén-oláh nyelvi érintkezéseknek történeti alapja sincsen.¹²² Az oláhföldi rutén helynevek kutatása a köznevek átvételének kronológiájával általában szintén egyező eredménnyel járt.¹²³ Végeredményében tehát megállapíthatjuk, hogy az oláh-északi szláv kapcsolatok vizsgálatából leszűrhető tanulságok is teljes összhangban vannak az oláh őstörténetnek eddig tárgyalt mozzanataival.

7. Ugyanúgy nem tudunk a magyarból sem a XII—XIII. sz.-nál régebbi oláh nyelvi hatásokat kimutatni, ami az ennél az időnél régebbi keletű északi szláv elemek hiánya mellett igen érthető. Az oláhok jelenlétét a hajdani Dácia területén először a XII—XIII. sz. fordulóján felbukkanó személynevek, a XIII. sz.-ban megjelenő helynevek és a XVI. sz.-ban fellépő s az oláhlakta vidékeken kisebb-nagyobb mértékben mindinkább növekedő számú tájszavak bizonyítják.

Okleveleink személynév anyagát átvizsgálva arra az eredményre jutottunk, hogy a XIII. sz. előtti időkből el-

¹²⁰ I. h. 205., 597. 1. és *Revue de Transylvanie* I (1934) 400. 1. A Sziléziában található *Mahura* nem egy oláhoktól átvett és a helyszínén fejlődött helynév, hanem bizonyára rutén pásztorok hurcolták nyugatra. A rutén elem szerepére Észak-Magyarországon és a szomszédos területeken v. ö. Kniezsa István kritikai ismertetését Holub—Pacewiczowa, *Osadnictwo pasterskie i w^odrówki w Tatrach i na Podtatru*. Krakow 1931. c. művéről, *Századok* LXIX (1935) 86. skk. 1.

¹²¹ *Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen. Jahresb.-Weigand, XXVI—XXIX (1921) c. tanulmányában.*

¹²² *Nordslauische Elemente im Rumänischen. Balkan-Archiv* T (1925) 159. 1. A kérdés további irodalmát idézi Drăganu, i. h. 415. L, 1. j. V. ö. ehhez még A. Bonkáló, *Ung. Jahrb.* I (1921) 215—232. 1.

¹²³ L. erre M. siefănescu dolgozatait a jászvásári (Iasi) Arhívában, 1922. skk. évf.

fogadhatóan az oláhból magyarázható személynevek nincsenek.¹²⁴ Az első kifogástalanul oláhból magyarázható személynév Imre királyunknak egyik Szentpétery által az 1202—3 évek tájáról keltezett¹²⁵ és többszöri másoláson átment oklevelében fordul elő s viselője az aradi egyház egy biharvidéki falujának jobbágya Fichur.¹²⁶ Ez a *Fichur* a *fecior*,

¹²⁴ Densusianu a XI. sz.-ból idézi a *Kokora* nevet (*Histoire de la langue roumaine* I, 393., Boczek, Cod. dipl. et epist. Moraviae. Brünn 1836. I, 125. nyomán), a XII. sz.-ból pedig a *Crez* nevet (ib., Fejér, Cod. dipl. VII^v, 102 nyomán). Az előbbit szláv eredetűnek gondolja Dráganu, *Románii in veacurile IX—XIV*, 192. 1., 2. j., az utóbbit pedig Weigand, *Balkan-Archiv* III, 107—108. 1. Az oláh *cref* 'kraus' szó latin eredete egyébként is bizonytalan (1. ennek irodalmát, Dráganu, i. h. 180—81. 1.). L. még a III. fej. 58. j.-et. Általában a XII. sz.-nál régebbi oláh helynév a Dunától északra nem mutatható ki.

¹²⁵ *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. köt. Budapest 1923. 61. 1.*

¹²⁶ Dráganu ugyanebből az oklevélből biztosan oláhoknak veszi még a következő neveket (i. h. 293. 1.): *Qrud*, *Micus*—*Mikus*, *Tata*, *Nuqucz* > *Karachin*, *Qucus*. Az elsőt *Crud* (ejtsd krud)-nak olvassa és az oláh *erüd* 'roh, unreif' melléknévvel azonosítja, ez az egytagú szó azonban semmi támpontot sem szolgáltat arra nézve, hogy a helyes olvasat *krud*, vagy esetleg *krüd* (v. ö, ugyanabban az oklevélben: *Sencural*, *Petur*, *Egud*, stb. amelyekben *u* = *ü*, de pl. ezekben: *Buna*, *Solumusmezew*, *Sconnuk* stb., *u* = *u*); megjegyezzük továbbá, hogy eddigi tanulmányaink során sem *Crud* személynévvel, sem pedig ebből képezett helynévvel nem találkoztunk, úgyhogy Dráganu származtatása fenntartás nélkül nem fogadható el. Nem tartjuk lelkiismeretes eljárásnak, hogy Dráganu az oklevél másolója (Jakubovich E.) által a *Qrud* után tett kérdőjelet nem teszi szóvá, bár a nevet könyvének három helyén is említi. Végeredményben tehát egy bizonytalan olvasat bizonytalan olvasásával állunk szemben. Azt sem hallgathatjuk el, hogy a szóbanforgó *Qrud* az oklevélben *nem* személynév, hanem *helynév*: „Villa Humorok habet in occidente metas... inde an monticulum qui dicitur Buc, deinde ad Narhod, inde *Qrud* (?) et sic vertitur...*” (i. h. 64. 1.). — A *Micus*, *Mikus* alakok, akárhogy is olvassuk azokat, tehát *u*-val vagy *ü*-vel, a *Miklós*-nak későbbén *Mikos*, *Mikes* alakban jelentkező becéző alakjai (v. ö. ehhez Varga Katalin, *Becéző keresztnéveink*. Szeged 1931. 78—80. 1-, *Mihály* alatt is; ugyanebben az oklevélben előfordul még *Mica*, *Micusa* alakban is), az oláh *mic* 'kicsi*' melléknévhez semmi közük sincs. — A *Tata* név hangalakjából az ezt viselő emberek nemzetiségére kategorikus következtetést vonni naívság. — A *Nuqucz* szerinte a *Ionucuf*-ből (a *Ion*, *loan* becéző alakja) való rövidítés. Ezt a véleményét megint csak a lehetséges olvasási módok: *nukuc*, *nüiküc*, *nukucs*, *nükiies* hetvenöt százalékos elhanyagolásával nyilvánítja. Bár az oláhban *-uc* és *-uf* képző egyaránt van és így egy *-ucúf*, *-ucú(á)* képzőbokr minden nehézség nélkül elképzelhető, mégsem hallgathatjuk el, hogy egy *Ionucuf*, *Ionucufő* alak létezése iránt bizonyos kételyeink vannak s ha Pyen esetleg volna is, ennek

fīcior 'Knabe, Bursche' köznévből lett személynévvé, ugyanabból az oláh köznévből, amelyből nyelvünk *ficsur* (tájnyelvi *ficsór*, *ficsur*, *ficsúr*) szava származik.¹²⁷ A nagyváradi tűzpróbakról az 1205—1235 évek során vezetett Váradi Re-

rövidített alakja inkább *Cufu* lenne, nem pedig *Nucuf*. A szokásos becéző alakok ugyanis *Ionicá*, *Ionifá*, *Ionuf*, *Ionéi*, *Nicá*, *Nifá*, *Nufu*, *Nificá*, *Nache*, *Onifá*, *Onuf*, *lāncú* stb., v. ö. J. Popovici, *Rumänische Dialekte* I. Halle a. d. S. 69. 1. *Oanea*, *Oancea*, *Onit* (Dacoromania VII, 461. 1.). — A *Karachin* név a Drăganu által idézett oldalon nem szerepel, a 63. l-on van egy *Carassum* alak, amely *Karácsony* személynevével függ össze, ez pedig a nyelvünkben valószínűleg szláv eredetű (1. erre legutóbb Melich, *A honfoglalás kori Magyarország*, 312—14. 1.). Drăganu szerint a *Karachun* nevű jobbágy azért oláh, mert a magyar *karácsony* szó is oláh eredetű lehet! Mivel azonban az oláh eredet ellen mind hangtani, mind kultúrtörténeti érvek szólnak (1. Drăganu, i. h. 47. kk. 1. ismertetett irodalmat) s a szó története sem az oláhban, sem a szlávságban nincsen kellőképpen tisztázva a *Karachin*, *Karachun*, *Karácsony* nevet a „jellegzetes“ oláh nevekből származó magyar személynevek sorából törölnünk kell, s továbbra is meg kell hagynunk szláv eredetű személyneveink között. — A *Qucus* név oláhsága nem egyéb rossz tréfánál (az alak hitelességéhez különben is szó fér, mert ugyanabban az oklevélben van egy *Queus* is, Szentpétery i. h. 63. 1., s nem lehetetlen, hogy valamelyik rosszul van közölve, esetleg már a másolásnál sem lehetett pontosan megállapítani a *c* és *e* közötti különbséget), hasonló nevekké tetszés szerinti népeket lehet kimutatni, feltéve, hogy előzőleg legalább helyesen olvassuk őket.

¹²⁷ Idézett műve 66., 583. és 586. lapjain Drăganu azt a hamis látszatot kelti, mintha nyelvünkben már a XV. sz. előtti időkben lehetne oláh eredetű szavakat kimutatni, amit úgy ér el, hogy pl. az idézett oláh jobbágy nevét veszi a *ficsúr köznév* legrégebb előfordulásának. *Nem tesz tehát különbséget személy- és köznév között*, ami módszerének elmaradottságát mutatja. Szerinte abból a tényből, hogy okleveleinkben oláh nevű jobbágyok vannak, az következne, hogy ugyanakkor az oláh név alapjául szolgáló köznevet is átvettük. Drăganu módszerével természetesen a nyelvtudomány mai állása mellett nem érthetünk egyet. Ismételten utalunk arra, hogy a *Fichur* legrégebb magyar területen észlelhető előfordulásai személynévi adatok (v. ö. Magyar Nyelv XXIV—1928, 48. 1.). Az, hogy ugyanez az oláh személynév *később* köznévi minőségben is átkerült nyelvünkbe, nem bizonyíték a mellett, hogy már a XIII. sz. elején volt nyelvünkben egy oláh eredetű *ficsór*, *ficsur* köznév. Az első köznévi adatok a szóra a XVII. sz.-ból valók (a 66. l-on ezt maga Drăganu is tudja, mire azonban az 586-ik laphoz ér, már a XIV. sz. előtt átvett oláh eredetű *közneveink* között emlegeti a *ficsor-i*), v. ö. Nyelvtörténeti Szótár I, 850., és Oklevél Szótár 246., *ficsór* 2. alatt, továbbá Szinyei, Magyar Nyelvőr XXII (1893) 438. 1. A Czuczor—Fogarasinál szótározott „nyalkafi, urfi, ki igen ki van cziczomázva, piperézve; piperkőcz“ jelentésű *ficsur*, *fityur* csak újabban vált közkeletűvé, v. ö. Horger, Magyar Nyelv X (1914) 409. 1.

gestromban mindössze két személyt találunk, akiknek esetleges oláh eredetű *Fata* neve a biharvidéki oláhság legrégebbi forrásszerű bizonyítéka (1219: biharmegyei szolga; 1221: biharmegyei közember) lehetne abban az esetben, ha ennek a névnek az oláh *fată* 'Mädchen' (< lat. *feta*) szóval való összefüggését a germ. *Fato* személynévvvel szemben meggyőzőbben lehetne bizonyítani, mint ez eddig történt.¹²⁸ Mindezelőtt feltűnő az, hogy férfiakat egy 'Mädchen' jelentésű szóval neveznek el. A személynévkutatás egyes oláh műkedvelői egy egész sereg más eredetű személynévről is igyekeztek kimutatni az oláh eredetet, azonban maga Drăganu állapította meg ezekkel szemben, hogy „numai *Fata* este cu siguranta romănescă”.¹²⁹ E helyen még megjegyezzük, hogy a XIII. sz.-ból, mégpedig ennek a századnak úgy tatárjárás előtti, mint azutáni szakaszából igen kevés többé-kevésbé biztos oláh személynévről van tudomásunk, ezzel szemben azonban az oláhvonatközös okleveles említések száma a következő századokban fokozatosan növekszik, ami már magában véve is az oláhság fokozatos beszívargása mellett bizonyít.¹³⁰

¹²⁸ Melich szerint „nem valószínű az a feltevés, hogy a név oláh eredetű” (A *honfoglalás kori Magyarország*, 307. l.). Drăganu ennél határozottabban foglal állást a név oláh eredete mellett, *Toponimie si istorie* 128. skk. 1., *Romăni in veacurile IX—XIV* 448. skk. 1.

¹²⁹ I. h. 295. l. Rámutat arra, hogy Russu Sirianu, Iorga és st. Manciulea magyarázatai nem helytállóak, bár ő is egész sereg olyan személynévet sorol fel, amelyek oláh kinézésűek. Mivel a XIII. sz. első felében oláhok szórványosan már Biharban is lehettek, csakugyan nincs kizárva, hogy a Regestrum szláv nevei között vannak olyanok, amelyek viselői között oláhokat, vagy kétnyelvű szlavolachokat kereshetünk. Tévesen oláh eredetűnek tart több regestrombeli nevet A. Veress is, *Bibliografia română-ungară* I, 12. l., 1. j.

¹³⁰ A kontinuitást hirdető irodalomban (újabbán Drăganunál és Giurescunál is) szeretik a tatárjárást úgy feltüntetni, mint az oláhokra vonatkozó 1241-nél régebbi adatokat tartalmazó oklevelek elpusztítóját. Ennek az érvek értéktelenségét Iorgával polemizálva Székely János mutatta ki, *Revue des Études Hongroises* VI (1928) 272—73. l. Megállapítja, hogy az oláhokat okleveleink 1241 előtt ötször, azután pedig körülbelül *ugyanannyiszor*, t. i. hatszor emlegetik. Ugyanekkor a századokra vonatkozó 1241 előtti oklevelek száma hetvennyolc, az azutániaké pedig a század végéig kétszáznyolcvanöt. A tatárjárást közvetlenül megelőző és az azt követő évekről is számszerű adatokat közöl Székely s a felsorolt adatokból helyesen vonja le a következtetést: „Par consequent si les chartes ne font que rarement mention des Roumains au XIIIe siècle, c'est qu'à cette époque il y avait encore fort peu de colons roumains en Transylvanie.” V. ö. még III. Endre királyunk oklevelét e könyv 121. lapján.

Melich Honfoglaláskori Magyarországnak, továbbá a Weigand ösztönzésére végzett helynévkutatásoknak¹³¹ eredményeit szemmel tartva megállapíthatjuk, hogy a Dunától északra az oláh helynevek képezik a legújabb réteget s ez a körülmény kronológiailag a legteljesebb mértékben egyezik az oláh személynevek vallomásával. Egyes tudósok, mint Jung, Jorga, Densusianu és Dráganu stb. megpróbálták ugyan, hogy már XI. sz.-i okleveleinkből mutassanak ki oláh helynévi nyomokat, de kísérleteik nem bizonyultak helytállóknak. Ilyen oklevél I. Gézának a garamelléki szentbenedeki apátság megalapítását 1075-ben tárgyaló oklevele. Dráganu miután maga elismeri, hogy az oklevél helynévi adatait elődei tévesen magyarázták az oláhból, egyedül a „Rotunda“ nevű halastó oláhságában hisz, de ebben aztán annál makacsabbul.¹³² Elfogadja Iorgának azt a nézetét, amely szerint e halastó nevét az oláh *rotund*, -d 'kerek' melléknévből kell magyaráznunk, azaz a halastavat oláhok nevezték volna el még a XI. sz.-ban, esetleg még régebben is. Ha ez az állítás igazolható volna, úgy a „Rotunda“ volna nemcsak a biharvidéki, hanem az erdélyi oláhság helynevei között is a legrégibb. Ez a latin *rotunda* szó (és nem *Rotunda*, ahogy Iorga és Dráganu tudatosan meghamisítva írják)¹³³ I. Géza említett alapítólevelében mint állítmányi kiegészítő és nem mint tulajdonnév szerepel: „piscina quae vocatur *rotunda*“,¹³⁴ Dráganu téved először abban, hogy ez a magyarul nyilván *Kerektó*-nak nevezett halastó (magyar nevükön emlegetett piscina rotundák, pl. 1225: Cum tribus piscinis . . . Cuiseb *cerecto*; 1408: Piscinas Ethe *Kerektow* Laponya; 1413: usque piscinam *Kerektow* vocatam, stb. OklSz.) Biharban lett volna. Ortway szerint Csongrádban kell keresnünk a Tisza partján, Csány vidékén,¹³⁵ s nem értjük, hogy Dráganu, aki ismeri Ortwayt, miért emlegeti több ízben a bihari helynevek között. Másodszor téved, amikor a latin nyelvű magyar királyi oklevél nyilvánvalóan latin *rotunda* szavában oláh nyelvi helynév alakjában fennmaradt oláh nyelvi szórványt vélt látni, s hogy nem akaratlanul téved, azt az *R* kétség-

¹³¹ V. ö. ismertetésemet, Ung. Jahrb. VIII (1928) 395—97. 1.

¹³² *Románii in veacurile IX—XIV*, 292—3, 307. 1.

¹³³ I. h. 292. l.-on Dráganu így írja*: „piscina quae vocatur *Rotunda*“, bírálatom megjelenése után pedig már helyesen kis *r-rel* 1. *Revue de Transylvanie* I (1934) 404. 1. Az utóbbi helyen nagy bakot löve latinra tanít, v. ö. ehhez Archivum Philologicum—Egyet. Phil. Közi. LIX (1935) 218—19. 1.

¹³⁴ Fejér, Cod. Dipl. I, 433. Későbbi átírásaira és az oklevél irodalmára nézve v. ö. Szentpétery, i. m. 8, 1.

telenül bizonyítja. A *rotunda* éppoly kevésbé oláh ebben az esetben, mint pl. IV. Bélának a komárommegyei Chonuk (ma Csanak) birtokot tárgyaló oklevelében *rotundum stagnum*, ami magyarul *Kerektó*, *Kerekmocsár*; továbbá II. Endre 1225-ben kelt adománylevelében: „Contulerunt etiam duó *prata* sibi similiter coniacentia, nómén uni *rotundum*, et alteri *Zakan* (fors Zarhan) 7?é/e“.¹³⁵ Ez utóbbi példa szemléltetően mutatja, hogy az olyan elnevezések, amelyeknek latin megfelelője mintegy önként kínálkozott, latinra fordítva jelennek meg ugyanakkor, amikor a kevésbé világos jelentésű nevek megmaradnak eredeti nyelvi alakjukban. Olyan példákat is ismerünk, amikor ugyanannak a helynévnek magyar alakjában a *kerek*, latin alakjában pedig a *rotunda* használatos, a szerint, amint a nevet magyarul vagy latinul jegyzik fel: 1311: *Kerekeghaz*, de ugyanaz 1413: *Versus Rotundam ecclesiam*; 1418: *Quandam Silvam rotundam*, de 1510: *particulum silua Kerekerdew*, stb.

Természetesen más *latin* melléknevekkel is megtörténik, hogy okleveleinkben halastavakkal és egyéb helyekkel kapcsolatban lépnek fel (a komoly szakemberek elnézését kell kérnünk, hogy Dráganuval szemben ilyesmi is bizonyításra szorul). Ilyen pl. a zalamegyei *Alba piscina* esete¹³⁷ vagy IV. Bélának az ugurdi cisztercita monostorra vonatkozó 1237. évi alapítólevelében előforduló „Perben villáé *piscina bona*“ Szerém megyéből,¹³⁸ amelyeket Dráganu primitív logikája nyomán az oláh *alb*, *-a* 'fehér', illetve *bún*, *-á* 'jó' melléknevekkel kellene összefüggésbe hoznunk. Ez persze éppoly képtelenség, mintha a *rotunda* oláhságát akarnók kimutatni. Okleveleinkben egyébként számtalan ilyenféleképpen oláhnak minősíthető adat van, s nem értjük, hogy Dráganu ezeket miért mellőzi művében. Ennek oka bizonyára az lesz, hogy neki főleg régi adatokra van szüksége az oláhok erdélyi bennlakásának bizonyítására, s mivel oláh nyelveket nem talál, a magyaror-

¹³⁵ *Magyarország régi vízrajza II, 174. I., v. ö. erre még Knauz, A Garam-melléki szent-benedeki apátság. 28. I., 5. j.*

¹³⁶ Ortvay i. m. II, 175., ill. Fejér Cod. Dipl. III², 64. 1.

¹³⁷ Dráganu érthetetlen módon megfordítja a szórendet s „piscina Albá“-t ír (i. m. 148. 1.). Az adat különben egy Szent Istvánnak tulajdonított és az 1019 évre datált, egyébként azonban a XIV. sz.-ban hamisított oklevélből való (Szentpétery i. m. I, 4. 1.). Ortvay megjegyzi, hogy az *Alba* csak latinra fordított neve a *Fehértó-nah* (i. m. I, 75. L) s ezt a szórend (Alba piscina) is bizonyítani látszik. Szó sem lehet tehát arról, hogy az *Alba* a XI. sz.-i állítólagos zalai oláhság nyelvéből való lenne.

¹³⁸ Ortvay i. m. II, 96. 1.

szági latin oklevelekből igyekszik magát kárpótolni, különös tekintettel a „piscina quae vocatur rotunda“-féle alkalmakra.

Abból, hogy Magyarországon latinul írták az okleveleket, másrészt pedig, hogy az oláh nyelvben latin eredetű szavak vannak, még nem következik, hogy a nagyobbára magyarból, esetleg azonban más, nálunk beszélt idegen nyelvből fordított latin elnevezéseket oláhoknak kell tartanunk s belőlük oláh lakosságra kell következtetnünk. A „piscina quae vocatur rotunda“ esetében feltűnő volna továbbá az is, hogy vándor vagy költözködő pásztorok alföldi halastavakat neveznek el, még mielőtt a hegyvidéken találkoznánk velük. Elfogadva, hogy a „Rotunda“ oláh elnevezés, azon is csodálkozunk kellene, hogy a szomszédos bihari vidékeken egészen 1283-ig, tehát 1075-től számítva több mint két évszázadon át, megint csak hallgatnak a források a Dráganu szerint már a honfoglalás korában ott lakó oláhokról. Az 1283-ban felbukkanó *Oláhtelek*, amely a XIV. sz. végén még Sólyomkö váranak szomszédságában szerepel, ugyanis a legrégebb nyoma a bihari oláhságnak.¹³⁹ A név maga különben településtörténeti szempontból nézve is érdekes, és éppúgy mint a szintén bihari *Csételek* (régbben Csehtelek), *Orosztelek*, *Tótelek* és *Székelytelek* azt mutatja, hogy az oláhság Biharban akkor kezdett letelepedni, amikor ott már nagyszámú magyar lakosság volt.

Az különben egészen közönséges jelenség, hogy latin nyelvű emlékeinkben ugyanaz a hely-, illetőleg személynév hol latinul, hol pedig sajátnyelvi formájában fordul elő, ilyenek pl. *sepulchrum paganorum* — *paganser*, *vadum arena-rum* — *Fövény* > *Fény* (helység a Temes jobbpartján Módos közelében), *nova curia* — *Wyodwar*, *Vyudvar* (a zalai Új-udvar), stb.¹⁴⁰

Azzal sem lehet érvelni, hogy a „piscina quae vocatur rotunda“ mondatban a „quae vocatur“ azt jelentené, hogy a *rotunda* nem lefordított, hanem valóságos népi, jelen esetben tehát oláh elnevezés. A következő példák ezt világosan bizonyítják: 1245: „ . . . terram Timar et terram que vocatur magna villa a Castro Szobolch exemptas“, ahol a *magna villa* a mai szabolcs megyei *Nagyfalu*;¹⁴¹ *Fejéregyháza*, amelyről Anonymus így beszél: „*ecclesia que vocatur alba*“,¹⁴² stb. Az

¹³⁹ Bunyitay, *Biharvármegye oláhjai és a vallási únió*. Tört. Ért. 1892. 6. sz. 4. 1.

¹⁴⁰ V. ö. Magyar Nyelv XXX (1934) 188. 1.

¹⁴¹ Orsz. Levéltár, Dl. 297., Csánki I, 521., Lipszky, 444.

¹⁴² Pais, *Magyar Anonymus*. Budapest 1926. 92. 1.

1075. évi alapítólevél „piscina quae vocatur rotunda“ adatát tehát csak egyféleképpen magyarázhatjuk helyesen: az valószínűleg éppúgy latinra fordítása egy magyar népnyelvi *Ke-rektó*-nak, ahogy a *magna villa* a *Nagyfalunak*, vagy az *ecclesia alba* a *Fejéregyháza*-nak. Ha tehát nomád oláh pásztorok a XI. sz.-ban meg is fordultak Biharban, vagy annak környékén — ami nem egyéb tisztán elvi, de adatokkal nem bizonyítható lehetőségnél — úgy ez éppen nem a „piscina rotunda“-féle adatokból következik.

Oláhból magyarázható személy- és helynevek a XII. sz.-ból sem ismeretesek a hajdani Dácia Trajana területén és bár ebből nem óhajtunk arra következtetni, hogy a XII. sz.-ban a Dunától északra még nem fordultak meg oláhok, tény az, hogy állandóan megtelepült oláhságnak ebből a századból nyelvi anyag alapján még nem mutatható ki a jelenléte.¹⁴³

¹⁴³ Drágáim könyvéről írott első bírálatomban (Századok, i. h.) kifogásoltam, hogy ő megbízhatatlan anyag alapján vonja le következtetéseit s gyakran hagyja bizonytalanságban az embert a felől, vájjon hisz-e ő maga is egyes magyarázatainak helyességében. Erre könyvének erdélyi anyagából kiválasztotta azokat a helyneveket, amelyeket különösen érdekeseknek és biztosaknak tart a középkori oláhság erdélyi inkolátusának szempontjából (v. ö. Revue de Transylvanie I—1934, 401. l., 1. j.). Az általa is megkérdőjelezett *Questest* és *Chueytora* adatoktól eltekintve azonban a felsorolt helynevek között egy sincs, amely 1214-nél régebbi volna s ezért nem egészen világos előttünk, hogy Draganu — aki az oláh prioritást próbálja saját bevállása szerint bizonyítani — miért is idézi őket. A kérdéses helynevek különben a következők (zárójelben az első adat évszáma): *Kaid* (1261): erről a határnévről Szabó T. Attila mutatta ki részletesen pontos helyszíni és nyelvészeti tájékozottsággal, hogy oláhokhoz semmi köze sincs, v. ö. Magyar Nyelv XXX (1934) 317—18. l.; *Balta* (1261): a régebbi o-s alak kizárja az oláh *balta* „mocsár*“ szóval való összetartozás lehetőségét, mert az utóbbi esetben *Balta* alakot várnánk, v. ö. ehhez OklSz. 45. l. Lehet, hogy *Boldizsár* személynévünk régebbi *Boltosar* (1. erre az alakváltozatra EtSz. 459. l.) alakjából képezett *Bolta* becéző formával, állunk szemben: *Baach* (1263): összefüggése az oláh *bács* „Senner*“ szóval, vagy az ebből lett személynévvel több okból lehetetlen; török eredetű *Bács* nevünkől magyarázandó (1. erre EtSz. 218. l.); *Ontelke* (1263): az oláh *Ion* személynév *Onu* alakjából való származtatás nem egyéb odavetett ötletnél, amely nem számol a helynév alakváltozataival és az eddigi magyarázatokkal. Jellemző Draganu problémaérzékére, hogy ezt az egytagú Orz nevet — amely komoly nyelvészeknek okozott fejtörést (Gombocz, Melich) — kinyilatkoztatásszerűen azonosítja a XIII. sz.-ban talán még nem is használatos Onu. alakkal, amelynek u-ja ekkor különben még teljesen hangzó vokális volt. Mivel pedig a tatárjárás utáni időkben a szóvégi rövid magánhangzók eltűnése már befejezett tény volt, ennek az u-nak meg kellett volna maradnia s a.

helynév **Onutelke* alakban maradt volna ránk. Az oláhból való származtatás nem egyéb egytagú homonymákkal való meddő játszadozásnál; *Roosk* (1319): az oláh *rosc* (?) ‚vörösés‘ származtatással nem tudunk mit kezdeni, annyira erőltetett még ötletnek is, a név egyébként szláv eredetű; *Cocil* (1217) nyilván a német *Kocil* is lehet; *Lupsa* (1366) oláh helynév; *Ripafolua* (1366): később következetesen *Répa-falva*, szász *Rependorf*, a magyar *répa* etymon helyessége mellett bizonyítanak, amelynek nyelvjárási *ripa* alakjával magyarázható kifogástalanul a *Ripa*-alak. A pápai tized jegyzékben található fordítás *villa Rapularum* stb. is e mellett bizonyít (Pesiý, *Magyarország helynevei* I, 282. 1.); *Mikháza* (1309): lényegében igaza van Liebhardtnak, aki (Balkan-Archiv III—1927, 54. 1.) a *Miklós* személynévre gondol. Szerintünk azonban nem annyira a *szláv*-nak tekintett *Miko* becező alak, mint inkább a magyarnak veendő *Mik* rövidített alak szolgál a helynév alapjául (v. ö. erre Varga K., i. m. 9, 78—79. 1.). Az oláh *Micu* < *mic* ‚kicsi*‘ melléknévből való származtatás lehet Dráganu ^{is}^ejtreméltó magánvéleménye, de megoldásnak nem fogadható el. *Olafenes*, *Olahfenes* (1332—37): ezt Dráganu honfoglaláselőtti oláh községnek tartja (!) azon a címen, hogy Lipszky *Repertóriumában* (II, 45. 1.) magyar és szász *Wal.-Fenisch* nevéen kívül még oláh *Vláhá* néven is szerepel. Nem világos előttünk, miért származhatna ez a *Vlaha csak* a honfoglaláskori sziaúságtól; *Zeku* (1228): ebben az esetben megint a homonymia csábította Dráganut képtelen feltevésekre. Az oklevélben (Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch* I, 48. 1.) ez áll: „et sic descendis in *vollem* qui vocatur *Zeku*“, ahol a *szék*, *szik* ‚vadurn, loca vadosa, paludosa, lutosa: nitrum, loca nitrosa*‘ jelentésű magyar szóval összefüggő névadással van dolgunk mint annyi más esetben is, amikor az oláh tudós az oláh *sec*, *seacá* ‚száraz*‘ melléknévvvel próbál szerencsét. Ez a magyarázata is tipikus példája a ráfogó módszernek, amellyel a hozzá nem értőket kitűnően meg lehet téveszteni. A *Zeku* magyarsága különben többek között az oklevél topográfiájából is önként adódik (*Mogorreuu* = Magyarrév, *Wecheu* = Vecső, mons *Zakal* = *Szakái*, *Dienustelek*, *Luer* = Lövér, *Sceplok* = Széplak, stb., v. ö. Ortway, i. m. I, 139 s. v. *Bodagd*). Ez az áloláh etimológia méltán sorakozik a *mái* és *Mik-iéle* esetekhez s szépen mutatja, milyen szánalmasan tudománytalan eszközökhöz kell folyamodnia az érdeemes tudósnak, hogy *régi* (XIII. és XIV. sz.-i!) oláh helyneveket erőszakolhasson ki az oklevelekből. Ezekkel persze csak diszkreditálni lehet egy tudományos mezbe öltöztetett, jobban mondva tudománytalan maskarába bujtatott elméletet, de nem bizonyítani; mons *geminus* (1238): mint a *.piscina quae vocatur rotunda** esetében, Dráganu itt is az oklevél latin *szövegéből* süt ki egy régi oláh helynevet. Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch* I, 67. 1.-ján ezt olvassa: „versus silvam super beerch, qui dicitur Zuhodol vadit super *geminum* montem...“ s azt következteti, hogy már a XIII. sz. első felében *Geamaná* volt a hegy neve (*Románii in veacurile IX—XIV*, 494. 1., 1. j.). Kíváncsiak volnánk ezek után, hogy az ugyanabban az oklevélben emlegetett ‚hegyes domb*‘ („méta. . . incipit super *collem acutum* ...“) szintén oláh helynevet tükröz-e, és ha nem, akkor miért oláh a mons *geminus*? Arránézve, hogy az oláhok

mikor nevezték el a hegyet, semmi támpontunk nincs, lehetett az a XIII-ik században, de épúgy csak a XIX.-ben is; *Cornáfel* (1306): kétségtelen oláh helynév azonban ennek a korai előfordulásnak megvan az a szépséghibája, hogy hamis oklevélből való (Dráganu figyelmébe ajánljuk erre nézve Tagányi ismertetését Zimmermann—Werner Urkundenbuch-járói, Századok XXVII—1893, I. a *Kornecel*-t u. o. 55—56. 1.); praium *Gura* (1306): az oláh *gurá* 'gueule, bouche, embouchure, entrée' jelentései alapján valamilyen genitívusban álló főnevet várnánk a *Gura* mellett (pl. *gura* muntelui, *gura* páraului, stb.), mint rétnév egymagában állva kissé problematikusán hat, bár az oláh eredet így is lehetséges. Egyébként ugyanabból a hamis oklevélből való és Kemény találhatta ki, mert más adatot nem ismerünk rá; *Fogros*, *Fogaras* (1291): az oláh *fag* 'fagus' szóval való összefüggés útjában nem annyira az áll, hogy ennek a szónak nincs *fágariu* gyűjtőalakja, sem pedig ebből továbbképzett *fágáras* alakja, mint inkább az, hogy ennek a helynévnek legrégebb alakjával **Fugros*, **Fugoros*-1 (v. ö. szász *Fugresch*) kell feltételeznünk, amelyből a magyarban később szabályosan *Fogros*, *Fogaras* lett, az elsőszótagbeli *u* pedig az oláhból nem magyarázható meg. A *Cornachel* és a valószínűleg szintén oláh eredetű *Gura* kivételével — ha ugyan létezett ilyen nevű rét — tehát a Dráganu által felsorolt és eddig tárgyalt helynevek között egyiknek oláh eredete sem fogadható el. Az így megválasztott helynévanyag csak arra jó, hogy a történeti igazságról hamis képet közvetítsen a be nem avatottaknak s e mellett egyébként unalmas cáfolgatásokat is szükségessé tesz.

Nincs külön bizonyító példája a bánági, bihari és aradmegyei helynevek között sem. A már többször említett biharmegyei *Oláhtelegen* kívül, amely a váradi püspök telepítése (1283), a jelzett vidékeken a XIII. sz.-ból a következő 'oláh' helynevek maradtak volna fenn: *Álba* (1214), amelyet Csánki (I, 601.) valószínűleg helyesen a biharmegyei *Albis*-sál azonosít, éppúgy lehet az *Albert* rövidült *Alb*- alakjából -a kicsinyítő képzővel keletkezett becéző alak, mint ahogy az *Albis* is az *Albert*-hez tartozik (1. erre EtSz.). Az *Álba* nem tartozhat az oláh *alb*, -a melléknévhez már azért sem, mert az ezzel összefüggő *Albu* (tehát nem *Álba!*) személynév minden képző nélkül nem is használható helynévképpen; a lehetséges helynévi alakok ebből *Alberti*, *Alberti*, esetleg *Albi*. A puszta személynév helynévi alkalmazása magyarnyelvi sajátság, nem pedig oláh. Dráganu meggondolatlanul homonymia áldozata ebben az esetben Is. — *Apa* (a régi Zarándmegye területén, ma Aradmegye borosjenői járásában *Apatelek*, ol. *Mocrea*) Dráganu szerint az oláh *apá* 'víz', mert a szláv eredetű *Macra*, *Mohra*, *Mocrea* a 'nedves' jelentésű *mokri*>-ből magyarázható. Tehát, mivel a víz is nedves, az *Apa* feltétlenül az oláh *apá* közszóból ered! Megjegyzendő hogy az *apá* mindenféle jelző nélkül nem használatos helynév gyanánt, s azt hisszük, hogy a két név között nincs is semmiféle összefüggés. Megemlítjük, hogy *Apatelek* mellett van egy szőlőhegy, amelynek *Mokra* a neve (v. ö. Rác Károly, *A zarándi egyházmegye története*. Arad 1880. 147. 1) s bizonyos, hogy a hegyet nem a falu neve után nevezték el, hanem inkább megfordítva. Az *Apa* név *apa* köznevünkéből lett személynév s ez a helyes megfejtés a jelen esetben

is (1. még EtSz.). Drágáim etimológiája azon a nívón mozog, amelyen az erdélyi *Apahida* oláh keresztapjának bizarr ötlete, amelynek révén ebből a magyar névből *Apa hádá* „undok víz* lett „pána ce s'a gásit un om mai cuminte, care să restituie numele vechiu in drepturile sale“ (1. Puscariu, Dacoromania VI, 529. 1.). — Az egyszeri előfordulását és semilyen ismert községgel nem azonosítható „villa *Onuz*“ (Váradi Reg., 1. Karácsonyi—Borovszky, 266. 1. No. 298.) Dráganu szerint a vele homonim oláh *Onut* személynévvel azonos. Ehhez bizonyítania kellett volna, hogy a *lonuf*-nak már a XIII. sz. első felében divatozott az *Onut* alakja, s hogy az *Onuz* adatot okvetlenül c-vel és nem sz-szel kell olvasnunk. Maga a helynévadás sem oláh, mert ebben az esetben **Onufe?ti*-1, vagy '*Onufeni*-1 váránk. A magam részéről lehetetlennek tartom a név oláhságát. Egészen biztos, hogy ez a valahol Szabolcs megyében keresendő „villa“ nem azonos a „trés terras“ *Wonuz* csanád-megyei nyomtalanul eltűnt földrajzi névvel (v. ö. Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez*, I. Pozsony 1896. 4. l.) az utóbbi pedig ugyanazon okokból kifolyólag, mint az *Onuz*, nem lehet oláh eredetű. *Vonucz* néven említ egy helységet még Lajos király egy 1343-ból származó oklevele is: „Possessio *Vonucz* vocata in qua est Ecclesia Beati Martini Confessoris fundata, iuxta. villám Kerekeghaz adjacens“ (v. ö. Fábíán Gábor, *Arad vármegye leírása*. I. Budán 1835. 226. 1., említi Szent-Márton templomának kihagyásával Csánki is I, 781. 1.). Ez a *Vonucz*, úgylátszik, ugyanolyan eredetű, mint a *Wonuz*, de mivel római katolikus lakossága volt, eggyel több okunk van a név oláh eredetében kételkedni. Hangsúlyozzuk, hogy nem a XIV. sz.-i oláhság létezését vonjuk ezzel kétségbe Arad megyében, hanem a *Wonuz* név oláhságát. Az sincs bebizonyítva, hogy ennek az oláhságnak nyelvjárásában már akkor kettőshangzó volt az o, és hogy a *Wonucz* így egy *Uonuf* alakot tükrözhetne. — *Dumbul* (1221) a Váradi Regestromban szerepel („villa *Dumbul*“, Karácsonyi—Borovszky, 259. 1. No. 283.). Dráganu nyilván az *-ul* végzet alapján tartja oláhnak ezt az egyetlen előfordulását és semilyen régebben vagy ma is ismert községgel nem azonosítható helyet, amelynek hangalakját éppen ezért nem tudjuk ellenőrizni. Pusztán hangtanilag lehetne egy oláh *Dámbul*, de ebben az esetben fel kellene tételeznünk, hogy *domb* „Hügel*“ szavunkat már a XII—XIII. sz.-ban olyan jól ismerték az oláhok, hogy vele falut nevezhettek el, s hogy a Váradi Regestromba ez az *-ul* végű oláh falunév került. Mint falunév, az oláh *Dámbul* igen szokatlanul hat s a településtörténeti érvek is a '*Dumbul*' oláh eredete ellen vallanak. Amíg erre az egyetlen adatra vagyunk utalva, addig a helynévről semmi bizonyosat mondani nem lehet. — *Kupa* (1226); az a sok bizonytalanság és homonimiás lehetőség, amely ezt a nevet s a vele jelölt helyeket körüllegi, Dráganu-t is kételkedéssel tölti el oláh eredetét illetőleg (i. m. 105., 109., 236., 255., 309. 1.) s így nem értjük, hogyan került ez a név a Revue de Transylvanie-ban közölt ismertetésének válogatott és szerinte biztosan oláh eredetű helyneveket tartalmazó listájára. — A Vár. Reg. „villa *Zor*“ helynevet képtelenség az állítólagos oláh *Sor* (< lat. *soror!*) személynévvel magyarázni, nyilván *szar* „excrementum“ szavunkból lett személynév e helységnév etimonja (v. ö. ugyancsak a Vár. Reg.-

A XIII. sz.-ban csak itt-ott akad az oláhságnak némi helynévi nyoma (ilyen lehet esetleg az 1243-ban először említett *Fataleleke*,¹⁴⁴ ilyen biztosan az 1283-ban felbukkanó *Oláh-*

ban „villa Sorou”), a pestmegyei *Szór* hosszú *ó-ja* miatt pedig nem ide tartozik. Különböen jellemző, hogy Drăganu ilyen egytagú szavakat alkalmasnak tart tétele bizonyítására. — A homonimák módszerével kimutatott XIII. sz.-i „biztosan” oláh eredetű helynevek között végül még az *Ulma* említendő meg (terra *Vlma*, Hazai Okm.-tár I, 13. 1., és u. a. az adat Wenzel, Árpád-kori Új Okm.-tár VI, 505. 1., a. 1232), amely talán a Temes megye jugoszláv részében ma is meglevő *Ulmjával* azonosítható. Hasonló neve volt Váradia két tartozékának: *Wlma*, *Wlmafalva* (Wyllenfalva), v. ö. Csánki I, 763. No. 16., 35., és egy „districtus de *Vlma*“ Dubicza-megyéből is ismeretes (Mon. Hung. Hist. I. o. XXXVI, 226, 1.). Drăganu idéz még egy bukovinai *Ulma* községnevet is. E helynevek az ol. *ulm* „szilfa” szóval nem függhetnek össze, s még a bukovinai *Ulma* esetében is óvatosságra int bennünket az a körülmény, hogy az *ulm* közszóval összefüggő hely- és helységnevek között *Ulma* alak különben sehol sem fordul elő. Van azonban *Ulmul*, *Ulmi*, *Ulmuleful*, *Ulmusorul*, *Ulmeni*, *Ulmetul*, *Ulmeful* (I. Iordan, *Rumänische Toponomastik* I, 33., 155., 174. 1.), *Ulmoasa* (Moldovan-Togán, Diet), de *Ulma* éppoly nehezen képzelhető el, mint ahogy nincs **Brada* (*brad* „pinus silvestris”), **Faga* (*fag* „Buche”), **Paltina* (*paltin* „Bergahorn”), stb., de van *Bradul*, *Fagul*, *Paltinul*, *Brazi*, *Fagi*, stb. Sokkal jobb tisztán hangtanilag a német *Ulme* „ulmus” alak, amelynek szóvégi e-jéből könnyen válhatott nyelvünkben -a, de mivel a „terra *Ulma*“, *Ulmfalva* adatok személynévi eredetre mutatnak inkább, valószínű, hogy ez az ötlet sem lesz igazolható. Az *Ulma* név hangalakja török (kun, besenyő) eredet lehetőségét sem zárja ki s legalább is a temesmegyei *Ulma* esetében gondolhatunk erre, mert ott számos besenyő-kún telep létezett s maga a terra *Ulma* is olyan oklevélben fordul elő, amelyben a besenyők névszerint említettek.

Ezek tehát a Drăganu által kiválogatott „biztos” oláh eredetű helyes helységnevek, amelyek már a XIII. sz.-ban előfordulnak. Homonim jellegükön kívül még az a hibájuk is megvan, hogy az őket fáradságos munkával, de teljesen eredménytelenül felkutató tudós az oláh helynévadás alapelveinek fittyet hányva, teszi meg őket helyneveknek. Végeredményben kimondhatjuk, hogy Drăganunak XIII. sz.-i oláh helyneveket kimutatnia nem sikerült, bár — hangsúlyozzuk — a XIII. sz.-i oláh helynevek elvileg nem tartoznak a képtelenségek közé, mert ekkor már egész sereg magyar nevű faluba telepítettek oláhokat s *Oláhtelek* nevű községet is ismerünk.

¹⁴⁴ A név oláhságának eldöntéséhez szükséges volna annak bizonyítása, hogy a labiális mássalhangzó + *ea* > láb. mássalhangzó -f- *a* hangfejlődés már a XIII. sz.-ban megvolt az északi oláhban (v. ö. isztr.-ol. *fʰtʰ* arum, *featá*, megl.-ol. *íc/á*). Azt sem hallgathatjuk el, hogy egyesek nem az oláhból magyarázzák, l. a Drăganunál közölt irodalmat, *Románii in veacurile IX—XIV*, 449—453. 1. Az oklevél különben, amelyben a *Fataleleke* 1243-ban előfordul, Karácsonyi szerint hamis, v. ö. *A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke*. Budapest 1902. 14—15. 1.

telek). Hogy ezt a tényt helyes megvilágításban értékelhesük, vegyük sorra azokat az okleveles adatokat, amelyek a XIII. sz. folyamán emlegetik az oláhokat. Ezeknek kapcsán u. i. sok olyan körülményre mutathatunk rá, amelyek a XIII. sz.-i oláhságnak a helynévadás terén tapasztalható jelentéktelen szerepét érthetővé teszik. Ezek az adatok időrendben a következők:

1. (1210). IV. Béla királyunk 1250. június 23-án kelt adománylevele említi azt a segédcsapatot, amelyet II. Endre Iwachin szebeni ispán vezetése alatt 1210-ben küldött Assen bulgáro-vlach császár segítségére,¹⁴⁵ s amelyben a székelyeken, szászokon és besenyőkön kívül oláhok is voltak (*rex ipse comitem Iwachinum associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis in subsidium illi transmisit*). Ez utóbbiak Karácsonyi szerint a szebenvideki oláhság soraiból kerültek ki,¹⁴⁶ s felettük a magyar király meghagyásából a szebeni szász gróf rendelkezett. Kiderül ebből az oklevélből, hogy az oláhok határőrvidéki szolgálatot teljesítettek, s alkalmilag katonai célokra is fel lettek használva.¹⁴⁷ Ezek az oláhok még kizárólag nomád, ill. költözködő pásztorok voltak s névtelen kabinokban laktak, amelyek jelentéktelenségüknél és helyváltoztató jellegüknél fogva nem hagytak nyomot a század okleveleiben. Az oláhság mint nép tehát először 1210-ben szerepel Erdélyben.

2. (1222). II. Endre az aranybulla évében visszaadja Hermannak, a német lovagrend nagymesterének a Barcaságot. Többek között megengedi a rendnek, hogy akár a székelyek, akár pedig az oláhok földjén keresztül szállítanak is sót, vámot ne fizessenek (*cum transierint per terram Siculorum aut per terram Blacorum*).¹⁴⁸ Az itt említett oláhok földje az Olt mentén és Kére vidékén keresendő. III. Honorius pápának II. Endre adományozását elismerő és megerősítő oklevelében, amely az előzőnek szövege alapján készült, ugyanabban az esztendőben szintén előfordul a *terra Blachorum*. Említésreméltó, hogy a két oklevélben a Barcaság mint *terra deserta et inhabitata* szerepel (1213-ban: *vacua*

¹⁴⁵ Szentpétery, i. m. 277. skk. 1.

¹⁴⁶ Századok XLVI (1912) 292. 1., és Érd. irod. Szemle 1927. 235. 1.

¹⁴⁷ V. ö. erre Georg Müller, *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande. Hermannstadt 1912. 232—34. 1.*, és Székely, i. h. 273. 1.

¹⁴⁸ Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch I*, 19—20. 1., v. ö. a fekvésére Hunfalvy, *Az oláhok története I*, 328—30. i., és ehhez Karácsonyi, Századok XLII (1908) 847—48. 1.

et inhabitata).¹⁴⁹ A terra Blacorum-ot lakó XIII. sz.-i oláh-ság helynévadói tevékenységéről nem tudunk.

3. (1223). Gocelin a II. Endrétől kapott Szent-Mihály-hegyet a kerci monostornak adományozza. II. Endre ezt jóváhagyva egyszersmind megerősíti a monostort az oláhoktól elvett és már régebben annak adományozott föld birtokában (terram quam prius eidem monasterio contuleramus exemptam de *Blaccis*).¹⁵⁰ A szóbanforgó föld határainak leírásában az Olt és a homályos eredetű Kére mellett három világosan magyar eredetű földrajzi név is szerepel (palus *Eguerpotak*, fagus *Nogebik*, rivulus *Árpás*), oláh névadásnak azonban nincsen nyoma.

4. (1224). II. Endre a Szászvárostól Barótig, illetve Daróczig terjedő földön megállapítja a német hospesek kiváltságait és többek között közös használatra adja nekik az oláhok és besenyők erdejét is (*silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis et Bissenis*).¹⁵¹ Ezt az erdőt Hunfalvy a Nagy-Szebentől keletre fekvő kerci havasokban keresi, ahol az oláhok a besenyőkkel közösen legeltették nyájaikat és teljesítettek határhozi szolgálatokat. Dráganu szerint a *Cornátel* helynév (Hortobágyfalva, szász Hárwesdorf) már 1306-ban létezett volna, s így ezen a szűkebb vidéken ez lenne az oláh helynévadás legrégebb nyoma, ha nem hamis oklevélből származnék a *Cornaehel* adat. Mivel azonban a falu oláh nevére csak késő XVIII. sz.-i és azutáni adatokat ismerünk, a szebenvidéki XIV. sz.-i oláh helynevek sorából a *Cornátel*-t törölnünk kell. A faluba telepedett oláhokról először 1776-ban hallunk: Nagycsúr (Grosscheuern), Szenterszébet (Hammersdorf), Szászújfalva (Neudorf) és Veresmart (Rothberg) szebenvidéki községek lakosai korneceli oláhokat alkalmaznak pásztorok gyanánt.¹⁵²

A tatárjárást megelőző oláh vonatkozású oklevelek között emlegették a gyulafehérvári káptalannak egy 1231-ből keltezett oklevelét, amely Szombathely (később Szombatfalva) mellett az oláhok földjén (*in ipsa terra Blaccorum*) Buyul birtokáról beszél s ennek még az erdélyi bolgár uralom idején élt birtokosairól is tudomása van.¹⁵³ Az oklevél azonban hamisítvány.¹⁵⁴

¹⁴⁹ ib. 16., 19., 22. 1.

¹⁵⁰ ib. 27. 1.

¹⁵¹ Ib. 35. I., Hunfalvy, i. m. 335. 1.

¹⁵² Müller, i. m. 180. 1., 1. ehhez a 143. jegyzetet.

¹⁵³ Zimmermann—Werner I, 55. 1., Hunfalvy, i. m. 335—36. L

A tatárjáráselőtti korból az oláhságnak mindössze négy hiteles említése ismeretes Erdélyből és ezek is érdekesképen mind a szeben- és fogarasvidéki határmenti oláhságra vonatkoznak, akiknek határőri szolgálataik fejében engedték meg a déli Kárpátok havasi legelőin a tartózkodást. A határőri szereppel azonban nézetünk szerint bizonyos helyi megkötöttség járhatott — legalább is eleinte — úgyhogy a magunk részéről, figyelembe véve az előbbi két körülményt, nem tarthatjuk valószínűnek azt az adatokkal és valószínűségi érvekkel meg nem támasztható felfogást, amely szerint az oláhok már a X. sz. végén, vagy a XI. sz. elején nemcsak Fogarasban és Szeben vidékén, hanem másutt is lakhattak Erdélyben és a magyarok velük ugyanakkor már érintkezhetek is.¹⁵⁵

Mellőzve egyelőre a szomszédos moldvai oláhságra vonatkozó adatokat, vegyük sorra a tatárjárás utáni adatokat, s vizsgáljuk meg, milyen tanulságokat vonhatunk le belőlük a havaselyi és erdélyi oláhságra nézve.

1. (1247). IV. Béla a tatárjárás okozta pusztításokat orvosolni akarván, 1247-ben a jeruzsálemi Szent János vitézeknek adományozta a Szerénjséget „cum *kenazatibus Joannis et Farcasii* usque ad fluvrum 01th, excepta terra *kena-*

¹⁵⁴ V. ö. Tagányi Károly, Századok XXVII (1893) 55. 1., Karácsonyi ib. XLII (1908) 848. 1., Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes* (Gotha 1905) I, 213—14. 1., Philippide, *Originea Rominilor* I, 713. Drăganu, *Români în veacurile IX—XIV* c. művének 562. l.-jén 2. j., a Századok 1893-i évfolyamára hivatkozva lapszámot nem idéz, ami azért feltűnő, mert az 1306-i *Cornachel* adatot tartalmazó oklevélről éppen ott Tagányi mutatja ki, hogy az Kemény-féle hamisítvány (v. ö. ehhez még Karácsonyi, *A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*. Budapest 1902. 34—35. l.). De Drăganunak még a XIV. sz. elejéről hamisított adatok is becsesek. A *Cornáfel-i* é hamis adatok azután jóhiszemű embereket is megtévesztenek, v. ö. Graur ismertetését Drăganu könyvéről: *Bulletin de la Société de Linguistique*. XXXV (1935) Comptes rendus, 105. l.

¹⁵⁵ V. ö. Treml, *A románság őshazája és a kontinuitás*. Budapest 1931. 5. l., 1. j.-ben közölt irodalmat. Ebben az összefoglaló bírálatomban még magam is lehetségesnek tartottam az oláh inkolátus ily korai elképzelését, ma azonban már látom, hogy az oláhságra vonatkozó XIII. sz.-i adatok nem engedik meg az ilyenszerű indokolatlan hozzávetéseket. Nem érthető ugyanis, hogy az, aki a legrégebb adatok alapján megengedhető valószínű határokat átlépve a X. sz.-ig nyúl vissza, miért kételkedik abban hogy már a IX. sz.-ban laktak Erdélyben oláhok, esetleg már a VIII., vagy a VII. sz.-ban is? Mihelyt az adatokat és a belőlük kiolvasható tényeket mellőzve a feltevések sikamlós talajára lépünk, hol van a határ, ahol megállásunknak okát tudjuk adni?

*zatus Lynioy vaivodae*¹⁵⁶ és ugyanakkor az egész Kunországot is „*excepta terra Szeneslai vaivodae Olacorum**. Ez a legrégebbi oklevél, amelyben a Dunától északra oláh kenézésekről és vajdaságokról van szó a magyar király fennhatósága alatt álló területeken. Az azelőtt kún és mongol uralom alatt álló földön ez alkalommal találkozunk először olyan primér politikai szervezetekként felfogható alakulatokkal, amelyek a XIV. sz.-ban megalakuló oláh vajdaságok legrégebbi csíráinak tekinthetők. A tartósan letelepedett oláhság politikai története a Duna bal partján voltaképpen ezekkel a kenézésekkel és vajdaságokkal indul meg,¹⁵⁷ bár valószínű, hogy a besenyő, kún és a kipszaki mongol hatás nélkül az északi oláhság sohasem alakult volna államalkotó néppé, s ezeknek a kenézéseknek esetleg seminő formában sem lett volna folytatásuk a későbbi századok folyamán. Az isztriai oláhok és az arumúnok világtörténelmi jelentéktelensége képezi a legjobb ellenpróbát annak megmutatására, hogy milyen sors jutott volna osztályrészül az északra vándorló oláhságnak Kelet-Európa történetében akkor, ha a törökséggel nem került volna a legszorosabb kapcsolatba.

2.(1252). IV. Béla Akadas fiának Vincének adja a Szék nevű földet, amely „*inter t[err]as Olacorum de Kyrch, Saxonom] de Barasu et terras Siculorum de Sebus*“ feküdt, s amely a tatárok dúlásai folytán „*vacua et habitatoribus carens remanserat*“.¹⁵⁸ Az oláhok tehát 1241 után visszajöttek arra a területre, amelyről II. Endre a kerzi monostor adománylevelének tanúsága szerint 1223-ban eltávolította őket. Az is érdekes, hogy az erdélyi oláhok a tatárjárás után ugyanazon a vidéken bukkannak fel először, amelyen azelőtt is többször találkoztunk velük.

3. (1256). IV. Béla megerősíti az esztergomi érsekséget különféle kiváltságaiban, többek között a székelyektől és az oláhoktól szedhető dézsma jogában „*in decimis percipiendis regalium proventum ex parte Siculorum et Olacorum, in pecudibus, pecoribus et animalibus quibuslibet, exceptis terra-*

¹⁵⁶ Zimmermann—Werner, i. m. I, 73. skk. 1., 1. ehhez még az I. fej. 2. j.-ét.

¹⁵⁷ V. ö. az oláh államiság kialakulásának kérdésére Rásonyi Nagy László tartalmas és az oláh-török (besenyő, kún, stb.) kapcsolatok szempontjából elsőrangú fontosságú tanulmányát: *Baszaraba* (Magyar Nyelv XXIX—1933, 160. skk. 1.), amelynek Giurescu is nagy hasznát vehette volna megfelelő összefoglaló fejezetében (*Istoria Románilor* I, 297. skk. 1.).

¹⁵⁸ Zimmermann—Werner, i. m. I, 78. 1., Hunfalvy, *Az oláhok története*. I, 366. 1.

giis Saxonum, sed ex parte *Olacorum* etiam *ubique et a quocumque provenientium*, in regno Hungáriáé persolvi consuetorum“.¹⁵⁹ Az aláhúzott kifejezés bizonyítja, hogy az oláhság ekkor még juhaival egyik helyről a másakra vándorolt és hogy dél felől is állandóan tartott a beszivárgás.

4. (1260). II. Ottokár IV. Béla felett aratott győzelméről számol be a pápának s megemlíti, hogy a magyar seregben kúnok, székelyek, besenyők és egyéb népeken kívül oláhok is (*Valachi*) harcoltak. Azt, hogy ezek az oláhok Erdélyből, vagy pedig a későbbi vajdaságok területéről valók voltak-e, nem említi az oklevél.¹⁶⁰

5. (1262). IV. Béla az esztergomi érsekség jövedelmeit felsorolva említi az oláhoktól és a székelyektől járó és állatok után fizetendő tizedet is (de pecudibus et pecoribus exigendis ab *Olachis* et Siculis idem archiepiscopus percipiet decimam partem).¹⁶¹

6. (1291). III. Endre ebben az évben Gyulafehérvárt törvényt ül és visszaadja Ugrin mesternek Fogarast és Szombathelyt. Az ügyben a székelyek és szászok' mellett hivatkozás történik a szomszédos oláhok tanúságtételére is (*Saxonibus, Syculis et Olachis*).¹⁶²

7. (1292). III. Endre megengedi az Ákos-nembeli Györk fiának Sándornak, hogy három hunyadmegyei községbe oláhokat telepítsen és azokat ott megtarthassa: „concedimus, ut ad quasdám terras suas hereditarias, Elye, Zad et Fenes vocatas, *olacos* possit aggregare ac aggregatos retinere, omnem collectam ac debitum eorundem *olacorum* predicto Alexandro relinquentes”.¹⁶³ Ez a hunyadmegyei oláhság betelepülésének első írásos emléke s a XII. sz.-ba csak az helyezhetné az itteni oláh inkolátus kezdetét, aki Anonymusnak Glád földjéről és a Glád seregében harcoló oláhokról szóló elbeszélésének alapján már ekkor hajlandó Hunyadban *letelepedett* oláhságot feltételezni. Egyébként az oláh helynévadás nyomai e vidéken csak a XIV. sz.-tól kezdve mutat-

¹⁵⁹ Zimmermann—Werner, i. m. I, 80. 1., Szentpétery, i. m. 346. 1.

¹⁶⁰ Hunfalvy, ib.

¹⁶¹ Hunfalvy (i. m. I, 365) és Szádeczky (Századok XLII, 578. 1.) tévesen 1263-tól keltezik ezt az oklevelet (v. ö. ehhez Karácsonyi, i. m. 58—59. 1.), Zimmermann—Werner, i. m. I, 87. 1.

¹⁶² Zimmermann—Werner, i. m. I, 177. 1., Hunfalvy, i. m. 380—81. 1.

¹⁶³ Ezt a kolozsvári (óvári) ferences zárdából származó oklevelet Szádeczky közölte először (Századok i h. 580. 1.). Hivatkozik rá Székely János is, Iorgának azt az állítását cáfolva, hogy az erdélyi oláhság betelepédési mozgalmának egyetlen okleveles nyoma sincs (Revue des Etudes Hongroises VI—1928, 273—74. 1.).

hatók ki,¹⁶⁴ ami már eleve óvatosságra int az itteni oláhság; régiségének túlbecsülésében. A fenti évben említett oláhokról is joggal tétélezhető fel ugyanis, hogy nem Erdély más vidékeiről, hanem a Kárpáton túl vidékekről eresztették be őket a három magyar nevű faluba. Az alább ismertetendő oklevél szerint az oláh jobbágyok a király birtokát képezik ezidőben s így királyi birtokról nem származhattak, akiknek pedig a király külön engedélyt adott oláh jobbágyok tartására, az másnak nem engedte volna át őket. Szádeczkyvel tehát azt mondhatjuk, hogy a három hunyadmegyei faluba telepített oláh jobbágyok a déli határokon túlról beszivárgó, pásztorkodó, de még sem királyi, sem magán birtokon le nem telepedett oláhság soraiból kerültek ki.¹⁶⁵ Az oklevélben említett *Elye* Maros-Ilyével, *Zad* pedig *Guraszáda* mai oláh községgel azonos,¹⁶⁸ *Fenes* csak mint határnév maradt fenn.

8. (1293). Ez az utolsóelőtti XIII. sz.-i említése az oláhoknak igen nagy jelentőségű, mert szerencsés véletlen folytán tartalmánál fogva módot nyújt arra, hogy a századvégi erdélyi oláhság létszámát viszonylagos pontossággal megállapíthassuk. Fontos az oklevél azért is, mert az oláhok telepítésének immár második írott tanúbizonysága. III. Endre ugyanis gátat akarván vetni oláh jobbágyoknak a király engedelmé nélkül történő telepítésének,¹⁶⁷ elrendeli, hogy az

¹⁶⁴ Ezt Dráganu is belátja, *Románii in veacurile IX—XIV.* 270. L Nem igaz az az állítása, hogy e vidékről nem ismerünk régebbi helyneveket, hisz ő maga is idéz néhányat (ib. 283. l., ahol bölcsen hallgat III. Endre 1292-iki okleveléről!), mi azt mondanék, hogy *oláh* helynév nincsen, de magyar és más nem-oláh eredetű akad bizony jónéhány.

¹⁶⁵ Ib. 581. l.

¹⁶⁶ Ebben az alakjában újabb keletű (l. possessio *Zaad*, ill. *Zadya* a. 1468, Csánki V, 135. l.) s a *Gura-* a XV. sz. után a község elolálósodásával kapcsolatban került a *Szád*, *Száda*, *Szádja* elé. Ebben az esetben tehát tautológikus helynévadással állunk szemben (ol. *gura* ,száj, bejárat* cv> magy *szád* ,orificium*; az utóbbi helynevekben gyakori magyar köznévv, v. ö. Oklevél Szótár 872. h.). Dráganu megdöbbenően hamis magyarázatot közöl e helynévről. Szerinte a *Guraszáda* a szláv *gora* ,Berg' és a *sad-b* ,planta, plantatio' szavakból keletkezett (i. m. 283. l.). Ilyen helynévadás azonban szláv szempontból nem lehetséges. Még nagyobb hiba, hogy Dráganu mitsem tud finn-ugor eredetű *szád* ,száj (élettelen tárgyé), nyílás, lyuk* szavunk létezéséről (v. ö. Nyelvtört. Szótár III, 19.; Magy. Tájézt. Ír., 470. l., ahol a származékok: *beszádaz*, *szádol* ,obturo\ *szádallik* ,nyílik', stb. is fel vannak sorolva). Azt hiszi, hogy a *szád* jelentése ,gura ta', összetéveszti tehát *száj* szavunknak birtokos személynév *szád* az előbbivel azonos hangzású alakjával!

¹⁶⁷ V. ö. Hunfalvy, i. m. 381. skk. 1., Zimmermann—Werner, i. m. I, 195—96. l., Székely, i. h. 274. l.

összes nemesi vagy egyéb birtokokon található oláhokat (*universos Olacos in possessionibus nobilium vei quorumlibet aliorum residentes*) az ő Székes (Scekes) nevű királyi birtokára vigyék vissza, ha kell, erőszakkal is. Kivételt csak a gyulafehérvári káptalannal tesz a király, amelynek megengedi, hogy ezután is hatvan háznépnyi oláh jobbágy lakosságát Fyleds és Enud nevű birtokain (*sexaginta mansiones Olacorum libere et secure valeant commorari*). Ha tehát 1293-ban még arról lehetett szó, hogy az összes erdélyi oláhokat egyetlen királyi birtokra telepítsék vissza, úgy ebből arra következtethetünk, hogy a bevándorolt oláhok száma még nem lehetett valami nagy. Ezt a körülményt a XIII. sz.-i oláhság helynévi nyomainak kutatásánál feltétlenül szem előtt kell tartanunk.

9. (1294). Rolandus erdélyi vajda fegyverszünetet köt a bihari Fenes várának védelmezőivel s eskü alatt ígéri nekik, hogy megvédi őket úgy a püspökség, mint a maga magyar és oláh jobbágyságai ellen (*ab omnibus siue Vngarys siue Olaehys, siue Ecclesie, siue infra indagines Solumus [= Sólumos] siue extra constitutis*).¹⁶⁸ Az 1283-ban említett *Oláhtelet* után tehát ismét hallunk a bihari oláhookról, akiknek nagyobbfokú bevándorlása azután a XIV. és XV. sz.-ban indul meg.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Wenczel, *Árpádkori Ül Okmánytár* X (1873) 153. 1. (id. Györffy, *Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai* 3. 1.).

¹⁶⁹ Ennek a két századnak a folyamán egész Erdély területén találkozzunk több-kevesebb oláh kenéz és kenézség említésével s nem ritkán vajdákéval is. A XIII. sz. utáni oláh települések története hatalmas monográfiát töltene meg, amely az eddigi részletkutatások eredményeit kiegészítve egységes képben tárna fel az erdélyi oláhság bevándorlásának bonyolult folyamatát. Tudvalevő, hogy a világi és egyházi nagybirtok jobbágyszükségletét az oláhok soraiból fedezte, akiket nagy számban telepített le, hogy így kihasználatlanul heverő erdőségek, legelők és megmunkálásra alkalmas földek jövedelmezővé váljanak. A századok folyamán különféle okokból elnéptelenedő területek a török veszedelem, majd a fanarióta elnyomás elől menekülő oláh pásztor- és jobbágy Erdélyben kenyeret és viszonylagosan nagyobb nyugalmat talált, mint a vajdaságokban. Nemcsak Erdélybe menekült akkoriban a rumun, hanem Bulgáriába is: „Der Ragusaner Boskovic übernachtete 1762 in Jenipazar bei Sumen in der Hütte einer „famiglia valaca, venuta la da un anno“, da man unter den türkischen Pascha's besser lebe, als unter den walachischen und moldauischen Fürsten“ da quali si fanno estorsioni incredibili, che forzano i villani ad abbandonare i loro paesi“ (v. ö. Jirecek, *Das Fürstentum Bulgarien*. Wien 1891. 116. 1., 2. j., ahol még hivatkozik Kanitzra, Lejeanra és Niebuhrra; az Erdély felé irányuló vándorlásokra a fanarióta korban 1. Jancsó Be-

A XIII. sz.-ban tehát a bizonytalan eredetű és hamis oklevélből való *Fatateleket* mellőzve biztos oláh helynévadással sehol sem találkozunk Erdély területén, mert okleveleink vagy csak a területet nevezik meg nagy általánosságban, ahol oláhok élnek (*terra, silva Blacorum*), vagy pedig arról értesítenek bennünket, hogy *magyar nevű* községekbe telepítenek oláhokat (*Elye, Zad, Fenes, Fylesd, Enud, Scekes* birtok, sőt magyar elnevezés maga *Oláhtelek* is). Annak, hogy az oláh helynévadás nyomai a bevándorlás után csak egy-két évszázad után jelentkeznek, az is oka volt, hogy a leginkább a hegyeken szétszórt irtványok és pásztorszállások igen sokáig nem mentek községszámba s azokat okleveleink egyszerűen mint *villáé olachales-eket*, vagy pedig mint valamely vár vagy község tartozékait emlegetik.¹⁷⁰

nedek, i. m. I, 750. skk. 1., és *Evlia Cselebi magyarországi utazása*. 1664—1666. Ford. Karácson Imre. II, 247. L, törökül: Seyáhatnámési VII (Istanbul 1928) 425. 1. — Rásonyi László szíves közlése; továbbá Hómat*—Szekfü, *Magyar Történet*. V, 399. 1. és VI, 476—77. 1). Sok becses településtörténeti adatot közöl az erdélyi oláhságról Georg Müller is *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande* c. művében, Hermannstadt 1912. (Beiträge zur Verfassungs- u. Verwaltungsgeschichte der Deutschen in Ungarn. I. Heft.). — A XIV. sz.-tól kezdve számos adattal rendelkezünk, amelyek minden kétséget kizárólag bizonyítják, hogy a kenézek új falvakat alapítanak (novae plantationes), vagy pedig elnéptelenedett községek benépesítésére vállalkoznak: így pl. Demeter váradi püspök Fel-Venter községet akarván „populorum multitudine.. . decorare“ Péter vajdának kiváltságokat biztosít (Bunyitay, *A váradi püspökség története*. I, 192. 1., 1. j. a. 1349.). János váradi püspök oklevelében olvassuk: „quoniam ipsi Kenezii nostri promiserunt ipsam provinciám nostram *populis bene replere et augmentare*“ (ib. 303, 1., a. 1404.), stb. stb.

¹⁷⁰ V. ö. pl. Károly király 1322. évi oklevelében: „cum novem villis Zaszekees, Omlás, Feketewyz et Warolyafolw nominatis ac aliis ciuinqve *villis Olaceis* ad idem castrum pertinentibus“ (Zimmermann—Werner, i. m. I, 365. 1.). Győrffy említi, hogy a mohácsi vész előtti időkből alig ismerünk Dél-Biharban 8—10 oláh községnevet s ennek az a magyarázata, hogy jelentéktelenségüknél fogva az oláh telepeket nem írták össze névszerint, hanem egyszerűen mint „pertinentia Belényes, Széplak, Cséke, Káránd, Bél“ szerepeltek (*Dél-Bihar*, 4. 1.). — Az első *villa olachalis*-t Udvarhelyben találjuk 1301-ben Vencel királyunk egy oklevelében, amelyben intézkedik az udvari vár szolgálatára telepített jobbágyokról *[vilié Olachalis in medio Siculorum nostrorum de Vduordhel, v. ö. Székely Oklevéltár I—1872, 29. 1., Hurmuzaki, Documente I—1887, 553. 1.)*. A faluba már az oklevélben említett Ursus kenéz idejében székelyek is telepedtek, ma egészen magyar község (v. ö. Liebhardt, *Balkan-Archiv* III—1927, 59. 1.). A csekély számú

Az eddig kifejtettekből következik, hogy Erdély topográfijában sem XIII. sz.-i, sem pedig a XIII. sz.-nál régebbi oláh helynévadásra valló nyomokat nem találunk. Már pedig, ha az oláhság a magyar honfoglalás korában, vagy még azelőtt *telepedett* volna le a Dunától északra és jelentéktelen ideiglenes katunokon kívül számbavehető községekben lakott volna, akkor nem volnánk kénytelenek hamis adatokkal, homonymákkal és félremagyarázott latin elnevezésekkel szemben hadakozni, hanem hiteles és kétségtelenül helyes adatok tanúbizonysága nyomán vennénk tudomást az ilyenformán korrekt módszerrel kimutatott történeti igazságról.¹⁷¹

A legrégebb oláh eredetű személy- és helynevek kérdését letárgyalva, foglalkoznunk kell nyelvünk legrégebb oláh kölcsönszavainak kronológiájával is. Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy *cimbora*, *ficsur*, esetleg *furulya*, *kópé-góbé* és *poronty* szavunkon kívül, amelyek száz-kétszáz évvel ezelőtt még csak erdélyi tájszavak voltak s azután váltak lassan szélesebb körökben ismertté, oláh jövevényszavak általában csak erdélyi és tiszavidéki nyelvjárásainkban fordulnak elő, ott is leginkább a vegyes magyar-oláh lakta vidékeken, Erdélyen kívül pedig a csángóknál. Egy régebbi tanulmányomban bizonyos megszorításokkal a XV. sz.-t jelöltem meg oláh eredetű közneveink első felbukkanása korául,¹⁷²

oláhság „in medio Siculorum” veszendőbe ment. Régi adat még a következő, amely Károly Róbertnek egy 1318-i okleveléből való: „cum villis olachalibus videlicet quam aliis”, amely a Fejér-Körös vidékére vonatkozik (Zichy Okm.-tár II—1872, 132. l.). Ezek az oláh falvak Dienesmonostorához tartoztak.

¹⁷¹ Itt említem meg, hogy régebben az EtSz. *Ardó* cikkének hatása alatt az 1248-ból való *Ardounyars* helynévről azt hittem, hogy az a legrégebb oláhokkal összefüggésbe hozható helynevünk, azonban a XIII. sz.-i oláh helynévadás itt előadott körülményeit figyelembe véve, ezt a nézetet legalább is bizonytalannak és felülvizsgálandónak kell tartanunk. A magyarban ugyanis egy **erdó* (< erdőóvó) alakból éppúgy válhatott **ardó*, ahogy ebből akár organikus fejlődéssel, akár illeszkedéssel *ordó* lett. Az *ardó* alak létezését nyelvünkben — amit az EtSz. nem tart bebizonyítottnak — az oláh *ardáu* 'erdőőr' (jelentésére nézve 1. Dráganu, Anuarul Institutului de Istorie Națională II—1923, 246. l.), *hardáu* 'vigil silvic' (Al-George, A felső Nagy-Szamos völgyének román nyelvjárása. Budapest 1914. 31. l.) teszi valószínűvé, amely szerintünk nem a szokatlan **erdó*, *erdő-ó*, hanem az **ardó* köznevből való. Az *Ardonyars* ezek szerint magyar ajkonn fejlődött helynév.

¹⁷² Az egyesek által oláhból magyarázott *alakor* 'Spelt, Tenkel' ugyanis 1440-ben fordul elő először (Oki. Sz.), v. ö. még Nyelvtud. Közi. XLVIII (1931) 97—98. l., és Ung. Jb. VIII (1928) 43. l., 2. j.

s ezen Dráganu megbízhatatlan anyagra támaszkodó ellenvélemény-nyilvánítása után sincs mit változtatnom.¹ Kétség-

Dráganu elégedetten állapítja meg, hogy a szónak a magyarban nincs családja (*Románii in veacurile IX—XIV*, 585—86. 1., 1. j), amihez a teljesség kedvéért hozzátehetjük, hogy az oláhban sincs.

173 Dráganu úglátszik rossz néven vette, hogy én még az oláh nyelvemlékek és szövegek feltűnése előtti korból oláhföldi ú. n. szláv oklevelekből az egészen kétségtelen magyar eredetű és kultúrtörténeti szempontból is igen fontos és tanulságos szavak egész sorát mutattam ki, pl. *uric* <C örök (XIV. sz. vége), *oras* <C város (XV. sz. eleje), *lăcu* < *lakni* (ugyanakkor), *gazdă* < *gazda* (ugyanakkor), *hotar* < *határ* (XV. sz. vége), *ili?* < *élés* (XV. sz. első fele), *maja* < *mázsa* (XV. sz. eleje), *terh*, *tear eh* < *terh* (XV. sz. eleje), *cheltui* < *költ-* (XV. sz. első fele), *várnă* < *vám* (XV. sz. eleje), *vame?* < *vámos* (ugyanakkor). *chezeas* < *kezes* (XV. sz. első fele), *bantui* < *bánt-* (XV. sz. eleje) stb. (Ung. Jb. VIII, 276. skk. 1.). Addig keresgéltem nyelvünk oláh szavakkal összecsengő szavai és ismeretlen eredetű elemei között, míg végre sikerült néhány „oláh” elemet kierőszakolnia, amelyek már a XII. és XIII. sz.-ban előfordulnak írott emlékeinkben. Ezek a prioritás erőszakolásának lázában megszületett talmi oláh elemek a következők: *cser*, az oláh *cer* átvétele volna, aminek sem hangtani, sem jelentéstan akadály nincs, csak az a bökkenő, hogy egy csomó szláv nyelvből szintén kitűnően magyarázható, sőt még az olasz *cerro*-ra is gondoltak; a magunk részéről elfogadjuk az EtSz. magyarázatát s ezzel Dráganu szófejtési kuriózuma felett napirendre térünk. — *Csorna*, *csuma* (első adat Gyarmathy 1816-i Vocabulariumában! Dráganu i. m. 583. 1.-ján a XII. és XIII. sz.-ban előforduló oláh eredetű magyar appellatívumok között szerepel!!). *Csorna* személynevünk szerinte ezzel az oláh szóval függ össze, bár még ekkor sem látjuk be, hogy a „Dögvész” nevezetű oláhok létezését feltéve miért következnek a régi személynévi adatokból ugyanakkor az ezekkel azonosított köznévi átvétele is; ugyanolyan homonimiára építő képtelenség, mint a *cser co cer*. — *Csunka*, *csunka* szerinte az oláh *ciung* „manchot, écorné” átvétele, ami az EtSz.-ban és másutt felsorolt többféle nyelvi és többé-kevésbé azonos jelentésű *csunka* (ebből újabban elvonással *csunk*), *cionco*, alb. *tsunk—tsungu* „Stamm, Stumpf”, oláh *ciung*, *ciunt*, *dump*, *dong*, *ciont*, *ciomp*, retorom. *cunkar* „abbrechen, entzwei schneiden”, stb. szavak viszonyából épen nem következnek. A *csunk c’ciong* (az oláhban *ciunc* alak, amelyre Dráganu első helyen hivatkozik, az oláh akadémia szótárának tanúsága szerint nincs!) illetve *ciunc* alakokat az a hangtani szépséghibán kívül azért sem lehet egyeztetni, mert a magy. *csunk* egészen újkeletű elvonás. Arról pedig, hogy az ó-magyar *csunka*, újabb *csunka* egy nem létező oláh **ciuncă* (a **ciunc* nőneme) átvétele lenne, éppen nem lehet szó. A sok *Csunka*, *Csunka* személynév között oláh eredet esetén legálább egy-két **Csunga* és néhány köznévi **csunga*, **csonga* alakot is kellene találnunk. Ezt Dráganu is sejti s ezért az ETSz, megkérdőjelezett egyszeri előfordulású *csöng* adatát, amelynek hozzá még pontosabb jelentése is ismeretlen, minden indokolás nélkül az oláh *ciung* etimon iga-

telenül oláh tájszavaink ugyanis mind a XV. sz. után tűnnek fel okleveleinkben és írásos emlékeinkben, pl. *sztronga*, *esztrunga*, stb. < *strungá* (a. 1554), *czimbora* < *sámbrá* (XVI. sz. második fele), *berbécs* < *berbeci*, a *berbec*e többese (a. 1598), *miliora* < *mioará* (a. 1649), *votulya* < *vătuie* (a. 1652), *notin* < *noatin* (a. 1684), *uátra* < *vatrá* (a

zolására használja fel (obscurum per obscurius!). A *csöng-* tövet véli felfedezni a *.göngyöleg** jelentésű *csongoly*, *csongolyag* táj szavunkban is, de hogy milyen jelentéstani alapon, azt nem tudjuk (l. még *gombolyag*, *gomolyék*, *csombolyag*, hasonló játszi képzésű rokon jelentésű szavak!). Ugyancsak a *csónka* oláh eredetét bizonyítandó hivatkozik az EtSz.-ban megkérdőjelezett jelentésű *csongár* *.vékony lábszár** szavunkra, amely őt az oláh *ciungár* *.copac cu várful retezat** szóra emlékezteti. Megjegyzendő, hogy a *.vékony lábszár'-at* hamisan *.picior scurt'-nak* fordítja (a *vékony* oláhlul *subfire*), hogy így jelentésben valamivel közelebb hozza a *.copac cu várful retezat'-hoz*. Ez egyike a legszemléltetőbb példáknak arra, milyen selejtes anyagot használ fel Dráganu tételének alátámasztására. — A *csata*, *csuka* szavakról írottak a homonimománia újabb példái, eredetük Dráganu fejtegetései után épp olyan ismeretlen, mint azelőtt (EtSz.). Egyébként az első a XVIII. sz. második felében, a másik pedig a múlt században kerül elő először emlékeinkben. Egészen otromba módon próbálja Dráganu *csúcs* szavunkat az oláh *ciucá* *.somet, ballon de montagne, boule** szóból magyarázni, amely különben a legtöbb balkáni nyelvben is előfordul és ismeretlen eredetű. Szerinte a *duci* többesszámú alakból volna a magyar *csúcs*. Erre elsősorban azt mondhatnók, hogy az oláh *ciucá* a magyarból való, a *duci* alakot az oláhok többesnek fogták fel és csináltak hozzá egy egyszámú *ciucá* alakot. Ezt a *ciucá* alakot azután oláh pásztorok hurcolták széjjel. Persze mindkét magyarázat téves. Ilyen egytagú fonetikai szempontból semmitmondó szavak elterjedésének és genetikai összetartozásának kérdésében csak a nyelvtudomány kökorszakában lehetett olyan határozott állást foglalni, mint azt Dráganu még ma is teszi. Voltak különben olyan tudósok is, akik a *csúcsot* finn-ugor szavakkal próbálták egyeztetni (EtSz.). — A *kopács* *.nagy fa** jelentésű táj szavunkra két kolozsmegyei és egy moldvai, először a MTsz.-ban feljegyzett adat alapján munkája 583. l.-ján azt a megdöbbentő valótlanúságot fogja rá, hogy már a XIII. században átvett közszavaink közé tartozik (a 156—57. l.-on a Pannónia felől elterjedt oláh köznevek között említi, holott a Dunántúlon ez az Erdélyben is ritka táj - szó teljesen ismeretlen, a *Kopács* helyneveknek pedig semmi közük ehhez a szerb *kopac* szóval teljesen homonim oláh *copaciu*-hoz; v. ö. még a hasonló képzésű rutén *kopác* *.Stück Holz zum Graben'* szót a *kopáty* igéből, továbbá a szintén homonim magyar *kopács*, *kopáncs*, *kupancs* szavakat). Mivel az oláh eredetű *kopács* *.nagy fa'* a Dunántúlon ismeretlen, nem lehet szó Graurnak idézett ismertetésében említett és egyébként megfontoltságra valló nézetének igazolásáról sem. ő ugyanis figyelmeztet arra, hogy *Kopács* helynevek előfordulásából még nem kell okvetlenül oláh lakosság jelenlétére következtetnünk,

1692), stb., stb., s legnagyobbbrészt a pásztorélet fogalomköréből vett kölcsönzések.

Állítólagosan oláh eredetű kölcsönszavaink közül viszonylagosan régi előfordulása miatt még csak *mái*, 1. süd-wärts gelege *Berglehne**, 2. ,Brust, Wamme* szavunkkal

mert a szót a magyarok is felhasználhatták helynévadásra, miután átvették az oláhból (Pest-féle helynévadás idegen, jelen esetben szláv eredetű, de magyarrá lett közszóval). — Semmi keresnivalója sincs oláh eredetű és még a XII. sz. folyamán átvett szavaink sorában a *kurta* szónak sem, amely vagy olasz, vagy közép-latin eredetű (v. ö. Melich, *Szláv jövevényszavaink* I. köt. 2. rész, 188. 1., és Körösi, Magyar Nyelv XVI—1920, 102. 1.). Itt még a homonímiás módszer is csütörtököt mond, mert ‚rövid’ az oláhban *scurt* és nem *curt* (az albánban *skurts* > arum, *scurt*). — Ugyancsak törlendő régi oláh táj-szavaink sorából a *muta*, *mutuj*, mert még az érdemes szerző sem hisz az oláh *müt* ‚néma’ etimon helyességében a *Muty*, *Mwth* helynevekkel kapcsolatban (i. m. 87. 1., 2. j.), de azért az 583. l-on már a XII—XIII. folyamán átvett oláh eredetű közneveink között emlegeti *muta* erdélyi tájszavunkat! Megjegyezzük, hogy amilyen biztos a *mutuj* oláh eredete, olyan bizonytalan a *mutá-é*, mert az oláh melléknévek nőnemű alakjának átvételére nincsen példa. A helynév és köznévfogalmának összezavarása, az egy-két szótagból álló homonímákkal való felelőtlen játszadozás különben ebben az esetben is jól látható. Az említett helynevek különben kifogástalanul származtathatók a szláv *Mutimir* személynév rövidült *Muta*, *Mut* alakjából (Kniezsa barátom szíves közlése). — A tájszavak terjedésének folyamata sokkal bonyolultabb lévén, semmint Dráganu gondolja, aki mindent egy mindenható oláh formulára egyszerűsít le, *csira* ‚hermafrodita, meddő, terméketlen’ jelentésű tájszavunkat (adatok a múlt század első fele óta) továbbra is tót eredetűnek kell tartanunk (EtSz.), oláh eredetű ezzel szemben a MTSz.-ban először feljegyzet *éstér*, *észter* (ib.). A *Chire*, *Csira* személynévi adatok, amelyeket Dráganu tévesen az ol. *stirá* melléknévvvel hoz összefüggésbe, az EtSz. szerint valószínűleg a lat. *Cyriacus*-ból lett ó-magyar *Csiriákus*-ból, illetve ennek rövidült *Csir*-alakjából valók, amely utóbbihoz -a kicsinyítő képző járult. Tehát még mindig a homonim szavak búvkörében vagyunk. Ilyen szavakkal a XIII. sz.-i oláhság nyomait hiába próbálja valaki bizonyítani, mert a homonim szavak tetszésszerűnti nyelvekből válogathatók össze s az ember azt bizonyítja velük, amit éppen jónak lát. csak azután akadjon, aki elhiszi. Dráganu könyvéből értesülünk arról a történelemben és a nyelvtudományban, páratlanul álló esetről, hogy egy népnek helynévi és az érintkező népek nyelvére gyakorolt hatásának nyomai éppen a legrégebb századokban jelentkeztek *kizárólag* homonim szavak alakjában. Az oláh östörténetnek a Dunától északra a VI. és XIII. sz. közötti időszakát elnevezhetjük a *Dráganu-féle oláh homonimák korának*, amely még a XIII. sz.-ban felbukkanó *Fata*, *Sceraka* személynévi és sok más helynévi adattal szemben sem tekinthető lezártnak (v. ö. a 143. j.-ben felsorolt idevágó példákat).

kell foglalkoznunk, amelyet Dráganu egy komolynak szánt, de nyelvészeti paródiaként ható okfejtéssel próbál az oláhból magyarázni.¹⁷⁴ Kétségbevonja először azt, hogy a *mái* jelentése .délnek fekvő hegyoldal*, és hogy *mell* szavunk mélyhangú változata. Ezzel szemben kétségtelen, hogy a *mell*, *mái* <*> ,*délnek fekvő hegyoldal** jelentésképződés lehetséges, mert a hegynek arra van a melle, málja, ahol a nap süti s különben is egészen közönséges antropomorfisztikus metaforával van dolgunk.¹⁷⁵ Ő azonban az eredeti ,munte, deal* jelentést próbálja kieroszakolni a nyelvtörténeti adatokból, hogy így az oláh *mal* ,Ufer, Küste, Berg(?)‘ (Tiktin) etimont hihetővé tegye. Eltekintve attól, hogy az oláh *mai*-nak ,hegy‘ jelentése az északi oláhból nem mutatható ki azzal a bizonyossággal, amelyet egy ilyen egytagú és homonim szó esetében fokozott mértékben kívánhatunk meg, van egy perdöntő adatunk, amely tulajdonképpen minden ellenbizonyítást feleslegessé tesz: 1435: *Partem vinee in latere meri^oionali montis Tarczalhege vocati que Mezes mal vulgo appellatur* (v. ö. még az *ugyanegy* helyre vonatkozó két adatot: 1601: „Az Maion vagion két szóló. Az Melegh oldalon vagion égi szóló*, ahol *múl* — *meleg oldal*).¹⁷⁶ Ez a Dráganu által részben el-

¹⁷⁴ A *mól-mell* finn-ugor szópárra nézve külön cikkben foglaltunk állást: *Une illusion de la linguistique roumaine*. Revue des Etudes Hongroises IV (1928), 375. kk. 1. Az ebben foglaltakat mindenben fenntartjuk s könyvünkben csak Dráganu hamis ellenérveit cáfoljuk. Hangsúlyozzuk, hogy a Dráganu által idézett okleveles anyagban éppúgy nem az oláh *mai*-lal van dolgunk, mint a Densusianu említette példákban (*Histoire de la langue roumaine* I, 317. l.). V. ö. ehhez N. Joki, Zeitschrift f. Ortsnamenforschung X (1934), 198. l.). — A külön idézés nélküli adatokat az Oklevélszótárból vesszük. A *mól* és *mell* viszonyára l. még Horger, Magyar Nyelv XXIII (1927), 501. l., és Mészöly, ib. XXIV (1928), 31. l.

¹⁷⁵ V. ö. Gombocz, *A magyar történeti nyelvtan vázlat* IV. Jelen-tésztan. Budapest 1926. 75. l.

¹⁷⁶ Jellemző Dráganu mulatságos módszerére, hogy az OklSz. *mál*-adatait egészen eddig az 1435-iki adatig írja ki, de ettől megijed, az 1435 és 1485 közötti adatokat *kihagyja* s minden megjegyzés nélkül az 1486. évi „In monte *Malazo*“-al fejezi be az így .ártalmatlanná tett* felsorolást (v. ö. *Romanii in veacurile IX—XIV*, 122. l., és ehhez OklSz 610. hasáb). A szóbanforgó fontos adatot a 124. l.-on idézi téves kommentárok kíséretében. Szerinte a *que* a *vineá*-ra vonatkozik. A derék filológus nem veszi észre, hogy akár erre, akár pedig a *pars*-ra értjük a vonatkozó névmást, a Mezesmai mindenképpen a Tarczalhegye déli oldalának a *külön* feltüntetett neve marad. Az is bizonyos, hogy a *Mezesmai* nem külön hegy, hanem csak hegyoldal, amely déli fekvésénél fogva alkalmas volt a szőlőművelésre. Azonkívül a *Mezesmai* nem

hallgatott, részben pedig félremagyarázott adat határozottan az állítólagos ‚hegy‘ jelentés ellen bizonyít. Hegyneveinkben ennek ellenére is gyakran találkozunk a *mái* szóval, pl. *monticulus Kerekmái*, *mons Gudulamal*, stb., ezek azonban nem bizonyítják, hogy a *mái* elsődleges jelentése ‚hegy‘ lett volna, mert az ilyen esetekben a déli hegyoldal nevét használták az egész hegy jelölésére.¹⁷⁷ Amíg Dráganu az ilyen *pars pro toto* névhasználat lehetetlenségét be nem bizonyítja, nincs joga oláh hatásokat elegyíteni *mái* szavunk finn-ugor és magyar vonatkozásban teljesen tisztázható történetébe. Azzal hiába érvel, hogy a *mái* adatok mellett több esetben *mons*, *monticulus*, *collis* áll, mert ugyancsak a mai-adatokkal kapcsolatban még más szavakat is találunk, amelyek a ‚déli hegyoldal‘ jelentésre mutatnak, s amelyeket pótlásképpen Dráganu fejtegetéseihöz szükségesnek tartunk kiemelni: *locus*, pl., 1229: *Locum aptum ad vineas et arandum qui uocatur Beseneumal*; *vinetum*, pl., 1269: *De vinetis Popmai seu Pyspukmal Eeuleumal Kerekud et Banafeuld appellatis*; *territorium*, pl., 1297: *Dimidietatem cuiusdam vinee in territorio Vymal existentem*; *latus(i)*, pl., 1303/1494: *In eodem latere Werewmal dicto* (a Verómái tehát nem hegy, hanem egy hegynék verőfényes *oldala*); *vallis*, pl., 1368: *In valle Heumaal dicta*; *vinea*, pl., 1448: *Quadam vinea Dyomaal appellata*. A *latus* félreérthetetlen vallomása mellett a *vinea* és a *vinetum*, továbbá a ‚locus aptus ad vineas et arandum‘ bírnak még világosan bizonyító erővel s a *territorium* használata is csak úgy érthető, ha a ‚hegyoldal‘ jelentésből indulunk ki, egy hegyet bajosan nevezhettek ‚terület‘-nek, egy hegyoldalt azonban annál inkább. Már ezért is a ‚hegyoldal‘ jelentést kell keresnünk a Schlägli szójegyzék ‚territorium = *hegmal*‘ adatában, ahogy a *hegymái* összetétel jelentése mindig is ‚a hegy napsütötte oldala‘.¹⁷⁸ A *mái* oláh eredetét el-

tartozik a *Hómál*, *Verómál-féle* esetekhez, amelyekben a *hő* és a *verő* ő szerinte ‚simply determinant‘ s a ‚hegy‘ jelentésű málok helyzetét jelzik a napfényhez viszonyítva! A *Mezesmai* ‚simply determinant‘-ja *meszes* melléknévünk s még külön jegyzi meg a szöveg, hogy a Tarszalhegye déli oldalán fekszik. A *mái* ‚déli hegy *oldal*‘ jelentése tehát napnál világosabb és szó sincsen semmiféle ‚belemagyarázott‘ értelmezésről.

¹⁷⁷ Ezt szemléltetően mutatják a *Meggyesmálhegy-féle* esetek.

¹⁷⁸ Bármily hihetetlennek hangzik is, Dráganu műve 122. l.-ján a *hegymái*-adatokat annak a bizonyítására idézi, hogy a magyar *mái* eredetileg ‚hegy‘ jelentéssel bírt! A *málonfekvő*, *málonfekő* madárnév szerinte azt jelenti, hogy ‚hegyenfekvő‘! Szóval madár, mely fekszik a hegyen. — Említett cikkemben idéztem még a *mái* ‚pars corporis infra

fogadva csodálkoznunk kellene továbbá azon is, hogy pl. a Dunántúlon miért csak a *mál*-t vettük át az állítólag már az V. sz. óta ott élő oláhoktól, a *Magúra* domb- és hegynevet pedig nem. Pedig a Dunántúl földrajzi alkatánál fogva egyenesen hemzsegetne a Maguráktól, ha ott valaha is oláhok lettek volna. Feltűnő továbbá, hogy *mái* szavunk soha * *máiul* > **máluj* alakokban nem fordul elő (v. ö. *mutul* > *mutuj*, *próstud* > *prosztuj*, stb.), a helynévként szereplő oláh *mai* azonban mindig *Maiul* és nem *Mai* alakban, tehát határozott esetben használatos. Ahol az oláhok is *Mai* alakot használnak, ott magyar elnevezés átvételével van dolgunk. Mint Dráganu összeállításából látjuk, néhány ilyen eset egyedül Erdélyben fordul elő.¹⁷⁹ Legfeljebb arról lehetne tehát szó, tisztán elméletileg tekintve a kérdést, hogy nyelvünkbe átkerült az oláh *mai* s ezzel a magyarok nevezték el az egész nyelvterületen előforduló málokat.¹⁸⁰ Amíg azonban *mái* szavunkat minden jelentésével együtt csak a finn-ugorságból vagy, ha úgy tetszik, a finn-ugorságból is meg tudjuk magyarázni, addig semminemű oláh vagy egyéb hatás feltételezését nem tarthatjuk indokoltnak.

A „pellis subventralis, venter“ jelentésű magy. *mái* Dráganu szerint nem azonos a *mái mell* szó párral, hanem a német *Mai* „Fleck als angeborenes oder natürliches verschieden gefärbtes Zeichen am Körper“ átvétele. Nyelvünkben azonban a *mái* szó „Fleck“ jelentésben ismeretlen, a né-

pectus', „pectus*“ jelentésére *hasmánt co hasmáit* „á plat ventre*“ részben elhomályosult összetételünket, amely *has* + *mái* + lokativuszi *t* elemekből áll. Mivel ebbe a *mál*-nak „hegy*“ jelentését sehogy sem lehet belemagyarázni, Dráganu egyszerűen mellőzi s meg sem említi. Dráganu figyelmébe ajánljuk még az irodalmi mongol nyelvben előforduló *ebür* „sein, poitrine; vide entre la poitrine et la partie supérieure de l'habillement*“ jelentésű szót, amely az abakában *öbür* „die vordere Seite, der Rockschoß“ az altájiban és teleutben pedig *ömür* „Vorderteil des Pelzes*“ jelentésben fordul elő, v. ö. még ir. mong. *a/ula-yin ebür* „le côté de la montagne qui est expose au midi*“, *burját ober* „Südseite eines Berges*“. Mint *mái* szavunk esetében, úgy ezeknél is az elsődleges „mell*“ jelentésből kiindulva magyarázhatók a többi jelentések. (Ez adatokat Ligeti Lajos szívésségének köszönhetem.)

¹⁷⁹ I. m. 116. 1.

¹⁸⁰ Weigand, aki nem tudott a szó finn-ugor eredetéről, így fogta fel a dolgot, de még hozzátette a következőket: „Wie man das Wort, das erst im 13. Jh. erscheint, für einen Beweis für die Kontinuität der Rumänen in Ardeal (sic!) ausnützen will, verstehe ich nicht (cf. Ovid Densusianu, *Studii de filol. rom.* I, 14, sein ältester Beleg ist Zevlevmal 1219).“ *Balkan-Archiv* I (1925), 9. 1.

metben pedig sohasem jelent ‚pellis subventricularis‘-t, s ezért Dráganunak ezt a komoly nyelvtudományt megcsúfoló származtatását ezúttal sem tekinthetjük egyébnek, mint homonim szavakkal való meddő játszadozásnak, amelyhez tudós pápaszemeket rak fel. A jelentéstani nehézségeket úgy véli áthidalhatóknak, hogy a farkas, hiúz, hölgy, nyúl, nyuszt, pegyvet, róka néven ismert állatok hasára foltokat képzel.¹⁸¹ Ezeknek a foltoknak az lesz azután az eredménye, hogy a német *Mai* ‚a kikészített bőrnek vékonyabb része: hasi bőr jelentéshez jut a *magyarban!* Egyenesen öncáfolatnak vehető az a kijelentése, hogy ebben az értelemben *mál* szavunk német eredetű tímár mesterségbeli műszó. Ha ez igaz, akkor csak a ‚pellis subventricularis‘ értelemben vehettük volna kölcsön, ez a jelentés azonban még a német tímárok között is ismeretlen. Ha pedig nem a tímárok szókincséből való, akkor miért jelent nyelvünkben következetesen ‚hasi bőr‘-t és sohasem foltot? Nyilvánvaló, hogy Dráganu az egész német tímáriádát csak azért koholta nem csekély szellemi munkával, hogy a »délnek fekvő meleg hegyoldal‘ és a ‚pellis subventricularis* közötti nyilvánvaló és jelentéstaniilag teljesen világos összefüggést szétrobbantsa, s hogy az utóbbi jelentésű szintén finn-ugor eredetű *mái* szavunkat — amelyet az oláh *mal*, Ufer, Küste, Berg(?)‘ szóval nem tudott összehangolni — egy német mellékvágányon távolítsa el okoskodásainak útjából. Ilyen érveléssel a finn-ugor nyelvészet szakavatott művelői által elfogadott és tanított genetikai és szemantikai összefüggést a ‚délnek fekvő meleg hegyoldal‘ jelentésű *mái* és a ‚pellis subventricularis‘ jelentésű *mái* között megbontani nem lehet. Dráganunak az az ellenvetése, hogy a *mái* nem jelent ‚poitrine‘-t, hanem csak ‚ventre‘ értelemben fordul elő, nem állja meg a helyét. A *mell* jelentést kell keresnünk a *hasmált hasmánt* kifeje-

¹⁸¹ T. i. ezekkel az állatokkal kapcsolatban szerepel a *múl* ‚pellis subventricularis*‘ jelentésben, v. ö. id. cikkem 377. l., továbbá *eueth mai* ‚evetmál*‘ (Schlágli Szójegyzék 1655). Ez a szójegyzék, kiadója Szamota szerint, a XV. sz. első negyedéből való, nem igaz tehát Dráganu aláhúzott megjegyzése: „Cuvântul *nu se găsește înainte de 1500* (i. m. 125. l.), s egyáltalában nincs kizárva, hogy még régebbi adatok is elő fognak kerülni. Van *arammál* alak is Szilágyban, amely az *arany-mál-ból* keletkezett (Magyar Nyelv I—1905, 281. l.), továbbá MTsz. I, 51—52, ahol több dunántúli nyelvjárási alak van felsorolva. Általában nem értjük, hogy Dráganu a madárnevekkel kapcsolatban miért próbálja a *mál*-ra a ‚has‘ jelentést ráerősokolni (‚pán-tece‘, ‚pene de pe pán-tece‘, i. m. 126. l.), mikor itt nyilvánvalóan „gusá“, „de pe gusá“ szavakkal kellett volna magát kifejeznie.

zésben, s mivel a *mái* nem egyéb, mint a *mell* mélyhangú változata, jogosan tételezhetjük fel ennek alapján is, hogy eredetileg *mell*-et is jelentett, sőt jelenthette a törzs egész elülső részét, amely a mellet és a hasat foglalja magában. Az állatok ‚hasi bőre‘ alatt sem kizárólag a hasukon levő bőrt értik, hanem a has és az elülső végtagok közötti bőrfelületet is. Mindkét jelentésben tehát finn-ugor eredetű *múl* szavunk, oláh és német hatásokat hiába keresünk történetében.

Végeredményben tehát a magyar-oláh kapcsolatok eddigi vizsgálatából is csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a hajdani Dácia Trajana területén, s így Erdélyben is, az oláhságnak a XII. sz.-nál régebbi nyomai nem mutathatók ki.¹⁸² Az ezirányú kutatásokból leszűrhető tanulságok is a legteljesebb összhangban vannak az oláh őstörténetnek eddig tárgyalt mozzanataival.

¹⁸² Valamivel korábban emlegetnek oláhokat Erdélytől keletre. Moldvában és ennek szomszédságában. Az idevágó adatok azonban nincsenek kritikailag megrostálva. Ezeket nagyrészt helytelen kommentárok kíséretében Dráganu tárgyalja többször idézett művében (1. főleg 223. skk. 1., 570. skk. 1.). Megjegyzendő, hogy a XI. sz.-nál régebbi időkre ezek az adatok sem vonatkoznak, s éppen a legrégebbi adatokról látszik bizonyosnak, hogy nem letelepedett oláhokra, hanem csak alkalmyszerűleg felbukkanó és megint tovatűnő pásztor- és zsoldosnépségről van szó. A legrégebbi — az oláh kérdés irodalmában eddig nem szereplő — értesülésünk, amelyet Dimitrie Cantemir után most Dráganu elevenít fel, Dlugosz lengyel történétírótól (1415—1480) származik. Dlugosz az 1070. év eseményeiről szólva írja a következőket: „Praeerat autem summáé rerum in Polonorum exercitu Wszeborius Comes, dudum a Boleslao Poloniae Rege Princeps militum constitutus, in quem Rex Boleslaus velut militaris disciplinae peritum, magnam partem curarum cogitationumque suarum verteret. Congesserat autem Wissenslaus Polocensis Dux, & qui Zaslaum ex Kiow depulerat, haud contemnendum exercitum ex Ruthenis Pieczyniegys, & *Wallachis* cum Boleslao Polomorum Rege decertaturus, verum dum Boleslao Regi prohibiturus suum ad Russiae interiora ingressum circa Bialograd occurrisset, visa Boieslai Polonorum Regis potentia, concidit cor eius, & non ausus confligere cum Boleslao & Polonorum exercitu, videbat enim se multo viribus inferiorem.“ (*Históriáé Poloniae* lib. III. Lipsiae 1711.). Feltűnő, hogy Giurescu, aki különben sokat használ fel Dráganu hamis eredményeiből is, oláh történetének I. kötetében nem hivatkozik Dlugosznak erre az adatára.

Ugyancsak Dlugosz írja az 1147. év eseményei között: „Ita Caesar (t. i. Conradus) rebus Wladislai Ducis Poloniae magis tentatis, quam sanatis, nolens tarn munifico & amico hospiti molestus esse, ex Polonia per Russiam & *Valachiam* procedebat, inde quoque non per Poloniam solum, sed per Russiam & *Valachiam* prosequente Boleslao Polonorum Duce, & omnia praeparante ad mare Leoninum perventum

V.

A KÉT ANONYMUS.

1. Béla király Névtelen Jegyzője. — 2. A francia Anonymus.
3. Az erdélyi prioritás kérdése.

1. A Supplex Libellus Valachorum óta (1791) Béla király Névtelenjének krónikája körül hatalmas vitairadalom fejlődött, amelyet oláh részről a dákoromán politikai követelések történeti igazolásának erőszakolása gazdagított történeti és nyelvészeti képtelenségektől hemzsegő munkákkal, s amelyeknek bővebb tárgyalása nem tartozhat munkánk ke-

est.“ (ib.). A XV. sz.-i Dlugosz azonban ebben az esetben nyilvánvalóan már saját korának földrajzi viszonyaiból kiindulva említi Valachiát, mert a XII. sz.-ban a Kárpátoktól keletre és délre egészen a tatárok megjelenéséig a kúnok foglalták el a későbbi vajdaságok területét. A harmadik adatunk Niketas Choniates tudósítása arról, hogy a Halicsba menekülő Andronikost bizánci zsoldban levő oláhok elfogják 1164-ben (. a kérdés irodalmát Mutafciev, *Bulgares et Roumains* 77. I., 1. j.; u. o. megjegyzi erről, hogy c'est la une question qui n'est pas encore tranchée“), akik azonban bizonyára nomád pásztorok és nem letelepedett életmódot folytató népelemek voltak. Éppen ezért indokolatlan Draganu felfogása, aki biztosan tudni véli, hogy nem a Dunától délre lakó oláhok alkalmi északi portyázásáról van szó (i. m. 224 L).

A XIII. sz. első felében a kun püspökség területén már jelentékenyebb számú és a Dunától északra huzamos tartózkodásra berendezkedett oláhságot találunk körülbelül egyidőben a havaselvi kenézségek és vajdaságok felbukkanásával. IX. Gergely pápa 1234-ben panaszkodik Bélának, hogy „in Cumanorum episcopatu. . . quidam populi, qui Walati vocantur, existant... a quibusdam pseudoepiscopis Graecorum ritum tenentibus universa recipiunt ecclesiastica sacramenta“ (Zimmermann—Werner, i. h. I, 60. 1.). Az említett görögkeleti álpüspökök a magyarok és a szászok között is gyakorolták funkcióikat s ebben a pápa a kúnok püspökének jogos sérelmét látván a magyar királytól kért orvoslást. A moldvai vajdaság különben a XIV. sz. derekán alakul meg.

retébe.¹ A Névtelen ugyanis a kontinuitás híveinek körében annak köszönheti nagy népszerűségét, hogy a magyar honfoglalás korában oláhokat emleget Erdélyben, s mivel ez egyetlen más magyar, vagy egyéb (nyugati, bizánci) forrásban sem fordul elő, az oláh tudományosság egészen a legújabb időkig erre az egyetlen krónikás forrásra hivatkozva hirdeti az erdélyi oláhságnak, ha nem is mindig a római korba visszanyúló megszakítás nélküli bennlakását, de legalább is a magyarsággal szemben vélt elsőbbségét. Még a tárgyilagossabb szempontok elől kevésbé mereven elzárkózó Giurescu is éppúgy belerajzolja mostanában megjelent *7s/oria Románilor* c. művének térképmellékletébe Mén-Marót, Gelou és Glad történeti valóságként felfogott Tejedelemségeit, mint ezt az Adamescu-Candrea szerkesztésében megjelent *Dictionarul Enciclopedic 7/us/ra/-ban* látjuk, nem is szólva Dráganuról, aki Anonymus nyomán már nemcsak Erdélyt népesíti be őslakókkal, hanem a Dunántúlt is. Holott tárgyilagosan vizsgálva Névtelenünk oláh vonatkozású tudósításait, ezeket a IX. századra és a még régebbi időkre vonatkozólag legalább is megbízhatatlanoknak kellene tartaniok. Mivel azonban az Anonymus krónikájára következő legrégebb erdélyi említése az oláhságnak csak 1210-ből való (1. fennebb), érthető, hogy az oláh tudományosság görcsösen ragaszkodik a XII. sz.-i gesta-író oláh adatai hitelességébe vetett megrendíthetetlen hitéhez, amely egyetlen bizonyítéka az oláhok erdélyi prioritásának. Anonymus hitelességének bizonyításához kapóra jön nekik a magyar tudományban újabban utat törő rehabilitációs áramlat, amely a régebbi túlzó kritikával szemben a lehető legtárgyilagossabb álláspontra helyezkedik s nagy történeti és nyelvtudományi készütséggel igyekszik a krónika történeti forrás-értékének bonyolult kérdéseit megoldani. Hómannak, Melichnek, Jakubovichnak és Paisnak a hiperkritikusokat bíráló megjegyzéseit céljaiknak megfelelően összeválogatva idézik s aztán a tényeket elferdítve teszik fel a kérdést: lehet-e a Névtelent pragmatikus történetírónak és felülmúlhatatlan geográfusnak tartanunk, mikor a magyarokról van szó, ellenben költőnek és hazug meseszöveget, mikor az oláhokról beszél?²

A kérdésnek ebben a formában való feltevése teljesen

¹ V. ö. pl. Sinkairól: Janosó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története*. Budapest 1896. I. köt. 155. kk. 1., továbbá Sebestyén *Ki volt Anonymus?* Budapest 1900., és Jakubovich E., *P. mester. Klebelsberg-émlékkönyv*, 134. 1.

² Dráganu, i. m. 13. 1.

jogosulatlan, mert Anonymusnak a hitelességét eddig még senki sem fogta fel úgy, hogy kizárólag az oláhokra vonatkozó tudósításai volnának koholmányok, a többiek pedig mind a legnagyobb hitelt érdemelnék. Dráganu feledi, hogy magyar tudósok vélemény-mozaikok formájában idézett és összerakott nyilatkozat-sorozatából a magyar tudományosságának az Anonymus-kérdésben elfoglalt álláspontját a valóságának megfelelően megismertetni nem lehet. Hóman pl. kiemeli a Névtelen kritikájának fejlettségét a források felhasználásában, dicséri rendszeres gondolkodását, de ugyanakkor a Dráganu által már nem idézett szavakkal folytatja jellemzését: „Korának ethnográfiai, politikai földrajzi, alkotmányjogi és társadalmi viszonyai minden gondolkodó középkori író befolyásoltak a régmúlt idők ethnográfiai, politikai, alkotmányjogi és társadalmi viszonyainak rajzában, hacsak egykorú írott forrásokra nem támaszkodott. E tévedést Anonymus sem kerülhette el, aki a középkor íróit jellemző módon *saját kora állapotainak visszavetítésével* magyaráz régmúlt eseményeket és tényeket. Ed és Edömén népében a korabeli ruthéniai *kunság* hatása alatt kunokat lát. A frank fennhatóság alatt élő dunántúli pásztorokat, a XI. századi Gesta római pásztoroknak nevezett pannóniai vlahjait, kiket a XI. századi orosz krónika is dunamenti volochoknak mond, a korában Erdély délkeleti sarkán már egy emberöltő óta mindsűrűbben beszivárgó oláh pásztorokkal azonosítja. A zoborvidéki szlovének morva hercegét *csehnek* mondja. A vérszerződés okiratát a korabeli kancelláriai praxis hatása alatt szerkeszti meg. Az előkelőket a keresztény királyság titulaturája szerint *principals personc, nobiles*, stb. néven említi; lovászmesterről (*magister agazonum*), fejedelmi tanácsról (*consilium ducis*), udvartartásról, lovagi tornákról stb. beszél. Előadását — a kor tudományos szokása szerint — etimológiákkal fűszerezi.“³ Mint ebből az idézetből is látható, az Anonymust méltán rehabilitáló magyar tudományosság nemcsak az oláhokkal kapcsolatban mutat rá továbbra is a Névtelen anakronizáló hajlamára, hanem a csehekkel és a ma már nem is létező kúnokkal kapcsolatban is.⁴ Az egész

³ A Szent Lászlókorai Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi lezármazol. Budapest 1925. 45—46. l.

⁴ V. ö. még Hóman—Szekfü, *Magyar Történet* I, 430—31. l., továbbá Pais, *Magyar Anonymus*. Budapest 1926. 129—30. l.:An. 25. *Blasij* az erdélyi Gyalu vezér, 44. *Blaci* pedig az alduna-vidéki Gálád vezér népe. Ezek a mai oláhok ősei, azonban elődeik a honfoglalás idején nem lakhattak az említett területeken, hanem csak An.-nak a

rehabilitációs irodalomnak különben sincs semmi köze az oláhokhoz, s Anonymus nyilvánvalóan anakronisztikus értesítéseivel nem is foglalkozik bővebben. Mivel pedig az oláhokra vonatkozó részt, amelyről Hóman mutatta ki, hogy az az Ösgestának Erdéllyel foglalkozó honfoglaláskori, Szent István- és Salamon-kori adataiból összeállított „költői elbeszélés”,⁵ eddig még senki sem rehabilitálta*, Dráganu jobban tette volna, ha a magyar irodalomban felmerült újabb szempontoknak a meglegedettség félreismerhetetlen hangján, de egyoldalúan ismertetett összegezése helyett, maga próbálta volna meg Anonymus *oláh* adatainak hitelességét bizonyítani. Oláh szempontból szerintünk ugyanis, csak ennek az utóbbinak lett volna értelme. Dráganu eljárása hasonlít a rosszul készült diákéhoz, aki a feltett kérdésre nem tudván válaszolni, többé-kevésbé ügyes fordulattal valami előtte ismeretebb témára nyergei át és arról azután folyékonyan referál. Anonymus honfoglaláskori oláhjaiban hinni mindenesetre lehet ezután is, akinek azonban a hitén kívül egyéb érvei nincsenek, az hagyja békében a tudományt, vagy legalább is tartózkodjék attól, hogy kategorikusan foglaljon állást merő feltevések mellett. A hittel szemben céltalan minden vita, tudományosan foglalkozni pedig csak helytálló módon előadott érvekkel lehet.

Anonymust a honfoglaláskori erdélyi oláhság mellett bizonyítékként idézni tudománytalan vakmerőség. Ellenben lehet rá hivatkozni, mint a legrégebbi forrásra, amely az 1210-ben meginduló okleveles adatokat megelőzve említi az oláh-

jelent a múltba visszavetítő hajlama adott nekik ott helyet...“. Moór Elemér szerint, ki továbbra is a régi túlzó kritikai álláspontot képviseli, „ist der Quellenwert dieser Chronik für die ung. Landnahme natürlich fast gleich Null“ (Ung. Jahrb. IX—1929, 63. 1.). Dráganu tehát már könyve tárgyánál fogva is helyesebben cselekedett volna, ha kiemeli, hogy újabb tudományos irodalmunkban úgy Anonymus rehabilitálói, mint Moór Elemér, egyhangúan anakronizmusnak tartják *többek között* az oláhok szerepeltetését is a magyar honfoglalás idejében. De a magyar vonatkozású adatok között is vannak olyanok, amelyek hitelét mindmáig mindenki méltán vonja kétségbe, s amelyek között legszembeszökőbb Álmos fejedelem szereplésének túlságos előtérbe toléása (Hóman, *A Szent László-kori Gesta Ungarorum* 47. 1.; Jakubovich Emil, *P. mester*. Klebelsberg-émlékkönyv, 212. 1.; País, i. h. 103. 1., stb.). Melich mutatott rá továbbá arra, hogy Anonymus *Salamis* néven szerepeltetett vezérében képtelenség a krónikában meg sem említett(!) *Svatoplirk* nevét és alakját keresnünk (Magyar Nyelv XVIII—1922, 114. 1.).

⁵ I. h. 73. 1.

ságot a Kárpátok medencéjében. A Névtelen tudósításának közelebbi időponthoz való rögzítését azonban megnehezíti az a körülmény, hogy mindmáig sem sikerült személyének kilétét tisztázni, s így csak annyi bizonyos, hogy sem I. Bélának, sem pedig IV. Bélának jegyzője nem lehetett. Marad tehát II., illetve III. Béla. Mivel pedig a Névtelen Gestáját saját szavai szerint „quondam bone memorie“, királyának halála *után* írta, a két terminus post quem ezek szerint 1141, II. Béla elhúnytának, illetve 1196, III. Béla elhúnytának az éve. Ezek szerint tehát a XII. sz. derekára, illetve a végére, vagy a XIII. sz. legelejére gondolhatnánk.“ Ebből pedig az erdélyi oláh inkolátus kezdeteire messzemenő következtetéseket vonni nem lehet.

Az oláhok szerepeltetésének epikai részeihez meg kell jegyeznünk, hogy Mén-Marót biharvidéki birodalmában csak az kereset oláhokat, aki a Gestát nem olvasta.⁷ A Bánságban és az Al-Dunáig uralkodóként szereplő Gládnak még Anonymus szerint is mindössze annyi kapcsolata van az oláhokkal, hogy seregében a *kúnokonf!*) és bolgárokon kívül oláhok is akadnak. Az egyetlen vezér, akit a Névtelen oláhnak mond („quidam Blacus”), az erdélyi Gelou, akit Tuhutum magyar vitézei a Kapus patak mellett ölnek meg. Megjegyzendő, hogy krónikásunk szerint Tuhutumnak Gelou népe hűséget esküdött, s a magyar vezér ivadékai pedig egészen Szent István király idejéig birtokukban tartották a meghódított földet.⁸ Kiemelendő még, hogy se Gládot, se pedig

⁶ E szerintünk ezidőszerint csak hipotézisekkel megközelíthető probléma eldöntésére nem érezvén magunkat hivatottnak, meg kell elégednünk a következő helyekre való utalással: Jakubovich, i. m.; továbbá Magyar Nyelv XXI—1925, 28—29. 1., és XXVIII—1932, 193. skk. 1.

⁷ Dráganu abból, hogy Anonymus e területen *incolae* és *populus* néven közelebbi meghatározás nélkül említ lakosokat, azt következteti, hogy ezek *oláhok* voltak (i. m. 289. skk. 1.). Ezzel szemben tény, hogy itt a Gestában „gentes qui dicuntur *Cozar*“ (cap. 11.) szerepelnek. Elfelejtette azonban bizonyítani, hogy amennyiben a Mén-Marótnak tulajdonított területen tényleg többféle nép lakott, úgy ezek nem lehetnek esetleg avarok, vagy gepidák, stb., hanem feltétlenül oláhok voltaképpen. Ilyen *incolae*-, illetve *populus*-módszerrel különben bárhol bármilyen népet ki lehet mutatni tetszés szerinti korokban. Dráganu szubjektív meggyőződésén kívül az oláhság mellett más 'érv' nem találatván, napirendre térünk ezen furcsaság felett is.

⁸ Mivel Dráganu hisz Anonymus hitelességében, nem értjük, miért hangsúlyozza ismételtelen, hogy Erdélyt csak a XI. sz.-ban foglalták el a magyarok. Talán nem tartja hitelesnek a Tuhutum hadjáratáról szóló részt?

Gelout a magyar honfoglalás kútfői nem ismerik, pedig nem egy krónikásunk Erdélyen is átvezeti a honfoglalók seregét, s így várható volna, hogy legalább Gelou birodalmáról és ennek népéről megemlékezzenek.

Ami Anonymus *Romani*-jait illeti, akik a Dunántúlon szerepelnek, azzal kell kezdenünk, hogy ez a kérdés sem olyan természetű, hogy benne pándáko-oláh szempontok alkalmazásával lehetne döntő súllyal állást foglalni. A problémával legutóbb Pleidell Ambrus foglalkozott egy terjedelmes tanulmány keretében s eredményei, amelyeket nagyrészt elfogadhatunk, ebben a mondatban sűrítethők össze: „Arról tehát, hogy a dunántúli rómaiakon oláhokat kellene érteni s Anonymus véletlenül szerepeltette volna őket a Dunántúlon, szó sem lehet.”⁹ A Névtelen szerint ugyanis a Dunántúlon a szlovéneken és bolgárokon kívül *Blachii ac pastores Romanorum*-ok is szerepelnek, akik Pleidell szerint a honfoglalás idején csakugyan helybentalált és a római kor óta ottlakó, magát *Romanus-nak* nevező népelemek voltak. A szlávok *ulah*, a magyarok *olasz* névvel jelölték őket, s Anonymus azért nevezte volna ezeket *Romanus*-oknak, mert így nevezték ők is magukat. Pleidell tehát feltételezi, hogy még a Névtelen korában, tehát a XII., illetve a XIII. sz.-ban is voltak Pannóniában honfoglaláselőtti, és nem később bevándorolt római lakosok. Nézetünk szerint ez a magyarázat akkor is a legelfogadhatóbb és a legkézenfekvőbb maradhat, ha a romanizált honfoglaláskori lakosság meglétét Anonymus koráig nem okvetlenül tartjuk bebizonyítottnak. A XI. sz.-i *Gesta Ungarorum*-ba a rómaiak legelőjéről szóló hagyomány akkor is belekerülhetett, ha a honfoglalás korában már csak gyors beolvadás előtt álló dunántúli *Romanus-vlah* töredékeket fogadunk el. Ebben az esetben tehát a dunántúli *Blachii*, és az erdélyi *Blasii*, *Blaci* néven említett népek azonos elnevezésű, de nyelvükben annyiban különböző és etnikailag sem egyező összetételű válfajait képviselik a romanizmusnak, hogy a pannóniai vlachok nyugati típusú, az Erdélybe pedig még Anonymus előtt beszivárgó vlachok ellenben balkáni típusú román nyelvet beszéltek. Ez bizonyos már azért is, mert a Névtelen korában az Alpokban is még nagyobb számú latin népelemek tanyáztak,¹⁰ s kétségbe nem vonható, hogy a pannóniai vlachság nyelvileg ezekkel alkotott egységes nyelvterületet, nem pedig az albánokkal és a szlávokkal együttélő bizánci és szerb-bolgár területen élő ősoláhok-

⁹ *A magyar várostörténet első fejezete*, 79. l.

¹⁰ Ib. 80. l., a kérdés irodalmával.

kal. A *ulach* név XII. sz.-i tágabb jelentését figyelembe véve természetesnek találjuk, hogy Anonymus úgy a pannóniai, mint az erdélyi román nyelvű pásztorokat ugyanazon a néven nevezi, ahogy a németek is *Walch*, *Walehen* hívták a szomszédságukban élő román nyelvű népelemeket. A középkorban az egységesnek felfogható *ulah-Walch* névvel még nem jelöltek már akkor is fennálló nyelvi és etnikai különbségeket, amelyek azonban a mai történeti és nyelvtudományi módszerekkel vizsgálva a kérdést, önként adódnak, s a modern tudománynak éppen az a feladata, hogy ezeket a megkülönböztetéseket hajtsa végre, nem pedig, hogy pl. Drăganu pánoláh receptje szerint minden *vlach-bó* rumun-oláhokat uniformizáljon.

Hogy maga Anonymus miként látta a maga korában a *vlahi*-problémát, arra nézve természetesen csak óvatos puhallódozásnak lehet helye, s perdöntő állásfoglalásnak még a lehetőségét is ki kell zárunk. Lehet ugyanis, hogy a Névtelen maga a pannóniai vlahok és a Balkánról Erdélybe szivárgó vlahok között feltűnőbb különbséget nem is látott. Erre a kétféle vlahság közös nevén kívül még egy másik, ugyancsak a népnevek azonos, jobban mondva, hasonló hangzásából eredő oka is lehetett. Feltéve, hogy az ő korában Erdélyben megforduló oláhok saját népi nevééről tudomása volt,¹¹ úgy a *Rumán* név — amelynek összecsengése a pannóniai *Romani* névvel éppúgy nem kerülhette el a figyelmét, mint később a humanista tudósokét — a két különféle vlahság összezavarását csak előmozdíthatta. Igaz, hogy ebben az esetben azt várnók, hogy Erdélyben ne csak Blacus-ok, hanem Romanus-ok is szerepeljenek, de az is feltehető, hogy mivel Erdélyre nézve semmiféle római hagyomány nem maradt fenn, a Névtelen kritikai érzékének sugallatára hallgatva itt a rómaiak szerepeltetésétől eltekintett. Ha meggondoljuk, hogy még a humanisták is tévedést tévedésre halmoznak, mert az azonos, vagy csak igen hasonló népnevek mögött nem veszik észre a ténylegesen fennálló nyelvi és

¹¹ Melich érdekes ötletét, amely szerint nyelvünk *oláh* szavát maguktól az oláhoktól vehették volna át, azért nem tudnók közelebbi érvekkel alátámasztani, mert az oláhok saját magukat a középkorban még kivétel nélkül *Rumán*, *Armán* (feltéve, hogy a prostetikus *a* már akkor megvolt az arumúnban), *Rumár*, illetve **Rumon* néven hívták. Ha tehát feltételezzük, hogy Anonymus ismerte a pásztorok élő nyelvhasználatát, úgy csak a *Rumán* nevet hallhatta az erdélyi oláhoktól. V. ö. *A honfoglalás kori Magyarország*, 311—12. l., továbbá Egyet. Phil Közl. 1933. 55. l.

etnikai különbségeket, úgy Anonymusnak a fentiek alapján magyarázható azonosító észjárását sem lesz nehéz követnünk.

2. Arra, hogy egymástól függetlenül fejlődött vlach-csoportokat a középkor krónikásai milyen vakmerőnek nevezhető módon hoznak egymással „történeti” összefüggésbe, jó példa a XIV. sz. elejéről ráánkmaradt névtelen francia dominikánusnak keleteurópai útleírása is.¹² Ez az Anonymus uralkodójának, Valois Károlynak megbízásából járta be a Balkánt s az ott talált arumun-vlachokról — akiknek balkán-félszigeti eredetében ma már senki sem kételkedik — a következőket írja: „Notandum est hie quod inter machedoniam, achayam et thesalonicam est quidam populus valde magnus et speciosus, qui vocantur *Blazi*, qui et olim fuerunt *Romanorum pastores* ac in Ungaria, ubi erant pascua Romanorum propter nimiam térré viriditatem et fertilitatem olim morabantur. Séd tarnen ab ungaris inde expulsi, ad partes illas fugierunt; habundat enim caseis optimis, lacte et carnibus super omnes nationes... Ezek szerint tehát a macedonoláhnak, vagy arumúnnak nevezett és mindmáig a Balkánon élő oláh népágazat őseit a magyarok üzték volna ki Pannóniából a honfoglalás idején. Ennek a nyilván tévedésen alapuló állításnak megtaláljuk a magyarozatát, ha figyelembe vesszük a francia Névtelen magyarországi forrásait. Ezekkel először Deér József foglalkozott, aki megállapította, hogy a krónikás a Kézai Simonnak tulajdonított teljes *Gesta Ungarorum*-ból merített, amelyben éppúgy, mint az *Ősgestában* — ennek átdolgozása és kibővítése a teljes *Gesta* — a dunántúli pascua Romanorum és az ottani pastores Romanorum hagvománya egyaránt fel voltak jegyezve.¹³ A francia Névtelen

¹² *Anonymi Descriptio Europæ Orientalis*. Imperium Constantino-politanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia. Anno MCCCVIII exarata. Edidit Dr. Olgierd Górka. Cracoviae 1916.

¹³ *Ungarn in der Descriptio Europæ Orientalis*. Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung. XLV (1931). Magyarországi forrásokra gondolt már Puscariu is, bár a kérdést nem mélyíti el és nem is igyekszik közelebbről tisztázni, I. Dacoromania IV (1924—26) 1927., 1387—89. 1. Űgy gondolja, hogy Anonymusunk ismerte egyrészt a magyar krónikáknak a pannóniai római pásztorok emlékét fenntartó hagyományát, másrészt pedig hallott a pindoszi román nyelvű és szintén pásztorokodó oláhokról, akiknél még élt a Duna mellékéről való származás emléke. A két dolgot összeegyeztette, s így lettek a pannóniai vlachok a pindoszi arumúnok őseivé. E lényegében helyes magya-

telén tehát magyarországi forrásokból értesült arról, hogy Pannóniában voltak *Blachi* néven emlegetett római pásztorok, a Balkánon utaztában pedig ott szintén pásztorkodással foglalkozó hasonló nevű népet talált. Ez már magában elégséges volt neki ahhoz, hogy a két körülményt összekapcsolva egy történeti képtelenséget konstruáljon. Feltételezhetjük még azt is, hogy tudomása volt a *Romanus*-hoz szintén feltűnően hasonló *Rámán*, *Armán* névről, ahogy a pindoszi rumúnok mindmáig nevezik önmagukat, ami még inkább felbátoríthatta az azonosítás elképzelésére.

A két Anonymusnál tehát egymástól függetlenül, de teljesen azonos okok alapján találjuk meg a pannóniai vlachságnak valamilyen más vlachsággal való téves azonosítását. Mindegyik olyan vlachokkal téveszti össze a Gesta, illetve a teljes Gesta pannóniai római pásztoraikat, amelyeket éppen ismer. Béla királyunk Névtelenje Erdélyben ismert vlachokat, tehát ezekkel azonosítja őket, a francia dominikánus a Balkánon ismer vlachokat, tehát a pindoszi vlachok őseit

rázatban csak az nem világos, milyen arumún hagyományra gondol Puscariu, amely a dunamelléki származásra vonatkoznék. Ha Kekaumenosnak arra a helyére gondol, ahol az oláhok hajdani Duna- és Szávamelléki lakhelyeiről van szó, úgy nem lett volna szabad elfelednie, hogy a görög krónikás nemcsak azt mondja, hogy az oláhok hajdan a Duna és a Száva mellett laktak, hanem azt is, hogy ezek a dákok és a besszusok utódai, akik soha senkivel szemben, még a rómaiak császárával szemben sem tartotték meg adott szavukat s ezért Traján ellenük vonult és Decebál uralkodójukat megölte. Mostanában is ugyanolyan megbízhatatlanok — mondja tovább, s inti honfitársait, hogy őrizkedjenek tőlük s a városokba ne eresszék be őket. A XI. sz.-i görög krónikás tehát minden valószínűség szerint azonosította a rómaiakkal szemben gáládul viselkedő dákokat és besszusokat a görögökkel szemben ugyancsak hitszegők módjára fellépő pindoszi vlachokkal. Mivel az azonosítás alapját szembeszökően a dákok és besszusok, illetve a szóbanforgó oláhok jellembeli sajátosságai képezik, a magunk részéről Kekaumenos előadása alapján nem mernénk komolyan arra gondolni, hogy az arumúnok ősei *tényleg* a Duna és a Száva mellékéről vándoroltak volna le dél felé. V. ö. ehhez még Capidan, *Románii din peninsula balcanică*. Anuarul Institutului de Istorie Națională II (1923), 115—16. 1., ahol többek között ezeket mondja: „... coborirea Românilor balcanici dintr'o regiune sârbească pare greu de admis“. Semmi értelmét sem találjuk annak a sokatsejtető, de semmitmondó fogalmazásnak, amellyel Drăganu foglal állást ebben a kérdésben: „Kétségtelenül túlzás volna Hasdeu-val azt hinnünk, hogy az összes macedo-rumúnok (arumúnok és meglenták) pannóniai vagy dunai eredetűek. De a meglenták efféle eredetéről volt és van is még mindig szó“ (i. m. 22. 1.). Érti ezalatt Densusianunak elavult elméletét a meglenták dáko-oláhságáról!

Pannóniából eredezteti. Mindebben van logika, még pedig a középkori krónikás primitív adatfűzésének logikája. A kontinuitás elméletének keletkezését tárgyaló fejezetünkben láttuk, hogy ez a logika még a renaissance korában is szembezőkően nyilvánul meg, nem is szólva a századunkban is még mindig virágzó dákoromán tudósoknak a két Anonymus észjárására emlékeztető következtetési módjáról. Feltűnő továbbá, hogy középkori krónikáinkban az erdélyi és macedóniai oláhokat *pannoniai* vlachokkal azonosítják, arra azonban, hogy a macedóniai, megleni, vagy akár az isztriai oláhokat bármikor is az *Erdélyben* állítólag fennmaradt oláhokkal tévesztenék össze, nincsen példa. Azt az érdekes jelenséget sem nagyon firtatják a kontinuitás hirdetői, hogy a *pascua Romanorum* és a *pastores Romanorum* hagyománya miért éppen Pannóniával és nem Erdéllyel kapcsolatban maradt fenn? A felelet erre csak az lehet: mert Erdélyben sem autochton római, sem pedig autochton romanizált lakosság nem maradt, s így egy ilyen erdélyi hagyomány kialakulásának és fennmaradásának hiányoztak a történeti feltételei.

Feltűnő, hogy Névtelenünk, aki Erdélyt elég jól ismeri (említi Gyulafehérvárt és több erdélyi folyót), az ottani oláhságról nem szól, bár kétségtelen, hogy a XIV. sz. elején több helyen már állandóan letelepedett oláhság lakott ott. Puscariu szerint ezek, mint eretnekek, nem érdekelték a „lángbuzgalmú katolikus” krónikást s ez szépen magyarázza, miért hiányoznak a katolikus eredetű forrásokban a Dunától északra lakó oláhságra vonatkozó tudósítások.¹⁴ Ez a kontinuitás elméletének kedvéért tett megállapítása azonban nem helyén való, hiszen a fennemlített balkáni oláhok sem voltak katolikusok és mégis bőven tárgyalja őket a francia dominikánus. Azonkívül ellenszenves portrét fest II. Uros szerb királyról, aki „catholicos nimium persequitur et habet odio” és általában esze ágában sincs az eretnekeket agyonhallgatni: „illas scismaticas et barbaras nationes que tam opulenta et delicata regna sicut iniusti possessores occupant”. A krónika szerzője tehát, aki dominikánus volt, s így ahhoz a rendhez tartozott, amelynek egyik főcélja az eretnekek elleni küzdelem és azok megtérítése volt, pusztán azért, mert az erdélyi oláhok eretnekek voltak, nem zárkózott volna el megemlézésük elől. Hallgatásának más és sokkal kézenfekvőbb oka az volt, hogy a XIV. sz. elején az erdélyi oláhság még korántsem volt olyan „populus valde magnus”, mint ugyanakkor a balkáni arumúnság.

¹⁴ I. h. 1389. t.

3. A XVIII. sz. vége óta az oláh történeti irodalomban állandóan úgy szerepel Béla király Névtelenjének krónikája, mint az oláhok erdélyi prioritásának nagyfontosságú dokumentuma. Mivel azonban a honfoglalás korában szereplő erdélyi oláhság — mint láttuk — merő anakronizmus, a Névtelen adatait nem tekinthetjük a IX. sz. végén már Erdélyben lakó oláhság bizonyítékának. Abból a tényből azonban, hogy nála az ő korában Erdélyben már megjelent oláhságnak szerep jut, joggal következtethetünk arra, hogy a balkáni pásztorelemek beszivárgása már pontosabban meg nem határozható idővel korábban is megindult. De mikor? Pauler szerint csak annyit mondhatunk, „hogy a XII. sz. végén már oly régen laktak oláhok Erdélyben, hogy az író (t. i. Anonymus) fölteheti vélte, hogy már a honfoglalás idejében is voltak ott, nem úgy, mint a székelyek, kikről tudta, hogy későbbi bevándorlók. Minthogy a Névtelen Erdélyt csak felületesen ismeri, nem is kell valami régi időre gondolnunk, hogy az oláhok észrevehető contingenssé növekedtek Erdélyben. Lehetett az Anonymus előtt vagy 200 évvel, a X. sz. végén, vagy a XI. sz. elején, mikor a beszivárgás kezdődött Fogaras vidékére.”¹⁵ Pauler ezt a véleményét, mint maga is megjegyzi, a XIII. sz. elején felbukkanó adatok alapján mondja, amelyek tényleg Fogaras és Szeben környékére bevándorolt oláhokra vonatkoznak. Az ő hozzávetőleges becslését Melich fekteti szélesebb földrajzi alapra. Szerinte az oláhok a X. sz. végén vagy a XI. sz. elején nemcsak Fogarasban, hanem másutt Erdélyben meg a vele határos részen is *lakhattak*.¹⁶

Amennyiben a „lakhattak” kifejezést állandóan letelepedett lakosokra kell értenünk, úgy ezt az állítást bizonyos óvatossággal kell kezelnünk. Igaz, hogy Erdély történetének még Szent István-kori fejezetét is elég sűrű homály borítja, amely kiterjed az egész XI. sz.-ra is, de ebből a tényből a magunk részéről az oláh település kezdeteire nézve sem pozitív, sem negatív következtetést levonni nem merünk. Figyelembe véve, hogy a XIII. sz. végén az összes erdélyi oláhokat III. Endre még egyetlen királyi birtokra akarta össze telepíteni, lehetetlenségnek kell tartanunk, hogy Erdélyben akkor már háromszáz év óta laktak volna oláhok. Közelebb állhat az igazsághoz Hóman, aki Anonymus előtt egy ember-

¹⁵ *A magyar nemzet története. I², 218, 376—77. I., id. Melich, A honfoglaláskori Magyarország, 308. I.*

¹⁶ I. h.

öltövei keresi a beszivárgás kezdőpontját,¹⁷ bár természet-szerűleg ez az állásfoglalás csak valószínűségi érvekkel indokolható, míg az előbbi még ilyenekkel sem. Melich megállapításából különben Dráganu sietett hamarosan tőkét kovácsolni. Okoskodása a következő: mivel még magyar tudósok is elismerik, hogy az oláhok a X. sz.-ban már Erdélyben laktak, viszont Erdélyt csak Szent István kapcsolta szorosabban Magyarországhoz a XI. sz.-ban, kimondhatjuk, hogy az oláhok megelőzték a magyarokat még abban az esetben is, ha Anonymustól eltekintünk. Ez az ügyvédi észjárásra valló, tipikusan tudománytalan érvelés persze nem állja meg a helyét. Melich ugyanis sehol sem mondta azt, hogy a XI. sz.-ban Erdélyben magyarok ne laktak volna, abból pedig, hogy Erdély egyházi és adminisztratív megszervezése tényleg Szent István alatt indult meg, szintén nem következik, hogy ott magyarok ne laktak volna a honfoglalás óta. Ha valamely területnek, valamely nép részéről történő állami szervezését tekintenők az illető nép ottani fellépésének időpontjául, úgy az oláhok Erdélyben a legjobb esetben is csak a világháború vége óta léteznének s a távol jövő egy Dráganu észjárásával megáldott historikusa a mellett erős-ködhetne, hogy az oláhok a XX. sz.-ban vándoroltak Erdélybe. „Mivel azonban oláh részről éppen politikai szempontból helyeznek nagy súlyt a kontinuitás bizonygatására“ — írja Hóman¹⁸ — „szükségesnek tartom kiemelni, hogy az oláh kérdés *pro nunc* pusztán hatalmi kérdés, aminek *történeti* alátámasztására csak annak a kérdésnek eldöntése lehet alkalmas, vajjon az oláhság ősfoglaló-e Erdélyben és a szomszédos magyar részeken,¹⁹ s ha igen, tudott-e valaha is a történet folyamán a magának igényelt magyar területen állami vagy tartományi szervezetet létesíteni, tudott-e ilyet tartósan fenntartani, miként ezt Havaselvén és Moldovában megtette? E kérdésre a történelem világos választ ad: az erdélyi és keletmagyarországi oláhok túlnyomó többségének ősei a XII—XV. század folyamán a magyar közhatalom és magyar birtokosság védelme és támogatása mellett szórványos csoportokban települtek be hazánkba s mint szívesen fogadott

¹⁴ *A Szent László-kori Gesta*, 46. l.

¹⁵ *Magyar Történet* III, 452. l.

¹⁶ Oláh tudós, Radu Rosetti, mutatott rá a Tatros-völgyi és egyéb moldvai hely- és személynevek alapján arra a tényre, hogy a moldvai magyarság ott az oláhokat megelőzve telepedett meg, *Despre Unguri si episcopate catolice din Moldova*. Acad. Rom. Tom. XXVII. Mem. Sec. 1st. No. 10. Bucuresti 1905. (Tamás L.).

jövevények illeszkedtek be a magyar királyság állami és társadalmi szervezetébe.“ Szerintem a XII. sz.-ban sem volt még Erdélyben *letelepedett* oláhság, nomád pásztor csoportok azonban már a IX. sz.-ban is megfordulhattak a Kárpátok kövér havasi legelőin, sőt, hogy az oláhok prioritásának hirdetői ne vádolhassanak elfogultsággal, még azt sem tarthatjuk lehetetlennek, hogy még mielőtt a honfoglaló magyarok észak-kelet és dél felől benyomultak volna Erdélybe, ott már néhány évvel hamarabb oláh pásztorok nomadizáltak. A különbség mindössze az volt, hogy a nomád pásztorok továbbra is juhaikat legeltették, hol itt, hol ott, a magyarok azonban államépítő munkához láttak, úgyhogy a XIV. sz. derekán megalakuló oláh vajdaságok urai rendre a hatalmas teljében virágzó Anjou-kori Magyarország hűbéresei lesznek. Meg kell jegyeznünk továbbá a honfoglaláselőtti oláh vándorlások erdélyi hipotézisével kapcsolatban, hogy egy félig-meddig gazdtalan föld legelőinek időszakos kiaknázása még nem államszervező ténykedés s így nem is lehet a sokat vitatott történeti jogoknak a forrása sem. Ilyen értelemben már a francia Gaston Paris is nyilatkozott annak idején.¹⁰ A nomád oláh pásztorok esetleges és mítsem jelentő periodikus tartózkodása Erdély havasi legelőin a X. sz.-ban vagy még régebbi időben azonban — hangsúlyozzuk — nem egyéb kényelmes állításnál a különben is csak egyes elszórt pásztor-csoportokra vonatkoztatható, míg az oláhság zöme a XII—XIII. sz. fordulóján feltétlenül még a Dunától délre tanyázott. Ez a kronológia felel meg legjobban az oláh nyelvben észlelhető közép-bolgár hatások és az oláh nyelv balkáni sajátosságai egy részének kényelmes időrendi elhelyezése céljából is.²¹

A prioritás kérdését az oláh tudományosság tehát az egyedül mérvadó államszervezői és települési kritériumok elhanyagolásával véli eldönthetőnek. Valahogy inkább azt tartják fontosnak, hogy bebizonyítsák, hogy Erdélybe oláh ember hamarabb tette be a lábát, mint magyar. Sajnos, mihelyt a kérdést tisztán elvi lehetőségek keretei között próbálják dűlőre juttatni, az ellenkező álláspont híveinek is

²⁰ Romania VII (1878), Jung ismertetésében és bírálatában: 1. kül. 618—19. 1.

²¹ L. erről a kérdéstről Skoknak Bárbulescu idevágó műveit tárgyaló bírálatát: Slavia VIII (1929—30), 776. skk. 1.; Capidannak Skok, *Des rapports linguistiques slavo-roumains* c. tanulmányáról írt bírálatát: Dacoromania IV, 1252. skk. 1., és Friedwagner összefoglaló dolgozatát, i. h. 712. 1.

engedményeket kell tenniök. A többé-kevésbé merész feltevések sikamlós mezejére lépve ugyanis joggal hivatkozhatnánk arra, hogy a húnok már az V. században hoztak magukkal a történeti Magyarország területére a hadseregükhöz kapcsolt magyar harcosokat, ahogy ezt később a mongolok tették a baskiriai magyarokkal.²² Az V. sz.-ban pedig az ősoláhság még embrionális állapotban szunnyadt a Balkánon. Arra az ellenvetésre, hogy ezek a magyar harcosok itt elpusztultak, vagy tovasodródtak, azt válaszolhatjuk, hogy a IX. sz.-ban vagy még előbb Erdélyben feltételezett oláh nomád pásztorok sem maradtak helyben, hanem visszamentek Bulgáriába, Szerbiába, esetleg egészen a Rhodope-hegységig. Végül megjegyezzük, hogy magyarok a régészeti kutatás újabb eredményei szerint az avarokkal is még a honfoglalás előtt jutottak a történeti Magyarország területére.²³

A prioritás kérdése politikum lévén, további fejtegetéstől eltekintünk, de kissé foglalkoznunk kellett vele, mert az oláh tudományosság ennek a problémának kimagasló helyet biztosít az oláh kérdés komplexumában. Láttuk, hogy a prioritás helyes értelmezése teljesen a magyar álláspontot igazolja, sőt annak fennebb vázolt helytelen értelmezése sem az oláh álláspont javára üt ki.

²² L. az utóbbiakra Németh Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása*, 333. 1.

²³ V. ö. Horváth Tibor, *Az üllői és a kiskőrösi avar temető*. Arch. Hung. XIX. Budapest 1935. 124—25. 1.

NÉV-, SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

ar. = arumun; b. = bolgár; fn. = földrajzi név; hn. = helynév;
nn. = népnév; sz. = szerb; szn. = személynév; tsz. = tájszó.

- Abrud (hn.) 167.
Abul Ghazi 89, 98—99.
Adamescu-Candrea 209.
admigrációs elmélet 85—86, 121.
Aeneas Silvius Piccolomini 91,
102—4.
Africa 59.
agri decumates 50.
alakor 199.
Alamannia 27.
Álba (hn.) 188.
albán elemek az oláhban 143—44.
albán őshaza kérdése 151—52.
albánok 126, 130, 136, 150—1.
albán-oláh kapcsolatok 132, 143—
47, 150—52.
albán-oláh-szláv együttélés 152—
53, 155.
Albis (hn.) 188.
Alexics Gy. 17, 40, 42.
Alföldi A. 26—8, 49, 50, 55—8,
62—74, 79—84, 123—24, 154.
Al-George Fl. 199.
Ammianus Marcellinus 63, 80.
Andronikos 99.
Anna Kcmnena 9, 47, 84, 131.
Anonymus (Béla kir. jegyzője) 6,
99, 120, 165, 208—16, 218.
Anonymus Caransebesiensis 177.
Anonymus (francia) 131, 215—17.
Ανωβλαχία 131.
Ansberte 97.
Antiochianus (konzul) 69—70.
Antoninus Pius 56, 62.
Apa (hn.) 188.
Apahida 189.
aratu (ar.) 134.
Arcár (hn.) 125.
Ardó (hn.) 199.
Ardounyars (hn.) 199.
argumentum ex silentio 76, 133,
166—67.
ariánus gótok 74, 78.
arindzá (ar.) 143.
Armán (nn.) 29—31, 48, 214, 216.
articulus postpositive 147—49.
arumunok 4, 8; — rövid története
16—19; 29, 30, 87, 93, 104, 116,
125, 130—33, 136, 150, 153,
155, 215.
Assenidák 95—7, 191.
Asztalos M. 41.
Atanarik 78, 80, 128.
Ataulf 27.
Attalates 84.
Attila 65, 82—3.
Aubin H. 50, 79.
Augustus 28, 57.
Aurelianus 63, 66—77, 88, 114.
Aurelius Victor 66.
auzóniai nyelv 82.
avarok 77, 83, 85, 124, 129, 155,
221.
ázsiai eredet mondája 89, 95—99.
Baach (hn.) 186.
baciu, *bagiu* 140—41.
Bacon Roger 6, 89, 96—98.
bács 141.
Baián 83.
bálaur (ol.) 140.
Bálggrad (hn.) 172—73.
baligá (ol.) 141.
balkánfélszigeti eredet népnévi bi-
zonyítéka 29—30.
balkáni nyelvészet fogalma 138.
balkáni nvelvtípus 6, 87, 138—39,
147—50, 166.
balkáni pásztorkodó romanizmus
4—5, 30, 46, 113, 130, 136.

- balkáni pásztorlatinság 6, 133—36,
 148, 176.
 balkáni romanizmus rétegei 126—
 137.
 Balkanwörter 139—43, 158.
 Balotä 146.
 Bănescu N. 9, 17, 43, 94.
 Bánság 66, 68, 72, 81, 83, 111, 114,
 212.
 Barbanna (folyónév) 152.
 Barbarossa 97, 131.
 Bărbulescu I. 68, 108, 111, 122.
 154, 158, 165, 220.
 Barié 142.
 Barifiu Gh. 41.
 Bársa (fn.) 173.
 Bartoli 145.
 Baskiria 95—99.
 baskírok 98.
 basztarnák 74.
 Baynes N. H. 67—8.
 Béla fii.) 212.
 Béla (III.) 212.
 Béla (IV.) 10—11, 184, 191, 193—
 195, 212.
 Benkő J. 15, 108.
berbécs (tsz.) 201.
 Berge (de la) C. 109.
 Bernhart M. 26.
 Bertalanffi P. 105.
 Bertha A. 13.
 besenyők 9, 190.
 besszusok 28, 93, 216.
 bihari oláhok 182, 186, 197—98.
 Bikkös (hn.) 170.
 Biondo, Flavio 102—3.
 Bithynia 59, 60.
Blachii ac pastores Romanorum
 213, 216.
 Blaci 96—99, 191—92, 210, 213.
 Blacia Maior 96—7, 99.
blah (ófn.) 43.
 Blakumen (nn.) 43.
blavur (sz.) 140.
 Bocánetu 134.
 Boch (szn.) 118.
 Bogdan (máramarosi nemes és
 moldvai vajda) 12.
 Bogdan, Ioan 157, 171.
 Bogrea, V. 9, 64, 131.
 Bojana (folyónév) 152.
 Bcjadzsi 18.
 bojárság intézménye 165.
 Bologa, V. L. 17.
 Bolta (hn.) 186.
 Bcnfinius 89—91, 104.
 Bonkáló, A. 179.
 Boris 164.
 Bougrie (= Bulgária) 98.
 Bracciolini, Poggio 102, 104.
 Brandis 52.
bránzá 141—42.
 Brátianu, G. I. 47.
 Brüske 179.
 Bucu(ă, E. 16.
 Buday Árpád 25, 56—60.
 Budimir, M. 138.
 Budinszky 61.
 Buine (szn.) 118.
 bulak (nn.) 99.
bulár (alb.) 140.
 Bulgaria Maior 96—7.
 Bulgaria Minor 96.
 bulgáriai cincárok 31.
 bulgáriai oláh helynevek 127.
 Bún (szn.) 118.
 Bunea, A. 163.
 Bunyitay 165, 185, 198.
 Burghele, M. 17.
 Bury, J. B. 75.
 Byhan 158.
 Cabrol—Leclerc 85.
 Cantacuzino, C. 106.
 Capidan, Th. 15, 17, 19—20, 31—
 32, 47, 53, 93, 110, 125, 128—
 130, 132—37, 140, 144, 146,
 150—51, 156, 158, 160, 216,
 220.
 Caracalla 25, 60, 63.
 Carassum (szn.) 181.
 Carausius 26.
 Caria (római prov.) 59.
cátun (ol.) 140.
 Caucaland (fn.) 80.
 Centorio, Ascanio 103.
 Chalis 9.
 Chalkokondyles, L. 104.
 Chelaru, V. G. 112, 116, 118.
cheltui (ol.) 160.
chiag (ol.) 176—77.
 Chire (szn.) 202.
 Chot (szn.) 118.
chotton, chottun (kalmük) 140.
 Christescu, V. 56.
 Chuka (szn.) 118.
 Chula (szn.) 118.
cimbora 199, 201.
 Ciot (szn.) 118.
ciul (ol.) 142.
 Claudius 60, 65, 70, 130.

- Cocil (hn.) 187.
 collegium Asianorum 60.
 collegium Galatarum 60.
 Commodus 54, 63.
 Conev 160.
 Constantius (II.) 67.
 Coresi 146.
 Cornătel (hn.) 188, 192—93.
 Cornides D. 108.
 Cos'tin, Miron 106.
 Costin, Nicolae 32, 106.
 Crez (szn.) 180.
cser 200.
csira (tsz.) 202.
 Csira (szn.) 202.
 ceobán (nn.) 131.
 Csorna (szn.) 200.
csotka 200.
csuka 201.
csuta 201.
 Cumont, F. 59, 71.
 Curt (szn.) 118.
 Cuza, Al. 14.
 Cvijié 135.
 ciribiri (nn.) 20.
- Dacia: — Apulensis 57, — Inferior 46 — Maluensis 56—7, — Mediterranea 67, — Porolissensis 57, 69, — Ripensis 67, — Superior 56, — Traiana 3, 23, 29, 49—88, 101, 112—13, 123, 167; — kiürítése 65—85; — és az oláh őshazaelméletek 111—21, 151; —i III. sz.-i kereszténység 84, 85; —i légiók 57—9, 74; —i romanizmus 4, 6, 24, 28—9, 49—86, 114—15, 123, 126. — összetétele 57—61.
- Daicovici, C. 56, 69.
 dákok 27, 52—6, 58, 60, 93, 216.
 Dalmácia 59, 125; —i romanizmus 28, 29, 43, 124—26, 129, 135.
Δαονιοζ 169.
 D'Anville 106.
 Dardania 67, 151, 155; —i alban-ság 151—2.
 Dauzat, A. 173.
 Dávid (bolgár cár) 131—32.
 Decebál 53, 93, 216.
 Decius 63, 71.
 Deér J. 215.
 Della Valle, Francesco 36, 91, 103—5.
 Demeter (váradi püspök) 165, 198.
 Densusianu, N. 38.
 Densusianu, O. 4, 9, 21, 53, 61, 64, 82, 93, 110, 115, 129—30, 133, 134, 146, 156—57, 176—77, 180, 183, 203, 205, 216.
 Desmaisons 98.
 Dessau, H. 67—9.
 Dículescu 33, 51, 62, 64, 80, 83—5, 121, 168, 174.
 Dio Cassius 62.
 Diocletianus 26, 62, 73—4, 77.
 Długosz 207—8.
 Domaschke, W. 134.
 Domitianus 130.
 Dopsch 6, 49—50.
 Drăganu, N. 10, 30, 38, 42—6, 65, 68, 75, 93—4, 99, 111—24, 128, 141—42, 151, 153, 158, 163, 168—84, 186—93, 196—212, 216, 219.
 Dragomir, S. 21—2, 43, 46, 95, 132, 171.
 Drinov 154.
drum (ol.) 119.
 Drumolv (hn.) 119.
 Dugonics A. 39, 40, 105.
 Dulcilla (gót mártír) 81.
dumbrauá (ol.) 153.
dumbré (alb.) 153, 158.
 Dumbul (hn.) 189.
 Dumke, H. 134.
 Duna: — elválasztó szerepe 112, 115; — neve és a kontinuitás 168—69; —i limes 29, 62, 73, 77—8, 81, 122—23.
dvor (i.-ol.) 20.
- ebiir* (írod. mong.) 205.
 Eckhart F. 117.
 Eckhardt S. 7.
 Edelspacher 40.
 Egger, I. 29.
 Eginhardus 28.
 Ekblom, R. 43.
 Engel 108.
 Endre (II.) 184, 191—2, 194.
 Endre (III.) 14, 121, 182, 195, 196, 218.
 Enmann-féle császártörténet 67.
 erdélyi folyónevek 169—70.
 Ernyei J. 48.
éster (tsz.) 202.
 északi beszivárgás 115, 176, 218—221.
 északi oláhok rövid története 8—15.
 északi-szláv—oláh kapcsolatok 176—79.

- Eugippus 76.
 Eutropius 56, 62—3, 66—8, 74, 82, 92, 101.
 Fábíán G. 189.
 Fabriczius, E. 56, 82.
 Farkas (vajda) 10, 193.
 farseróták 16, 133.
 Fata (szn.) 182, 202.
 Fatateleke (hn.) 190.
 Fato (szn.) 182.
 Fehrle, E. 27.
 Fichur (szn.) 180—81.
ficsur 199.
ficsúr (tsz.) 181.
 Filow, B. 74.
 Fischer, E. 55.
 Fisher, W. H. 67—8.
 Flavius Vopiscus 67.
 Flaviusok 52.
 Florescu, Gr. 52.
 foederati 81, 87.
 Fogaras (hn.) 188; — vidéki oláh-ság 191—3, 218.
 földőnevek és pásztorkodás 168.
 Föt (szn.) 118.
 földművelés 4, 133—4.
 földművelő romanizmus 127—9.
 főnyelvjárások egysége 115—6.
 Fra Mauro 99.
 Francia 27.
 Fráncu-Candrea 146.
 Francic, D. 95.
 Frantzes 131.
 Fribourg, A. 132.
 Friedwagner, M. 44, 101, 110—2, 116, 122, 132, 139, 144, 146, 153, 159, 162, 169, 220.
 Fri tigern 78.
 Fugresch (hn.) 188.
furulya 199.
 Galba 26.
 Galerius 63, 77.
 Gallia 167, 173; — cisalpina 59, — transalpina 59.
 Gallienus 28, 57, 65—72, 75, 81, 114.
 Gallus 71.
 Gamásza (hn.) 118.
 Gamillscheg 123, 154, 168—69.
gard (ol.) 178.
 Gartner, Th. 32.
 Gaster, M. 33, 144.
gata (ol.) 152—3.
 Gelou 120, 209, 212—3.
 Génásza (hn.) 119—9.
 gepidák 64, 82—5, 174.
 Gepidia 4.
 Gergely (IX.) 208.
 Gerland, E. 156.
 germán elemek problémája 174—6.
 Germania 27, 59.
 germánok 62, 64, 82, 126, 131, 174.
 Germisara 25, 60.
 Géza (I.) 183.
 Gerghel, I. 43, 84.
 Ghiculeasă (szn.) 119.
 Gibbon 106.
 Giuglea, G. 64, 142.
 Giurescu, C. C. 9—13, 43—4, 55—56, 82, 91, 109, 127, 157, 165, 174, 182, 194, 207, 209.
 Glád 195, 209, 212.
gljkb (orosz nyj.) 176.
góbé 199.
 Gombocz Z. 7, 92, 141, 186, 203.
gond 160—61.
 Górká, O. 215.
 Gotia 4, 27, 78.
 gótok 62—3, 67, 77—82, 85, 87, 123, 174; keresztény — 81—2.
Γοτ&ογ^αί-χοι 128.
gotowb (szí.) 152—3.
 Graur 46, 193, 201—2.
 Gritti Alajos 91.
 Groag 66.
 Gröber 137.
gruú (rut.) 178.
 Gura (hn.) 188.
 Guraszáda (hn.) 196.
 Gyórrffy I. 7, 160, 197—8.
 Hadrianus 52, 56, 62.
 Halics M. 38.
hard (rut.) 178.
 Hartke, W. 68.
 Ha?deu 21, 38, 68, 82, 90, 93—4, 110, 111, 142.
hasmánt 205—6.
 Hattingly, H. 26.
 Hauptmann, L. 155.
 helyhez kötött romanizmus 126—9.
 helynévi érv 167—74.
 Heraclius 74.
 herulok 174.
 Hieronymus 63, 65.
 Hierotheos 164.
 Hirschfeld 55.
 História Augusta 57, 63, 65, 67—8.
 Hodinka A. 163.
 Hohl, E. 67—8.

- Holtzmann 76.
 Holub J. 119.
 Holub-Pacewiczowa 179.
 Hóman B. 42, 116, 123, 209—11,
 218—9.
 Homo, L. 66.
 Borger A. 181, 203.
 Horowitz, F. 66, 69—71.
 Horvát I. 107.
 Horváth T. 221.
hotar (ol.) 200.
 Höeg, C. 133.
hruú (rut.) 178.
 humanisták 89—92, 100—105.
 Hunfalvy P. 3, 11, 13, 40, 55, 57,
 63, 80, 89, 94—5, 101, 121,
 163, 191—6.
 hunok 78, 80, 82—3, 87, 96, 114.
 Hunyadi János 103, 163.
 hunwadmegyei oláhok 195—6.
 Hurmuzaki, E. 109.
 Hurul-krónika 91.
 Huszti A. 40, 105.
- Ilac (nn.) 96, 99.
i/íf (ol.) 200.
 illyrek 28, 59, 130.
 Illyricum 67, 74, 130.
 illyr-trák substratum 139.
 Ince (III.) 95.
 loan (kenéz) 10, 193.
 Iordan, I. 142, 173, 190.
 Iorga, N. 9—13, 16, 53, 64—68, 74,
 82—3, 92, 108—9, 112, 123,
 128, 160, 165, 182—3, 193, 195.
 Ireneo della Croce 30.
 Isopescu, Cl. 36, 92.
 isztro-oláhok 8, 29, 30, 116, 133,
 155; — rövid története 20—22.
 Italia 76.
 italikus elem Dáciában 57—9, 92.
- Jakubovich E. 209, 211—2.
 Jancsó B. 13, 16, 41, 90, 99, 106,
 197, 209.
 János (váradai püspök) 198.
 jazigok 62.
 Jirecek, C. 22, 43, 71, 77, 123, 126,
 128—9, 140, 151, 197.
 Jirecek (Patsch—Skok)-féle határ-
 vonal 113, 130, 134.
 Iwachin (szebeni ispán) 191.
 Jokl, N. 22, 120, 140, 141, 146,
 148, 151—3, 203.
 Jónás E. 73.
 Jordanes 28, 63, 67, 116, 154.
- Jorga, I. Iorga.
 Julianus 67.
 Jung, J. 25, 29, 34, 57, 59—61,
 65—6, 71, 76, 80, 94, 109, 183.
 Jupiter-kultuszok Dáciában 59.
 Justinianus 61, 78.
- Kadlec, K. 5, 121, 156.
 Kájoni J. 38.
 Kaid (hn.) 186.
 Kalojoan 95.
 Kanitz 197.
 Kantemir, D. 106, 109, 207.
 Karachin (szn.) 181.
 Karácson I. 198.
 Karácsonyi J. 168, 190—93, 195.
 Károly Róbert 12.
 karpok 63, 74, 81, 174.
 γ, ατονωα 140.
 katunári (b.) 140.
 Kazarof 125.
 Kedrenos 17, 131,
 Kekaumenos 93, 131, 216.
 Kelemen (IV.) 96.
 keleteurópai romanizmus 85—8,
 125—9, 138.
 keleti istenek 59—60.
 kenézség 165.
totund (alb.) 140.
 Kézai Simon 215.
 Kiepert 80, 101, 112.
 Kinnamos 17, 94—5.
 Kiparszky, V. 43.
 kiragi (tör.) 132.
 Kisch, G. 172.
 Klain S. 32—3, 107.
 Klag (olv. *klaj*, hn.) 177.
 kl ag (rut.) 176—7.
 Klein J. 107.
kleje (ol.) 177.
 Knauz N. 184.
 Kniezsa I. 16, 48, 118, 172, 177,
 179, 202.
 Kocel (szn.) 117.
 Kokora (szn.) 180.
 Konstantinos Porphyrogennetos 28.
kopács (tsz., hn.) 143, 201.
 Kopitar 40, 108.
 Kornemann, E. 66, 79.
 Kossinna 64.
 költőzködő pásztorkodás 132.
 Kretschmer 153.
 Kubitschek, W. 71.
 kucovlach 17.
 kúnok 97, 190, 194, 210.
 Kupa (hn.) 189.

- kurta* 202.
 kutrigurok 155.
 kvádok 62.
- Lactantius 63.
láci (ol.) 200.
 Laffranchi, L. 71.
 Lasun (hn.) 125, 135.
 latin nyelv Dáciában 60—1.
 Latinus (nn.) 24, 29.
 Laurian, Tr. 38.
 Lehoczky, T. 48.
 Lejean 197.
 Leto, G. Pomponio 103
 Licinius 77.
 Liebhardt 198.
 Liewehr 153.
 Ligeti L. 205.
 limes: — Alutanus 56, — dacicus 56, — danubianus 29, 62, 73, 77—8, 81, 122—3.
 Litovoj (vajda) 10—1, 131, 194.
 longobardok 64.
 Lucius, I. Jo. 39, 94, 101.
 Lupa?, I. 163.
- Macedonia 59—60, 75, 155.
 Magna Hungária 96—7.
 Magna Valachia 95.
máguľz (alb.) 153.
magúra (ol.) 153.
 Magúra (fn.) 178, 205.
 magyar-oláh kapcsolatok 179—207.
 magyarok a vajdaságokban 160—1.
 Maior, P. 32—3, 55, 107—8.
mái 187, 202—7.
 Malalas 67.
 Marcu, A. 92, 102—3.
 Marcus Aurelius 57, 62.
 Margulies 132.
 Marignolli 99.
 Marquardt 66, 71.
 Márton comes 12.
 Mateescu, G. G. 25.
 Mattingly, H. 54.
 Maximinus 65.
 Mécsásza (hn.) 118.
 megleni oláhok 8, 29—30, 93, 116, 133, 155; — rövid ismertetése 19—20.
 Mehádia (hn.) 124.
 Mehedinti (hn.) 161.
 Melich J. 43—4, 64, 80, 116, 123, 129, 141, 168, 171—2, 181—3, 186, 202, 209, 211, 214, 218—9.
 Mén-Marót 212.
- Merutiu, V. 105.
 Mészöly G. 203.
 Meyer, G. 140.
 Meyer-Lübke 53, 142, 145—6. 149.
 Mezesmai (hn.) 203—4.
 Mikháza (hn.) 187.
 Miklosich 16, 22, 40, 43, 48, 82, 109, 141, 144, 147.
 Mikus (szn.) 180.
 Milescu, Spatarul 32.
milióra (tsz.) 201.
 Mithras-kultusz 60, 70—1.
μιζοβάρβα(θη) 84.
 mócok 146—7.
 Moesia 67, 74, 127; — Inferior 53, 77, 114, 120, 130; — Superior 62, 114, 120.
 Moglena (fn.) 19.
 Mokra (hn.) 188.
 Moldován G. 147.
 moldvai oláhok 207—8.
 Mommsen 28, 66, 70—1.
 mongolok 98, 194, 221.
 mons geminus (hn.) 187.
 montes Serrorum 80.
 Moór E. 211.
 morlálkok 29, 95, 132.
 Morovlahi 29.
 Murnu 97.
muta (tsz.) 202.
 Mutafciev 9, 67, 74, 78—9, 82, 94—95, 127, 157.
 Mutimir (szn.) 202.
mutuj (tsz.) 202.
 Müller, G. 5, 191, 198.
 Mysia 67.
- Nädejde, I. 86.
 Nagy I. 91.
 Nagy Konstantin 26, 72—5, 77, 81.
 Nandri?, G. 116.
 Naszódy, A. A. 33.
ndeú (alb.) 140.
 Németh Gy. 7, 117, 221.
 Nestor-krónika 44—6.
 Niebur 197.
 Niederle 128, 154.
 Niketas Akominatos 17, 97.
 Niketas Choniates 131.
 nomád pásztorkodás 16, 131, 133—137.
 Norden, E. 26—7, 49—50, 66, 83—84.
 Noricum 24, 29, 75—6.
notin (tsz.) 201.

- Numerianus 67.
Nuqucz (szn.) 180—1.
- Odovakar 76.
Ohaba (hn.) 171—2.
oláh (nn.) 9, 40; - történetének áttekintése 42—8.
oláh kontinuitás: — Dáciában 3—6, 85—8, 135—7, 167; — a Balkánon 135, — Bulgáriában 127.
Olahfenes (hn.) 187.
Oláhtelek 185, 190—1, 197.
oláhok XIII. sz.-i okleveles említései 191—7.
ólak (nn.) 98—9.
Olténia 10, 111.
Ompoly 167.
Ónéiul, D. 11, 85, 91, 93, 95, 104.
Ontelke (hn.) 186—7.
Onuz (hn.) 189.
Opreanu, S. 133.
óra? (ol.) 160, 200.
Orfitus (konzul) 69—70.
Orosius 63, 67.
Ortvay 58, 117, 183, 184, 187.
-övije, -ovljb 119.
- öbür, ömür* (mongol nyj.) 205.
Ösgesta 213, 215—6.
öshaza: — elméletek 107—122; — területiális problémája 131.
ösoláh: — földmívelés 133—4; — nyelvjárások 112.
ösoláhság 6, 52, 83, 114, 125, 129 —137, 141.
- Pachymeres 99, 131.
Pais D. 30, 99, 185, 209—10.
Palaestina 59.
Palmyra 60.
Panaitescu, E. 56.
Panaitescu, P. P. 78—9, 163—5.
Pannónia 24, 30, 58—9, 62, 93, 95, 114, 117, 119—20, 123—5, 151, 167, 213, 215—7; —i vlachok 213—7.
Papahagi, T. 12, 135, 147.
páráu (ol.) 140.
Paribeni 52, 55.
Paris, Gaston 24, 26—7, 76, 109, 220.
Paristrion 9, 84.
Párvan, V. 23, 52, 54—5, 58—61, 74—5, 84—6, 102, 112, 151.
Pascatyr, I. Baskiria
- Pascu, G. 22.
pascua Romanorum 217.
pastroies Romanorum 95, 215, 217.
pásztorkodás 4, 80, 90, 110, 129, 132, 156; — a Kárpátokban 110, 136—7, 159, 193.
Patsch, K. 56—7, 62, 66, 71—82, 113, 128, 130.
Pauler Gy. 218.
Peisker 80, 99, 140, 156.
Pesthy F. 119.
Petitot, M. 98.
Petrovay Gy. 12.
Petrovici, E. 145, 153.
Philippide 10—3, 23, 49, 53, 55, 57—9, 63, 65, 77, 83, 86—7, 91, 93, 98, 101, 106, 108—9, 113—6, 121—2, 130, 140, 142, 144, 145, 150—1, 154, 175, 177, 193.
Philippus 55, 73, 75.
Piano Carpini 95.
Pick, B. 71.
Pic 87, 95, 98, 109, 159.
piruszták 59.
piscina rotunda 183—6.
Pleidell A. 30, 50, 76, 124—5, 129, 213.
Plinius 130.
Podunavé 9.
Popescu, D. O. 59.
Popovici, I. 181.
porój (b.) 140.
Possevinus, A. 36, 103.
Praevalis 152, 155.
Presbyter Diocleas 29, 94—5.
prioritás kérdése 117, 218—21.
Priskos (bizánci generális) 83.
Priskos rétor 65, 82—3.
Procopius 112.
Procopovici, Al. 93, 146.
Prvovencani 43.
Pula (hn., szn.) 119.
Pulov (szn.) 119.
Pumnul, A. 34.
Pu?cariu, S. 16, 21—2, 31, 47, 53, 68, 91, 93, 101, 106, 111—2, 118, 133, 138, 139, 143, 145—146, 149, 157—8, 160—1, 169, 170, 189, 215—7.
- Qiptcháq 98.
Qrud (szn.) 180.
Qucus (sz.) 181.

- Rácz K. 188.
 Radu I. Basarab 11—2.
 Radii Negru 11, 75, 91.
 Raetia 24, 29, 76.
 Rămăni (nn.) 32, 216.
 Rásonyi Nagy L. 194, 198.
 Rausimod (gót vezér) 77.
rerun (alb.) 131.
rendes (alb.) 143.
 °*Ῥήγιος* (folyónév) 128.
 Réthly L. 3, 33, 44—5, 47, 55, 90,
 91, 98.
 Retianus (nn.) 76.
rinzá (ol.) 141—3.
 Ripafolua (hn.) 187.
 Ritterling 55, 74.
rob (ol.) 154.
 Rolandus (erdélyi vajda) 197.
 római civilizáció folytonossága 49
 —50, 122—5.
 római-barbár együttélés 51, 65, 79
 —87, 124, 174.
román 9, 41—2.
 Román (hn.) 119.
 román kontinuitás 4—5, 88, 213.
 Román (nn.) 23, 32, 39.
 Románd (hn.) 119.
 Romani 25, 28—9, 36, 66—7, 76,
 81, 213—4.
 Romania 27—8, 35—6, 78.
 Románii apuseni 21, 112, 131, 143.
 Románii răsăriteni 21, 112.
 'Ρωμαῖοι 28, 85.
 Romansky, St. 127.
 Romanus 6, 8, 23—31, 36, 45, 75,
 105, 118, 216.
 Romín 32—3.
 Roosk (hn.) 187.
 Roques, M. 174.
 Rosa Gy. 18.
 Rosetti, A. 21, 33, 93, 146, 177.
 Rosetti R. 219.
 rotacizmus 30, 120, 145—7.
rovină (ol.) 154.
 Rosier, R. 67, 74, 78, 80, 91, 109,
 115—6, 132, 176.
 Rubruquis 6, 89, 95—6, 98.
 Rufius Festus 63, 66—7, 101.
 Rumän (nn.) 8, 13, 23—4, 29—30,
 42, 48, 105, 214; a — név
 története az oláhoknál 32—
 40, és nyelvünkben 40—2.
rumén 40.
 Rumer (Rumár, nn.) 29—31, 48,
 214.
 Rumili (fn.) 35.
 Rumon (nn.) 29, 31, 48, 214.
 rumun 40—1.
 rutén-oláh kapcsolatok 176—9.
ryndza (rut.) 143.
 Sabbadini, R. 102.
 Sacerdoteanu. A. 5, 15, 66, 94, 128.
 Sagudati 128.
 Sakcia 9.
 Salvianus 65.
 Sámuel (b. cár) 17.
 Sandfeld-Jensen 87, 138, 145—51,
 154, 169.
 Sarakacani (nn.) 133.
 Sarmatae: — Argaragantes 75,
 79—80, 82, — Limigantes 79,
 82 (1. még szarmaták)
 Sărună (hn.) 125, 135.
 Scampinus (folyónév) 113.
 Seequ (hn.) 117.
 Sceraka (szn.) 202.
 Scheludko, D. 127, 177—9.
 Schlözer 105.
 Schmidt, L. 63, 66, 69, 71, 80, 82.
 Schmidt T. 42.
 Schrantz, K. 64.
 Schuchardt, H. 144, 147.
 Schuchhardt 73—4.
 Schuller, Fr. 15.
 Schünemann, K. 124.
 Schwartz E. 119.
 Schwartz, Ernst 153.
 Schwicker, J. H. 89.
 Scythia Minor 10, 53, 75.
 Sebestyén 209.
 Seneslav (vajda) 10—1, 131, 194
 Septimius Severus 58, 63.
 Serra, G. D. 140.
 Sestlav 9.
 Seton-Watson 122.
 Sextus Rufus, I. Rufius S.
 Sidonius Apollinaris 28.
 silva Blacorum et Bissenorum 192,
 198.
 Sinkai 32—3, 107—8, 209.
 Skok, P. 21, 42, 47, 113, 121, 126
 —128, 133, 138—40, 143, 146,
 152, 154—5, 158, 160, 165,
 174—5, 220.
 Sobolevskij 177.
 Sorou (hn.) 190.
sian (sz.) 140.
stáná 20, 140.
stápin 140.
 Stăfănescu, M. 179.

- ⲉⲣⲉⲓⲛⲏ 143.
sterp (ol.) 142.
stirä 141—3.
stopanin (sz.-h.) 140.
 Στζόγγεζ (hn.) 141.
strungä 141—2, 201.
 Suidas 67.
 Sulzer 108.
sunchj (alb.) 158.
 Supplex libellus Valachorum 107, 208.
 Sydenham, E. A. 26.
 Syme, 55, 61.
 Syncellos 63, 67.
 Syria 59, 81.

 Sachmatov 44.
 Safarik 44.
 Skup (hn.) 152.
stjerre (alb.) 143.
 Sufflay 125—6.

 szabad dákok 54, 63.
 Szabó I. 47.
 Szabó T. Attila 186.
 Szádeczky L. 37, 195—6.
 Száka (hu.) 117,
 Szamota 206.
 szarmaták 62, 66, 72, 74, 80—2, 85.
 Szász (vajda) 12.
szék, szik 117, 187.
 Székes (kir. birtok) 14, 121, 197.
 Székely J. 121, 182, 195—6.
 Szekfü Gy. 7, 15, 42.
 Szent István 86, 120, 163—4, 184, 212, 219.
 Szentpétery I. 180, 183—4, 191.
 szerb hatás 158.
 Szinnyei J. 181.
 szláv: — hatások az oláh nyelv négy főágazatában 158, 162; — liturgia az oláhoknál 162—5; szláv-oláh kapcsolatok 11, 116, 154—66, 220.
 szlávok 77, 83, 85, 124, 126, 129, 154—7; — Erdélyben 154, 172—3.
 szóvégi névszömeghatározó a balkáni nyelvekben 147—9.
sztronga (tsz.) 201.
 Szvatopluk 211.

 Tagányi K. 188, 193.
 tajfálok 64, 80, 82, 111, 174.
 Tagliavini C. 122, 147.
 Tamaro, A. 22.

 Tamm, Tr. 55, 67, 76, 78, 80, 95, 101, 109.
fare (ol.) 141.
 Tárnává (fn.) 172.
 Tata (szn.) 180.
 tatárjárás 182, 192—4.
 tatárok 96, 98.
 Tatu, Tatul, Τατοῦλος, Τατούζ 10.
 Terentius V. 130.
 terra Blacorum 191—2, 198.
 terra Olacorum de Kyrch 194.
 Tervingi 82.
 Thallóczy L. 113, 130, 151.
 Thaly K. 40.
 Theodorescu G. D. 90.
 Theodosius 83.
 Theophanes 83, 85.
 Thierry, A. 51.
 Thracia 65, 75, 77.
 Ticăloiu, I. D. 83.
 Tiktin, H. 32—3, 86, 203.
 Tocilescu 10.
 Tcmaschek, W. 80, 93, 109, 132.
 Toppeltinus 106.
 Torma K. 69.
 Tóth L. 90.
 Trajanus 52—8, 62, 67, 71, 91—5, 216.
 trákok 28, 54.
 Transmarisca (hn.) 77.
 Trautmann 44.
 Treimer 145.
 Treml L. 112, 116, 162, 166, 168, 172, 193.
 Tröster, J. 37.
 Tulbure, Gh. 17.

 udvarhelyi oláhok 198.
 ulak (nn.) 1. ólak.
 Uljma, Ulma (hn.) 190.
urda (ol.) 141.
 Ureche, G. 106.
 Uric, Uricani (hn.) 171.
 Ursus (kenéz) 198.

 vajdaság intézménye 165.
 Valachia Maior 96.
 Valens 78, 80, 82.
 Valkhoff, M. 123.
vamá (ol.) 200.
 vandálok 62, 174.
 Várad Regstrom 181—2, 189.
 Varga K. 187.
 városi élet folytonossága 124—5.
 városiakó romanizmus 126—7.
 Vasmer, M. 140.

- Vatatzes Leo 94.
vútra (tsz.) 201.
 Veidinger Gy. 59.
 Velleius Paterculus 58.
 Verancsics A. 14.
 Veress E. 36, 38—9, 106, 182.
 Vespasianus 26, 58.
 Victoali (nn.) 82.
 villáé olacales 198—9.
 Villehardouin, G. 35, 98.
 vimináciumi pénzverde 71—2.
 vita Aureliani 67—8, 106.
Βλαχος-ηγῆνοι 128.
 Vlădescu, I. 61.
 \Hach(us) 6, 8, 30—1, 43, 97—8,
 103, 118, 128, 131, 214.
 Vlaha (hn.) 173, 187.
 Volcos(s) (nn.) 43.
 Voiculeasă (szn.) 119.
 Volochove 44—5.
 Voltelini, H. 49.
 Volterrano, R. 103—4.
 Vonucz (hn.) 189.
uotulya (tsz.) 201.
 Vuia, R. 171,
 Vukan (sz. uralkodó) 95.
 Vulic, N. 66, 74.
 Walach, Walh (nn.) 33, 45, 76v
 214.
 wälsch 98.
 Weigand, G. 16, 19, 21, 42, 64, 68,
 111—2, 116, 119, 127, 138,
 145—6, 154, 158, 161, 183, 205.
 W[^]dkiewicz 142.
 Wijk (van) 122.
 Wonuz (fn.) 189,
 Wulfila 78.
 Wyngaert (van den) 96.
 Wyrostek, L. L. 12.
 Xenopol 3—4, 11—3, 61, 75, 79,
 82, 86, 127.
 Yule, H. 97, 99.
 Zaad (possessio) 196.
 Zeiller, J. 84, 85.
 Zeiss, H. 50, 76.
 Zeku (hn.) 187.
 Zeuss 28, 80.
 Zizais (szarmata vezér) 81.
 Zlatarski 9, 98, 127.
 Zoltai L. 73.
 Zor (hn.) 189.
 Zsirai M. 44.

TARTALOM.

<i>Elősző</i>	3—7
<i>I. Az oláhság és a rávonatkozó népnevek:</i>	8—48
1. Az oláhság négy ágzatának általános ismertetése.....	8—23
2. A <i>Román</i> a <i>Romanus</i> név története és a belőle levonható oláh őstörténeti tanulságok ,.....	23—42
3. A <i>Vlah</i> , <i>Valah</i> név története és a belőle levonható tanulságok	42—48
<i>II. A dáciai római uralom és a dáciai romanizmus kérdése</i>	49—88
1. A romanizmus Dáciában a római uralom előtt	52—53
2. Dácia romanizmusával kapcsolatos problémák	53—57
3. Dácia etnikai viszonyai a római uralom alatt	57—61
4. Dácia és a barbárok	61—63
5. A Dáciára törő germánság viszonya a római kultúrához.....	64—65
6. Dácia kiűritése és a visszamaradó romanizmus problémája	65—86
7. Az admirációs elmélet kritikája	86—88
<i>III. Az erdélyi oláh folytonosság elméletének keletkezése</i>	89—121
1. A középkor és a renaissance felfogása az oláhok eredetéről	89—106
2. Az erdélyi triász dákoromán tanításai és a kolozsvári iskola. A. Philippide és az oláh őstörténet	107—121
<i>IV. A dáciai latin-oláh folytonosság ellen szóló pozitív és az ezeket szervesen kiegészítő negatív érvek</i>	122—207
1. A latin nyelvet Kelet-Európában csak pásztornép őrizhette meg tartósan. A balkáni romanizmus három rétege. Az ősoláhság életformája.....	122—137
2. Az oláh nyelv helye a balkáni nyelvcsaládban. Az oláh nyelv trák-illyr elemeinek problémája. Az albán-oláh kapcsolatok vallomása	137—154
3. A dél-szláv-oláh kapcsolatok vallomása	154—167

4. A helynévi érv.....	167—174
5. Az oláh nyelv ó-germán elemeinek kérdése	174—176
6. Az oláh—északi-szláv kapcsolatok vallomása.....	176—179
7. A magyar-oláh kapcsolatok kezdete.....	179—207
<i>V. A két Anonymus</i>	<i>208—221</i>
1. Béla király Névtelen jegyzője	208—215
2. A francia Anonymus	215—217
3. Az erdélyi prioritás kérdése	218—221
<i>Név-, szó- és tárgymutató</i>	<i>223—232</i>